

STOPY DÁVNEJ MINULOSTI

4

PAVEL DVOŘÁK Slovensko v Uhorskom kráľovstve

Staré hroby nevydávajú ľahko svoje tajomstvá; už sa nikdy nedozvieme, kto bola žena, ktorú obdarovali šiestimi korálikmi zo skla a jantáru a uložili do hrobu na cintoríne v dnešnej Šindolke, ani kedy sa to stalo. Poznáme však čas, keď koráliky vyrobili: bolo to na začiatku storočia. Je teda možné, že sa pozeráme na pamiatku z rokov, keď sa Nitrianske kniežatstvo dostalo pod nadvládu Poľska, presláveného bohatstvom baltského jantáru.

STOPY DÁVNEJ MINULOSTI

Náhrdelník z krištáľu a karneolu. Koráliky
z čias Nitrianskeho kniežatstva ani takmer
po tisícročí nestratili nič zo svojej krásy (Nitra-Šindolka).

STOPY DÁVNEJ MINULOSTI

4

PAVEL DVOŘÁK Slovensko v Uhorskom kráľovstve

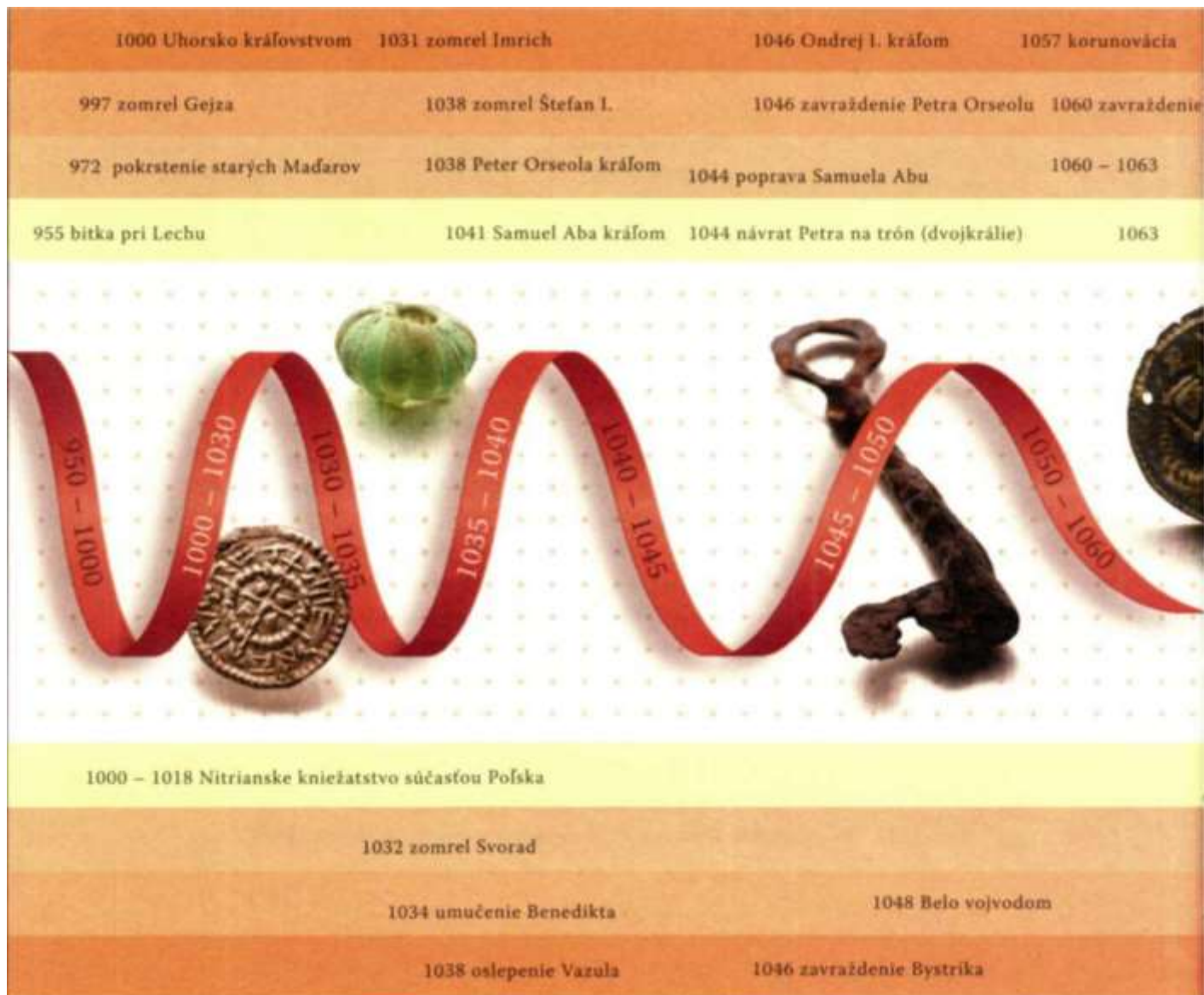

Obsah

Prológ (o starých Slovákoch)	9
Oči vojvodu Vazula	13
Nitrianski bratia	37
Storočie nula	49
História bez začiatku	79
Tajomstvo zoborských pustovníkov	79
Príbeh z lesných húštin	90
A bolo slovo	97
Súd železa v meste Ostrihome	104
Meluzína	111
Smrť kráľa Šalamúna	127
Tajomstvo opáta Ladislava	153
Najstaršie kláštory na Slovensku	173
Epilóg (o očiach kniežata Almoša a kráľa Bela)	183
O staré Slovensko	199
Literatúra	227
Výberový register	233

▼ Oči kniežaťa Vazula

▼ História bez začiatku

▲ Storočie nula

▲ Meluzína

Tajomstvom opáta Ladislava ▼

Epilóg o očiach kniežaťa Almoša a kráľa Bela ▼

▼ Tajomstvo zoborských pustovníkov

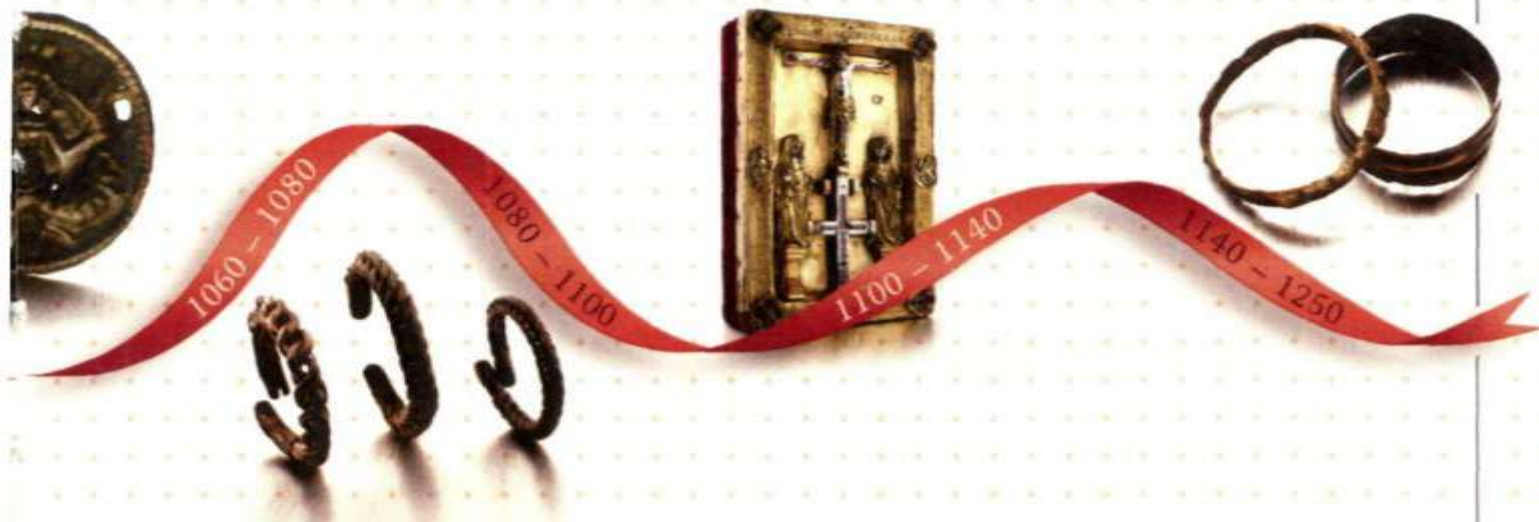
▼ Príbeh z lesných húštin

Šalamúna 1095 – 1116 Koloman I. kráľom

Ondreja I. 1087 padol Šalamún 1116 – 1131 Štefan II. kráľom

Belo I. kráľom 1077 – 1095 Ladislav I. kráľom 1131 – 1141 Belo II. kráľom

Šalamún kráľom 1074 – 1077 Gejza I. kráľom (dvojkráľie) 1141 – 1162 Gejza II. kráľom

1064 Gejza vojvodom Maurova legenda

Boží súd v Ostrihome 1123 Kozmova vzbura

1074 Ladislav vojvodom

1111, 1113 Zoborské listiny 1132 zavraždenie Lamperta

1075 kláštor v Hronskom Sv. Beňadiku

1115 oslepenie Almoša

1135 kláštor v Bzovíku

1099 Kosmas na Zobore

Zánik Nitrianskeho kniežatstva

Výsady Ondreja II. Slovákom 1217

▲ Smrť kráľa Šalamúna

▲ A bolo slovo

▲ Najstaršie kláštory na Slovensku

▲ Súd železa v meste Ostrihome

Náhrdelník z čias vojvodu Vazula
a jeho synov (Nitra-Šindolka).

Keď som dopísal Stopy dávnej minulosti 3 (Zrod národa), požiadal ma priateľ A. G., ktorý si knihu prečítal už v rukopise, aby som v nej - čo len raz - použil termín „starí Slováci“; treba ho vraj uviesť do života, a to aj za tú cenu, že takýto termín odmietnem. Argumentoval „starými Maďarmi“, „starými Čechmi“, „starými Slovanmi“. Prečo by sa vraj nemohlo hovoriť aj o „starých Slovákoch“...?

Nevyhovel som. A viedlo ma k tomu niekoľko dôvodov:

Termín „starí Maďari“ sa používa len u nás. Maďari ho nepoznajú, svojich predkov nazývajú „honfoglaló Magyarok“, a keďže „honfoglalás“ znamená „dobytie vlasti“, hovoria o Maďaroch dobyvateľoch, ku ktorým sa s hrdosťou hlásia.

Termín „starí Česi“ nejestvuje. Pripomeňme si chvíľu, keď sa praotec Čech zahľadel z hory Říp a povedal svojim druhom (citované z Jiráskovej knihy Staré pověsti české):

„Hle, země po naší vůli! Jen jména nemá; rozvažte, jakým jménem by měla být jmenována.“

Tvým! Tvým nechť se jmenuje!“ zvolal jako z božského vnuknutí stařec dlouhé bílé brady, nejstarší všech starostů.“

Ani Česi by teda neupadli do vytrženia, keby sme ich začali deliť na „starých“ a „mladých“; cítia sa Čechmi už od praotca Čecha.

„Starí Slovania“ sú naši predkovia, ktorých ešte nevieme rozdeliť na jednotlivé etniká, historické národy. A možno sa to ani nedá.

Termín „staré Slovensko“ - a teda aj „starí Slováci“ - vznikol zo zneuznávania v čase medzi dvoma vojnami; ešte v roku 1946 na zjazde Československej spoločnosti historickej nazval čechoslovakisticky orientovaný historik Václav Chaloupecký svojich odporcov posmešne staroslovákmi (podrobnejšie to rozoberám v závere tejto knihy, preto to netreba rozvádzať).

„Starí Slováci“ sa mi nepáčia, sú príliš mladí, vymysleli ich nedávno, vyvolávajú nedôveru medzi ľuďmi, ktorých pre slovenské dejiny treba ešte len

získať. Viem, že je to všetko trochu zložitejšie, dokonca veľmi zložitú. Alois Jirásek napísal svoje Staré pověsti české v čase, ktorý dejiny hľadal, chcel ich, tešil sa z nich, a najmä napísal ich nádherne, dokonale, s láskou; ako by povedal Jan Werich, „to se dá číst i dnes". A aj to je skutočnosť, že Česi boli len jedným z viacerých kmeňov, ktoré prišli do dnešných Čiech, a rovnako ako kmeň Maďarov vtisol svoje meno všetkým, čo prišli s nimi, dokonca prísť s nimi ani nemuseli, lebo Čechmi a Maďarmi sa stali aj tí, ktorých vo svojej dnešnej vlasti našli a obrátili na svoj obraz. A ešte zložitejšie je to so Slovákmi, lenže o tom rozpráva táto kniha a rozprávala aj predchádzajúca,* „o Slovanoch, ktorí prišli a usadili sa na oboch brehoch rieky Moravy, na sever od Dunaja v Dolnom Rakúsku a na Slovensku, v Zadunajsku a azda aj v Potísi. Prišli ako blízki príbuzní, niekoľko stáročí zdieľali spoločný osud, vzdorovali spoločným nepriateľom, žili v spoločnom štáte, no potom ich udalosti rozdelili a oni sa stali Maďarmi, Nemcami, Čechmi (Moravanmi) - a Slovákmi".

Tam je teda odpoveď na otázku, kedy vzniká národ, kedy sa Slováci stali Slovákmi; nevieme určiť, kto a kedy po prvý raz povedal „ja som Slovák", poznáme však čas, keď slovo Slovan znamenalo Slovák, a práve o tom je nasledujúce rozprávanie - stavia na predpoklade, že Slováci sú priamymi dedičmi kultúrneho a etnického vkladu „starých Slovanov"; nebude asi náhoda, že ešte stredoveké listiny rozprávajú o Slovákoch, ale píšú ich Sclavi (alebo Sla- vi), rovnako maďarské slovo Tót označuje Slovákov i niektorých Slovanov. A tak by som povedal trochu metaforicky, že kým pre všetky ostatné národy sú starí Slovania označením dávnych súvislostí, pre Slovákov sú to ich priami predkovia - „starí Slováci", aby som aspoň raz vyhovel svojmu vzácnemu priateľovi A. G.

* Stopy dávnej minulosti 3 (Zrod národa).

Prasleny. Typický dar mřtvej žene.

Hrot šípu z 10. storočia. Zahrotený koniec, ktorý sa zarážal do dreva, je typickou zbraňou starých Maďarov (Nitra-Šindolka).

Sú také miesta, ktoré priamo vnucujú svoj príbeh. Zväčša príbeh dramatický, tragický, smutný, sentimentálny, napoly zabudnutý. Vazulova veža je taká, presnejšie povedané, ešte donedávna taká bola: mohutná, zachmúrená, korunovaná kamenným cimburím, pevne zasadená do siluety Nitrianskeho hradu - monument, pútač, pripomienka strašnej udalosti, ktorá sa odohrala takmer pred tisíc rokmi. Kronikár ju opísal takto:

„Bôľny žiaľ spôsobil svätému Štefanovi veľmi ťažkú chorobu. Trápili ho bolesti v nohách a smútok a žiaľ ho gniavili predovšetkým preto, lebo medzi svojimi pokrvnými príbuznými nenachádzal nikoho vhodného na to, aby po jeho smrti zachoval kráľovstvo v kresťanskej viere. Maďarský rod sa totiž radšej prikláňal k pohanským zvykom než ku kresťanskej viere. Medzitým ho začala opúšťať telesná sila a ťažila ho veľká ochabnutosť. Preto poslal rýchlo posla Budu, Egiruchovho syna, aby priviedol z nitrianskeho žalára Vazula, bratanca, ktorého dal kráľ zavrieť pre mladícku roztopašnosť a pochabosť, a tak mu dal možnosť polepšiť sa. Ešte pred svojou smrťou ho chcel ustanoviť za kráľa.

Keď sa o tom doočula kráľovná Gizela, poradila sa so zločinným mužom Budom a urýchlene poslala do väzenia, kde zadržovali Vazula, Budovho syna Šebeša. Šebeš teda predišiel kráľovského posla, vylúpol Vazulovi oči, do ušných dutín mu nalial olovo a potom ušiel do Čiech.

Kráľov posol, keď dorazil, našiel Vazula bez očí a s ranami v očiach ho priviedol ku kráľovi. Pri pohľade naňho, na jeho biedne dokaličenie, vyhrkli kráľovi sv. Štefanovi slzy, no ťažká choroba mu nedovolila zaslúžene potrestať zločincov. Pozval si synov bratanca Ladislava Lysého, a to Ondreja, Bela a Leventeho, a radil im, aby zutekali, ako len najrýchlejšie môžu, a tak si zachránili telesný život. Oni prijali múdru radu sv. kráľa a pred zlom a nástrahami ušli do Čiech" (Obrázková kronika).*

Scéna vhodná pre Shakespeara... Aj kulisa príbehu, zachmúrená veža Nitrianskeho hradu, je ako vystrihnutá z romantickej drámy: akoby ona bola

Detail uhorskej koruny.

na vine, že v jej múroch sa odohrala udalosť, ktorá zmenila dejiny Uhorska; akoby ona prekazila, že na uhorský trón si nesadol Nitran, ktorý mal na to zákonné právo...

Je to neuveriteľné, ako sa zmenili dejiny, ako sa zaľudnili. Sotva sme začali prvú kapitolu nového rozprávania a už máme desať mien: Vazul, Štefan, Buda, Egiruch, Gizela, Šebeš, Ladislav Lysý, Ondrej, Belo, Levente. A nie sú to hoci- jaké mená, k väčšine sa budeme vracat', pribudnú k nim ďalšie, a každé meno je svedectvom o histórii, viaceré o ľudskom osude a charaktere. Po prvý raz za tisíce rokov putovania historickým Slovenskom ide o naozajstné dejiny, so všetkými kladmi i záporami, a to najmä vďaka farbistému rozprávaniu stredo- vekých kroník a legiend. Z nich pochádza značná časť nových informácií, ale aj problémov. Nezriedka totiž opisujú udalosti nepresne, s viacerými chybami, a to je nápadné - ba nielen nápadné, je to kľúč k pochopeniu dramatického pozadia jednotlivých príbehov, pozadia často významnejšieho ako príbeh sám. Tak je to aj s rozprávaním o Vazulovi. Lebo sotva možno predpokladať, že by sa kronikár pomýlil alebo len náhodou označil Ondreja, Bela a Leventeho za synov Ladislava Lysého; musel vedieť, že to boli deti Ladislavovho brata, nitrianskeho Vazula, a mali teda oprávnený dôvod na obavy. A rovnako musel vedieť, že Levente, ktorého kladie na posledné miesto, bol najstarší, nie naj- mladší, ako by sa z jeho zápisu mohlo zdať.

To naozaj nemohla byť náhoda. A ani nebola. Je to príbeh.

Kronikárov omyl-neomyl ľahšie pochopíme, ak si znovu prečítame tú- to časť zápisu: „Medzi svojimi pokrvnými príbuznými nenachádzal nikoho

Vazulova veža na Nitrianskom hrade po romantickej prestavbe a krátko pred začatím architektonického a archeologického výskumu. Foto J.Krátky.G.Fusek a P. Debnár, Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied.

*Rozprávanie o boji medzi kresťanským Štefanom a pohanským vojvodom Kopá- om, ktorý rozhodol o charaktere budúceho štátu a azda aj o osude Maďarov, si možno prečítať v kapitole Kde „praj čert na babe oral" v knihe Stopy dávnej minu- losti 3 (Zrod národa). Najdôležitejším faktom tohto rozprávania je pripomenka, že Štefan porazil pohanských Maďarov aj za pomoci slovenských rytierov Poznana a Hunta (Honta). Ján Lukačka upozorňuje, že stredovekí kronikári hovoria iba o dvoch jednotlivcoch v blízkosti mladého Štefana. Zabúda sa pritom na realitu tých čias, keď jednotlivec vytrhnutý z prostredia svojho rodu (klanu) veľa nezna- menal - a ani nezmohol. Preto treba predpokladať, že popri Poznanovi a Huntovi pomáhali Štefanovi aj ich najbližší príbuzní, ktorí spolu so spomínanými veľmožmi bojovali proti Kopáňovi.

vhodného na to, aby po jeho smrti zachoval kráľovstvo v kresťanskej viere. Maďarský rod sa totiž radšej prikláňal k pohanským zvykom..."

Dva riadky, a aké významné svedectvo o prvej veľkej kríze Uhorského kráľovstva! Kríze úzko späté so Slovenskom - lebo slovo Nitra značilo v tých časoch Slovensko. Túto vec nemožno ani na okamih pustiť z mysle. O Slovensku síce nehovorí nijaký stredoveký prameň, lebo na to nebol dôvod, ale Slovensko jestvovalo, jeho hranice boli vyhranené, viditeľné, rešpektované, azda ako dedičstvo predchádzajúcich čias, možno ako prejav novej situácie, a azda jedno s druhým, lebo ako inak pochopiť ruského letopisca Nestora, ktorý len o málo neskôr, na začiatku 12. storočia, napísal: „Bol jeden slovan- ský národ: Slovania, ktorí sedeli pozdĺž Dunaja, ktorých zaujali Uhri, i Mora- va, Česi i Lachovia, i Poľania, ktorí sa teraz volajú Rus" (*citované z knihy Jána Steinhübla Nitrianske kniežatstvo*). Teda uhorskí Slovania, ktorí sídlili pozdĺž Dunaja, boli v Nestorových časoch takí ako Moravania, Česi, Poliaci, Rusi, a keďže pozdĺž Dunaja sídlili Slováci, rovnako ako Moravania, Česi, Poliaci, Rusi mali svoje historické postavenie, historickú úlohu, ale - ako to už býva - musel prísť meč, aby otvoril oči histórii aj k pohľadu na nich.

Dostali sme sa do čias, keď nás od porážky Kopáňa delí len tridsaťpäť rokov. Od porážky Kopáňa, ktorý ako „protivník všetkého dobrého, diabol, plný zá- visti a zloby, pozdvihol proti nemu (Štefanovi) domáci odboj, aby narušil svätý úmysel Kristovho vojaka: z jeho návodu odmietal pohanský ľud skloniť svoje šije pod jarmo kresťanskej viery a usiloval sa vymaniť zo Štefanovho panstva aj so svojimi kniežatami" (*Väčšia legenda svätého Štefana kráľa*).

Všimnime si formuláciu „skloniť svoje šije pod jarmo kresťanskej viery". Menšia legenda svätého Štefana kráľa túto zaujímavú okolnosť ešte rozširuje: „Niektorí zo šľachty, v ktorých sa zahniezdila roztopašnosť a duchovná rozpačitosť, si uvedomovali, že svoje zvyky opustili z prinútenia, z diablov- ho popudu opovrhli kráľovými súdnymi rozhodnutiami, v duchu sa navrátili k predchádzajúcemu životu v rozkoši a pozdvihli proti kráľovi zbrane. Začali ničiť jeho mestá, plieniť dvorce, vykrádať jeho majetky, zabíjať služobníkov, jednoducho - ak mám o ostatnom mlčať - byť bezočivými voči kráľovi. V tých dňoch práve dobýjali mesto, ktoré sa volá Vesprím; tak si to totiž predsavzali na posmech kráľovi, že sa usadia tu, kam chodieval kráľ kde sa rád zdržiava, aby sa tak mohli ľahšie zmocňovať iných pevností. Nakoniec boli nepriatelia porazení, čiastočne pobití a čiastočne zajatí a spútaní."

Nitriansky hrad počas výskumu.
Foto P. Debnár,
Archeologický ústav
Slovenskej akadémie vied.

Stredoveké kroniky patria medzi najdôležitejšie pramene.

Obrázková kronika patrí medzi najkrajšie. Nádherné ilustrácie dostala (iba pravdepodobne

- nie je to celkom isté)

na dvore francúzskeho

kráľa pri príležitosti sobáša

Ludovíta I. s Katarínou, dcérou

uhorského kráľa Ludovíta

Veľkého. Obrázková kronika vo

Francúzsku nezostala, všelikade

blúdila, dostala sa

aj do tureckých rúk, dlho bola

vo Viedni (odtiaľ dostala názov

Viedenská obrázková kronika,

aj ten sa niekedy používa), dnes

je uložená v Budapešti. Horný

obrázok zachytáva Vazulovo

oslepenie, v spodnej časti

obrázka je telo sv. Imricha.

Na dolnom obrázku sv. Štefan

a poslovia pri jeho lôžku.

Z oboch legiend celkom jasne vyplýva, že pokrstenie pohanov nebolo idylou, a tak sa teda ťažko čudovať, ak sa tridsaťpäť rokov po porážke vojvodu Kopáňa maďarský rod radšej prikláňal k pohanským zvykom než ku kresťanskej viere, ak sa svätý Štefan musel na konci života vyrovnávať s tým istým problémom, s ktorým začínal svoju vládu. Z pohanstva bol totiž podozrivý aj nitriansky Vazul. V mladosti žil medzi pohanskými Pečenehmi, nomádmi, ktorí pôvodne kočovali v stepiach medzi ústím Dunaja a Volgy a od 10. storočia prenikali do Uhorska. Medzi nimi si našiel ženu - pohanku - a žil v manželstve, ktoré sa nepovažovalo za pravé, lebo ho nepožehnal kresťanský kňaz. Vazulovi synovia teda nevzišli z kresťanského manželstva, čo bola v tých časoch vážna vec. Vazul sa zrejme nevyhol krstu svojich detí, ale možno to vykonal formálne, ak najstarší syn Levente, ktorý sa narodil medzi Pečenehmi, zostal pohanom až do smrti.

Zostal pohanom, pretože ním mohol zostať. Nebolo to inak ani s Leventeho bratmi Ondrejom a Belom (všimnime si, že majú slovanské mená). Z oboch sa totiž stali uhorskí králi, museli mať teda čistý, ničím neskalený pôvod: aj za tú cenu, že im pripísali iného otca. Preto citovaný kronikár písal o synoch bratanca Ladislava Lysého; a rovnako písal aj ďalší kronikár, Šimon z Kézy: „Niektorí však tvrdia, že títo bratia sú potomkovia z kniežat'a Vazu-la, z jedného dievčaťa z rodu Tatum, nie z pravého manželstva pochádzajúci a pre takého zmiešanie by boli našli svoju urodzenosť z Tatum. To je iste ničomná bájka, pretože oni skutočne boli z urodzeného rodu a zo Skýtie pochádzajúci, pretože boli synmi oného Ladislava Lysého" (*citované z knihy Jána Steinhübla*).

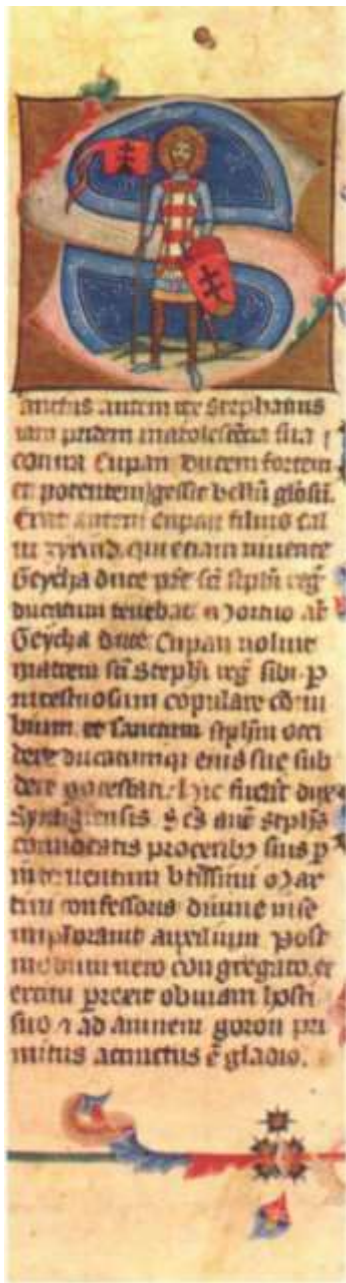
Tým sme sa dostali k príčine hrozného skutku, ktorým sme začali toto rozprávanie. Lebo musíme predpokladať, že práve príklon k pohanstvu predstavuje „mladickú roztopašnosť a pochabosť“, pre ktorú dal kráľ Štefan uväzniť svojho bratanca a neskôr mu dal aj vylúpnuť oči. Napokon aj v tomto prípade kronikár zrejme vedome klamal; dobre vedel, že o Vazulovo oslepenie a vyhnanie jeho synov sa postaral svätý Štefan (píše to napokon aj nemecká kronika, Altašské anály), že nezutekali na radu kráľa, ale, naopak, zo strachu pred kráľom, ktorého opisujú ako zlomeného a chorľavého iba preto, aby ho zbavili viny.

No bolo to naozaj tak? Možno sa dozvedieť skutočnú pravdu? Neviedli Štefana iné, menej vznešené dôvody? Alebo naozaj konal v obavách o kresť-

Krvavé zločiny neboli v tých časoch zriedkavosťou. Česká kňažná Drahomíra, matka svätého Václava, dala zavraždiť svätú Ludmilu, Václavovu starú matku, jej syn Boleslav I. svojho brata svätého Václava, Boleslav III. prikázal vykastrovať brata Jaromíra a v kúpeli zaškrtiť druhého brata Oldřicha (mal to šťastie, že včas ušiel), vlastnoručne mečom prepichol svojho zaťa Vršovca a napokon aj on sám prišiel o zrak, keď ho prikázal oslepiť poľský Boleslav Chrabrý, rovnako bezohľadný ako ostatní vládari. Boli to surové časy. Aj anglický kráľ Edmund prišiel v roku 946 o život pri palácovej ruvačke. Na obrázku scéna z Legendy o sv. Václavovi.

Sv. Štefan (podoba z Obrázkovej kroniky) je jedna z najuctievanejších postáv uhorských dejín.

ťanský charakter štátu? Lebo je čudné, ak Nitra, v ktorej stál kresťanský kostol už za Pribinu, bola odrazu podozrivá z pohanstva.

Štefan I. je katolíckym svätcom, jednou z najuctievanejších postáv uhorských dejín: 20. august, deň jeho pohrebu, je v Maďarsku štátom uznaný sviatok. Maďari si pamiatku sv. Štefana úzkostlivo strážia.* Prejavom starobylosti takejto snahy by mohol byť aj pokus zvaliť vinu na kráľovnú, a to napriek tomu, že práve ona priviedla do krajiny rytierov, ktorí pomohli Štefanovi poraziť pohanského Kopáňa.

Napokon aj svätoštefanská legenda sa o nej vyjadruje úctivo:

„A kvôli účasti na kraľovaní, a najmä na splodenie potomstva spojil sa (Štefan) v manželstve s Gizelou, sestrou vznešeného rímskeho cisára Henricha, nazývaného pre miernosť mravov Pobožný; dal ju pomazať krizmou a vyhlásil ju za spolunositeľku koruny. O tom, ako sa starala o zvelebenie bohoslužieb, ako často bola štedrá voči pospolitostiam Božích služobníkov, svedčia až do dnes v mnohých kostoloch kríže, nádoby a bohoslužobné rúcha, obdivuhodne umelecky vypracované alebo utkané, predovšetkým však chrám vesprímskeho biskupstva, ktorý kráľovná od jeho založenia zaopatrovala všetkým potrebným na službu Bohu zlatom, striebrom a rozličnými rúchami.“

Rovnako stredoveké kroniky vyzdvihujú jej zbožnosť:

„Keď do ktoréhokoľvek kostola vstúpila, dala si priniesť vybavenie domu Pánovho, a čo bolo treba opraviť, či už v zamate alebo v jemnom plátne, každý rok to dala do poriadku“ (*Dubnická kronika*).

Ako to teda bolo?

Hľadať odpoveď na túto otázku je tým ťažšie, že spomínané udalosti poznáme len z kroník oveľa mladších ako príbehy, ktoré opisujú. Napríklad v úvode citovaného textu z Obrázkovej kroniky sa píše o dávnej dráme najpodob-

* Keď v roku 1978 vrátili Maďarom svätoštefanskú korunu (v roku 1944 ju do USA odviezli maďarskí utečenci), konali sa v Maďarsku obrovské slávnosti za účasti vlády, ale aj predstaviteľov komunistickej strany. Na vlastné uši som vtedy počul predsedu Zväzu slovenských spisovateľov Andreja Plávku rozprávať tento žart: Komunistickú stranu Maďarska vraj premenujú - bude sa volať Magyar Szentistván komunista párt (Maďarská svätoštefanská komunistická strana). Raz darmo, Maďari si svoju históriu vážia, a aj táto epizóda svedčí o úcte, akaj sa aj v komunistickom režime tešila pamiatka kráľa, ktorému sa pripisuje pôvod uhorskej koruny.

nejšie, ale píše sa tak až v 14. storočí - tristo rokov po Vazulovom oslepení. Nevieme s istotou povedať ani to, kto kroniku napísal, no najmä - vznikla za nových čias: Štefanovi aj Vazulovi Arpádovci dávno vymreli a na uhorskom tróne sedeli noví králi, Anjouovci, cudzinci, blízki príbuzní francúzskych Kapetovcov, usadení v Neapole a na Sicílii.

Stredoveké kroniky sú príjemným čítaním. Musia byť také - lebo svojho času suplovali historické romány; vznikali však s vopred daným zámerom, zväčša v úsilí osláviť dynastiu, kráľa a jeho predchodcov. Ťažko čakať, že by mohli byť objektívne a že by za každých okolností hovorili pravdu; opak je obsiahnutý priamo v ich podstate. Ešte šťastie, že kroník je veľa, nielen v Uhorsku, ale aj v susedných krajinách, a možno ich porovnávať, dopĺňať, opravovať, a približovať sa tým k pravde. Pomôcť môžu aj stredoveké legendy, životy svätých, a aj z tých si možno vyberať - veď len o svätom Štefanovi jestvujú tri (*Väčšia, Menšia a Hartvikova*). Sú nezriedka staršie ako kroniky, ich autori žili bližšie k udalostiam, ktoré opisujú, pravda, v legendách ide väčšmi o duchovný svet ako o historický záznam, čo do istej miery znižuje ich dejepisnú hodnotu.

Spoľahlivejšie ako naračné (rozprávačské) pramene sú právne a osobné doklady, listy a listiny. Neponúkajú také vzrušujúce čítanie ako kroniky, svoje príbehy majú skryté medzi riadkami, a najmä skryté v súvislostiach; hoci ich treba odtiaľ namáhavo dolovať, poskytujú autentické svedectvo, neskreslené kronikárom a jeho záväzkami.

Žiaľ, z čias, do ktorých sme vošli v Nitre, listy a listiny takmer nejestvujú. Lenže aj to je svedectvo o čase nášho príbehu: kým z 9. (veľkomoravského) storočia sa zachovalo 16 písomností so vzťahom ku Slovensku, z 10. storočia sa nezachovala ani jedna a z Vazulových čias, teda zo začiatku 11. storočia, jestvuje len desať písomností vzťahujúcich sa na celé Uhorsko, z nich navyše šesť nepochybné falošných, tri sfalšované a iba jedna pravá.

20 Treba však povedať aj to, že ani falošné listiny nie sú bezcenné. Najstaršie listiny vznikali až vtedy, keď sa písomným

svedectvám začal pripisovať právny význam. Často mali potvrdzovať skutočnosti z čias, keď sa písomné doklady ešte nevyhotovovali, nebolo ich jednoducho treba, stačilo slovo, pergamen sa nevyžadoval, ba ani taká presnosť ako o sto, dvesto či viacej rokov. A to bolo zle, lebo bez písomných dokladov sa spochybňoval majetok, o ktorý bol vždy najväčší záujem. Do zložitej situácie sa dostali najmä kláštory. Kláštory totiž patrili medzi najstarších vlastníkov pôdy, a odrazu sa od nich žiadalo, aby písomne dokázali vlastnícke práva, ktoré kedysi dostali ústne. Bola to ťažká chvíľa, a tak sa nemožno čudovať, že práve v súvislosti s kláštorným majetkom vzniká najviac falošných listín; je to pochopiteľné tým väčšími, že kláštory potrebné listiny samy vydávali.

Falšované listiny nemuseli uvádzať vyslovené klamstvá, ale niekedy aj uvádzali. Kuriózna je tzv. Nitrianska listina, ktorá sa považovala za najstaršiu známu písomnosť zo Slovenska. Je bez dátumu, ale predpokladalo sa, že Štefan I. ju dal vystaviť v roku 1006. Ak by bola pravá, ponúkla by úžasné svedectvo:

„Prišli sme na náš hrad Nitra, kde na nevýslovnú potechu nášho srdca, bez akéhokoľvek očakávania sa nám prihodilo, že sme tam našli deväť kňažov svätej Rímskej cirkvi, ktorí sa nazývali kapitulnými kanonikmi Kostola svätého Emeráma mučeníka na spomenutom našom hrade Nitra a slúžili spomínanému kostolu a ľudu sem prúdiacemu až od územia Moravanov, ustavične spievajúc na Božiu chválu ako deväť zborov anjelských. Pripojili sme sa k nim na mnoho dní, spievali žalmy a neprestali sme si vyprosovať odpustenie našich hriechov, posilnenie a vzrast našej viery. A pretože spomínaní kňazi, kapitulní kanonici, nemali stálu základinu, ale zaopatrovali sa len zo slobodných príspevkov od ľudí, aby neboli zaobstarávaním si stravy odpútaní od Božej poslušnosti, dali sme im..." - a nasleduje zoznam kráľovských darov.

V listine sa spomína významný kostol, lebo zbor kanonikov jestvoval len pri najvýznamnejších kostoloch, kláštoroch a biskupstvách, navyše kostol, o ktorom svätý Štefan nevedel, a teda ho ani nezaložil, azda veľkomoravský kostol najvyššieho významu... To by bol úžasný argument v prospech myšlienky prežívania veľkomoravskej cirkvi, a teda aj moci, ktorá ju chránila na samom začiatku jestvovania Uhorského kráľovstva. Je preto veľká škoda, ak sa Nitrianska listina nezachovala v origináli, ale len v odpisoch, čo zas nie je

Šindolka patrí medzi najdôležitejšie náleziská z čias, o ktorých rozpráva táto kniha. Archeológovia tu preskúmali veľké pohrebisko i príslušné sídlisko, čo veľmi zvýšilo hodnotu lokality. Výskum sa začal v roku 1968 a viedol ho Anton Točík (na prvom obrázku); v rokoch 1974- 1977 v ňom pokračoval Bohuslav Chropovský (na druhom obrázku) spolu s Gabrielom Fusekom, ktorý ho v roku 1995 dokončil. Kolekcia nálezov zo Šindolky tvorí významnú časť obrazovej zložky tejto knihy vďaka G. Fusekovi, ktorý ju zostavil a pripravil na fotografovanie. Na treťom obrázku Gabriel Fusek nad hrobom, ktorý odkryl za treskúcej zimy. Foto: Archív Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied.

zvláštnosť, veď väčšina najstarších listín jestvuje iba v neskorších odpisoch (listiny sa strácajú ešte aj dnes, nielenže sa kradnú, ničia pri živelných a iných pohromách, ale napríklad počas vojen, štátnych prevratov a revolúcií miznú niekedy vo veľkom), ibaže Nitrianska listina sa zachovala v piatich odpisoch, a všetky pochádzajú až z 18. storočia. To je na stredovek prineskoro. Bolo len slabou útechou, že Nitrianska listina sa spomína v inej listine vydané v roku 1579, lebo aj to je neskoro. Pri výskume* Nitrianskej listiny sa ukázalo niečo neuveriteľné: prvý a najstarší text Nitrianskej listiny nebol odpis originálu, ale koncept, prvopis, na ktorom si falšovateľ skúšal, ako text dotvoriť, a zrejme nerátal s tým, že tento koncept sa niekedy nájde. No nielen to, aj listina z roku 1579 bola falošná, navyše napísaná tou istou rukou ako cvičný prvopis falšovateľa. Zachovala sa v dvoch „odpisoch“ a aj v tomto prípade boli na staršom odpise novodobé poznámky (chronologické výpočty). Potom bude sotva náhoda, ak sa rukopis oboch sfalšovaných listín zhodoval s rukopisom funkcionára Nitrianskej kapituly Ladislava Szörényiho (v roku 1733 sa stal sriemskym biskupom).

Hádam to nebola zbytočná odbočka, ba azda ani nie odbočka, ale pripomienka, že dejiny spred tisícročia sa v porovnaní s ešte staršou históriou síce zahusťujú, no stále stoja na tenkom ľade, sú plné dohadov a domniek, v mnohých prípadoch podobných onej stokrát opakovanej lži, ktorá sa časom stáva pravdou.

Vráťme sa však do čias Vazulovho príbehu; zaujímavá je zmienka o „nitrianskom žalári“. Nitra má v starých dejinách Uhorska zvláštne miesto, a to od samého začiatku. Takto sa o nej píše v Kronike anonymného notára kráľa Bela, nazývanej *Gesta Hungarorum*, čo by sme mohli preložiť ako Činy starých Maďarov, pretože rozpráva o časoch slávneho dobývania vlasti, aj dnešnými Maďarmi takého uctievaného „honfoglalášu“ (citované veľmi skrátene):

„V tom istom čase knieža Arpád vyslal mnoho bojovníkov, aby postúpili k českým hraniciam až po hrad Nitra. A pretože mali v sebe Božiu milosť, báli sa ich všetci ľudia, všetci obyvatelia krajiny, Slovakia. Tým vznešenejším z obyvateľov krajiny, ktorí im odovzdali svojich synov za rukojemníkov, dali rôzne dary a lichotivými slovami ich bez boja podrobili pod panstvo kniežaťa Arpáda. A zobrali ich so sebou na výpravu, kým ich synov, ktorých vzali za ru-

* Jeho autorom je Richard Marsina.

Richard Marsina objavil novoveký koncept svätoštefanskej listiny. Dlhú sa verilo, že listina pochádza z roku 1006. Na fotografii vidieť, ako sa falšovateľ rozhodoval medzi viacerými verziami textu - predbežne bez toho, aby sa namáhal napodobniť starobylé písmo.

Kľúč od domu z nitrianskej Šindolky.

kojemníkov, poslali s rôznymi darmi kniežat'u Arpádovi. Knieža a jeho veľmoži sa z toho veľmi potešili a poslom prinášajúcim radosť dali mnoho darov."

Na „dary a lichotivé slová" spomínané v kronike sa často zabúda, čo je zrejme chyba poplatná predstave, že starí Maďari obyvateľov vtedajšieho Slovenska vojensky porazili a následne vyvražďili, vyhnali alebo zotročili. Možno to v niektorých prípadoch tak bolo, ale v iných prípadoch (a tých mohla byť väčšina) to mohlo byť inak.

Osobitne v tejto kapitole by sme na dary a lichotivé slová nemali zabúdať ani na okamih.

„Na druhý deň vyslali mužov, o ktorých vedeli, že sú odvážni, ako vyzvedačov, aby prekročili rieku Nitru a zistili, či by sa mohli dostať bez boja až k mestu Nitre. Videli, že obyvatelia oných končín, Slováci a Česi, sa im za pomoci českého kniežat'a postavili na odpor. Po smrti kráľa Atilu totiž územie, ktoré sa rozprestiera medzi Váhom a Hronom, od Dunaja až po rieku Moravu, obsadil český knieža a spojil do jedného kniežatstva. A v tom čase bol z milosti českého kniežat'a ustanovený za nitrianskeho vojvodu Zobor"

(v originálnom texte Zubur).

Predchádzajúci text je citáciou z Kroniky anonymného notára kráľa Bela, tak ako ju preložil a pripravil na vydanie Vincent Múcska. V latinskom origináli sa nespomínajú Slováci, ale Sclavi, v konkrétnej situácii Sclavi et Boemi, inde Boemy et Polony, lenže akí to mohli byť Sclavi, Slovania, ak nie Slováci, keď Česi sa vymenúvajú ako Česi, Poliaci ako Poliaci, hoci aj oni boli Slovania?

Ale čítajme ďalej:

„Keď vyzvedači videli, že Slováci a Česi nie sú dost' silní na to, aby sa im postavili na odpor, tri razy na nich vystrelili šípy a niektorých z nich aj zabili. Keď Slováci a Česi, ktorých Zobor postavil na stráž, videli, že tí, ktorí sa nazývajú Hetumoger, používajú takéto zbrane, veľmi sa preľakli, lebo takú zbroj ešte nikdy nevideli, a ihneď to oznámili svojmu pánovi Zoborovi a ostatným predákom toho kraja.

Zobor, toto počujúc, vydal sa s množstvom ozbrojencov s českou pomocou bojovať proti nim. Zarputilo s nimi bojujúc, nijako im nechceli dovoliť prejsť (rieku Nitru). Dlho medzi sebou bojovali a Maďari zásahmi šíпов zabili mnohých z Čechov a Slovákov. Ani pre príval vôd sa Maďarom počas troch dní vôbec nedalo prejsť. Na štvrtý deň sa však Česi a všetci nitrianski Slováci, vidiac udatnosť Maďarov a nedokážuc odolať šípom, dali chvatne behom na

Zámka starobylého vzhľadu (Nitra-Šindolka).

Kronika anonymného notára kráľa Bela,
najstaršia uhorská kronika, jediná (zachovaná)
kronika z čias arpádovských kráľov.

Na obrázku časť prebalu prvého slovenského
prekladu z vydavateľstva Rak Budmerice, ktoré
získalo mimoriadnu cenu UNESCO v súťaži
Najkrajšie knihy sveta v roku 2001.

Slovenský rodák Maximilián Hell zo Štiavnických Baní nakreslil v roku 1802 mapu staromaďarského vpádu, ako ho opisuje Kronika anonymného notára kráľa Bela. Vidieť na nej aj časť územia Nitrianskeho kniežatstva.

útek, aby si zachránili život, a s veľkým strachom sa zavreli do mesta Nitra. Ich vojvoda Zobor sa počas úteku chcel proti nim pustiť do boja, no bol zrazený kopijou, zajatý a odovzdaný strážam. Ostatní, zavretí v meste Nitre, zostali, sťaby onemeli. Na druhý deň sa (starí Maďari) odhodlane pustili rôznymi spôsobmi dobýjať mesto Nitru. A Boh im daroval veľké víťazstvo - bojujúci vstúpili doň a preliali tam krv mnohých nepriateľov. Rozlútení vyviedli vojvodu tej krajiny Zobora, ktorého pred dvoma dňami zajali, na vysoký vrch a obesili ho. Preto sa ten vrch od onoho dňa nazýva Zobor."

Už sme o tom hovorili - stredoveké kroniky sa písali na objednávku. Kronika anonymného notára kráľa Bela je jedinou kronikou z čias vlády Arpádovcov, ktorej pôvodný text sa zachoval v úplnosti: jej úlohou bolo osláviť predkov kráľa Bela III. Vznikla krátko po smrti kráľa, okolo roku 1210, vyše tristo rokov po zániku Veľkej Moravy; možno aj to je jedna z príčin, že citovaný text sa dostáva do rozporu s historickými reáliami. Nelogická je napríklad prítomnosť Čechov, a podobných omylov je viac: vrch Zobor nad Nitrou dostal meno podľa zuba, tak ako Turiec podľa tura, celkom určite nie podľa vojvodu Zobora (Zubura), toho si Anonymus vymyslel - nepozná ho nijaký iný prameň. Možno teda povedať, že Anonymova kronika je zmesou mladších faktov, tradícií, fantázie a výmyslov, ale práve vo výmysloch je jej najväčšia cena, pretože autor tieto výmysly vsadil do vlastného sveta, do reálií z prelomu 12. a 13. storočia, a to je tak dávno, že každé slovo z tých čias má nenahraditeľnú cenu.

Stojí za pripomienku, že práve tento prinajmenšom nespoľahlivý spis ako jediný opisuje nitriansku katastrofu, o ktorú sa opiera novoveká predstava o pohrome, o krvavej záhube veľkomoravského Slovenska, a to v rozpore so zisteniami historikov a archeológov, lebo je nepopierateľné, že Nitra (a rovnako napríklad Bratislava alebo Zemplín) po páde Veľkej Moravy nielenže nezanikla, ale nestratila ani úlohu krajinského centra, zostala strediskom administratívy, vojenstva, náboženstva, obchodu, výroby, poľnohospodárstva.

Historické Nitriansko bolo už v časoch Veľkej Moravy osobitým, do značnej miery samostatným územím. V Nitre sídlil knieža Pribina, v Rastislavových časoch zrejme Svätopluk, po Svätoplukovej smrti za vlády Mojmíra II. azda aj Svätopluk II., všetci s výnimkou Pribinu údelní vojvodovia, mladší synovia ústredného vládcu alebo iní členovia panovníckeho rodu. Nitriansko bolo ich

dedičstvom, podielom na moci. A bol to významný podiel - Nitrianske kniežatstvo bolo väčšie ako súčasné Slovensko. To je veľmi dôležitá skutočnosť. Rozlohu Nitrianskeho kniežatstva v pribinovských a veľkomoravských časoch nepoznáme, ale v 13. storočí podľa nie celkom spoľahlivej Uhorsko-poľskej kroniky siahali hranice Nitrianskeho kniežatstva* na východe až po Slánske a Zemplínske vrchy a na juhu na územie dnešného Maďarska, ohraničené Novohradskými vrchmi, Bukovými horami a Tisou v úseku medzi ústím Slanej a Bodrogu. Možno sa hranice v jednotlivých historických obdobiach líšili, ale to nič nemení na fakte, že Nitrianske kniežatstvo bolo v každom období rozľahlou krajinou, nie iba oblasťou v okolí Nitry.

Bolo také veľké, že sa nedalo ovládať z jedného centra, a preto sa delilo na menšie celky, v čase vlády svätého Štefana na štyri komitáty, podľa Jána Steinhübla na tzv. Malé Nitriansko (siahalo od Záhoria po Hron, na severe po Trenčín a Hornú Nitru, na juhu k Dunaju), na provinciu Váh (tá sa rozkladala

* Richard Marsina pokladá používanie názvu Nitrianske kniežatstvo v tomto období za nesprávne. Podľa jeho názoru ide o vojvodstvo, nie o kniežatstvo, a teda aj o vojvodu, a nie o knieža. Dobové latinské pramene používajú termín „ducatus“ alebo „dux“, medzi vojvodom a kniežaťom nerobia rozdiel. Slová „ducatus“, „dux“ možno teda prekladať ako vojvoda aj knieža - nejde však o slovník, ale o význam tohto slova. Podľa Richarda Marsinu je knieža suverénny vládca, vojvoda svoju funkciu vykonáva z vôle kráľa. Nitrianski vojvodovia spravovali územie, ktoré im zveril kráľ, a ako dokladá aj osud Vazula, kráľ ich mohol odvolať, uväzniť, zmrzačiť, ba aj usmrtiť podľa vlastného rozhodnutia, ak na to, pravda, mal dost síl, čo v prípade nitrianskych vládcov (ako si povieme neskôr) bolo zriedkavé. Spor o termíny nitriansky knieža - vojvoda sa v slovenskej historiografii vlečie desaťročia. Starší, romantizujúci historici volili názvy knieža, kniežatstvo, neskôr - zrejme pod vplyvom Richarda Marsinu, ktorý má spomedzi slovenských historikov stredoveku najväčšiu autoritu doma aj v zahraničí - sa ujal názov vojvoda, vojvodstvo. Úspešná kniha Jána Steinhübla Nitrianske kniežatstvo starý spor obnovila. Nemôžem v ňom robiť rozhodcu, preto som sa rozhodol pre kompromis: používam termín vojvoda, ak ide o osobu, a termín Nitrianske kniežatstvo na označenie územia, čo zodpovedá zámeru tejto knihy; chcem ukázať, že Slovensko si aj po začlenení do Uhorského kráľovstva udržalo geografickú celistvosť a tvorilo rešpektovaný celok ešte na začiatku 12. storočia.

Cisár Oto I. na reliéfe zo slonoviny kľáči aj s rodinou pri nohách Ježiša Krista.

Oto I. na romantickej grafike z 19. storočia vo víťaznej bitke so starými Maďarmi na rieke Lech.

Oto I. prijíma prísahu svojich vazalov.

Nitrianska keramika s vysokým obsahom grafitu sa v 11. a 12. storočí dovážala z Moravy.

na hornom a strednom Váhu - od Trenčína, v Liptove, na Orave a v Turci), na komitát Hont s hranicami od Malého Nitrianska po Nízke Tatry (patril doň Hont, Zvolen, Novohrad a Malohont) a napokon štvrtým komitátom bol Boršod (na východ od Váhu a Hontu takmer až k Bodrogu a na juhu po ohyb Tisy).

Fakt delenia Nitrianskeho kniežatstva je dôležitý tým väčšmi, že podobná situácia platila v celokrajinskom meradle. Uhorské kráľovstvo sa delilo na menšie celky, takže na začiatku stredoveku prebiehal zápas medzi ústredným vládcom a regionálnymi vládcami (kniežatami, županmi, vojvodami) o posilnenie, resp. oslabenie závislosti od centra. Vyhnanie Pribinu, vojna Svätoplukových synov* a rovnako boj Arpádovcov o Uhorsko sú prejavom toho istého zápasu, ako sa odohrával v priebehu storočí.

O situácii v Nitrianskom kniežatstve po rozpade Veľkej Moravy nevieme veľa, ale pamiatky archeologické, a v širšom meradle aj jazykovedné, svedčia o kontinuite. Na celom území žili stále tí istí ľudia, spolu so starými Maďarmi vytvorili osobitnú archeologickú kultúru, podľa pohrebiska Belo Brdo v dnešnom Chorvátsku nazvanú belobrdskou. Jej korene siahajú až k Avarom, my však nemusíme ísť tak ďaleko. Pre naše rozprávanie je dôležitá skutočnosť, že Slovania aj Maďari v belobrdských časoch (v 11. a 12. storočí) ukladali svojich mŕtvych na spoločných pohrebiskách - lebo je známe, že tam, kde sa spoločne pochovávajú mŕtvi, aj živí žijú spoločne.

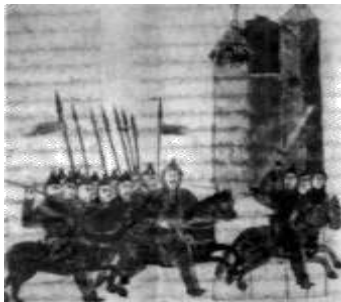
Nitriansko si podrobila jedna z vetiev vládnucich Arpádovcov. Kedy sa to stalo, nevedno. Mesto Nitru možno získali hneď v prvých rokoch staromadžarského vpádu. Ale nezničili ho, nevyvraždili, ako píše Anonymova kronika, naopak, využili jeho potenciál a systém politickej i cirkevnej správy. Vedeli, čo robia - husté osídlenie a veľká hospodárska sila Nitrianskeho kniežatstva im umožnila získať prevahu nad ostatnými kmeňovými náčelníkmi.

Ako to vyzeralo v konkrétnych prípadoch, to sa už nikdy nedozvieme, ale v Nitre žili od Pribinových čias kresťania, a starí Maďari boli pohania, čo by podľa starších predstáv malo byť príčinou trvalého napätia, lenže veľkomoravské kostoly nik nezničil (aspoň nie všetky), naopak, čoskoro začali vyrastať nové. To je nápadná okolnosť (rozoberá ju nasledujúca kapitola), lebo pohanom bol

* Pozri Stopy dávnej minulosti 3 (Zrod národa), kapitoly Okamihy pobeďimskej skazy a Pribinov hrad v Zalavári.

Detaily uhorskej koruny.

Vojsko Ota I. útočí na nepriateľa. Do boja proti starým Maďarom išli aj Česi: Boleslav I. poslal Otovi pomocný zbor, ktorý mal asi tisíc bojovníkov. Podľa kronikárov utrpel v bitke pri Lechu porážku, veľa Čechov bolo zajatých, zabitých, zvyšok sa rozutekal. Česká porážka nebola taká úplná, ako sa nazdávajú kronikári, lebo krátko po bitke sa Česi stretli v boji so staromaďarským vojskom, vojsko zničili a kráľa, ktorý ho viedol, zajali. Niektorí historici si myslia, že išlo o Maďarov utekajúcich od Lechu, iní predpokladajú, že išlo o celkom iné vojsko, ktoré sa vydalo proti Čechom a asi mesiac po bitke pri Lechu na bližšie neznámom mieste na Morave utrpelo porážku.

nielen zakladateľ rodu Arpád (zomrel okolo 907), ale aj jeho synovia a vnuci; kresťanstvo prijala až štvrtá generácia Arpádovcov.

Pokrstenie Uhorska napomohli aj vonkajšie okolnosti. V roku 955 starí Maďari prepadli Bavorsko a Švábsko s armádou, ktorá vraj mala - ako uvádza František Palacký - stotisíc bojovníkov. Cieľom výpravy - tak ako všetkých výprav za predchádzajúce polstoročie - bola lúpež. Všetkých účastníkov viedla vidina koristi. Keď obľahli mesto Augsburg na rieke Lech, napadlo ich nemecké vojsko, ktoré tvorili Bavori, Lotrinčania, Frankovia, Švábi a asi tisíc jazdcov českého kniežaťa Boleslava I. Po dramatickom priebehu bitky, trvajúcej dva dni (veľa nechýbalo, aby starí Maďari zvíťazili, český pomocný zbor bol úplne zničený), spoločne útočníkov rozdrvili, pozabíjali a ich veliteľov obesili. „Úžasné to bylo krveprolití," uvádza František Palacký, „a Lech práve rozvodnený pohltil také mnoho tisíc utíkajících."

Citát z Františka Palackého nebol samoučelný: víťazstvo nad Uhrami totiž využil český Boleslav a na niekoľko rokov obsadil Slovensko až po Nitru.

Mená obesených náčelníkov poznáme, a preto vieme, že Arpádovci sa v bitke pri Lechu nezúčastnili (aspoň nie všetci). Porážka konkurenčných kniežat posilnila ich moc, takže postupne ovládli podstatnú časť krajiny, Zадunajsko, Nitriansko, Biharsko.

Okolo roku 970 sa veľkokniežaťom stal Arpádov pravnuček Gejza, ktorý mal v čase bitky pri Lechu len desať rokov. Za sídlo si vybral Ostrihom, jeho sedmohradská manželka Šarolta si vybrala Vesprím (Veszprém). Šarolta vraj bola vychýrená krásavica: podľa merseburského biskupa Thietmara ju „sclavonice dictae" (povedané po slovansky) volali Bele knegini, Pekná pani. Je zaujímavé, že aj Šaroltin brat je známy pod slovanským menom Prokuj. A je to nielen zaujímavé, ale aj dôležité, lebo Prokuj dostal do správy Biharské kniežatstvo a Gejzov brat Michal Nitriansko. Je to jeden z mála prípadov, keď Biharské a Nitrianske kniežatstvo rozdelili medzi dvoch vládcov; častejšie obe časti, nazývané „tretinou kráľovstva" (ako sa hovorilo o niečo neskôr), spravoval jeden človek, a to nitriansky vojvoda, najčastejšie ako údel príslušníka panovníckeho rodu. Biharsko na dnešnom slovensko-ukrajinsko-rumunsko-maďarskom rozmedzí bolo síce väčšie, ale Nitriansko bolo významnejšie.

V roku 972 pozval Gejza do Uhorska misionárov, ktorí pokrstili Gejzu, jeho syna, brata Michala a ďalších asi päťtisíc urodzených ľudí. V tých časoch pravdepodobne založili najstaršie uhorské biskupstvo vo Vespríme, o čo sa asi zaslúžila Šarolta, pochádzajúca z kresťanského prostredia.

Gejzov čin mal historický význam - Maďarov možno zachránil pred osudom Hunov a Avarov. Zaradil Uhorsko do kresťanského sveta, a tým rozhodol o budúcnosti mnohonárodnostného štátu; nepriamo sa tým zaslúžil aj o prijatie Slovákov do tohto zväzku.

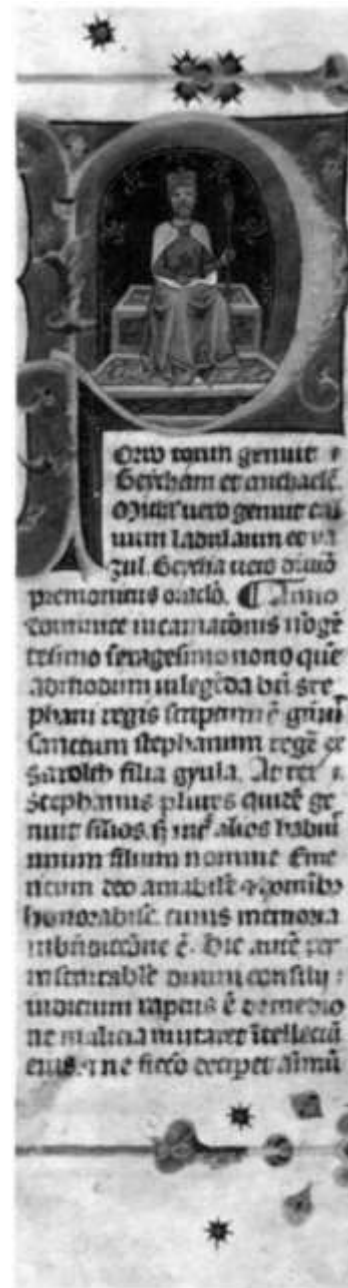
Je to zložitá otázka, úzko súvisiaca s problematikou formovania národnosti v stredoveku, s okamihom, keď ktosi neznámy ako prvý povedal: ja som Slováč, Maďar, Francúz. Na počiatku tohto procesu stáli barbarské kmene, ktoré v čase sťahovania národov vtrhli do Európy a od základu zmenili jej národnostný obraz. Boli mimoriadne súdržné, schopné prežiť dlhé pochody, ustavičné vojny i cudziu nadvládu. „Kmeňovú súdržnosť určoval zákon podobnosti a odlišnosti. To, čo bolo podobné, bolo prijateľné, priateľské a dobré. Odlišné bolo neprijateľné, nepriateľské a nebezpečné. Cudzinci, ktorí patrili k inému kmeňu a toto všetko s ním neprežívali, boli neznámi, nepochopiteľní a podozriví. Ak navyše hovorili iným, či dokonca nezrozumiteľným jazykom, mali iné zvyky, náboženstvo, spôsob života a výzor, vzájomná nechuť rástla. Protiklad my a oni bol mimoriadne silný, až neprekonateľný. Bol príčinou napätia a stálych vojen" (*Ján Steinhübel, Nitrianske kniežatstvo*).

Gejza patrila medzi prvých, ktorí sa zasadili o zmiernenie tohto protikladu. Veľkej vďaky sa však nedočkal. A to je podozrivé, presnejšie povedané, určujúce.

Vo Väčšej legende svätého Štefana kráľa (citované skráteno) sa o Gejzovi píše takto:

„Gejza svojmu ľudu vládol dosť drsne a pevne, bol však milosrdný a štedrý k cudzincom, najmä ku kresťanom; hoc aj bol spútaný pohanským náboženstvom, veľmi sa staral o hubenie odbojníkov, kynozenie modlárskeho obyčaja a zriaďovanie biskupstiev, Pán ho v zázračnom zjavení upokojil; spôsobil, že vedľa neho zastal mladík rozkošného výzoru, ktorý mu povedal: „Nedovoľuje sa ti vykonať, čo zamýšľaš, pretože máš ruky poškrvené ľudskou krvou. Ale vzíde z teba syn, ktorý sa ti čoskoro narodí, a tomu Pán z úradu Božskej Prozreteľnosti prikáže, aby to všetko urobil.“

Podľa legendy bol teda Gejza spútaný pohanským náboženstvom, podľa informácie z iného zdroja ho ešte aj po prijatí krstu biskup pokarhal za obeť pohanským bohom, podľa Hartvikovej legendy „akési knieža Gejza, štvrté od toho, kto v čase vpádu Uhrov do Panónie bol prvý, bolo prísne a kruté, násilné k svojim, milosrdné však a šľachetné k iným, a najmä ku kresťanom; aj keď bolo spútané pohanským náboženstvom“. Aj podľa saského kronikára

Veľkoknieža Gejza
v Obrázkovej kronike.

Detaily uhorskej koruny.

Mieško II. prijíma ako dar knihu od kňažnej Matildy (reprodukcia strateného rukopisu zo začiatku 11. storočia).

Thietmara bol Gejza krutým vládcom, ktorý v ošiali mnohých pozabíjal. Nepríazeň kronikárov ho stavia do podozrenia, že krv na jeho rukách nepatřila len odbojníkom, ale aj vlastnému bratovi Michalovi. Ak chcel Gejza zabezpečiť vládu pre syna, musel sa totiž brata zbaviť, lebo ten mal na vládu prednostné právo.

A tým sa náš príbeh znovu vrátil do Nitry, do slovenského prostredia. V týchto súvislostiach je zaujímavé, že Michal si vzal za manželku Slovanku, údajne Bulharku, ktorá mu porodila deti so slovanskými menami: Vazula (slovanská podoba Vasilij) a Ladislava (známeho s predikátom Lysý). Aj to je zaujímavé, že ich osud je predobrazom chvíle, ktorou sme začali toto rozprávanie, pretože tak ako Levente, Ondrej a Belo ušli pred Štefanom, aj oni po smrti otca ušli pred Gejzom do Ruska (Vazul bol v tom čase dieťa).

Ladislav si našiel ženu v rodine kyjevského kniežaťa Vladimíra Veľkého; mal s ňou syna Domoslava, ďalšieho Arpádovca so slovanským menom. Azda je to málo na konkrétnejšie súdy, ale je isté, že slovanská krv kolovala aj v žilách ďalších Arpádovcov; dokonca i Gejzova najstaršia dcéra neznámeho mena sa vydala za poľské knieža, za Boleslava Chrabrého, a splodila s ním syna Besprima (narodil sa v Uhorsku, kam Boleslav svoju ženu vyhnal). Množstvo slovanských mien medzi Arpádovcami (Vasilij, Ladislav, Domoslav, Besprim, Belo) chápu niektorí historici ako doklad ideového sporu o zahraničnopolitické zameranie Uhorska. Štefan I. ho nasmeroval na západ, slovanská krv v žilách panovníckeho rodu (jej prílev neustal ani v nasledujúcich storočiach) naznačuje opačný smer, čo je v tomto rozprávaní mimoriadne dôležité, lebo kolovala najmä v žilách nitrianskych Arpádovcov.

Predpokladá sa, že po Michalovej smrti pridilil Gejza nitriansky údel Štefanovi. Ten si do Nitry priviedol nevestu, desaťročnú Gizelu, dcéru bavorského vojvodu Henricha. Po Gejzovej smrti v roku 997 a po víťazstve nad Kopáňom sa stal ostrihomským veľkokniežaťom a v roku 1000 prvým uhorským kráľom.

Stalo sa to za zvláštnych okolností.

„Vo štvrtom roku po otcovej smrti poslal Božou milosťou vyzvaný biskupa Astrika, ktorý sa ináč volal Anastasius, k prahom svätých apoštolov: mal požiadať nástupcu svätého Petra, apoštolské knieža, aby štedro požehnal mladé kresťanstvo vznikajúce v Panónii, ostrihomský kostol svojou listinou vyhlásil za sídlo arcibiskupstva a dal požehnanie aj ostatným diecézám a potvrdil ich a tiež aby ráčil jeho moc posilniť udelením kráľovskej koruny.

Náhrdelník z Nitry-Šindolkyje poskladaný z viacerých ozdôb, aj typických staromaďarských mušličiek. Azda to niečo hovorí o výrobcovi náhrdelníka, ale nič o žene, ktorej ho dali do hrobu.

Nitriansky Zobor.
Súčasná podoba.

Oto III. sa narodil v roku 980 a ako trojročný sa stal kráľom. Ako šestnásťročný sa ujal vlády a zomrel, keď mal len dvadsaťjeden rokov. Určil nového pápeža Gregora V. a potom aj Silvestra II., ktorý dal Štefanovi I. kráľovskú korunu.

Asi v tom istom čase poľské knieža Mieško I., ktoré aj so svojím ľudom prijalo kresťanskú vieru, poslalo k rímskemu pápežovi poslov a žiadalo o podporu pápežského požehnanie a o udelenie kráľovskej koruny. Pápež vyhovel jeho žiadosti a hneď dal vyhotoviť korunu, vynikajúce umelecké dielo, a prikázal ju poslať Mieškovi s požehnaním a kráľovským titulom. A tak keď už určili deň, v ktorý mala byť hotová koruna poslaná spomínanému poľskému kniežaťu, v predchádzajúcej noci pristúpil k pápežovi vo videní Boží posol a povedal: „Zajtra vo včasnej rannej hodine uvidíš, že k tebe prichádzajú poslovovia neznámeho národa, a tí budú pre svoje knieža od teba nástojčivo prosiť kráľovskú korunu s apoštolským požehnaním. Teda prikáž tú korunu, ktorú si dal vyhotoviť, bez otáľania dať ich kniežaťu, ako žiadajú. Vedz, že mu ona aj kráľovská sláva patria, lebo si ich zaslúžil svojím životom.“

Ako teda predpovedalo toto videnie, v istú hodinu nasledujúceho dňa prišiel k pápežovi biskup Astrik; múdro plnil úlohu, ktorú dostal, a po poriadku pripomínajúc činy svätého kniežaťa, žiadal od apoštolskej stolice odznaky, o ktorých sa už hovorilo. Keď to pápež počul, veľmi sa zaradoval a láskavo povolil všetko, čo sa od neho žiadalo" (*Hartvikova legenda*).

Astrik bol Štefanovým poradcom a diplomatom (neskôr arcibiskupom). Ešte ako mních sa v Ríme zoznámil s Vojtechom. Odišiel s ním do Čiech a neskôr do Poľska. Priateľstvo s Vojtechom zohralo azda rozhodujúcu úlohu v úspechu misie. Cisár Oto III., ktorý mal rozhodujúce slovo pri ustanovení nových kráľov, bol totiž nadšený priaznivec Vojtecha. Štefanovi udelil dedičnú kráľovskú korunu, skôr ako ju získali Česi alebo Poliaci (Boleslav Chrabrý v roku 1025).

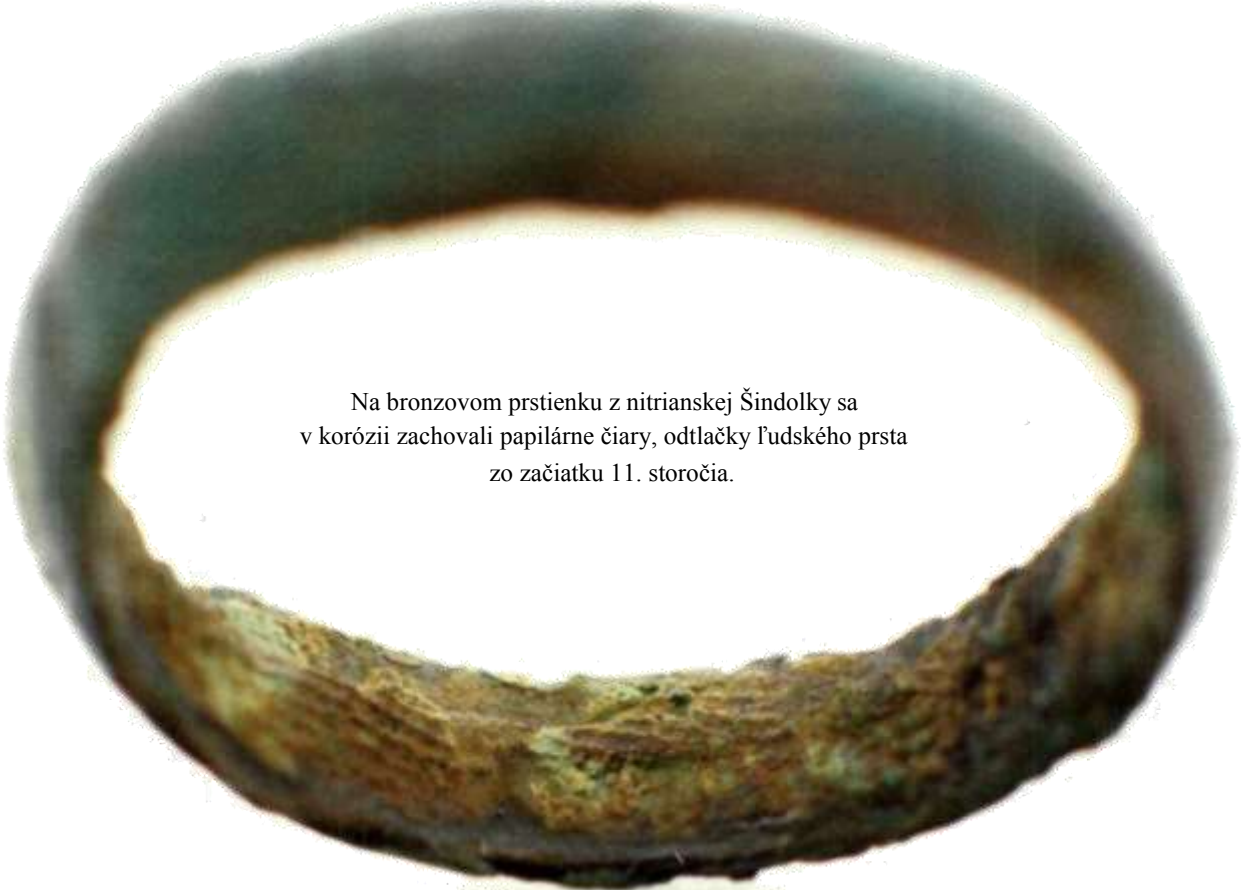
Azda by nebolo treba zachádzať do takých podrobností, keby Astrikova misia na tri desaťročia nerozhodla o osude Nitrianskeho kniežatstva. Ako totiž vyplýva aj z textu legendy, Astrik získal korunu pôvodne určenú pre Poliakov, a syn a nástupca Mieška I. Boleslav Chrabrý podľa poľského kronikára Galia Anonyma na túto urážku odpovedal vojnou.

Udalosti mali rýchly spád. Prešli len tri mesiace od Štefanovej korunovácie a na brehu Dunaja stáli poľské vojská! Začalo sa rokovať o mieri. Štefan navrhol stretnutie na uhorsko-poľských hraniciach, čo Boleslav prijal.

„Keď zhromaždil všetko svoje vojsko," píše sa v Uhorsko-poľskej kronike (citované z knihy Jána Steinhübla Nitrianske kniežatstvo), „prišiel ku kráľovi pred Ostrihom a tu na hraniciach Poľska a Uhorska postavili svoje stany. Na druhý deň, keď vyšlo slnko, zišli sa zároveň a prijali bozk mieru a so zopätými

Svätoštefanská minca.

Na bronzovom prstienku z nitrianskej Šindolky sa
v korózii zachovali papilárne čiary, odtlačky ľudského prsta
zo začiatku 11. storočia.

Vo svätostefanskej legende sa píše, že Štefana pokrstil svätý Vojtech. Nie je to pravda. Ale postava českého svätca je aj tak jedným z pút, ktoré spájajú stredoveké Uhorsko, Česko a Poľsko. Po vynútenom odchode z Čiech (v roku 994) sa totiž uchýlil k Boleslavovi Chrabrému, a keď ho potom pohanskí Prusi zavraždili, Boleslav vykúpil jeho telo a pochoval ho v Hniezdne. Hniezdno sa o krátky čas stalo sídlom arcibiskupa a Vojtech patrónom Poľska. O niekoľko rokov český knieža Břetislav dobyl Hniezdno a Vojtechove ostatky previezol do Prahy. Po sv. Václavovi sa sv. Vojtech stal druhým patrónom Čechov. Vojtechovi spolupracovníci Radim, Radla a Anastasius (známy ako Astrík) zohrali významnú rolu pri vytváraní cirkevnej organizácie v Poľsku a Uhorsku; Anastasius je pre Uhorsko dôležitý najmä preto, lebo sa zaslúžil o uhorskú korunu.

Detaily bronzových dverí dómu v Hniezdne zo začiatku 12. storočia: Vojtech s rodičmi pred biskupom, zjavenie Krista, vykúpenie ostatkov svätca.

rukami prišli k ostrihomskej katedrále, ktorá bola vtedy novopostavená k úcte svätého mučeníka Vojtecha, apoštola Poliakov a Uhrov. Keď všetko takto šťastne splnili, všetko poľské vojsko od väčšieho k menšiemu bolo odmenami naplnené i kniežat'u sa dalo darov. Po tomto sa však rozlúčili. Knieža Poliakov pobral sa k Solnému hradu a kráľ Uhrov ponáhlal sa do svojho milého Stolického Belehradu."

Nitrianske kniežatstvo sa stalo súčasťou poľského kniežatstva, ale azda by nebolo namieste hovoriť o jeho okupácii, nitriansky údel totiž dostal Ladislav Lysý, syn zavraždeného Michala, a pokiaľ bol nitrianskym vojvodom Arpádovec, ťažko hovoriť o oddelení Nitry od Uhorska. Vyzerá to tak, že „prijatý bozk mieru" bol aspoň šťastí súčasťou boja medzi Arpádovcami, boja, ktorý sa odohrával na území Nitrianskeho kniežatstva.

Poľská nadvláda nad Nitrianskym kniežatstvom trvala do roku 1018. Štefan a Boleslav Chrabrý sa zmierili a Slovensko sa stalo súčasťou Uhorského kráľovstva. V roku 1025 zomrel Boleslav Chrabrý. Približne v tom istom čase sa z historickej scény stratil aj Ladislav Lysý a nitrianskym vojvodom sa stal Vazul. Keď sa o niekoľko rokov neskôr Boleslavov syn Mieško II. neúspešne zamiešal do sporu s Nemcami, Štefan to využil a Vazula, ktorý bol chránencom porazenej strany, dal uväzniť v Nitre, v ktorej dovtedy panoval.

Štefanova pozícia bola taká pevná ako nikdy predtým. Azda aj preto, lebo sa opieral nielen o vlastných, ale aj o nemaďarských veľmožov. Veľkú priazeň si uchovali Huntovci a Poznanovci; aj Šebeš, ktorý vylúpol Vazulovi oči, bol z rodu Huntovcov-Poznanovcov, možno župan na Nitrianskom hrade s osobitnou úlohou strážiť Vazula.

Štefanova pozícia bola pevná aj preto, lebo teraz už nik nestál v ceste na kráľovský trón jeho synovi Imrichovi. Nebol to jediný syn, no ostatní synovia mu pomreli: „Opäť pocítil doliehajúce údery smrťou svojich synov, lebo ten, kto mu ich dal, mu ich vo včasnom veku detskej nevinnosti odňal," píše sa o tom v Hartvikovej legende. Imrich sa narodil asi v roku 1007. Uhorsko--poľská kronika, o ktorej sme si už povedali, že je dosť nespoľahlivá, ho nazýva „dux Sclavonie", čo by mohlo značiť, že bol údelným vojvodom prevažne slovenského Nitrianskeho kniežatstva. Azda to bola dôležitá okolnosť, lebo v Mravnom ponaučení kráľovičovi Imrichovi, ktoré dal Štefan spísať podľa vzoru iných panovníkov, sa okrem iného uvádza: „Pretože hostia prichádzajú z rozličných krajín a končín, prinášajú so sebou aj rozličné jazyky a zvyklosti,

rozličné náuky a zbrane, a to všetko ozdobuje a povyšuje kráľovský trón a súčasne zastrašuje spupnosť cudzincov. Veď kráľovstvo jediného jazyka a jediného mravu je slabé a krehké."

Najmä posledná veta stojí za pozornosť.

Imrich bol ženatý, ale jeho manželka sa veľmi nespomína. V legende sa iba uvádza, že s pochopením a so súhlasom svojej manželky zostal panicom až do chvíle, keď „vymenil tento smrteľný život za večný a bol pripojený k spoločenstvu nebešťanov v roku 1031 od Vtelenia Pána".

Imricha roztrhal diviak. Úrazy počas lovu neboli v tých časoch zriedkavosťou, ale Imrichova smrť mala také vážne politické dôsledky, že niektorí historici sa zamýšľajú, či onen „aper", „diviak", spomínaný v kronike, nie je vlastné meno, či spojenie „ab apro discussus", „od diviaka roztrhaný", netreba prekladať ako „Diviakom rozťatý", či teda Imricha nezavraždil niekto z Diviakovcov, šľachtického rodu, ktorý svoj pôvod odvodzoval od Poznanovcov.

Imrichova smrť znamenala katastrofu; silný panovník bol v stredoveku zárukou poriadku a prosperity, slabý kráľ bol nešťastím pre celú spoločnosť. A ešte väčším nešťastím bol boj o trón medzi viacerými uchádzačmi.

Lenže tým sme sa dostali na začiatok tohto rozprávania, k odstráneniu Vazula, ktorý sa mohol postaviť do cesty Štefanovmu dielu; k odstráneniu na stredoveký spôsob...

A pamätníkom na to všetko by mohla byť Vazulova veža - keby to s ňou nebolo celkom inak. Vo Vazulových časoch ešte nejstvovala. Postavili ju až oveľa neskôr, nie ako vežu, ale z dvoch strán otvorenú baštu, všetkým na očiach, celkom nevhodnú na úkladný zločin. Vežu uzavreli dvoma múrmi až o pol tisícročia neskôr, zvýšili ju o jedno podlažie, do múrov prebúrali strieľne a postavili ochodze.

Nebola to posledná zmena. Z hľadiska histórie celkom nedávno, asi pred stopäťdesiatimi rokmi, vežu sčasti rozobrali, nadstavali, na poschodie umiestnili vodný rezervoár a vrchol zakončili romantickým cimburím.

To bola zrejme chvíľa zrodu falošnej legendy, opretej o skutočné historické udalosti.

Sú také miesta, ktoré ponúkajú príbeh, pravda, bez záruky.

Nitriansky hrad však určite bol svedkom Vazulovej tragédie. Archeologický výskum odkryl zvyšky valov a ďalšie pamiatky na pevnosť, v ktorej žili Pribina, Svätopluk, Štefan, Imrich a ďalší z tých, o ktorých budeme v nasledujúcich kapitolách ešte len hovoriť.

Nitriansky hrad.

Mŕtvi svedkovia dávnych drám; pôsobivá scenéria archeologického výskumu na Nitrianskom hrade. Foto: P. Debnár, Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied.

Obľúbený dobový šperk, záušnice, nachádzajú
archeológovia v celých kolekciamiach.
Nosili sa pravdepodobne zavesené na stužke
ako ozdoba hlavy.

Svätý Štefan zomrel v roku 1038. Ako sa píše vo Väčšej legende svätého Štefana kráľa, „upadol do horúčky; nepochyboval, že sa približuje deň jeho odchodu“. Zomieral bez potomkov, ale o následníka sa postaral: „S prvolanými biskupmi a poprednými (mužmi) dvora rokoval o ustanovení kráľa namiesto seba, a to Petra, syna svojej sestry, narodeného v Benátkach, ktorého k sebe povolal už predtým a postavil ho na čelo svojho vojska.“

Peter bol synom benátskeho dóžu Ota Orseola, Arpádovec len polovičný, po mame. Cestu mu museli uvoľniť naozajstní Arpádovci po meči, Vazul a jeho synovia, a my nevieme prečo, sme totiž odkázaní iba na neisté správy kronikárov. Petra Orseolu radi nemali. Autor Obrázkovej kroniky rozhodne nie, lebo vraj „odvrhol všetku dobrotivosť kráľovskej výsosti a v zúrivej nemeckej krutosti pohrdal uhorskými šľachticmi, spupne a s nenásytným srdcom premárnil pozemské majetky s Nemcami, ktorí vyrevúvajú ako divá zver, a s Talianmi švitoriaticmi ako lastovičky“. Na hýrení cudzincov sa zúčastnil aj osobne, a nebolo to obyčajné hýrenie, lebo „vzhľadom na násilné výčiny kráľových prívržencov si nikto nemohol byť istý mravnou čistotou svojej ženy, panenstvom dcéry alebo sestry, pretože beztretno páchali na nich násilie“. Uhorskí veľmoži poprosili kráľa, aby zakročil, ale ten im odpovedal: „Kým budem žiť, ustanovím z Nemcov tak vznešených a urodzených, ako aj ľudí nižšieho stavu za sudcov, stotníkov, správcov i všetkých veľmožov a hodnostárov v uhorskej krajine, naplním ju cudzincami a odovzdám ju úplne moci Nemcov.“

Kronikárske správy sú neisté, viaceré formulácie pochybné, ale možno ich porovnávať, dávať do súvislostí, kriticky prehodnocovať a môžeme považovať viac-menej za isté, že uhorskí veľmoži údajne na radu biskupov začali hľadať nového kráľa. Rozhodli sa pre župana Abu. Ani on nebol Arpádovec rodom (iba sa medzi nich priženil, keď si vzal za manželku druhú sestru svätého Štefana). Veľa o ňom nevieme, no spočiatku bol úspešný. V krajine vypuklo povstanie, Peter ušiel do Nemecka a jeho prívrženci skončili zle. Ako

Na podstavci kalicha Nitrianskeho biskupstva, bohato zdobeného striebrom, zlatom, drahými kameňmi a polodrahokamami, sú aj emailové doštičky s vyobrazením Štefana a Imricha.

Kráľ Henrich III. a kráľovná
pred Pannou Máriou.

sa píše v Dubnickej kronike, „Uhri rozsekali na kúsky a zabili zlorečeného bradatého Budu, osnovateľa všetkého zla, na ktorého radu pripúťali Petra k Uhorsku, a jeho dvom synom vypichli oči. Šebešovi, ktorý vylúpol oči Vazulovi, dolámali ruky a nohy a usmrtili ho. Niektorých ukameňovali a ďalších dotkli železnými tyčami“.

V roku 1042 Abu pomazali za kráľa a novej hodnosti sa ujal pod menom Samuel. Stojí za zmienku, že medzi uhorskými veľmožmi, ktorí ho obklopili, sa opäť spomínajú rytieri so slovanskými menami: Stojslav a Pezili.

V tej chvíli mala krajina dvoch kráľov, a to bolo veľmi zle. Panovanie Samuela Abu bolo krátke a celé vyplnené vojnami. Boli to tragické časy, ale ako to už býva, ponúkajú tým viac informácií. A to aj o Slovensku, ktoré v dynastických bojoch zohralo veľkú úlohu.

Svedčí o tom okrem iného zaujímavá udalosť. Peter ušiel k Henrichovi III. a požiadal ho o pomoc. Samuel Aba sa chcel vojne vyhnúť, no keď videl, že cisár chce Petra vrátiť na uhorský trón, odpovedal vojenskou výpravou a „po oboch brehoch Dunaja udrul s vytasenými mečmi na Nemcov“, ako sa o tom píše v Obrázkovej kronike. Zo severu zaútočil nitriansky vojvoda, azda niekto z rodu Aba. Mal vlastné vojsko, a to je veľká vec... Pravda, v tomto prípade sa veľmi neosvedčilo. Keď sa s korisťou vracal, napadol ho rakúsky markgróf Adalbert. Zozbieral síce len tristo jazdcov, Nitranom však v boji prekážala bohatá korisť a množstvo zajatcov. Vojvoda preto svoje vojsko rozdelil na tri časti: jeden oddiel mal do Uhorska dopraviť korisť, zvyšné dva sa mali postaviť do cesty prenasledovateľom. Markgróf najprv porazil prvý oddiel a potom zaútočil na hlavný voj. Kým mu prišiel na pomoc tretí oddiel, bolo neskoro; zajatci sa zmocnili zbraní, pridali sa k prenasledovateľom a uštedrili Uhrom veľkú porážku. Časť pobili, ďalší sa utopili v Morave a iba časť sa prebrodila a zachránila. Zachránil sa aj neznámy vojvoda, lenže Samuel Aba mu potupnú porážku neodpustil a dal ho oslepiť.

Na radu kniežaťa Břetislava vtrhlo potom nemecko-české vojsko do Uhorska, obsadilo Hainburg a Bratislavu a tiahlo na sever do Nitrianskeho kniežatstva. Dvakrát porazilo uhorské vojsko a zastavilo sa až na brehu Hrona, keď „uhorskí vyslanci sľúbili cisárovi, že vo všetkom budú konať podľa jeho príkazu, iba Petra neprijmú znova za kráľa“ (*Dubnická kronika*).

Bola to prekvapujúca požiadavka. Uhorské vojsko bolo porazené a cisár odprisahal, že Petra vráti na trón, a predsa na radu Břetislava dal Nitrianske

kniežatstvo Domoslavovi, synovi Ladislava Lysého, ktorý prišiel do Uhorska s českým vojskom. Ten spravoval deväť hradov a deväť komitátov v Bratislave, Nitre, Trenčíne, Komárne, Tekove, Ostrihome (bez hradu, ktorý ležal na druhej strane Dunaja), Honte, Novohrade a Boršode. Na pochopenie rozsahu vtedajšieho Nitrianska (Slovenska) je to dôležitý výpočet.

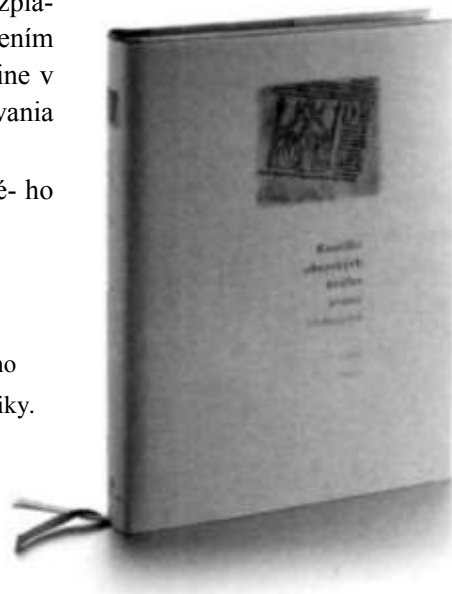
Ťažko sa v celej situácii vyznať, ale vyzerá to tak, že v Uhorsku pôsobili protichodné politické sily, a je ozaj škoda, ak ich nedokážeme pomenovať. Samuel Aba údajne nebol Maďar, ale Kabar, potomok náčelníka, ktorý sa pridal k ťaženiu starých Maďarov do Karpatskej kotliny. Bol kresťanom, založil dva rodové kláštory, ale pôsobí trochu ako stúpenec starých, tradičných síl (možno kronikári ho takého iba chceli mať), lebo bol vraj tej mienky, „že medzi pánmi a sluhami má byť všetko spoločné, porušenie prísahy nepokladal za prečin, pohádal šľachticmi a neustále udržoval styky so sedliakmi a s ľuďmi neurodzeného pôvodu" (píše to napríklad *Dubnická kronika*). Uhorskí šľachtici sa proti nemu sprisahali, ale určite aj preto, lebo v roku 1043 uzavrel mier s Henrichom III., zriekol sa pohraničia a zaviazal sa platiť tribút. Chceli ho zavraždiť, no ktosi mu to prezradil a Samuel Aba „pod zámienkou konania porady zhromaždil asi 50 šľachticov v akomsi dome a dal ich ozbrojenými vojakmi zabiť. Nemali ani možnosť robiť pokánie, ani sa vyspovedať".

Časť sprisahancov ušla k cisárovi, ktorý si vypočul ich sťažnosti a v roku 1044 vpadol do Uhorska.

„Kráľ Aba si bol istý víťazstvom, lebo niektorí Bavori mu hlásili, že cisár prichádza proti nemu iba s malým počtom. Hovorí sa, že by bol býval dosiahol víťazstvo, keby niektorí Uhri, prechovávajúci priateľstvo voči kráľovi Petrovi, neboli hodili na zem zástavy a nerozutekali sa. Nemci však uvádzajú, že prv než sa mali dať do boja, vynoril sa najprv malý obláčik, no potom sa z Božieho dopustenia strhla obrovská veterná smršť a do očí Uhrov vmietala príšerný prach. Ako sa totiž povráva, sám pán pápež postihol Uhrov kliatbou za to, že pozbavili kráľa Petra kráľovskej moci. Medzi vojskami z oboch strán vzplanul boj a bojovalo sa tuho a dlho. Napokon dosiahol cisár s Božím prispelením šťastné víťazstvo. Premožený kráľ Aba ušiel smerom k Tise. V istej dedine v prastarej jaskyni ho kruto zavraždili Uhri, ktorým počas svojho kraľovania toľko škodil" (*Dubnická kronika*).

Podľa inej verzie ho porazili a zajali pri obci Ménfő neďaleko dnešného Györu. Zmiešaný uhorsko-nemecký súd ho potom odsúdil na smrť a dal

Titulný list slovenského
vydania Dubnickej kroniky.

ostquam
autē pe-
trus fr̄s
ē rex om-
nē regie
serenita-
tis bñig-
nitatem

Abiecit. et teutonico furore
seuens nobiles hunga-
rie aspnabatur. bona ter-
re sup̄to oculo et insatiabili
corde cum teutonicis beluina
feritate rugientibus. et tū la-
tinis p̄uindium garrulica-
te inuimulantibus duorabā.
omnino presidia et cas-
tella teutonicis et latinis e-
todienda tradebat. Erat ei-
ip̄e petrus nimium lasciuus
nullusq; eo tempe tutus eē
poterat de pudicitia uoris
sue ul' filie seu sororis uirgi-
nitate insultus satellitū re-
gis qui eas impune uiolabat.
Videntes igitur principes un-
garie mala gentis sue. que
contra dum eis inferebantur.
communicato consilio roga-
uerunt regem. ut p̄cipet sui
a tam detestabili ope d̄siste.
Rex autē faustu sup̄bie ifla-
tus pestiferum p̄concepti et

ueneni fetorem improbatulū
effudit dicens. Si aliquandiu
sanus fuerō omnes iudices.
tam clauissimos et spectabile
quam pedaneos centuriones
ac millicos omnesq; p̄ncipe
et potestates in regno hungarie
teutonicos constituā. et trans-
itus hospitibus impleto. et eā
uniuersali impotestate teu-
tonicorum redigam. Et dice-
bat. hoc nomen hungaria.
d̄uicatum ē ab angaria. et ip̄i
debent angariari. hec itaq;
fuerunt fomenta discordie in
petrum regem et hungaros.
De fuga petri et d̄ electe alye.

Nešťastný kráľ Peter,
jeho útek z krajiny a
potupná smrť.
Obrázková kronika.

in nauim ut eum a morte liberaret. Erat enim iste murthm baptizatus a comite zonuik. Qui cum p̄ditum comitē saluare uellet. cepunt ei heretici mortem comminare. nisi ipse zonuik comitem interficeret. Quorum minas murthm metuens ipm̄ comitē in nauigladio interfecit. Tanta ergo multitudo cūctoz & laicorū p̄ fide eadem die martiriū ptulit. ut eoz nimius deo tm̄ & angel̄ ē cognitus. *De morte peti regis.*

etatis autem rex uides hugaos unanimiter adessisse ducibus. Ende et leuente ip̄e cum suis teutonicis fugam inuit uersu ad usum. ut abinde in austriaz ptinuerit. si euadere non potuit. Interim enim hungari portas & exitus regni p̄mo oc-

cupandunt. S; & legatus ducis Ende reuocauit petrum regē sub preteritu pacis & honoris sibi congrui. Qui credēs ei reuertebatur ut dicitur. S; maxime coacte. quia exeratū sibi iam absconditum cognouerat et uolebat reuerti festinanter in albam. Qui cum diuertissit in uillam zamur. p̄dictus legatus insidys uoluit eū capere. et uinctum ad Ende ducē dūce. Petrus autē inuolens h. collegit aliquandam curiam. & per triouum uiriliter dimicando semecipm̄ defendebat. Tandem milites eius omnes a sagittatus sunt interempti. Ip̄e uero uiuus captus ē et obcecatus. Albamq; ductus. pre nimio dolore uitam in breui finiat. Sepultusq; ē Quinq; ecclis. quam ip̄e fūdauit i honore beati petri apli. Anno regni sui scda uice. tercio.

Rex Andreas p̄ hugaos coronat.

Stredoveký kronikár
na najstaršej českej
žánrovej kresbe.

Dnešná podoba Chrámu sv.
Sofie v Kyjeve. Katedrála
byzantského typu (opakovane
ničená Tatármi) sa začala
stavať za vlády veľkokniežaťa
Jaroslava Múdreho, svokra
Ondreja I., ktorý premyslene
posilňoval medzinárodné
postavenie Kyjevskej Rusi
dobře volenými sobášmi.

popraviť. Hovorí sa, že ho pochovali v kláštore vo Veľkom Šariši, ba aj to, že jeho hrob objavili pri nedávnom archeologickom výskume, no je to len domnienka.

Peter Orseolo vošiel aj na územie Nitrianskeho kniežatstva, tamojšie vojsko porazil, ale potom uzavrel mier a do funkcie nitrianskeho vojvodu vrátil Domoslava.

Peter vládol z vôle Nemcov a dielo nezávislosti, ktoré vybudoval Štefan, takmer zaniklo. Je iróniou, že sa tak stalo vinou človeka, ktorého sám poveril vládou, a azda ešte väčšou iróniou je, že uhorskú nezávislosť napokon obnovili jeho príbuzní, ktorých z krajiny vyhnal.

Odohralo sa to za okolností, v ktorých Slovensko (Nitrianske kniežatstvo) opäť zohralo významnú úlohu. Novým prvkom na mocenskej scéne sa totiž stali nitrianski Arpádovci, Vazulovi synovia Ondrej, Belo a Levente. Ako už vieme, ušli pred Štefanom do Čiech a odtiaľ „pre bedárske pomery“, ako sa píše v stredovekých kronikách, do Poľska, kde sa Belo oženil s Adelaidou, dcérou kniežaťa Mieška II. Ondrej a Levente potom odišli ku Kumánom (Pečenehom), kam ich azda priviedlo Leventeho pohanstvo. Ondrej sa presídlil do Ruska a oženil sa s Anastáziou, dcérou kyjevského veľkokniežaťa Jaroslava Múdreho.

Spomeňme si na boj o zahraničnú orientáciu Uhorska. V tejto chvíli bolo už smerovanie vyhranené: na jednej strane stál Peter podporovaný Nemcami, na druhej strane Vazulovci s dcérami vtedy najvýznamnejších slovanských vládcov (poľského a ruského).

V roku 1046 nadišla ich chvíľa... Uhorskí šľachtici vyslali k Ondrejovi a Leventemu poslov so žiadosťou, aby sa vrátili, celá krajina sa vraj pridá na ich stranu. A bratia poslúchli. Postupovali dolu Hornádom a na bližšie neurčenom mieste sa stretli so vzbúrencami. Ďalšie udalosti podrobne opisuje Dubnická kronika. Je to zaujímavé čítanie. Vzbúrenci totiž vystúpili s nečakanou požiadavkou: „Žiť podľa obyčaji pohanov, pozabíjať biskupov a klerikov, ničiť kostoly, odvrhnúť kresťanskú vieru a uctievať modly.“ Podľa kronikára im bratia v tom nebránili, lebo si chceli udržať povstalcov na svojej strane...

V skutočnosti to zrejme bolo zložitejšie - aj Levente bol pohan.

„Prvým spomedzi tých, čo znovu prijali pohanské zvyklosti, bol Vatha. Prvý sa odovzdal diablom, oholil si hlavu a podľa pohanského zvyku si zaplietol tri vrkoče. Nato po dlhšom čase jeho syn Jánus nasledoval svojho otca, sústredil

si mnohých čarodejníkov, veštcov a vykladačov znamení podľa vnútornosti obetovaných zvierat. Pre svoje kúzla a čarovanie bol veľmi obľúbený u pánov. Vtedy sa totiž na výstrahu opovrhnutiahodného a prekliateho Vathu ľud obe- toval diablom, začal jesť konské a surové mäso a dopúšťal sa najhorších pre- vinení. Jeho prívrženci pozabíjali katolíckej viere oddaných kňazov i laikov a zrúcali početné Božie chrámy. Potom sa vzbúrili proti kráľovi Petrovi a po- topnou smrťou (ukončili životy) Nemcov a Talianov, rozptýlených v Uhorsku a pôsobiacich v rozličných funkciách."

Je zaujímavé (a možno príznačné), že Nitrianske kniežatstvo zostalo ne- utrálne, nepridalo sa ani k povstaniu, ani k Petrovi; keď sa Peter zo Stolič- ného Belehradu vydal do Nitry, aby požiadal o pomoc, nedostal ju. V Nitre ho zastihla správa, že povstalecké vojsko sa na brehu Dunaja v Pešti spojilo s Vazulovcami.

V Stoličnom Belehrade sa pred pohanmi skryli uhorskí biskupi. Keď sa dozvedeli o Ondrejovom príchode, 24. septembra 1046 sa mu vybrali oproti, čím sa postarali o udalosť, ktorá sa hlboko zakorenila do maďarského histo- rického vedomia.

„Po skončení svätej omše pokračovali v ceste k dunajskému prievozu pri Pešti. Keďže svätý biskup Gerard bol malej postavy a všetky svoje sily celkom vyčerpал v Božej službe, viezli ho v koči. Keď sa dostali k spomínanému prie- vozu, hľa, bezbožní muži, čiže Vatha a jeho spolupáchatelia, ovládaní diablami - celkom sa im podvolili - vrhli sa na biskupov i na všetkých ich spoločníkov a zahádzali ich kameňmi. Svätý biskup Gerard tých, ktorí ho kameňovali, ne- prestajne žehnal znakom kríža. Len čo si to všimli, ešte väčšmi sa rozzúrili, napadli ho, na brehu Dunaja mu prevrátili koč, vyložili ho na taligu a zhodili z vrchu Kelenföld. A pretože sa ešte zmietaľ, prebodli mu kopijou hrud' a na veľkom balvane mu rozdrvili lebku.

Dunaj sa často vylial ponad balvan, kde rozdrúzgali hlavu svätého Gerar- da, no počas siedmich rokov nezmyl z neho krv. Napokon ho kňazi z vody vybrali a dnes je uložený v hornej časti oltára v Čanáde. Na mieste, kde mu rozdrvili hlavu, presnejšie pod vrchom, vidieť kostol postavený na znak úcty k svätému Gerardovi mučeníkovi.

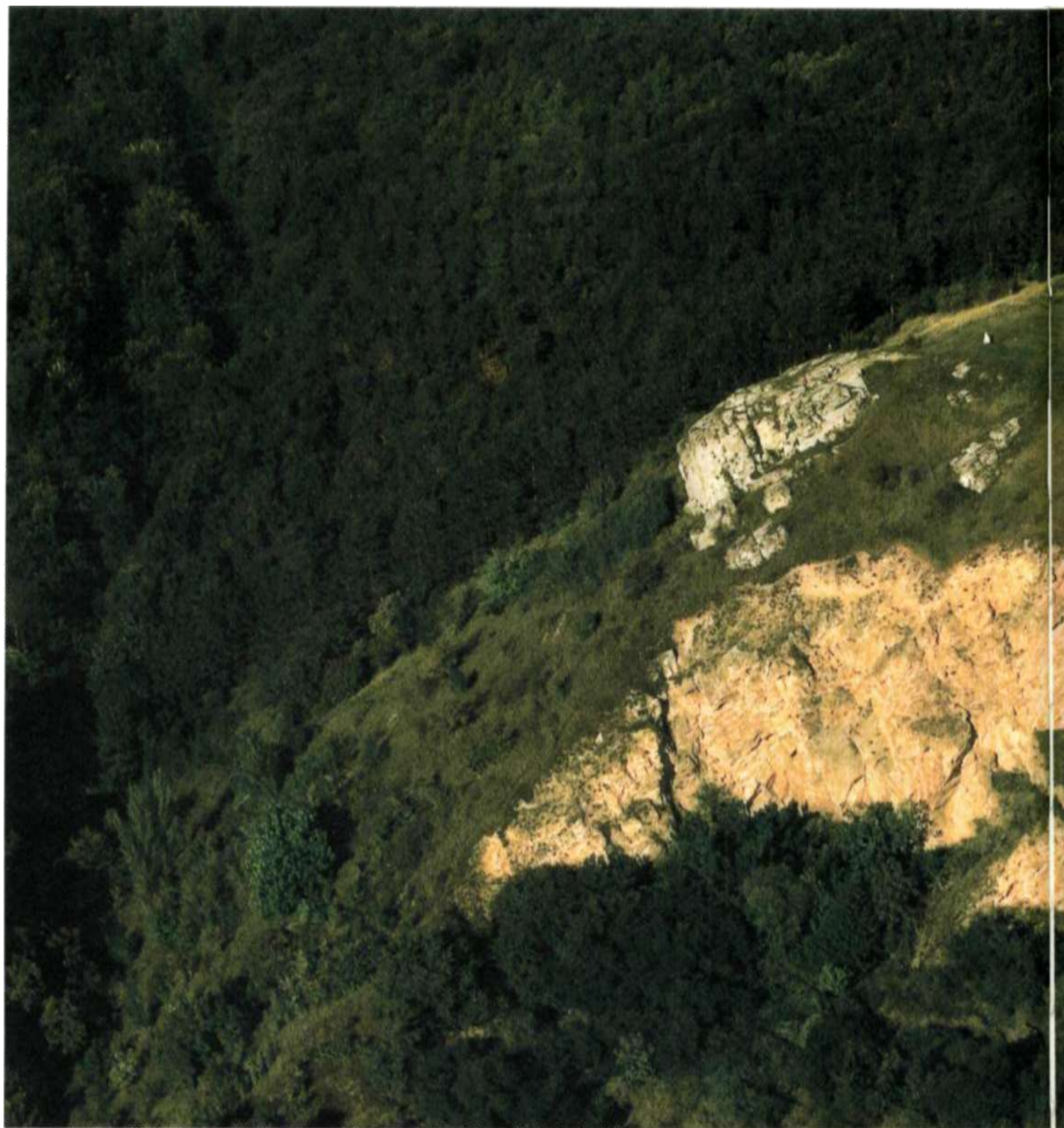
Aj biskup Buldi, zasypaný kameňmi, prešiel do (nebeskej) slávy. Bystrík a Beneta sa preplavili cez Dunaj loďkou k Ondrejovi a Leventemu. Na dru- hom brehu stáli heretici, ktorí Bystríka smrteľne poranili, a ten na tretí deň

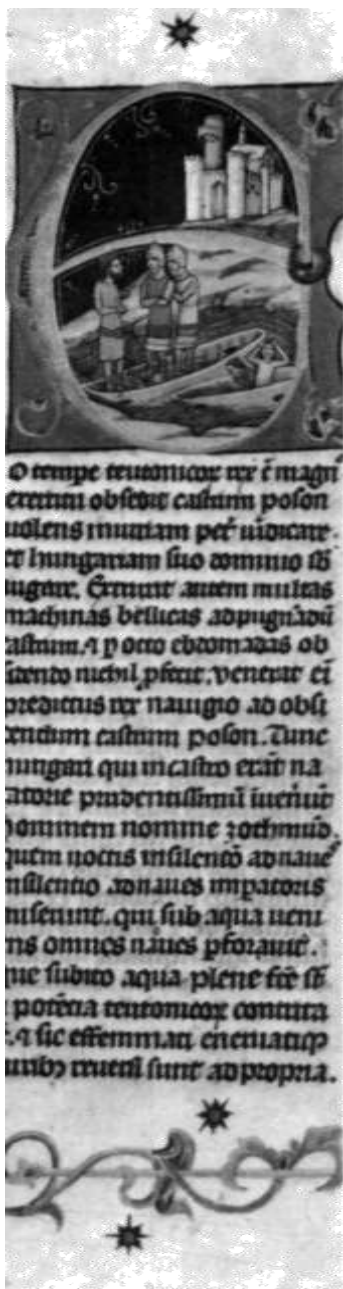
Umučenie sv. Vojtecha.

Smrť sv. Gerarda.

Skaza Henrichových lodí pod Bratislavou.

zraneniu podľahol. Medzitým tam prišiel knieža Ondrej a vyslobodil z ich rúk biskupa Beneta" (*Dubnická kronika*).

Vzbúrenci sa zmocnili aj Petra pod zámienkou, že Ondrej s ním chce uzavrieť mier. Lenže Peter čoskoro zistil, že mu ide o život, skryl sa na akomsi majeri a tri dni sa tam hrdinsky bránil. Povstalci napokon jeho vojakov pozabíjali, Petra zajali a oslepili a odviekli do Stoličného Belehradu, kde v krutých bolestiach zomrel.

Novým kráľom sa stal Ondrej. Ten sa ocitol v ťažkej situácii: panovníkom sa stal po kráľovražde - a vražda kráľa bola v tých časoch najťažším zločinom! - z rozhodnutia pohanov, proti vôli kresťanského západu. Nevieme, ako ho prijala Nitrianske kniežatstvo, ale pohania, ktorí kráľovi kryli chrbát, boli asi pre mnohých neprijateľní. Potom však Levente nečakane zomrel. Ťažko povedať, či to bola náhoda, nevieme o tom nič; kronikári ho nemali radi, nežil po katolícky, a ak by vraj získal moc, celé Uhorsko by padlo za obeť pohanskej modloslužbe. Bratova smrť rozviazala Ondrejovi ruky, vymanil sa zo závislosti od pohanov, potrestal Petrových vrahov a pod trestom straty hlavy zakázal pohanské obrady. Henrichovi III. ponúkol lénny sľub, každoročný tribút, vojenskú pomoc a vydanie Petrových vrahov (pokiaľ ich nepotrestal smrťou už on sám) pod podmienkou, že ho uzná za kráľa, lebo korunu vraj prijal len na žiadosť svojich poddaných.

Zo sľubov zrejme zišlo, lebo Henrich opakovane poslal do Uhorska svoje vojsko na neúspešné trestné výpravy. Z tretej výpravy, ktorá sa uskutočnila v roku 1053, pochádza zaujímavá informácia:

„V tom čase nemecký kráľ s veľkým vojskom obľahol Bratislavský hrad. Chcel sa pomstiť za bezprávie spôsobené Petrovi a zmocniť sa Uhorska. Na dobytie hradu dal zostrojiť veľa obliehacích strojov, avšak počas ôsmich týždňov obliehania nedosiahol nič. Bratislavský hrad prišiel obliehať na lodiach. Uhri vyhľadali na hrade jedného veľmi skúseného muža v plávaní - volal sa Zothmund - a za nočného ticha ho poslali k cisárovým lodiam. Ponoril sa a priplával k lodiam, všetky ich prevrtal a prerazil; tie sa ihneď naplnili vodou a moc Nemcov bola vyradená. Takto oslabení a vysilení sa vrátili späť do svojej krajiny. V Bratislave bolo mnoho udatných bojovníkov, no medzi najvynikajúcejších patrili Vojtech, Ondrej, Vilungard, Uroš a Martin, ktorí denne urputne bojovali proti Nemcom" (*Obrázková kronika*).

Prinajmenšom Vojtech a Uroš boli Slovania, pravdepodobne Slováci, a tak aj vďaka Slovákom zostal na uhorskom tróne Nitran, ktorý ukončil prvú veľkú krízu uhorského štátu, skoncoval s pohanstvom a obnovil nezávislosť krajiny.

Treba už len doložiť, že v roku 1048 (azda po smrti Domoslava) kráľ Ondrej poslal do Poľska k bratovi Belovi toto posolstvo: „My, čo sme kedysi znášali útrapy a biedu, teraz ťa prosím, najmilovanejší brat, aby si neodkladal svoj príchod ku mne, aby sme sa spoločne radovali a spoločne žijúc podělili sa o majetky kráľovstva. Nemám potomka, ani ľavobočka, len teba. Ty si mojím dedičom a nástupcom v kraľovaní.“

Keď sa Belo vrátil, kráľovstvo si s Ondrejom rozdelili na tri časti, „z ktorých dve sa stali vlastníctvom kráľovského majestátu a tretia bola udelená vojvodovi“.

Netreba pripomínať, že tretou časťou bolo Slovensko.

Strieborné nášivky z pohrebiska v Lužiankach. Nálezisko nebolo veľké (spolu šestnásť hrobov), ale má veľkú svedeckú hodnotu, svedčiacu o prvej vlne staromaďarských jazdcov, ktorí sa prevalili cez južné Slovensko. Krásne predmety z Lužianok pochádzajú z výskumu Mateja Ruttkaya, ktorý pre túto knihu pripravil aj niektoré dosiaľ nepublikované nálezy.

Sú také chvíle, na ktoré by človek najradšej zabudol; jestvujú aj v živote spoločnosti. Býva to však aj naopak: sú také časy - niekedy dlhé roky, desiatky rokov, storočie, ba aj viac -, na ktoré sa zabudlo, a oplatilo by sa na ne roz-pamätať, lebo prázdne storočie je storočie nula, a také do histórie nepatrí. A vtedy je dobré každé svedectvo, ktoré pomôže pamäti histórie. Niekedy ho treba práčne hľadať, inokedy vystúpi nenazdajky, akoby spod zeme; najčas-tejšie skutočne spod zeme. Tak je to aj v našom prípade, v storočí nula, keď ako svedkovia vystúpili kostoly.

O kostoloch sme už hovorili - najmä Pribinov kostol v Nitre* je veľkým historickým svedectvom. Nemyslím len na duchovný odkaz. Vidím ho ako prvú, napriek tomu veľmi zreteľnú stopu z dlhého, miestami takmer zmaza-ného reťazca stôp, ktorý vedie od staroslovanských dejín do čias, keď Slováci boli Slovákmi.

Jedna z reťazca stôp, ktoré vieme rozoznať, sa našla v Párovciach.

Párovce bývali špinavou, zanedbanou časťou Nitry.

„Pitoreskný bol pohľad na staré Párovce z Vříšku. Z mora drobných židov-ských chalúpok vyčnievalo len trinásť zemianskych kúrií. Párovce boli ohra-dené drôtom, uličné okienka chalúpok mali železné okenice a na párovských lúkach viedli študenti a učni večný boj s malými židmi, ktorých sotva ubránili dvaja stáli, platení strážcovia. Žiaľ, život v Párovciach bol už vtedy pre nevhod-né hygienické podmienky takmer neznesiteľný. Hustota osídlenia, špina, bie-da, trinásť panských krčiem určovali aj morálny profil nešťastných obyvateľov. Prívlastok ‚párovský‘ začína už v tomto čase mať ráz málo lichotivý a na prelo-me storočia je to už zrejme urážka, pre ktorú bolo možné aj súdne stíhať.“

Citoval som z knihy Otmara Gergelyiho Nitra. A ako vyplýva z textu, opi-suje Párovce, ktoré sám nezažil (narodil sa až po prvej svetovej vojne), pravda,

* Stopy dávnej minulosti 3 (Zrod národa), kapitola Pribinov stratený kostol.

Matej Ruttkay.

Romantické krivolaké uličky starých Párovciakrátko pred zničením.

Foto: Archív Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied.

mohol o nich počuť od starších ľudí. To však nič nemení na skutočnosti, že kniha vyšla v čase, keď Párovce už nejestvovali, a neutešený opis mohol byť autorovou reakciou na ich zničenie, lebo taká hrozná vec vyvolá v každom kultúrnom človeku pocit viny, a Otmar Gergelyi bol kultúrny človek; ovládal deväť jazykov, bol historik, archivár a významný organológ, čo znamená, že celý život sa venoval histórii organov a všetkému, čo s týmto ušľachtilým hudobným nástrojom súvisí.

Nemohol mať dobrý pocit, keď videl, čo sa stalo, a azda podvedome hľadal vysvetlenie zničenia romantických uličiek a starých domov v Párovciach niekedy po roku 1950. Dialo sa to rovnako surovo a bezohľadne ako o pätnásť rokov neskôr v bratislavskom Podhradí. Rúcalo sa napokon na celom Slovensku. Niektoré mestá zmizli úplne; premenili sa na sídliská, ktoré sa podobajú ako vajce vajcu. Kdesi som čítal, že Slovensko za minulého režimu prišlo o 80 percent mestských historických jadier, o zničení tradičného charakteru dedín ani nehovoriac - a to všetko v mene pokroku. V mene pokroku mizli - ako sa písalo - plesnivé, mokré a zanedbané budovy, celkom obídúc nemilú skutočnosť, že sa také stali pre nezájem spoločnosti o ich zachovanie. Všetko nahradzoval panelák, vrchol estetiky tých čias. Ľudí, ktorým sa to nepáčilo, okrikovali; v lepšom prípade, v horšom mohli pochodiť aj inak. Pamätám sa na diskusiu o záchrane kaštieľa v Púchove: projektant sídliska sa zásadne postavil proti - kaštieľ by vraj špatil jeho panelákové sídlisko...

Jestvuje málo národov, ktoré by sa s takou ľahkosťou zbavovali svojich dejín ako Slováci, čo sa nezriedka deje dodnes. Navyše v snahe zachovať aspoň čosi vyrastali neuveriteľné, absurdné scenérie, ako je Radvanský kaštieľ na sídlisku v Banskej Bystrici, Levický hrad s kulisou vežiakov, zvyšky bratislavského Podhradia rozdrveného Novým mostom a - párovský kostolík uprostred panelákov...

V Párovciach premenených na nepoznanie zostala stáť zabudnutá, stratená, drobná stavba starobylého vzhľadu. Kostol sv. Štefana, vyvrátený z koreňov, bez živnej pôdy krivolakých uličiek, ale predsa - jestvujúci, svedčiaci, akoby zázrakom zachovaný.

Párovce sú starobylé miesto. Najstarší písomný doklad o ich jestvovaní pochádza z roku 1113. Vtedy sa volali Mons Iudeorum (Vrch Židov) a o niečo neskôr, v roku 1248, Castra Iudeorum (Tábor Židov). Pravda, tieto názvy

nesúvisia celkom s funkciou moderného geta, ktoré spomínal Otmar Gergelyi. Vladimír Šmilauer napísal, že nesúvisia so Židmi ako rasou, ale s kabarskými Kalízmi, ktorí v Uhorsku spravovali financie a razili mince. Boli to pôvodne moslimovia, židovské náboženstvo však prijali ešte vo svojej pravlasti na Kaukaze. Najstarší názov nezískali Párovce napokon len podľa nich, ale aj podľa ďalších obchodníkov, ktorí sa vo včasnom stredoveku začali usadzovať v kúpeckej osade pri južnej bráne palisádového opevnenia Nitry. Nevedno, ako osada vyzerala, ale spustla až oveľa neskôr.

Spustla a zmizla, pod zemou zostali iba zlomky histórie, ktorá bola súčasťou histórie Nitry, a Nitra - ako sme si už povedali - to bolo Slovensko.

V roku 1958 sa v kostolíku a v jeho bezprostrednom okolí začal archeologický výskum. Viedol ho Bohuslav Chropovský, neskôr Belo Polia. Hneď prvé sondy ukázali, koľko z najstaršej histórie Nitry sa v Párovciach zničilo. Zostala len odrobinka, ale aj na tej boli stopy po ľuďoch, a neboli to hocijakí ľudia, ale Slovania, ktorí sem prišli najneskôr v 6. storočí a priamo na týchto miestach sa z nich stali Slováci.

Je to neuveriteľné, ako sa v Nitre dupalo po samých koreňoch slovenskosti. A vôbec nie náhodou. Keď som v polovici sedemdesiatych rokov priniesol do redakcie Nového slova seriál o pribinovskej Nitre, vyvolal veľké rozpaky: kolaborantský Pribina a ľudácka Nitra v tlačovom orgáne Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska...! Potom som od sekretára redakcie Pavla Bertu dostal dobrú radu: skúste si zohnať dva posudky od nespochybniteľných ľudí, tak by sme seriál mohli uverejniť. Pomohli mi Ján Dekan a Bohuslav Chropovský. Ján Dekan pomohol každému a Bohuslav Chropovský sa nad pochybovačmi o Nitre vyslovene rozčúľil; o niečo neskôr do mojej knihy Od- kryté dejiny (Staré Slovensko) napísal úvod - ako skrytú polemiku s názorom o reakčnosti starých slovenských dejín. Pravda, k takému názoru sa otvore- ne nik nehlásil, ale najmä vtedajší okresní a krajskí ideológovia (nitrianskych nevynímajúc) sa s ním viac-menej stotožňovali.

„Tu sú veľké možnosti, ale aj povinnosti generácií poodhaliť závoj dávno minulých rokov a nazrieť do čias, keď národ vznikol, spoznať, ako sa vyvíjal a ako sa vôbec rozkrútilo koleso dejín. Je to nielen pekné a záslužné, ale najvyššie potrebné - z poznania minulého čerpať poučenie pre budovanie súčasnosti... V našich dejinách také miesto nepochybne zastávala slovienska Nitra," napísal do mojej knihy Bohuslav Chropovský.

Kazateľnica v Kostol'anoch pod Tribečom.

Grafitová keramika z Nitry (dovoz z Moravy).

Treba povedať, že o posun v názoroch (a nemuselo ísť o názory úplne primitívne, politické, ale aj o názory vedcov, historikov) sa archeológovia zaslúžili vari najväčšmi.

A práve o tom a o udalostiach, ktoré s tým súviseli, rozpráva táto kapitola, kapitola o storočí nula.

Pod múrmi párovského kostola bolo množstvo hrobov: jeden cez druhý, nad sebou, vedľa seba, v sebe, najstaršie z 10., najmladšie z 20. storočia. Tisícročné prehadzovanie hliny, kopanie jám a miešanie ostatkov znemožnili presnejšie rekonštruovať situáciu, ale jedno bolo jasné: kostolné múry nepreťali ani najstaršie hroby, všetky rešpektovali jeho polohu. A keďže kresťanský cintorín nemohol vzniknúť skôr ako kostol, dostali sme sa tak k neuveriteľnému letopočtu: história kostola sa začala v 10. storočí, v časoch, keď všade - a najmä v Nitre - podľa všetkého panoval chaos, násilie, ničenie. Úžasné svedectvo; nedalo sa predsa predpokladať, že pri kostolných múroch bol iný svet ako naokolo, práve naopak, kostolík dokladal, že kultúrny život v Nitre pokračoval aj po rozpade Veľkej Moravy. A nebol to hocijaký život... Kamená murovaná stavba nemohla vyrásť v spoločnosti, ktorá prežívala agóniu; spoločenstvo muselo mať dosť síl, aby kostol nielen postavilo, ale aj ochránilo, no najmä - muselo mať na to dosť chuti, čo je presvedčivý doklad nielen o prežívaní veľkomoravského kresťanstva v Uhorsku, ale aj o prežití organizovanej spoločnosti.

Pravda, nebol to ten istý kostol, ako stojí v súčasnosti v Párovciach, možno sa ani veľmi neponášal na dnešný. Ukázali to základy stavby, ku ktorým sa výskum prekopal: boli asi meter hlboké, vybudované z neopracovaného, hrubého lomového kameňa uloženého do pravidelných radov, kladeného nasucho, bez malty, podsypávaného hlinou. Nebolo to nič svetoborné, ale stačilo, lebo múry sa menili, a základy zostávali. Kostol viackrát prestavali, azda aj zbúrali, no vždy ho obnovili na tých istých základoch. V 10. aj v 21. storočí bol aj je jedenásť metrov dlhý a deväť a pol metra široký s apsidou v tvare podkovy sedem a pol metra dlhou a päť metrov širokou.

Zopár metrov - a aké jedinečné svedectvo kontinuity! Pravda, bolo to kostolné svedectvo a také sa v časoch výskumu (ani neskôr) veľmi nenosilo; režim staval na ateizme, náboženstvo bolo ópium ľudstva. Je pravda, že kostol sa nezburáľal, ale preskúmal a opravil, jeho význam sa však pre istou veľmi nezdôrazňoval.

Párovský kostolík bol citlivo zakomponovaný do pôvodnej zástavby. A dnes, uprostred panelákov...

Foto: Archív Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied.

Autori výskumu párovského kostolíka Bohuslav Chropovský (vľavo) a Belo Polia.

Kostolík v Kostol'anoch pod Tribečom bez strechy, ale už na začiatku záchranných prác. Foto: Archív Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied.

A predsa stál na začiatku novej dejepisnej kapitoly (novej umenovednej kategórie); pod jeho múrmi sa po prvý raz začalo hovoriť o predrománskej architektúre, spočiatku najmä veľkomoravskej architektúre, neskôr aj o stavbách, ktoré vznikali na konci 10. storočia vo veľkomoravskom duchu ako jedinečný mostík ponad zdanlivú priepasť nultého storočia.

Dialo sa to v skromnosti. Myslelo sa na ruiny vykopané spod zeme, tak ako sa to podarilo v Starom Meste na Morave alebo v Mikulčiciach, na základy, na ktorých vyrástli mladšie, zväčša tiež už dávno zničené stavby - tak ako v Bratislave, a len výnimočne (v Párovciach) stále živé, stojace budovy.

Nik ani netušil, že približne v tom istom čase, iba o niekoľko kilometrov ďalej, sa rodí prekvapenie, ktoré premení staré kostoly na historický doklad prvoradého významu.

* * *

Kostol'any pod Tribečom ležia v úzkej dolinke potoka Drevenica. Dolinka sa tesne za dedinou lalokovito rozširuje pozdĺž brehov troch horských potokov, ale uzavrie sa skôr, ako sa dostane k ich prameňom; ďalej sú už len hory, rozťahovaný hrebeň horského masívu Tribeča, utopený v zeleni, husto porastený lesom, kde-tu prerušovaným kamennými bralami. Na jednom takom brale stojí hrad Gýmeš. Vidieť ho už zďaleka. Aj z rušnej cesty, ktorá vedie z Nitry do Zlatých Moraviec. Je to romantický pohľad - akoby sa tam hore končil dnešný svet, a svojím spôsobom sa aj končí, lebo Kostol'any pod Tribečom ležia na trase, ktorá cez tribečské sedlá spájala údolia riek Žitavy a Nitry, na ceste, ktorú ľahko prekoná jazdec alebo voz ťahaný koňmi, ale moderná doprava sa jej vyhýba a veľkým oblúkom sa ťahá cez úzky, kedysi močaristý priesmyk medzi nitrianskym hradným vrchom a Zoborom.

V Kostol'anoch pod Tribečom na príkrom svahu nad potokom stojí Kostolík svätého Juraja. Romanticky vyčnieva z kopcov, zďaleka viditeľný, nápadný, krásny - no práve táto romantika ho takmer zahubila. Vzdialený od centier, v slepej doline a zdanlivo nie dosť starý (na prvý pohľad vyzeral goticky, a gotických kostolov je veľa), zaujal len pamiatkarov, a iste domácich ľudí, ktorí sem chodili na služby Božie. Trápilo ich, že svätostánok je v zlom stave, lebo podmokal od povrchovej vody, ničil ho sneh, slnko i vietor, vlhol, chátral, praskal... Práchnivejúci drevený krov sa pomaly rozpadával. Lejavice splavili hlinu zo svahu k múrom a vytvorili špongiovitú vrstvu, z ktorej takmer nepretržite presakovala do základov voda. V stenách, o ktoré bola opretá em-

pora (chór), sa objavili trhliny, deformovali sa piliere, prepadávala sa povala a uvoľňovala sa chórová podlaha.

Kostol schátral tak veľmi, až ho Okresný národný výbor v Nitre prikázal zavrieť. Už dva roky predtým sa pamiatkari a múzejníci* začali dožadovať opravy, lenže všetky žiadosti, intervencie i upozornenia zmizli kdesi v útroboch Krajského národného výboru v Nitre; úradníkom pripadalo háklivé opravovať kostol - mohlo by sa im vyčítať, že slúžia tmárstvu. A tak sa celá záležitosť odložila pre údajný nedostatok finančných prostriedkov...

Roku 1960 objavili pamiatkari pri predbežnej sondáži vnútorných omietok kus fresky. Nebol dost veľký na to, aby sa presnejšie dal stanoviť jeho vek a hodnota, ale dost výrečný, aby sa začalo hovoriť o možnej senzácii. Tak sa stalo, že po dlhom čakaní Krajský národný výbor v Bratislave (Nitriansky kraj pri územnej reorganizácii v roku 1960 zrušili) v roku 1963 opravu kostola povolil. Občania urobili finančnú zbierku a sami sa ujali práce, lenže - ako to charakterizoval vo svojom článku z roku 1966 Ladislav Šášky - „pre nedostatok odborných vedomostí a nerozhodnosť pamiatkových orgánov oprava kostola nebola urobená uspokojivo“. Je to ozaj mierna formulácia. Lebo skutočnosť bola katastrofálna: kostol síce dostal novú strechu a omietky, ale oprava sa po historickej i stavebnej stránke vykonala neodborne. Drevené časti chóru nahradili betónom, omietky prizdobili nedobovou bosážou (kvádrovaním), a najhoršie bolo, že ku kostolu pristavali predsieň, žobráčovňu, z celkom moderných materiálov a v celkom modernom štýle, ktorý pri starobyľých múroch pôsobí doslova odstrašujúco. Naproti tomu statické poruchy nezmizli, naopak, pod ťarchou betónového chóru sa trhliny ešte zväčšili.

A tak sa teda začalo nanovo (no predtým sa zbytočne vyhodili peniaze a celkom zbytočne sa urazili občania).

Najprv sa preskúmali fresky a výsledky výskumu ukazovali do takých vzdialených čias, že sa rozhodlo o archeologickom výskume. V roku 1964 ho začal robiť Alojz Habovštiak. Nebol v jednoduchej situácii: v tom čase sa už trúsili reči o veľkomoravskom pôvode kostola a azda aj fresiek. Napokon, ani výskum nebol jednoduchý: okolie kostola rozbili a rozmrvali stovky hrobov, ktoré sa tu kopali po stáročia. Tesne pod trávnikom ležali zvyšky ľudských

* Múzejníci boli z Bojníc, Nitra vtedy múzeum nemala, podľa názoru okresných a krajských ideológov ho ani nepotrebovala...

Alojz Habovštiak.

A ešte raz pred komisiou, ktorá si prišla pozrieť výsledky výskumu.

Foto: Archív Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied.

Kostoliansky kostolík z krajšej, odvrátenej strany.

Modernú prístavbu nevidieť.

Foto: Pamiatkový úrad

Slovenskej republiky.

kostí, kde-tu vyčnievali podlhovasté balvany, ktoré kedysi slúžili ako náhrobné kamene; ležali pod nimi hroby z 11. storočia, azda ako odraz staršieho balkánskeho zvyku zakrývať mŕtvych kamennými tabuľami. V hroboch sa našli mince, šperky, keramické črepy, ktoré dokladali pohanské obrady, no najmä keramika, doklad o jedle a nápojoch, ktoré dostal mŕtvy na cestu na druhý svet, ale aj mince v lebkách; pôvodne sa kladli pod jazyk (ako prievozné pre Chárona) a do lebky sa prepadli po zotlení mäkkých častí. Antický zvyk cháro-novskej mince sa u nás ujal v 10. a 11. storočí a ožil v 16. storočí, keď nahradil nápadnejšiu, tvrdo prenasledovanú pohanskú obyčaj dávať mŕtvym potravu na cestu do záhrobia; vzácne sa udržal ešte aj v 18. storočí (sporadicky oživa aj dnes). V našom prípade ponúkal svedectvo o čase, lebo najstaršia minca pochádzala z čias kráľa Šalamúna (syna nám už známeho Ondreja I.), ktorý sa ujal vlády v roku 1063. Svedectvo o čase ponúkali aj esovité záušnice nitrianskeho typu v niektorých hroboch. Tu sa začali nosiť už v 10. storočí.

Možnosť datovania do 10. alebo 11. storočia bola o to dôležitejšia, že kostol nebúrali a nestavali nanovo, tak ako v Párovciach, šlo stále o tú istú, viac--menej nezmenenú stavbu. Jednoducho: ukázalo sa, že v Kostol'anoch pod Tribečom stojí tisícročný kostol...

Tisícročná však bola iba časť z neho, lebo kostol nebol postavený odrazu. Najstaršia bola svätyňa a užšia chrámová loď, ku ktorej po istom čase pristavali ešte jednu, širšiu, s dreveným chórom - kruchtou. Čas začiatku stavby určili hroby; tak ako v Párovciach, aj v Kostol'anoch pod Tribečom ani v jedinom prípade sa nepoškodili múry, a keďže najstaršie hroby pochádzali prinajmenšom z 11. storočia, ani kostol nemohol byť mladší.

Veľkomoravské očakávania sa nesplnili, ale ani nevylúčili. Alojz Habovštiak o tom napísal: „Pôdorysný typ tohto kostola, odlišný od všetkých doteraz známych románskych kostolov z 11. storočia na Slovensku i v susedných krajinách, jeho nápadná podobnosť s niektorými kostolmi z doby veľkomoravskej na Morave, napríklad v Modrej a Mikulčiciach, a vôbec s kostolmi z predrománskej doby v západnej Európe, naznačuje, že tunajší kostol mohol vzniknúť už aj oveľa skôr. Kostol navyše nemá typické atribúty, ba ani charakteristickú románsku architektonickú výzdobu, čo všetko naznačuje, že táto stavba aspoň štýlovo patrí do doby predrománskej.“

Treba povedať, že pod termínom predrománsky sa v tých časoch myslelo najmä veľkomoravský. Vychádzalo sa pritom z logiky dejín, tak ako sa javila

Kostolianske kresby farebnosťou veľmi nevynikajú; figúry sú namaľované prevažne okrovo, odev červenou farbou a iba na južnej stene lode, na obraze Narodenia, vidieť väčšiu modrosivú plochu. Celkove teda možno rozlíšiť len päť farebných tónov: oker, červenú hlinku, vápennú bielobu, čerň a modrú farbu.

Najlepšie sa zachovali v kúte apsidy neďaleko oltára, odkiaľ pochádza aj postava neznámeho muža.

Sklené koráliky z nitrianskej Šindolky (začiatok 11. storočia).

Vendelín Jankovič bol vzdelaný človek; zaoberal sa umenovedou, archeológiou, etnológiou, dejinami architektúry, pomocnými vedami historickými, jazykovedou, vedel po nemecky, maďarsky, latinsky, francúzsky, anglicky, rusky, poradil si s poľštinou, chorvátčinou, taliančinou, presadil sa ako historik, archivár, pamiatkar, bibliograf. Ale od detstva to nemal jednoduché. Narodil sa 27. júla 1915 v Cíferi v mnohohodetnej chudobnej roľníckej rodine a len vďaka staršiemu bratovi absolvoval Filozofickú fakultu. Pravda, brat bol poslancom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ďalší dvaja bratia po vojne emigrovali a aj on bol členom HSLS... Ako historik sa venoval náboženským dejinám, a to bolo dosť na to, aby ho v roku 1947 zatkli a odsúdili na päť rokov väzenia. Po prepustení mohol pracovať len ako knihovník v Slovenskej národnej knižnici, no aj odtiaľ ho z kádrových dôvodov prepustili. V roku 1959 sa ho ujal riaditeľ Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave Ján Hraško. Medzi pamiatkarmi sa vypracoval na špičkového odborníka, ale odpustenia sa nedočkal: takmer osemsto stranová Bibliografia k dejinám Slovenska do roku 1965 (napísal ju spolu s A. Škorupovou) bola zošrotovaná (nanovo vyšla až v roku 1997). Foto: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky

v tých časoch, keď ešte prevládal názor o pohrome, o zničení Veľkej Moravy, jej moci i kultúry, o chaoze a krviprelievani, navyše aj o neistote, keď Nitrianske kniežatstvo bolo raz české, inokedy poľské a maďarské. Podľa takých predstáv 10. storočie akoby nebolo, dalo sa prežiť, ale nemohlo priniesť nič pozitívne; jednoducho nulté storočie.

Do veľkomoravských čias zaradil kostolík aj Peter Ratkoš, o ktorom ešte budeme hovoriť. Stojí za to sledovať argumentáciu, na ktorej Ratkoš postavil svoju hypotézu. Štýl románskej empory (chóru, kruchty) ukazuje na polovicu 11. storočia, v empore však niet ani stopy po freskách, musela teda vzniknúť neskôr ako maľby. Pri výskume staršej časti kostola sa našli dve vrstvy omietok; omietka s freskami vznikla neskôr. Omietky sa neobnovovali často, takže po časovom stupienku najmladšej empory, starších fresiek a najstaršej omietky sa dostaneme prinajmenšom do 10. storočia, nepravdepodobného na zrod čohokoľvek, lebo to bolo nulté storočie... Preto Peter Ratkoš prvopočiatky kostola hypoteticky zaradil do 9. storočia.

Historik Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody Vendelín Jankovič šiel ešte ďalej. Vychádzal z najstaršej písomnej zmienky o Kostolčanoch pod Tribečom z roku 1113: „De Costelan est terminus vallis; de suburb (anis Costelan) est terminus fluvius nomine Dreuenizza," čo v slovenskom preklade približne znamená: „Hranicou Kostolian je dolina; hranicou zo strany podhradských Kostolian je riečka Drevenica." Z názvu obce logicky vyplýva, že kostol v tých časoch už musel jestvovať (prečo by sa mohla nazývať Kostolany - Costelan?). Rok 1113 však nie je dátumom vzniku dediny, ale len dokladom jej jestvovania. Obec bola podľa spomenutej listiny majetkom benediktínskeho Kláštora sv. Hypolita na nitrianskom Zobore, ktorý - ako je známe z listiny o dva roky staršej (bude o nej reč v nasledujúcej kapitole) - získal majetok od Štefana L, čo posúva vek kostola v súlade s archeologickými nálezmi na začiatok 11. storočia.

Pravda, kedy postavili kláštor, ktorý dostal do daru Kostolany pod Tribečom? V tomto prípade sa Vendelín Jankovič držal tej istej predstavy ako Peter Ratkoš. Založenie kláštora je prejavom usporiadaných pomerov, a také v 10., nultom storočí nevládli, Nitrianske kniežatstvo sa v tom čase vyčlenilo zo zničenej Veľkomoravskej ríše a ešte sa nestalo súčasťou Uhorska, bolo miestom mocenského zápasu medzi českými, poľskými a uhorskými panovníkmi. Kláštor musel byť teda založený skôr, možno už v časoch Veľkej Moravy...

Túto domnienku vraj potvrdzuje zaujímavý fakt. Nitriansky kláštor patril benediktínom a benediktínom bol aj biskup Wiching.* Konečne, aj posvätenie kostola na území Pribinovho kniežatstva salzburským arcibiskupom Adalramom po roku 826 by bolo najpochopteľnejšie za predpokladu, že išlo vlastne o benediktínsky kláštor - kostol, ako napísal Vendelín Jankovič.

Je príznačné, že Peter Ratkoš a rovnako Vendelín Jankovič 10. storočie ako čas vzniku kostola v Kostolčanoch pod Tribečom prakticky vylúčili. A nielen oni; všeobecne sa verilo storočiu nula, od ktorého sa začalo všetko od začiatku. Dejiny Slovenska akoby sa po skaze Veľkej Moravy začali písať nanovo, ale až potom, keď sa rozbúrená hladina upokojila a vyplávali na ňu trosky starého sveta. Je to veľmi pôsobivá predstava. Lenže kostolík svedčil o niečom inom, a rovnako kostol v Párovciach, ktorý azda vyrástol ešte pred časom vlády svä- tého Štefana a bez úhony sa dočkal prestavby o sto alebo stopäťdesiat rokov neskôr. Oba kostoly hovoria o kontinuite, a rovnako ďalšie, neskôr preskúmané kostoly, najčastejšie rotundy, ale aj jednodňové kostolíky s obdĺžnikovou alebo mladšou polkruhovitou apsidou. O niektorých - v Ducovom, Kopčanoch, Nitrianskej Blatnici - sme už hovorili.** Archeológovia objavili aj ďalšie, napríklad na Trenčianskom hrade a v Michalovciach; do tej istej kategórie patrí aj dávno známy a dodnes jestvujúci kostol v Hradišti pri Skačanoch (osem kilometrov na sever od Partizánskeho) a Skalická rotunda; oba kostoly sa len omylom (azda aj vo viere v storočie nula) kládli až do románskych čias. Ďalšie sa zrejme ešte nájdu. A keby aj nie, história kostolov dokázala, že veľkomoravské kresťanstvo Veľkú Moravu prežilo, a určite nielen kresťanstvo - pretože tam, kde zostali kostoly a kňazi, musela prežiť aj organizovaná spoločnosť a moc. Niečo také znie veľmi sympaticky, lebo ak za vlády Štefana I. vyrástli nové kostoly, určite v súlade so starými kostolmi, za takých okolností možno predpokladať aj sú- lad medzi starou a novou mocou, dokonca aj medzi starými a novými ľuďmi, a to sme už od predstavy o pohrome na míle ďaleko...

Tak či tak, faktom je, že udalosti od prvých rokov 10. storočia takmer do jeho konca sú veľmi nejasné. Brieždiť sa začína až v čase vlády Štefana I., lebo to bol naozajstný kráľ - zakladateľ, ktorý postavil Uhorsko na pevné fundamenty.

* Stopy dávnej minulosti 3 (Zrod národa), kapitola Svätopluk a jeho mnísi.

** Stopy dávnej minulosti 3 (Zrod národa), kapitoly Na brehu (Veľkej) Moravy, Posledný pán na Kostolci, Stratená bitka, Blatnický Ďurko - matuzalem.

Fresky krátko po odkrytí.
Foto: Archív
Archeologického ústavu
Slovenskej akadémie vied.

Zákutie kostolianskeho kostolíka.

Pravda, ťažko povedať, či sa vtedy spoločnosť od základu premenila, alebo nadviazala na niečo, čo jestvovalo aj predtým - nevieme totiž, čo by to mohlo byť. Miesto na ďalší krok poznania dejín Slovenska sa tak začína v Štefanových časoch, a je preto nevyhnutné pochopiť z nich aspoň to najdôležitejšie.

Štefan I. veľmi cieľavedome budoval silné a nezávislé Uhorské kráľovstvo. Tomu slúžila aj organizácia uhorskej cirkvi. Vytvoril novú samostatnú cirkevnú provinciu, podriadenú priamo pápežovi. S týmto cieľom založil arcibiskupstvo v Ostrihome - zrejme pri príležitosti svojej korunovácie - a približne v tom istom čase viacero biskupstiev (okrem už dávnejšie jestvujúceho vo Vespríme vznikli nové biskupstvá v Rábe, Kaloči, Jágri, Alba Júlii, Päťkostolí a Čanáde).

Osobitné postavenie mali sídelné kapituly. Život v nich pripomínal život v kláštore. Na čele kapituly bol biskup, neskôr prepošt, členmi kapituly boli kanonik - lektor, kustód, kantor, dekan (hospodársky správca) a archidiakoni. Kapituly mali veľa povinností (aj súdnych); pre poznanie starších dejín je dôležité, že po roku 1185, po vzniku kráľovskej kancelárie na čele s kancelárom, prepoštom, stali sa kapituly hodnovernými miestami, kde sa vydávali, odpisovali a potvrdzovali najrozličnejšie písomnosti, ktoré sa stali uholnými kameňmi rastúcej stavby dejepisu.

Pravda, v normálnom, reálnom živote neboli rozhodujúce vrcholné orgány cirkvi, ale radové fary, lebo okolo nich sa odohrával každodenný život: vo farských kostoloch sa krstilo, sobášilo, pochovávalo, bolo to miesto stretnutia predstaviteľa cirkvi, kňaza, farára s jednoduchým ľudom. Ak mal farár účinne slúžiť kresťanským myšlienkam, nik sa nesmel vyhnúť jeho vplyvu a dozoru. Kráľ Štefan I. to vedel, a preto sa usiloval vytvoriť súvislú sieť farostí; na základe jeho príkazu sa každých desať osád muselo spojiť a postaviť si spoločný kostol (ak, pravda, kostol už nejestvoval). No nielen postaviť, ale aj ho zabezpečiť. Podľa kráľovského príkazu musel každý kostol dostať dve poplužia* poľa a dostatočný počet služobníkov na jeho obrábanie. Kráľ sa

* Kus zeme, ktorý dokázala obrobit' jedna poddanská rodina s pluhom a so záprahom najčastejšie štyroch až šiestich volov. Jeho veľkosť závisela od terénu a kvality pôdy. V časoch nášho rozprávania mohlo mať jedno poplužie okolo sto kráľovských jutár, približne dvadsať hektárov, čo sa zdá veľmi veľa, ale nezabúdajme, že z tejto rozlohy sa obrábala sotva tretina, zvyšok ležal ladom, aby sa zle hnojená pôda nevyčerpala, a aj úrody boli neporovnateľne nižšie.

Bronzové prstene z nitrianskej Šindolky.

Reštaurátori skončili.
Foto: Archív Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied.

postaral o výbavu pre kňaza; získať farára bolo povinnosťou biskupa - musel mu dať bohoslužobné knihy a jednotlivé fary aj spravovať.

Štefan I. zabezpečil cirkev osobitnou daňou, tzv. desiatkom. Vo svojej knihe zákonov* prikázal, aby všetci poddaní každoročne odvádzali cirkvi desatinu z úrody, najmä z obilia a vína. Desiatok patrilo biskupovi, ale mohol ho prepustiť kapitulám, kláštorom alebo farárom. Platil sa v naturáliách. Po žatve prišiel na pole vyberač desiatka (dežmár) a každý desiaty snop oddelil. Až potom sa mohlo zväzať. Neskôr sa dežma rozdelila, platil sa tzv. väčší de- siatok z obilia a menší desiatok z prírastku domácich zvierat, z jahniat, kozliat, prasiat, včiel, husí, kureniec.

Cirkevná organizácia sa v Uhorsku sformovala veľmi skoro, mala lepšiu a pevnejšiu podobu ako štátna správa, ale ani v tomto smere nemožno Štefanovi I. nič vyčítať. Po porážke Kopáňa** rozšíril svoju moc z nevelkého územia spravovaného svojím otcom Gejzom (siahalo približne od Dunaja medzi Ostrihomom a Rábom po Blatenské jazero) na celé Uhorsko, až do Sedmohradska, a rozdelil ho do komitátov, hradných žúp. Komitátne zriadenie sa v podstate udržalo až do roku 1922 a jeho obrysy možno rozoznať dodnes. Kto ho tak dobre vymyslel, ťažko s istotou povedať - franský vzor nemožno poprieť, určite však jestvovalo už v preduhorskom Nitrianskom kniežatstve (na Slovensku) a v Panónii. Svedčí o tom maďarský názov župy - megye, odvodený zo slovenského medza, ale aj premyslený systém, ktorý vytvárali slovanské hradiská. Niektoré slúžili ako centrá územnej správy, najmenej dve-tri (Staré Mesto na Morave, Mikulčice a Nitra) ako ústredné, kniežacie hradiská, ostatné ako obvodné hradiská, podriadené hlavnému vládcovi. Ťažko povedať, kam až sa Slovania dostali pri budovaní vnútornej správy, ale už samo slovo „špán“, župan, je dokladom, že na systéme, ktorý vytvorili, sa aspoň sčasti dalo budovať.

Starí Maďari niečo zo starých správnych centier ponechali, napríklad Bratislavu alebo Nitru; kontinuita slovanských názvov dokladá, že aj Komárno, Trenčín, Devín, Ostrihom (Esztergom), Novohrad (Nógrád) alebo Črngrad (Csongrád).

* Štefan I. vydal dve knihy zákonov, prvú niekedy v rokoch 1013-1015 spolu s Mravným ponaučením kráľovičovi Imrichovi, o ktorom sme už hovorili, druhú pred Imrichovou smrťou. V nej upravil aj platenie desiatka.

** Stopy dávnej minulosti 3 (Zrod národa), kapitola Kde „praj čert na babe oral“.

Ďalšie strediská vznikali nanovo, ale ani tie nemali sídla v kamenných hradoch; spočiatku boli stavané len z hlíny a dreva a boli opevnené priekopami a valmi, na vrchole s palisádou zo zašpicatených kolov. Z kameňa sa stavali iba najvýznamnejšie objekty. Základom hradu bola veža, ktorá niekedy stála v strede, zo všetkých strán obkolesená múrom, inokedy v rohu ako priama súčasť obranného múru. Trvalo stáročia, kým sa hrady z dreva a hlíny premenili na kamenné.

Župné hrady boli sídlom župana, ktorého menoval kráľ a mohol ho aj keďkoľvek odvolať. Dlhो totiž jestvovala len tzv. kráľovská župa (komitát), bez autonómie, celkom závislá od panovníka. Hradný župan mal v rukách vojenskú, súdnu i hospodársku moc (z hradov sa riadilo vyberanie daní a ďalších poplatkov), na hradoch sídlili aj hradné fary. Župan za svoj úrad nedostával plat, patrila mu tretina príjmov župy, z ktorej žil nielen on, ale aj hradná posádka. Ak vypukla vojna, tiahol do boja na jej čele.

Okolo ústredného župného hradu jestvovali aj ďalšie, podriadené hrady; pod hrad v Bratislave patrila napríklad Stupava (Pajštún), pod Nitru Hlohovec, Šintava, Újvárhölič, Baňa (ide pravdepodobne o Ducové, možno však aj o Piešťanský hrad).

Začiatkom 12. storočia bolo vlastne celé dnešné územie Slovenska rozdelené do žúp: Bratislavskej, Nitrianskej, Komárňanskej, Tekovskej, Novohradskej, Hontianskej, Gemerskej, Zemplínskej, Trenčianskej. Územia Ostrihomskej, Abovskej a Užskej župy boli prevažne slovenské. Okrem nich jestvovala Zvolenská veľžupa a pohraničné županské panstvá v Hlohovci, Beckove, Šaštíne, Šintave a azda aj na Spiši. Liptovská župa vznikla neskôr - oddelila sa zo Zvolenskej veľžupy (spolu s Turcom a Oravou) až v 14. storočí.

Za Štefana I. a jeho nástupcov sa zavŕšila feudalizácia Uhorska. Pôvodné kmeňové kniežatstvá, ktoré sa vytvárali hľadám stáročia, kráľ postupne - ak bolo treba, aj násilím - zjednocoval a staval pod svoju moc. Všetka pôda aj s poddanými, ktorí na nej pracovali, bola jeho majetkom. Obrábali ju sluhovia a otroci - tí pracovali s náradím pánov, alebo nevoľníci, ktorí polia obrábali vo svojej réžii a platili za to produktmi a niekedy aj prácou (neboli na pôdu viazaní, mohli sa slobodne sťahovať). Zloženie spoločnosti bolo v tých časoch veľmi pestré a nestále: prepustenci, dvorníci (s rozličnými povinnosťami voči panovníkovi), hostia (prevažne cudzinci, ale aj iní prisťahovalci), poloslobodní roľníci, hradní sluhovia, hradčania, hradní jobagioni, ktorí museli povinne slúžiť ako vojaci.

Pod každým balvanom bol hrob.

Odkrývanie starých múrov v bezprostrednej blízkosti kostola.

Foto: Archív Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied.

Časť náhrdelníka z Nitry-Šindolky zo začiatku 11. storočia, keď sa na území Nitrianskeho kniežatstva začali miešať slovenské a staromaďarské kultúrne prvky, a azda aj ľudia.

Kráľ nakladal s pôdou, ako uznal za vhodné, mohol ju darovať alebo prenajať, nezriedka svojim sluhom a vojakom, pretože boj bol základnou a krutou povinnosťou vytvárajúcej sa šľachty. Darovanou (prenajatou) pôdou ich hmotne zabezpečil - poddaní, ktorí na nej pracovali, museli svojim zeme-
pánom platiť deviatok. Rozsiahle majetky neboli však spočiatku veľmi bežné, zdrojom bohatstva šľachty boli skôr príjmy z rôznych úradov na kráľovskom dvore alebo v župách. Feudálny spoločenský systém platil mnoho stáročí, u nás až do roku 1848, a treba ho prinajmenšom brať do úvahy, lebo bez toho situáciu nepochopíme.

Pripomeňme, že Nitrianske kniežatstvo ako sídlo údelných vojvodov (viac-
krát spomenutá tretina kráľovstva) malo výnimočné postavenie. Pochopenie vnútornej situácie síce sťažuje nie celkom jasná česká okupácia severu Nitrianskeho kniežatstva (realizovaná z Krakovska, vtedy českého) a obsadenie Nitrianska až po Dunaj v časoch Boleslava Chrabrého, no keďže aj v tom čase vykonával funkciu nitrianskeho vojvodu Arpádovec Domoslav, zrejme nenastal tragický zvrät, ktorý by zodpovedal predstavám o čase nula.

Domoslav vládol aj v Kostol'anoch. Kostol, ktorý možno vyrástol v jeho časoch, sa po stáročia týčil nad krajinou a ohromoval svojou výškou; maličké okienka až kdesi pod strechou ju ešte zdôrazňovali. Stál a nemenil sa. Postavili ho tak dobre, že nepotreboval väčšie opravy. Potom však vyhorel... Mohla to byť nešťastná náhoda, alebo skôr zbojstvo, lebo sa to stalo v 16. storočí, keď krajinu ohrozovali Turci a s tureckými vojnami späť svojvôľa. Druhá možnosť je pravdepodobnejšia, lebo kostolík vyhorel, a nik ho neopravil. Zostal bez strechy tak dlho, kým dažde neodplavili hornú časť omietky až po kamenný múr a vlhkosť odspodu neurobila to isté s dolnými omietkami. Tragické časy vydržal len stredný pás omietok. Pravda, významné nie sú omietky, ale fresky. Podstatná časť zmizla, ale to, čo zostalo, ponúka aj dnes spoľahlivú predstavu o celej výzdobe kostolíka, čo je veľká vzácnosť, lebo inde zostali z románskych fresiek len fragmenty dosekané murárskymi kladivami, zničené vlhkom a plesňou, skôr ukážka niekdajšieho umenia ako umenie samo.

Pravda, aj kostolianske fresky sú poškodené a škoda, že z nich stále ubúda. „Malby jsou totiž na mnoha místech porušeny tak, že často nemáme co činit s původním pigmentem, ale jen s jeho otiskem vpitým do podkladové vrstvy. Zdá se, že tato místa přes všechnu péči věnovanou konservaci dosti trpí blednutím a že

Detail kostolianskej fresky.

Hľadanie pôvodnej podoby starých okien.

Modernou prístavbou sa pokazil starobylý vzhľad kostola.

již dnes, v krátkém odstupu od odkrytí, na nich můžeme pozorovat nepříznivé změny," napísal český historik umenia Josef Krása v roku 1968.

Žiaľ, nemýlil sa. Niektoré časti fresiek odvtedy celkom zmizli. Jeho text upozorňuje na významnú okolnosť: kostolianske maľby sú skutočnými freskami, namaľovanými s remeselnou dokonalosťou na vlhkej omietke. Autor fresiek sa do remesla rozumel: vedel, že murári mu každý deň môžu nahodiť len toľko omietky, koľko stačí pomaľovať, inak by mu do druhého dňa vyschla a na maľovanie by bola nevhodná. Pri maľbe na vlhkom podklade sa totiž vrchná omietka pevne spojí so základnou vyrovnávacou vrstvou malty a maľba sa do oboch dokonale vpije. Ak si maliar dal omietnuť väčšiu plochu, ako stačil namaľovať, musel nenamaľovaný zvyšok omietky odrezáť. Podľa jednotlivých polí, ktoré odborník vie rozlíšiť, vidíme maliarov denný výkon. Výkon kostolianskeho umelca bol pozoruhodný: tri štvorcové metre denne, niekedy aj viac. Treba mu zložiť úctu tým väčšiu, že technika fresky nebola v tých časoch ešte bežná; pravda, aké to boli časy, to je zásadný problém kostolianskych fresiek. Josef Krása ich zaradil do 11., najneskôr na začiatok 12. storočia. Vychádzal pritom najmä z obsahovej časti fresiek, napríklad z podoby Troch kráľov.

„Scéna nespodobuje vlastné krále, ale východní mágy. Tak jsou příchozí charakterizováni svým kostýmem, jenž je vzdáleným odleskem orientálních, perzsko-médských oděvů a tradičního kostýmu mitraistických kněží, který převzali tři mágové v raně křesťanském umění. Jejich špičaté čepice na obrazech v Kostolanech jsou vlastně frygické čapky těchto orientálních kostýmu, stejně tak jejich krátké pláště bez rukávů, suknice rozdělené od pasu do trojúhelných cípů, přiléhavé nohavice a špičaté střevíce. Toto archaické pojetí kostýmů není bez významu pro datování maleb. Od 12. století se s ním totiž už nesetkáváme, neboť oděv východních mágů v Klanění Tří králů vystřídá dobové královské roucho a koruna.“

Jedna z fresiek zobrazuje mariánsky cyklus: niečo z neho zmizlo, niečo zostalo. Šťastnou náhodou sa zachoval celkom originálny úvodný obraz s votívnou scénou, lebo tá zachytáva reálnych ľudí v reálnej situácii daru novopostaveného kostola Bohu a veriacim. Neznámy umelec zrejme podľa významu rozdelil postavy na malé a veľké. Aj malé sú skutoční ľudia, ako svedčí dobový odev, suknica po kolená, priliehavé nohavice a plášť. Dôležitá je však veľká postava darcu, donátora. Aj on je oblečený do svetských šiat, ale na suknici

vidieť podlhovastý predmet; mohol by to byť meč, odznak vznešenosti, možno však aj záhyb plášt'a, freska nie je dostatočne zreteľná. Pás zničenej omietky oddelil od tela ruky, ktoré núkajú svätcovi pravouhlý kvádrovaný predmet, nepochybne kostol.

Kto je ten neznámy človek?

Bolo by úžasné, keby to bol niektorý z Poznanovcov, lebo šľachtici tohto mena patria medzi najstaršie známe postavy slovenských dejín. Kostol'any pod Tribečom boli ich majetkom - neskôr ho darovali Zoborskému kláštoru. Nie je teda vylúčené, že v kostole sme dostali možnosť pozrieť sa do najstaršej známej tváre slovenského veľmoža, do prvej známej tváre Slováka...

Úžasná predstava. Lebo nejde len o tvár (na starobylej freske napokon aj tak napoly zničenú), ale o viac - o reťazec stôp, ktoré krížom cez storočie nula spájajú veľkomoravskú kapitolu slovenských dejín s uhorskou. A stala sa neuveriteľná vec: sú to totiž stupaje Slovákov alebo ich priamych predkov; taká predstava bola ešte donedávna celkom nemožná...

Už sme spomínali Arpádovcov so slovanskou krvou, pravda, bola to krv veľmožov, ktorí pochádzali zo susedných slovanských štátov, krv Rusov, Poliakov, Bulharov, Čechov - o osude Slovákov veľmi nesvedčí. V tomto smere je úspešnejšia archeológia - tá dokázala súžitie starých a nových ľudí, kontinuitu života v málo významných dedinách, kontinuitu života poddaných; lenže v stredoveku jestvovala aj slovenská šľachta, jej korene navyše siahajú ďaleko pred okamih, keď Štefan prijal kráľovskú korunu, a práve Poznanovci majú v procese poznávania života slovenskej šľachty v 10., 11. a 12. storočí, ale aj v mladších časoch, nezastupiteľnú úlohu.

O prvom známom príslušníkovi tohto rodu, vojvodovi Poznanovi, sme už hovorili, ale nezaškodí pripomenúť si znovu niečo z týchto udalostí.

Nástupcom veľkokniežaťa Gejzu sa mal stať jeho syn Štefan, lenže skôr ako sa mohol po smrti svojho otca ujať vlády, za panovníka sa vyhlásil šomodský župan Kopáň. Zhromaždil vojsko, s ktorým pustošil Štefanove majetky, zabíjal ľudí, a aby sa zmocnil Štefanovej matky Šarolty (vynúteným sobášom si chcel zabezpečiť legitimitu vlády), obľahol Vesprím, jej sídlo. Štefan využil čas, ktorý tým získal, a vyzval svojich veľmožov, aby prišli do tábora, kde začal zhromažďovať vojsko: jeho jadro tvorili nemeckí rytieri, ktorí prišli do Uhorska s novou kráľovnou Gizelou, Štefanovou manželkou, a ako sa píše v stredovekých kronikách, vojvodovia Poznan a Hunt, zrejme so svojimi družinami.

Okolie kostola sa neodkrývalo celoplošne, iba v širokých sondách.

Foto: Archív Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied.

Kostofany pod Tribečom
z vtáčej perspektívy.

Ich titul vyžaduje vysvetlenie. Latinské kroniky píšú dux, čo sa dá preložiť ako vodca, vojvoda, knieža a podobne. Rovnaký titul mal ústredný knieža, napríklad Gejza a jeho syn Štefan, ako aj menší, im podriadení vojvodovia alebo rytieri, akými boli aj Poznan a Hunt. Podobná situácia bola zrejme už v časoch Veľkej Moravy: ústredným kniežaťom bol Rastislav a jemu podriadený (v istej chvíli) mladý Svätopluk. O generáciu neskôr bol ústredným kniežaťom Mojmir II. a menším kniežaťom (vojvodom) jeho mladší brat Svätopluk II. Tak to bolo v Českom kniežatstve a v iných krajinách, všade treba rátať so základnou schémou: miestne kniežatá sú viac alebo menej podriadené ústrednému kniežaťu a podľa situácie mu raz slúžia, inokedy vzdorujú. Taká je aj podoba vtedajšieho štátu: jeho sila, moc a význam záviseli od sily, moci a významu panovníka. Situácia sa začala meniť až za Štefana. Aj preto je táto kapitola dôležitá - bez nej nemožno pochopiť ani najstaršie slovenské dejiny.

Opevnený tábor, v ktorom sa schádzalo Štefanovo vojsko, ležal na brehu Hrona v Bini. V rieke Hron Poznan a Hunt opásali Štefana mečom. Kroniky píšú, že to urobili podľa nemeckého zvyku, lenže Poznan a Hunt neboli Nemci, a Nemcom nebol ani Štefan. Ján Steinhübel v knihe Nitrianske kniežatstvo upozornil, že v Nemecku taký zvyk vôbec nepoznali. Je však pravda, že zdobený pás bol znakom vznešených bojovníkov v predveľkomoravských a veľkomoravských časoch, ako dokladajú nádherné kovania opaskov v bohatých bojovníckych hrobách v slovenských i moravských náleziskách už od avarských čias. Takmer s istotou možno teda povedať, že v Hrone nestáli pred Štefanom Nemci, ale vojvodovia Nitrianskeho kniežatstva. Takej predstave zodpovedá aj umiestnenie Štefanovho tábora v bezpečí Nitrianskeho kniežatstva v hradisku domáceho veľmoža, s ktorým sa Štefan a zrejme už aj Gejza dobre poznali. Spoľahol sa na vernosť svojho veľmoža a jeho bojovej družiny a urobil dobre. Svedčí o tom fakt, že Hunta a Poznana neskôr Gejza povýšil na svojich telesných strážcov. Vieme to zo stredovekých kroník, ktoré nebývajú vždy celkom spoľahlivé, ale v tomto prípade si nevymýšľali: Hunt a Poznan boli skutoční ľudia, príslušníci dvoch významných šľachtických rodov, ktoré sa v 12. storočí spojili do jedného, huntovsko-poznanovského. Poznanovské a huntovské panstvá navzájom nesusedili, ležali od seba pomerne ďaleko: Poznanovci mali hlavné sídlo v Hornej Nitre, možno na Vyšehrade, Huntovci na juhu stredného Slovenska; ich stretnutie v Štefanovom vojsku si možno

Staromaďarské kovanie (Lužianky).

itaui. De edificacione te
le p sanctum sephim reger
i veteri Buda p canonica

natum filio suo scđ Emera
regna et cum ibi no inel
liquod pium opus in ppe
no posse laudari creator
mum. statim scđm re
theauro predicti beam di
s Bulgavonum et schavoz
nem occidit. cepit inedi
tucius edificare grand o
obium. in honore aplos

Štefan I. s manželkou
zakladajú kostol v Starom
Budíne (Obrázková kronika).

najľahšie vysvetliť starými záväzkami, dávnyim spojenectvom, lebo je nápadná okolnosť, ak Štefan, aby nabral síl, opustil rodný Ostrihom a uchýlil sa na Huntovo (nepochybne spriateľené) hradisko v Bíni.

Podľa kronikára Šimona z Kézy boli Hunt a Poznan bratia zo Švábska, podľa Obrázkovej kroniky cudzí šľachtici, ale viacerí moderní historici prišli už dávnejšie k záveru, že išlo o slovanských veľmožov. Zreteľne to vidieť najmä pri Poznanovcoch. Ich rodové meno Poznan, Poznanus, používané v 11. a 12. storočí (v 13. storočí sa pod vplyvom maďarčiny zmenilo na Paznan, Pazman, v novoveku Pázmany), znamená „všetkým známy“, „slávny“. Veľmi preto neprekvapuje, ak sa v bohatej nemeckej spisbe* tých čias také meno nepodarilo nájsť. Sotva by to bolo možné, keby skutočne išlo o Nemcov.

O tom istom svedčia aj rodové osobné mená; až do konca 13. storočia odrážajú kult predkov, keď prvorodený syn dostával meno starého otca. Medzi Poznanovcami nie je známe ani jediné nemecké meno, časté sú však mená slovanské: Bukven, Dedo, Geča, Bača, Kozma, Stojslav, Ivanka.

Meno Hunt sa spočiatku písalo Cuntius (latinský prepis staroslovienskeho Gont, Gunt), v polovici 12. storočia Chunt, potom Hunt, Hunth, výnimočne Hont. Medzi osobnými menami tohto rodu (Lampert, Hypolit, Sixt...) sa objavuje slovanský Biň, čo až nástojčivo pripomína dodnes používaný názov ich rodového sídla.

Na slovanský prapôvod oboch rodov ukazujú aj ich majetky, mimochodom, veľmi rozsiahle. Podľa rekonštrukcie Jána Lukačku sa poznanovská pôda rozkladala na celom území Nitrianskeho komitátu, v Trenčianskom komitáte v Rajeckej kotline a Hradnianskom archidiakonáte, v južnej časti Tekova a Záhoria, západnej časti Žitného ostrova a v okolí Trnavy. Zatiaľ čo na juhu sú poznanovské majetky rozkúskované a rozdelené, na severe vytvárajú veľké súvislé celky, ku ktorým Poznanovci nemali donačné listiny, aj tak ich však považovali za dedičný majetok. Vyzerá to teda tak, že na strednom Ponitří, na hornej Nitre, v hornom Turci a v Rajeckej kotline, možno aj na Považí medzi Čachticami a Novým Mestom nad Váhom, boli pôvodné rodové majetky Poznanovcov, ktoré im patrili pravdepodobne od čias Veľkej Moravy, a možno ešte dlhšie; zvyšok pôdy v okolí Nitry, v Tekove a Bratislavskom komitáte dostali od prvých arpádovských kráľov.

* Výskum vykonal slovenský historik Ján Lukačka.

Je príznačné, že Poznanovci mali rozsiahle majetky aj v Šomodskom komitáte, pôvodne to boli nepochybne Kopáňove majetky, ktorými ich Štefan odmenil za pomoc v boji proti pohanom. V prítomnosti kráľa sa zdržiavali aj neskôr, ako svedčí zakladacia listina Opátstva sv. Martina na Panónskom vŕšku, ktorú Štefan dal spísať v roku 1001 za prítomnosti vojvodov „Poznana a Cuntio“.

Predpokladá sa, že Poznan zomrel okolo roku 1030. Významné postavenie si však Poznanovci ďalej udržali. Šebeša, syna Budu a vnuka Egirucha už poznáme, podľa Obrázkovej kroniky vylúpol Vazulovi oči a v roku 1042 za to zaplatil životom. Osobné mená z tých čias sú veľkou vzácnosťou, preto je ozaj veľká náhoda, ak župana Šebeša poznajú aj Altašské anály, podľa ktorých zomrel v roku 1039, teda o tri roky skôr ako Vazulov zhanobiteľ. Ťažko povedať, ako je to možné. Azda žili v tých časoch dvaja Šebešovia, azda si kronikár vymýšľal. Bukvena, ďalšieho Poznanovca, poznáme ako nitrianskeho župana, ktorý sa dal do služieb Vazulových potomkov. Poznan bol aj zoborský opát. Kráľovskú priazeň si udržiavali aj mladší Poznanovci, ako svedčia ich županské funkcie v Nitrianskom, Bratislavskom a Tekovskom komitáte. Niektorí z nich boli s kráľmi spriaznení aj rodinne: napríklad Bukven mal za manželku neter uhorského kráľa Ondreja II. Slávny je Kozma, ktorý sa v roku 1123 vzoprel Štefanovi II.* Z Huntovcov sa preslávil napríklad Lampert, ktorý sa okolo roku 1090 oženil so sestrou kráľa Ladislava I., a už niekoľkokrát spomínaný Biň, možno jeho syn.

Huntovcov a Poznanovcov pritom nemožno chápať ako výnimku. Z východných častí Nitrianskeho kniežatstva pochádzajú aj ďalšie starobylé nemaďarské šľachtické rody: Miškovci a Bogatovci-Radvanovci. Je zaujímavé, že Miškovci, tak ako Huntovci-Poznanovci, mali majetky v Zadunajsku, Bogatovci-Radvanovci dokonca v Šomodskom komitáte. Azda aj oni sa zaslúžili o víťazstvo nad Kopánom a aj neskôr zostali oporou prvých arpádovských kráľov a nitrianskych vojvodov. Určite neurobíme chybu, ak budeme predpokladať, že medzi potomkov Poznanovcov, Huntovcov, Miškovcov a Bogatovcov-Radvanovcov patrila väčšina vyššej šľachty na území súčasného Slovenska. Slovákmi boli prevažne aj drobní zemanovia v Nitrianskej, Trenčianskej, Turčianskej, Liptovskej a Zvolenskej župe, na severe Tekova, Hontu,

* O udalosti sa píše v Epilógu v tejto knihe.

Vojvoda Hunt z Obrázkovej kroniky. Pes na štíte a na koruhve vychádzal z predstavy, že v skutočnosti sa volal Hund, teda Pes, čo je dosť nepravdepodobné.

Kolekcia záušnic z Nítry-Šindolky.

Novohradu, v Gemeri, sčasti v župách východného Slovenska, ako svedčia ich osobné slovenské mená, ktoré až v 14. storočí pod vplyvom kresťanstva nahradili mená všeobecné, kresťanské. O slovenskosti prostredia Nitrianskeho kniežatstva prinajmenej nepriamo svedčí aj osud cudzincov ktorí tu dostali pôdu a v dvoch-troch generáciách sa poslovenčili.

A aj to je úžasné zistenie, že slovenskí šľachtici sa v stredoveku za svoj pôvod nehanbili, neskrývali ho. Ak svojim deťom dávali slovenské mená, po slovensky aj hovorili, ak nie inak, aspoň doma, v kostole, so susedmi. Pravda, ak chceli získať úrad v župe alebo na kráľovskom dvore, museli sa naučiť po latinsky a po maďarsky. Na svoj materinský jazyk však ani potom nezanevreli, ako svedčí fakt, že uhorskí králi ich slovenčinu nezriedka využívali a posielali ich ako poslov do okolitých slovanských krajín.

So Slovákmi (Slovanmi) treba v tých časoch rátať na každom spoločenskom rebríčku. Veľmi vysoko sa dostal napríklad ďalší významný muž - Preslav. Dlho sa o ňom vôbec nevedelo. K odhaleniu jeho totožnosti prispel až prekvapujúci nález pokladu mincí zo začiatku 11. storočia v Bosarve na ostrove Gotland vo Švédsku v roku 1939. Obsah pokladu bol ešte mnoho rokov po objave neznámy. Až roku 1965 uverejnila nemecká numizmatička V. Hatzová mincu s trocha poškodeným nápisom, z ktorého však na jednej strane zostalo celkom zreteľné EPHANUS REX, čo stačilo na jej určenie - denár uhorského kráľa svätého Štefana, a na druhej ...RESLAVA CIV. Prvé písmeno je, žiaľ, nečitateľné. Skratka CIV. označuje civitas, teda mesto, hrad, burg, a potom je naozaj takmer jedno, či je to hrad Breslavov alebo Preslavov, Breslavburg, Bresburg alebo Preslavburg, Presburg; v jednom i druhom prípade dokladá slovanský pôvod dnešnej Bratislavy. Minca bola takmer pol storočia jediná, preto ju viacerí spochybňovali, považovali za falošnú. Asi pred dvoma desaťročiami pri spracúvaní Vikingami ulúpených mincí z 9. - 11. storočia v juhošvédskom Skáne sa však našli ďalšie dve mince, tentoraz s jasným a zreteľným nápisom SPHANVS REX (skrátená podoba nápisu Stephanus rex s významom kráľ Štefan) a veľkým rovnoramenným krížom v strede averzu, na reverze s nápisom PRESLAVVA CIV. (Preslava civitas, čiže Preslavovo, Braslavovo mesto), v strede so schematickou podobou kresťanského chrámu.

Razenie vlastných mincí bolo jedným z nevyhnutných prejavov suverenity stredovekých vládcov a Štefan I. túto zásadu dodržiaval. Jestvuje pomerne veľa

Bratislavská minca Štefana I.

Stavba kostola vo Veľkom
Varadíne (Obrázková kronika).

mincí z jeho čias, všetky však vyrobili v Ostrihome. Lenže aj bratislavské razby majú svoju logiku: Bratislava patrila Uhorsku iba niekoľko týždňov, krátko po Štefanovej korunovácii sa jej zmocnil Boleslav Chrabrý. Aj tento čas Štefanovej vlády však stačil na založenie mincovne. Mincovňa dlho nepracovala, preto sa v nej nevyrobilo toľko mincí, aby sa vo viacerých exemplároch zachovali až do našich čias. Z logiky vecí potom vyplýva, že bratislavské mince sú staršie ako ostrihomské, bezpochyby najstaršie známe stredoveké mince vyrobené na Slovensku - zrejme zo slovenského striebra.

Pre naše rozprávanie je však zaujímavý onen Preslav, ktorý dal Bratislavu ako Preslawaspurch spomínajú aj franské Altašské anály, Aventinove anály ako Brezalauspurch a Salzburské anály ako Brezalauspurc). Nevieme však o ňom nič. Daniel Rapant vyslovil predpoklad, že šlo o tretieho syna veľkomoravského Svätopluka, ktorý je skutočnou historickou postavou. Jeho meno sa zachovalo v Cividalskom evanjeliu ako tretie v krátkom zozname pútnikov: Szeuntiepuls, Szeuntezizna, Predeslaus. Prvé dve sú mená kráľa Svätopluka a jeho manželky Svätožizny - obaja sa uvádzajú aj v knihe salzburského Bratstva vo forme Zuentibald a Uuengizizna. Svätoplukovo meno nebolo neznáme ani vo franskom prostredí, Zuentipold sa volal ľavoboček franského kráľa Arnulfa, ktorému bol Svätopluk krstným otcom, a Zuentibolch bol aj vazalom markgrófa Liutbalda.*

Azda sme sa od kostolianskeho Poznana dostali trochu ďaleko, ale nie nadarmo. Ak sa má história zbavovať času nula, musí hľadať všade, a sotva je náhoda, ak sa toľko slovenského i slovanského dostalo do dejín v priebehu niekoľko málo desaťročí.

Pravda, bolo by chybou chápať čas po páde Veľkej Moravy iba ako idylu. Starí Maďari sa na území Veľkej Moravy objavili ako nájazdníci, ich silu a krutosť spoznali aj v dnešnom Rakúsku, Švajčiarsku, Nemecku, Francúzsku, staromaďarskí jazdci prenikli až na brehy Atlantického oceánu, do Španielska, južného Talianska a, isteže, do Bulharska a Byzantska, kde sa ich útoky začali a skončili. Ťažko predpokladať, že by sa u nás správali inak ako v západnej Európe, že by sa vyhlili bohatým veľkomoravským mestám a nevyhlúpili paláce a chrámy. Hoci písomné svedectvo o tom nejestvuje, český historik Pavel Kouřil upozornil, že medzi archeologickými pamiatkami objavenými na morav-

* Stopy dávnej minulosti 3 (Zrod národa), kapitola Stratená bitka.

ských kniežacích hradiskách jestvuje viacero predmetov, svedčiacich o staromadžarskom útoku. V Mikulčiciach sú to napríklad tri severoitalské mince, ktoré sa našli na veľkom kostrovom pohrebisku v bezprostrednej blízkosti kresťanského cintorína Moravanov. Na Moravu sa mohli dostať ako korisť zo severnej Itálie, kam starí Maďari prenikli v rokoch 899 - 900. V Mikulčiciach sa našli aj desiatky hrotov šípov do kočovníckych reflexných lukov, dokonca aj kus staromadžarskej šable. Podľa objavených staromadžarských zbraní sa Pavel Kouřil pokúsil zrekonštruovať priebeh bitky o Mikulčice. Začala sa ústupom obrancov od predhradia, ktoré nevládali brániť (možno ich už nebolo dosť na obsadenie rozsiahlych valov), presunom k mostu a na akropolu. Rozhodujúci boj sa odohral pri jednej z brán. Obrancovia ju neudržali. Útočníci vtrhli do hradiska a Moravia, ktorí prežili, sa skryli v kostoloch a ďalších murovaných stavbách. Ani tam sa však neubránili. Kniežací palác a kostoly starí Maďari vylúpili, hradisko vypálili a zničili.

Niektoré fresky už takmer zmizli.

Je to veľmi pôsobivá hypotéza, plastický obraz porážky, pravda, aspoň niektorí obyvatelia Mikulčíc museli prežiť a neodišli, lebo pri veľkomoravských kostoloch sa pochovávalo ešte aj v druhej polovici 10. storočia. Pavel Kouřil si myslí, že išlo len o dožítie, ľudia zostali, ale organizovaná spoločnosť zanikla, lebo staré stavby už nik neudržiaval a postupne sa rozpadli.*

* Keď som písal *Stopy dávnej minulosti 3 (Zrod národa)*, štúdiu Pavla Kouřila som nepoznal - vyšla takmer súčasne s mojou knihou. Predpokladal som v nej pokojný zánik Mikulčíc, ich postupné odumieranie, a nie som si istý, či tento záver treba meniť. Napokon aj Pavel Kouřil vo svojej štúdii pripúšťa, že Veľká Morava mohla podľahnúť najmä vnútornej slabosti a starí Maďari jej zasadili už len posledný úder. Tak či tak jeho štúdia je zaujímavá a objavná, prinajmenej ako doklad, že vývoj poznania sa nezastavil a nikdy nezastaví. O názor som požiadal aj mnohoročného vedúceho mikulčického výskumu Zdenka Klanicu (pozri *Stopy dávnej minulosti 3, Zrod národa, kapitola Lesk a bieda Veľkej Moravy*). Odpovedal mi takmer básnický: „Pokud sa týče zániku Mikulčíc, pravda je asi na obou stranách. Mám na mysli skutočnosť, že jednak Mikulčice odumieraly postupně, jednak ovšem byly (několikrát) dobyty a zničeny. Jako Fénix znovu z popela povstaly, avšak vytrhaných períček bylo stále více, takže místo Fénixe z popela nakonec povstala oškubaná slepice a to byl konec Mikulčíc.“

76 Nie celkom isté stopy po útoku starých Maďarov sa našli aj v Starom Měste na Morave, v polohe Sady v Uherskom Hradišti, na Pohansku a na viacerých ďalších miestach; napokon aj v Nitre zanikol pri požiari val z 9. storočia.

Lenže - čo si z toho vybrať?

Som presvedčený, že všetci viac alebo menej podliehame starým schémam vytvoreným v časoch národného obrodzenia, predstave o idylickom štáte našich predkov, ktorý nám zničili Maďari a Frankovia. Nemali by sme však zabúdať na odstredivú silu, na permanentnú snahu menších vládcov zbaviť sa nadvlády silnejších, a napokon ani na to, že Veľká Morava vznikla násilím, vyhnaním Pribinu a porážkou Nitranov. Aj ďalší vývoj dokladá, že Pomoravie a Ponitrie nikdy nezrástli, nevytvorili nedeliteľný celok. Vidieť to z archeologických pamiatok a veľa naznačujú dobové písomnosti. O nejednote svedčí napríklad boj Mojmir II. proti svojmu bratovi Svätoplukovi II. a celkom jednoznačne známe ponaučenie cisára Konštantína Porfyrogeneta o nesvornosti Svätoplukových synov. Sú to čítankové príklady a v takejto podobe vošli aj do nášho historického vedomia. Svätoplukovi synovia sú nehodní veľkého otca, mladší Svätopluk je priam vlastizradca, lebo sa spojil s nepriateľmi krajiny...

A možno to bolo všetko celkom inak. Vieme o tých časoch neuveriteľne málo a možností je veľa. Napríklad Pribinu opustila časť veľmožov a pridala sa k Mojmirovi.* Možno azda vylúčiť, že medzi nich patrili Poznanovci? A nebolo by logické, keby neskôr stáli na strane Svätopluka II., aby obnovili svoju nezávislosť, ktorú starší Svätopluk zrejme nerešpektoval? Nie je vylúčené ani to, že sa spojili so starými Maďarmi - slovanskí veľmoži sa zúčastnili na staromaďarských výpravách do západnej Európy už na rozhraní 9. a 10. storočia. Možno tam majú pôvod aj mikulčické mince zo severnej Itálie, ktoré tak zaujali Pavla Kouřila. A keby to všetko aj nebola pravda, aj tak je nápadné, že až do polovice 10. storočia, teda až do bitky pri Lechu, sa nenašli nijaké staromaďarské jazdecké hroby za pomyselnou líniou Bratislava - Trnava - Hlohovec - Nitra - Levice - Lučenec - Moldava nad Bodvou - Trebišov.

Je azda prismeľé predpokladať, že prinajmenej za touto líniou si pôvodní veľmoži udržali svoju moc?

Naozaj neviem, ale je isté, že slovanskí spojenci svätého Štefana nespádli z neba...

* Stopy dávnej minulosti 3 (Zrod národa), kapitola Pribinov stratený kostol.

Pamiatky na starých
Maďarov, ktoré podľa
Pavla Kouřila dokazujú
tragický zánik Mikulčíc a
azda aj ďalších
veľkomoravských centier.

* * *

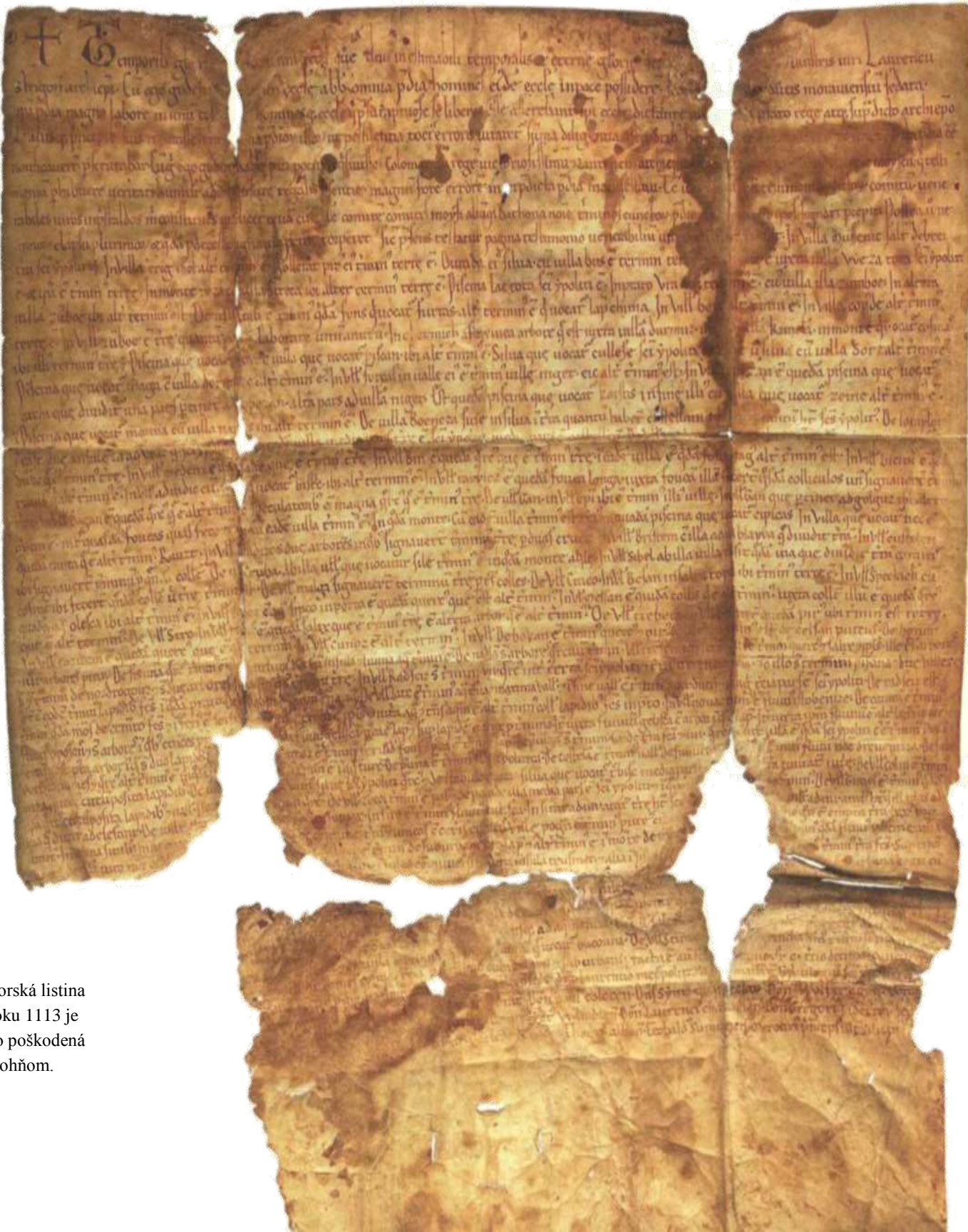
Ku kostolianskym freskám ma pred tridsiatimi rokmi zaviedol slovenský historik umenia Ján Bakoš. Keď sme pred nimi stáli, povedal mi približne toto: „Sú to najstaršie známe románske nástenné maľby na území Česko-Sloven-ska, pochádzajú pravdepodobne z prelomu 11. a 12. storočia. Dokladajú, že vtedajšie Slovensko bolo spojené s vyspelými západnými kultúrami, schop- né prijímať ich podnety. A nielen v Nitre alebo Bratislave, ale aj na odľahlých miestach, kde stáli len malé dedinské kostolíky.“

Čo k tomu treba doložiť?

Azda len pripomenúť, ako ďaleko sme sa dostali od storočia nula.

Párovský kostolík
medzi panelákmi.

Zoborská listina
z roku 1113 je
silno poškozená
ohňom.

Sú to dramatické príbehy, ale, raz darmo, začiatok nemajú - a ako to už býva, práve táto okolnosť ponúka najzávažnejšie svedectvo...

Je totiž prinajmenšom nápadné, ak sa v dejinách objavia Poznanovci, Huntovci, Diviakovci, o ktorých sme hovorili v predchádzajúcich kapitolách, prežívajú stáročia, ale nik nedokáže povedať, kedy sa ich rody stali výnimočné, kedy získali obrovské majetky, vynikajúce postavenie v spoločnosti, rešpekt u kráľa.

No nielen ľudia, týka sa to aj úradov, inštitúcií, organizácií; akoby ani nikdy nezačali, akoby sa iba zrazu vynorili a jednoducho boli. Lenže napríklad vznik kláštora je udalosť. K takej udalosti patrí listina, pečať, dátum, podpis. Kde sa to podelo? Rovnako biskupstvo, úrad, hodnosť, ktorá sa dá nadobudnúť len rozhodnutím, príkazom, milosťou... Lenže koho? Kedy...?

Kde sa vzali všetky tieto dramatické príbehy a významné udalosti?

Je to tak trochu ako z rozprávky, kde bolo, tam bolo, bolo, nebolo... A to je pre dejepisca zlá chvíľa, keď sa dejepis dá zameniť za rozprávku.

Tajomstvo zoborských pustovníkov Začať možno ako v detektívke - vraždou. Lebo podľa listiny nitrianskeho biskupa Jakuba z roku 1224 „v jaskyni ľudovo nazývanej Skala až do dnešných dní rozoznať rozliatu krv svätého Benedikta“.

Svätého Benedikta zavraždili zbojníci. Píše sa o tom v latinskej legende *Vita sanctorum heremitarum Zoerardi confessoris et Benedicti martiris*, čo v preklade znamená Život svätých pustovníkov Svorada vyznávača a Benedikta mučeníka. Niekedy sa táto legenda nazýva Maurovou. Ide o najstaršiu z uhorských legend,* navyše jedinú, ktorej dej sa odohráva na Slovensku.

Takto opisuje vraždu, o ktorej písal biskup Jakub:

„Keď podľa príkladu svojho učiteľa tri roky žil v tejto prísnosti, napadli ho zbojníci a v nádeji, že má veľa peňazí, priviedli ho na breh Váhu, zaškrtili

Svorad a Benedikt (email) na kalichu z pozláteného striebra zdobenom drahými kameňmi (z roku 1785). Kalich je súčasťou pokladu Nitrianskeho biskupstva.

Najznámejší Svoradov portrét pochádza z Francúzska a vyhotovil ho Kaspar Wussim na začiatku 17. storočia (na hornom obrázku). Jeho modelu sa držali viacerí ďalší umelci.

a hodili do vody. Kým jeho telo dlho hľadali a nenachádzali, po celý rok vídali orla sedávajúť na brehu Váhu ako nejakého pozorovateľa. Ním upozornení na telo, dali sa jednému človeku ponoriť do vody, a tak našli ho neporušené, akoby bol práve umrel."

Na prvý pohľad vidieť rozpor: ak svätého Benedikta podľa legendy zaškrtili na brehu Váhu, ako mohol biskup Jakub vidieť v jaskyni jeho preliatu krv?

Navyše legenda jaskyňu vôbec nespomína...

Ako je to možné? Ťažko totiž predpokladať, že by nitriansky biskup legendu nepoznal!

Mýlil sa azda biskup Maurus a iný biskup jeho rozprávanie len spresnil? Nie je to vylúčené. Lebo len niekoľko desaťročí po Benediktovej mučeníckej smrti postavili pri jaskyni na Veľkej Skalke** kostol. Po prvý raz sa spomína v roku 1208, museli ho teda začať stavať skôr, možno dávno pred spomenutým letopočtom. O šesťnásť rokov neskoršie (v roku 1224) založil na tých istých miestach biskup Jakub benediktínsky kláštor. V tých časoch zrejme ešte žili ľudia, ktorí si Benediktov príbeh vypočuli od priamych svedkov tragickej udalosti.

* Originál legendy sa nezachoval. Najstarší úplný odpis zo 14. storočia je uložený v Krajinskej Sečéniho knižnici v Budapešti, najstaršie čiastočné znenie z rokov 1273-1294 v Univerzitetnej knižnici v Záhrebe. Odpisy z 15. storočia sú uložené v knižnici kláštora v Červenom údolí (Rouge cloître) neďaleko Bruselu, v Mazarinovej knižnici v Paríži, v Bavorskej štátnej knižnici v Mníchove a v Kráľovskej knižnici v Bruseli. Žiaľ, stratený je odpis z knižnice Bratislavskej kapituly z roku 1340; jestvuje len malá nádej, že by sa niekedy našiel. Stratený je aj rukopis z 15. storočia, ktorý bol pred prvou svetovou vojnou v knižnici seminára v Lubline. Jeden list zo 14. storočia (je na ňom asi pätnásť riadkov legendy), ktorý sa dostal do väzby mladšej knihy, je mimoriadne zaujímavý - pravdepodobne ho vyhotovili priamo v benediktínskom kláštore na Veľkej Skalke (v súčasnosti sa nachádza v Maďarskom krajinskom archíve v Budapešti). Úryvky sú citované z knihy Richarda Marsinu Legendy stredovekého Slovenska.

** V Jakubovej listine sa používa názov Skala. Skala je dnes obec v bezprostrednej blízkosti Benediktovej jaskyne, miesta, ktoré sa dnes označuje ako Veľká Skalica. Bralo, pod ktorým našli Benediktovo telo, sa nazýva Malá Skalica; na jeho vrchole stojí pútnický kostol (teraz Bazilika Minor).

Zložitejšie je to s miestom nálezu mŕtveho tela. Na skalnom brale Ma- lej Skalky, pod ktorou údajne ležalo telo, dal Juraj Turzo postaviť Kaplnku sv. Doroty, ale urobil to až v roku 1520, keď od tragických udalostí prešlo takmer pol tisícročia. Podľa svedectva uhorského archeológa 19. storočia Flo-riša Františka Rómera Juraj Turzo nebudoval na novom mieste, už predtým tam vraj stál kostol z prelomu 12. a 13. storočia, ťažko však povedať, či je to pravda, keďže nevieme, odkiaľ Rómer takú informáciu získal. Ani Turzovu kaplnku už nevidieť. Stala sa súčasťou novopostaveného barokového Kos- tola Panny Márie, ktorý tam stojí dodnes. Vidieť ho zďaleka. Až z Trenčína. Nie je však isté, či stojí na správnom mieste, lebo podľa inej tradície telo Be- nedikta nevylovili pri Skalke, ale o kus nižšie, pri Opatovciach a Kostolnej, kam ho zanesol prúd, a na neďalekom návrší na pamiatku tejto udalosti postavili kaplnku.

Okolie jaskyne na Veľkej Skalke pôsobí veľmi sugestívne a tak to zrejme bolo aj v Benediktových časoch. Váh bol hraničnou riekou* a podľa vtedaj- ších zvyklostí na obidvoch stranách hranice rástol pás hustých lesov, široký celé kilometre. Benedikt sa usadil v spleti jaskyniek, kde sa možno už pred ním skrývali zbojníci, využívajúci neistotu pohraničia. Benedikta ľudia nepo- chybne považovali za Božieho muža, preto ho navštevovali a azda mu aj nosili milodary. Zbojníci pravdepodobne čakali, že v jeho príbytku nájdu poklady, a keď ich nenašli, pustovníka z pomsty zabili.

Na pamätných miestach stoja dnes trosky veľkého kláštora. Pravda, nejde o kláštor, ktorý v roku 1224 založil Jakub, ten bol oveľa chudobnejší; keď ho v roku 1238 navštívil uhorský kráľ Belo IV, našiel vraj mníchov vo veľkej biede, preto ich obdaroval a jeho príklad napodobnili aj ďalší. Počas tureckých vojen

* Hranice v stredoveku netvorili línie s colnicami, tak ako je to dnes, ale široký pás krajiny, potrebný na zastavenie nepriateľského útoku. Chránil ho zložitý pevnostný systém, opierajúci sa o strategické body: toky veľkých riek, horské chrbty a iné ťaž- ko priechodné miesta. V brodoch a priesmykoch sa budovali záseky, veže a hrady so stálymi vojenskými posádkami. Ak aj posádky nevládali zastaviť postup veľkej nepriateľskej armády, slúžili ako základne na podnikanie rušivých útokov. Západná hranica Uhorska sa začínala na rieke Morave a pokračovala cez Záhorie, horské chrbty Karpát až k Váhu, ktorý bol poslednou a najsilnejšou obrannou líniou, ako dodnes pripomína šnúra impozantných hradov na skalných bralách nad riekou.

Ako sa dostali antické mince neznámeho pôvodu do výzdoby pozláteného kalicha Nitrianskeho biskupstva, zostane zrejme navždy záhadou.

82 sa kláštor premenil na pevnosť, vojaci ho prestavali, opevnili, neskôr opus- tili a zanechali napospas neprajnému osudu. Jezuiti, ktorí sem prišli v roku 1667, našli už len ruiny a začali stavať nanovo. Nanovo museli stavať ešte raz - o polstoročie neskôr, keďže kláštor predtým zničili kuruci. Nie je to zrejme šťastné miesto, lebo keď pápež v roku 1773 jezuitov zrušil, kláštor sa opäť pre- menil na rumovisko.

V roku 1892 sa na miesto Benediktovho života a smrti prišiel pozrieť ži- linský historik Alexander Lombardini, a ako napísal, videl už len rupy viac- poschodového opátstva - ako lastovičie hniezda zázračne prilepené na skalnej stene. Opátstvo, ešte pred sto rokmi obnovené a obývané, bolo vraj už „zane- dbaním spustošené“. Iba v podzemí pod kláštornými budovami sa zachovali komory a pivnice vytesané do skaly - no predovšetkým dve jaskyne.

„Do prvej sa vchodí cez nízke gotické dvere. Je desať aj pol siahy dlhá, jednu siahu široká* a vedie do kaplnky. Z tej možno novým otvorom prísť do druhej, desať siah dlhjej a štyri siahy širokej dutiny; v najkrajšej čiastke tejto dutiny, mokrej od kvapkajúcej vody, nachádza sa kamenná socha svätého Benedikta s lampou pred nim visiacou.“

Už sa tu nenachádza ani tá, sochu ktosi rozbil a vyhodil. Starý režim nemal záujem o ochranu cirkevnej pamiatky, spojenjej s menom svätca, ktorý bol za druhej svetovej vojny symbolom katolicizmu, jedným z patrónov Slovenského štátu a po vojne rovnako nezaslúžene synonymom ľudáctva. Stal sa podozri- vý, legenda nepriateľskou literatúrou, a tak miesto s ňou spojené zostalo bez ochrany, napospas času a vandalom; spoločne dokonali dielo skazy.**

Podľa nie celkom istej tradície svätého Benedikta zabili na Skalke, presne však vieme, kde ho pochovali. V legende sa to píše celkom jednoznačne:

„V tom istom hrobe, kde odpočivali kosti svätého otca, blaženého Ondreja, v Bazilike blaženého Emeráma mučeníka, pochovali aj Benedikta.“***

„Kosti svätého otca, blaženého Ondreja“, tvoria ďalší príbeh, rovnako dra- matický ako martýrium svätého Benedikta. Pre nás je však ešte dôležitejší:

* Jedna siaha mala takmer dva metre.

** Iba v posledných rokoch sa kláštor konzervuje a sčasti rekonštruuje.

*** Hroby svätcov už nejestvujú, ich ostatky sú uložené v niekoľkých relikviároch v Ríme, Budapešti, Tropii. Najväčšia časť ostatkov je v relikviári zo 17. storočia vo výklenku románskeho kostolíka na Nitrianskom hrade.

Wussimova podoba svätého Svorada nie je jediná. Jestvuje veľa ďalších jeho podôb. Medzi najstaršie patrí obraz Svorada a Benedikta na pečati nitrianskeho biskupa z roku 1341, v omšovej knihe z roku 1513 a na pečatidle vikára nitrianskeho biskupa z roku 1678.

„V tom čase, keď sa pod vládou najkresťanskejšieho kráľa Štefana meno Bo- žie a náboženstvo kresťanské v Panónii ešte len ťažko ujímalo, začujúc o ňom povest' dobrého vládcu, k nemu ako k otcovi sa utiekali kňazi a mnísi z iných krajín, nie donútení vonkajšími príčinami, ale aby v združení sa naplnil novou radosťou zo svätého spoločenstva.

Medzi nimi jeden, ktorý pochádzal zo sedliackeho rodu ako ruža z tŕnia, menom Svorad, z vnuknutia Ducha Svätého prišiel do tejto vlasti z krajiny poľskej a od opáta Filipa, ktorého kláštor zvaný Zobor ležal na nitrianskom území, na počesť svätého Hypolita mučeníka, prijímúc rúcho a meno Ondrej, rozhodol sa viesť pustovnícky život. Akou skrúšenosťou srdca a trýznením tela seba tu trápil, ako som to počul z rozprávania jeho učeníka blahoslaveného Benedikta, ktorý pri ňom žil, rozhodol som sa niekoľkými slovami rozpovedať."

Svorad prišiel z krajiny Poliakov (de terra Polonensium), podľa tradície z Tropic, obce, ktorá leží nad Dunajcom neďaleko slovenských hraníc. Nie je to veľmi stará tradícia, je známa až z 15. storočia, ale má pustovňu, ba aj zázrak: keď sa v roku 1569 protestanti pokúsili vo Svoradovom rodisku zmocniť kostola, objavil sa vrah s ohnivým kyjakom v ruke, niektorých znesvätitel'ov plameňmi Božej pomsty zahubil, iných oslepil - viacerí údajne pochopili svoj omyl a vrátili sa do lona rímskej cirkvi. Niektorí slovenskí historici poľskej tradícii neveria, upozorňujú na Boleslavovu okupáciu Nitrianskeho kniežatstva, keď bol poľský aj Trenčín. Nie je to vylúčené.

Z legendy sa dozvedáme viacero historických faktov, dôležitý je napríklad termín „Nitrianske územie" (v legende sa píše „in Nitriensi territorio"), čo potvrdzuje, že niekdajšie Pribinovo kniežatstvo si svoju osobitosť udržalo aj v časoch „najkresťanskejšieho kráľa Štefana". Významná je informácia o Bazilike sv. Emeráma, lebo tá jestvuje dodnes (pravda, v celkom inej podobe - času našej legendy zodpovedá asi románska kaplnka, pôvodne pripisovaná Pribinovi), no najmä o Kláštore svätého Hypolita, pretože ten podľa svedectva legendy stál na Zobore už v časoch „najkresťanskejšieho kráľa Štefana".

A to je práve náš problém - stál, lenže odkedy, kedy ho založili, postavili, kedy doň prišli prví mnísi?

Jednoducho, príbeh bez začiatku...

Legendy majú za úlohu oslavovať svätých, ich život, skutky, zázraky. To je ich poslanie. Nemusia byť majstrovským literárnym dielom (no často sú

labeo iemini dicitur
 corpe i spu de finem qda
 die pnditruk uet quida
 muetis pulchrimo apen
 i spulle vifw angelice at
 uent i sup poto ueluelo
 adrella fua p dny it ex
 thafi qua eat dilapfa
 pofp i dfe i uenfo quod
 erga eu mta dei ager ag
 nouff fup dfo dfo pnd
 fua bndio qui in her nar
 tant ead pnt e i dftu
 gent eu mntueto ne au
 obati die fu nota tuap
 facit pof labore dicit
 corpe quieto uort na tte
 adhibuit que magf torue
 to i afflictois qua requi
 ci no i her potuit plauta
 tu equide tntuati querti
 nu fepe tntuati dte i p
 nati fepe ar mntuati a
 ctas ebom pte mfixat
 tpe uo i tntuati fedens
 tali fofforu artu i artu
 ufo i tntuati ut fi forte
 corpe fupate q nati qui
 lemtuati i tntuati flectet
 ar mntuati i tntuati q
 ut tntuati i tntuati q
 dnt fiam capu fuo tntu
 tntuati ad pntu qntuati

Rukopis mníchovského
 exemplára legendy.

Kalich zdobený zlatými mincami. Súčasť pokladu Nitrianskeho biskupstva.

velmi pôvabné a dramatické), nemusia vynikať hlbokou filozofiou, nie sú to dejepisné diela, práce vzdelených kronikárov, zvyčajne však obsahujú nena-hraditeľné historické svedectvo, čo platí aj v našom prípade:

„Ja totižto Maurus, teraz z Božej milosti biskup, vtedy však novic, tohto dobrého človeka som videl, ale ako žil, nie z videnia, ale z počutia som sa do-zvedel. Do nášho teda kláštora, zasväteného blaženému biskupovi Martinovi, spomenutý mních Benedikt často chodil a mne, čo nasleduje, o jeho ctihod-nom živote rozprával.“

Maurus je reálnou historickou postavou. Vieme - aspoň približne -, kedy žil, pretože v roku 1070 bol určite mŕtvy: spomína sa jeho hrob v biskupskej katedrále v Pät'kostolí. Pochvalne sa o ňom vyjadruje Legenda o sv. Imrichovi a nepriamo ho spomína aj Legenda o sv. Gerardovi. V roku 1033 sa stal opá-tom Kláštora svätého Martina v Pannonhalme a v roku 1036 z rozhodnutia kráľa Štefana biskupom v Pät'kostolí. Svorada videl ako novic, mládenec. Jeho život teda rámcuje náš príbeh, pretože z uvedených okolností možno pred-pokladať, že sa narodil na konci 10. storočia (najneskôr na začiatku 11. sto-ročia), okolo roku 1020 prišiel do Nitry a asi o desať rokov zomrel. Benedikt ho mohol prežiť približne o tri roky, zavraždený bol teda okolo roku 1033. Nevieme, kde sa narodil, Slovenský biografický slovník uvádza, že pochádzal zo slovienskeho veľmožského rodu.

Legenda ponúka aj ďalšie informácie.

„Keď sa tento ctihodný muž Ondrej utiahol do pustovnickej samoty, síce na veľké trápenie tela, ale na posilnenie duchovného života zachovával pôst. Po tri dni sa zdržiaval od všetkého, čo možno jesť, z lásky k milosti toho, ktorý, pre ľudí stanúc sa človekom, postil sa štyridsať dní. Keď však mal prísť čas šty- ridsaťdňového pôstu, na základe rehoľného poriadku, podľa ktorého žil opát Zosimas, keď každý štyridsaťdňový pôst odbavil so štyridsaťpäť datľami, sám od otca Filipa, od ktorého mal rehoľné rúcho, dostal štyridsať orechov a na tomto jedle žijúc, s radosťou očakával deň svätého Vzkriesenia.“

Maurus urobil zemepisný skok. Spomenutý Zosimas bol pustovníkom v Sýrii. Na Blízkom východe sa myšlienka pustovníctva zrodila. Prví pustov- níci žili v egyptskej púšti už v 4. storočí. Zväčša sa modlili a pracovali spoločne, iba najvynikajúcejší z nich - tak ako Zosimas - sa uchýľovali do samoty. Ak krátko po príchode do benediktínskej rehole Zoborského kláštora opát Filip dovolil Svoradovi, aby žil ako pustovník, udelil mu tým významnú výsadu.

Spodok podstavca kalicha Nitrianskeho biskupstva so zlatými antickými mincami.

Skalka, miesta dávnej drámy: vstup do jaskyne s gotickým oblúkom a trosky kláštora.

Ťažko by sa jej dočkal ako nový človek, dá sa predpokladať, že na Zobor prišiel ako známy muž, ktorý viedol pustovnícky život už vo svojej domovine.

Pravda, ani kláštorní pustovníci, eremiti, nežili celkom samostatne - museli navštevovať materský kláštor a prinajmenšom v nedeľu a vo sviatky sa s ostatnými mníchmi zúčastniť na bohoslužbách. Bola to svojim spôsobom kontrola. Kláštorný život totiž na prelome 7.-8. storočia začal upadať; vyvolalo to kláštorné bohatstvo, pohodlný a záhalčivý život, ale aj svetský duch, prenikajúci za hrubé múry. Do kláštorov prichádzali ľudia, ktorých sa blízki usilovali zbaviť, niekedy ich tým chceli potrestať alebo ich, naopak, prilákal pohodlný život; opátmi sa nezriedka stávali nekňazi, príslušníci aristokracie, ktorí potom do kláštorov prichádzali aj s rodinami. Mnísi usilujúci sa o nápravu sa nezriedka stávali predmetom nenávisťi, ba ja fyzických útokov. Na vlastnej koži to skúsil patriarcha západného mníšstva, patrón Európy, zakladateľ benediktínskej rehole Benedikt z Nursie, neskorší pápež Gregor Veľký. Keď chcel naprávať pustovnícky život, pokúsili sa ho otráviť (preto sa nezriedka znázorňuje ako mních v čiernej kutni s pohárom s hadom alebo krkavcom, odnášajúcim otrávený chlieb). V roku 529 na vrchu Montecassine v Taliansku založil svetoznámy kláštor, kde spísal Regulu benediktínskej rehole, prvé dielo svojho druhu v stredovekej literatúre, okrem iného preslávené heslom Ora et labora, Modlí sa a pracuj. Benedikt z Nursie zjednotil východný mysticismus so západným realizmom, pozitivizmom. Najstaršie benediktínske kláštory sa stali ohniskami novej civilizácie, nielen náboženského, ale aj kultúrneho a hospodárskeho života. Vo viacerých vznikli kláštorné školy, mnísi pomáhali pri krstení, výchove a vzdelávaní barbarských národov, slúžili rozvoju liturgie, umenia, správy, poľnohospodárstva, vykonali pre európsku civilizáciu také veľké služby, že obdobie od Benedikta z Nursie až do polovice 12. storočia sa niekedy označuje ako benediktínske. Azda aj preto, lebo benediktínska rehoľa dala cirkvi dvadsaťštyri pápežov a desiatky svätých.

Proti vnútornému úpadku kláštorného života vzniklo v 10. storočí reformné hnutie so strediskom vo francúzskom kláštore Cluny. Preniklo aj do najstarších kláštorov na Slovensku. Písomne to zachytené nie je, ale prejavuje sa v úsilí udržať pod kontrolou kláštora aj tých mníchov, ktorým dovolili žiť osamote. Nezriedka ich usadzovali v blízkosti kláštora, z čoho potom vznikla tradícia, že aj Svorad pustovníčil v jaskynke priamo pod Zoborom, hoci v legende sa o tom nehovorí:

„V tie dni - ale aj v iné - hoci jedlo nielen nestačilo na osvieženie tela, no aj samého ducha zoslabovalo, vyjmúc čas modlitby, robiť nikdy neprestal, ale zoberúc sekeru, chodil pracovať do lesnej samoty. Keď tam jedného dňa prílišnou robotou a pôstom oslabený, na tele i na duchu zmorený ležal, prišiel k nemu nejaký mladík, krásny na pohľad ako anjel, a naložiac ho na vozík, zaviezol ho do jeho cely; no keď vytrženie, v ktorom bol, pominulo, a keď prišiel k sebe, poznal, čo s ním spravilo milosrdenstvo Božie, priznal sa spomenutému učeníkovi svojmu Benediktovi - ktorý mi to rozprával - a prisahou ho zaviazal, aby o tom pred smrťou nikomu nič nepovedal. Po dennej robote dožičil si taký odpočinok, ktorý skôr možno nazvať trýznením a trápením ako odpočinkom. Okresaný dubový klát totiž ohradil plotom a na tento plot zo všetkých strán pripevnil ostré trstie. Sám sediac na kláte ako na sedadle, na osvieženie tela použil takú polohu, že keď jeho telo, premožené spánkom, naklonilo sa na ktorúkoľvek stranu, ostrým trstím poranené hrozne precitlo. Okrem toho dal si na hlavu drevenú korunu, na ktorú zo štyroch strán zavesil štyri kamene, takže keď sa ospalá hlava na ktorúkoľvek stranu naklonila, udrela sa o kameň.“

Aj tento spôsob trýznenia tela prišiel z východu. Pustovníci, ktorí sa bránili spánku, sa po grécky nazývali akomeitai - bdejúci, nespiači. Pustovníctvo však preniklo na západ dávno pred Svoradom a niekdajšie samotryznenie sa zmenilo na už spomenuté Modli sa a pracuj. Svorad bol jednou z mála výnimiek a Maurus to vysoko ocenil - jeho spôsob života pochopil ako mučeníctvo, ktoré sa takmer nevyhnutne spája so svätosťou. Pre nás je však dôležitá najmä okolnosť, že cez opis Svoradovho samotryznenia sa legenda zaraďuje do historických súvislostí:

„Keď sa mu blížil koniec života, oznámiať to tým, ktorí boli prítomní, prikázal, aby ho nevyzliekali ani z jednej časti jeho rúcha, kým nepríde opát Filip, po ktorého poslal. Otec prišiel, keď ctihodné telo už mŕtve ležalo, a vyzlečúc ho, aby ho umyl, našiel kovovú reťaz, ktorá sa už vnútornosťou dotýkala. Ó, podivná a neslýchaná vec! Reťaz, ktorá znútra mäso na hnilobu obracala, zvonku bola kožou obťahnutá. Ale neboli by zbadali tento spôsob mučeníctva, keby nad pupkom neboli zazreli uzol zviazaného kovu. Keď však rozviazanú reťaz ťahali z tela, silne bolo počuť štrkot rebier. Polovicu tej reťaze, ktorú som od tohto opáta vypýtal a podnes opatroval, dal som najkresťanskejšiemu vojvodovi Gej-zovi, ktorého prosbe, keď ju túžobne odo mňa žiadal, odprieť som nemohol.“

Miesto, kde zbojníci zhodili zo skalného brala Benediktovo telo, označuje pútnický kostol.

Skalka na žánrovej kresbe z roku 1917

Gejza bol synom Bela, brata Ondreja L, o ktorom rozpráva kapitola Oslepenie vojvodu Vazula. Pripomeňme si, že po smrti Petra Orseola v roku 1046 ho Ondrej ako nový panovník kráľ pozval do Uhorska a rozdelil si s ním kráľovstvo „na tri časti, z ktorých dve sa stali vlastníctvom kráľovského majestátu a tretia bola udelená vojvodovi“.

O tretine kráľovstva sme už hovorili, jej najvýznamnejšou časťou bolo Nitrianske kniežatstvo. Belo sa teda stal nitrianskym vojvodom, navyše jedným z tých Nitranov, ktorí sa dopracovali ku kráľovskej korune. Keď Ondrej I. v roku 1060 zomrel, vystriedal ho na tróne práve on, a jeho syn Gejza sa stal nitrianskym vojvodom. Zostal ním aj po otcovej smrti v roku 1063, lebo novým kráľom sa stal Ondrejov desaťročný syn Šalamún. Gejza teda mohol dostať polovicu Svoradovej reťaze najskôr v roku 1060, keď sa stal nitrianskym vojvodom, a nie neskôr ako v roku 1070, lebo vtedy bol už Maurus mŕtvy. V roku 1064 strávil Maurus veľkonočné sviatky v spoločnosti Šalamúna, Gejzu a Gejzovho brata Ladislava, mohla to byť príležitosť na vzácny dar, a aj to je možné, že práve vtedy ho Gejza povzbudil, aby Svoradov život zapísal (Benedikt v legende vystupuje len okrajovo, zväčša ako svedok).

Nevyhnutnou súčasťou svätosti boli zázraky. Opisuje ich aj Maurova legenda:

„Raz zbojníci, ktorých tľupy zväčša samoty obývajú, zišli sa v hore. Keď došlo medzi nimi k hádke, jedného z nich veľmi poranili. Po skončení ruvačky, pretože druhovia tohto poraneného nijako nechceli v hore zanechať, poradiac sa, rozhodli, že ho zanesú do cely spomenutého muža Ondreja, ktorého povest' bola známa v širom okolí. Od miesta boli ešte ďaleko, keď zbojník na ceste zomrel. No priniesli ho do cely - bola už polnoc - a zložili ho v nej. Keď ho chceli pochovať, mŕtvy zrazu začal dýchať a vstávať. Keď však tí, čo tam boli, náramne sa naľakali a zo strachu utekali, vzkriesený volal ich nazad, hovoriac: Nebojte sa, bratia, a neutekajte! Svätý Svorad ma totiž vzkriesil z mŕtvych do života. Ak oni od radosti plakali a prosili ho, aby s nimi šiel, povedal, že nikdy z tej cely neodíde, ale navždy tam Bohu a svätému Svoradovi bude slúžiť. Urobil teda, čo sľúbil, a ostal tam až do svojej smrti.“

Nijako som nechcel zamlčať ani iný zázrak, o ktorom som sa dozvedel z rozprávania toho istého opáta Filipa. V meste Nitre obesili jedného odsúdeného zločinca. On potom milosťou Božou odviazaný prišiel k opátovi Filipovi a rozprával, ako bol pre zásluhy blaženého muža Ondreja vyslobodený.

a na dobových pohľadniciach.

Zlaté mince na nitrianskom kalichu.

Dávno zničená Benediktova socha v jaskyni na Skalke.

Aj pútnický kostol na Malej Skalke stál na samom prahu skazy.

Povedal totiž, že keď bol odsúdený, stále vyzýval jeho meno, a keď ho dvíhali na šibenicu, blažený muž Ondrej ho hneď svojimi rukami pridržal. Keď sa však všetci v domnienke, že je mŕtvy, vrátili domov, ten ho svojou rukou odviazal a prepustil. Ó, muž takej zásluhy pred Bohom, ktorý, ukážuc sa viditeľným, oslobodil ľudí a neviditeľný má miesto medzi zbormi anjelov."

Stojí za pozornosť, ak sa v jednej krátkej legende trikrát hovorí o zbojníkoch (zločincoch) a z nich len vrahovia svätého Benedikta sú odpudiví, zlí, odsúdeniahodní, ostatní akoby v Maurových očiach našli milosť. Peter Ratkoš to svojho času pochopil ako sociálne svedectvo: nešlo vraj o zbojníkov v pravom slova zmysle, ale o individuálnu odpoveď na rastúcu ťarchu feudálnych povinností. Napätie jestvovalo aj inde, iba reakcia bola iná: maďarské vzbury mali charakter pohanských povstaní, dokázali pripraviť o život aj samého kráľa a jeho biskupov, na Slovensku akoby sa bránili len tí najsmelší...

Ťažko povedať. Jedna legenda, aj keď dramatická, na všetky odpovede nestačí.

Príbeh z lesných húštín „Téhož roku Svätopluk, kráľ moravský - jak se všeobecně vypravuje - zmizel uprostřed svého vojska a nikde se již neobjevil. Za temna půlnočního vsedl, nikým nepozorován, na koně, projel svým táborem a uchýlil se na jedno místo na stráni hory Zobor, kde kdysi s jeho podporou a pomoci vystavěli tři poustevníci ve velikém a nepřístupném lese kostel. Když tam dojel, na skrytém místě v tomto lese zabil koně a svůj meč zahrabal do země. Na úsvitě přišel k poustevníkům, aniž poznali, kdo jest; i byl po mnišsku oholen a oblečen v roucho poustevnické, a pokud žil, zůstal od nikoho nepoznan, teprve když již poznal, že se blíží smrt, zjevil mnichům, kdo jest, a potom hned zemřel."

Takto sa píše v starobylej Kosmasovej Kronike Čechov (*Chronica Boemorum*),* a je to dobrá správa, možno začiatok, ktorý nám tak veľmi chýba, lebo „téhož roku“ je rok 894, a predstava, že „kdysi“ (teda možno aj dávno pred týmto letopočtom) stával na Zobore „ve velikém a nepřístupném lese kostel“, vracia naše rozprávanie na Veľkú Moravu, presnejšie povedané do Nitrianskeho kniežatstva. Dokladá, že malo nielen Svätopluka, ale prinajmenej jeden kláštor, no najmä, že tento kláštor prežil, lebo - ako o tom svedčí Svoradov

* Skrátené citované z českého prekladu z roku 1972.

príbeh - „v čase, keď sa pod vládou najkresťanskejšieho kráľa Štefana meno Božie a náboženstvo kresťanské v Panónii ešte len ťažko ujímalo“, malo svojho opáta Filipa, a určite opáta aj pred Filipom, malo svojich mníchov a ďalších pred nimi v súvislej reťazi, ktorá siaha až ku Kosmasovmu „kdysi“ a k svätým mužom „po mníšsku oholeným... v rouchu poustevníckem“.

I keď je to dobrá správa, je o viac ako sto rokov mladšia než Svätopluk (Kosmas svoju kroniku písal v rozmedzí rokov 1119-1125 a Svätopluk zomrel v roku 994). Na druhej strane je pravda, že autor kroniky, dekan pražského kostola, je rozhodne vierohodná osoba. Bol to vzdelaný muž, čítal nielen Písmo sväté, ale aj klasických gréckych a rímskych autorov, stredoveké legendy a kroniky, pri svojej práci mal k dispozícii originálne listy a listiny a navyše poznal svet: študoval vo Flámsku, s pražským biskupom Kozmom a olomouckým biskupom Ondrejom navštívil cisára Henricha IV. v italskej Mantove, na vlastné oči videl Moravu a Uhorsko a práve cesta cez Uhorské kráľovstvo zvyšuje váhu jeho svedectva. V roku 1099 sa totiž dostal do sprievodu pražského biskupa Hermana, ktorý sa vybral do Ostrihomu k arcibiskupovi Serafínovi.* Pre budúceho kronikára to bola významná udalosť, musela sa mu vštepiť do pamäti, lebo Serafín Kosmasa (mal vtedy asi štyridsaťštyri rokov) vysvätil za kňaza. Biskup a jeho sprievod cestovali z Prahy do Ostrihomu. Putovali cez Moravu a Slovensko, pravdepodobne po Českej ceste, ktorá viedla od Hodonína do Trnavy. Za dobrého počasia je z nej Zobor ako na dlani, a cesty vtedy trvali dlho, ponúkali dostatok príležitostí zoznámiť sa s krajinou i s ľuďmi. Kosmasovi asi neušlo, ako veľa sa rozpráva o kráľovi Svätoplukovi, a vidí sa teda logické, že neobišiel najstarší kláštor na Slovensku, na vlastné oči sa presvedčil o „velikém a nepřístupném lese“ a priamo od tamojších mníchov si vypočul rozprávanie o Svätoplukovom pokání.

Ani to nie je bezvýznamná okolnosť.

Je pravda, že od Svätoplukovej smrti prešlo veľa rokov, na mnohé sa zrejme zabudlo, iné sa vymyslelo, ale ktovie, či udalosť, o ktorej sa v Kosmasových časoch „všeobecne vypravuje“, nemala reálny podklad... Uveril jej napríklad aj bližšie neznámy básnik, ktorý v 14. storočí zveršoval staročeskú Dalimilo-vu kroniku, a ten poznal nielen Kosmasovu Kroniku, ale aj ďalší spis, o ktorom napísal, „tuto chci do moravské kroniky málo jíti“. Aká to bola kronika?

* Bližšie v Epilógu tejto knihy.

Skalka. Pamätne miesta ožili iba v posledných rokoch. Mladí ľudia zo Slovenska i z Poľska v spolupráci s Trenčianskym múzeom a pamiatkarmi obnovili barokovú kaplnku, zrekonštruovali strážnu vežu, zakonzervovali a niekde doplnili zvyšky múrov.

Pozlátené cibórium z roku 1763 je zdobené tepaním, polodrahokamami a emailovými obrázkami svätcov Svorada, Benedikta a Hypolita. Cibórium patrilo mladšiemu Zoborskému kláštoru, preto aj svätci sú zobrazení ako kamaldulskí mnísi. (Dnes v majetku Nitrianskeho biskupstva.)

Vymyslená, lebo básnikom nehodno veľmi veriť, alebo naozajstná kronika Moravanov, ktorá sa odvtedy kdesi stratila? Sympatickejšia je druhá možnosť, lebo potom by bola pravda to, čo Dalimil napísal o Svätoplukovi:

„I jedě tajně na pŭšti
i by do své smrti v tej hŭšti.
Dnes na tom miestě črní mniši pějí
a tomu klášteru v Uhřiech Zobor dějí.“

Ktovie, ako to bolo... Isté je, že v neprístupných a hustých lesoch, ktoré vtedy zakrývali Zobor, stál v Kosmasových a Dalimilových časoch benediktínsky Kláštor sv. Hypolita a benediktínskym mníchom bol známy aj nitriansky biskup Wiching, Metodov odporca a nepriateľ.* Ľahko si predstaviť, že presvedčil svojho ochrancu Svätopluka, aby mu v biskupskom sídle založil kláštor. Musel by to byť benediktínsky kláštor, lebo benediktíni boli až do 12. storočia jedinou rehoľou západného rehoľníctva. Pravda, Wiching - skôr ako sa stal biskupom - bol pravdepodobne opäť niektorého východofranského kláštora, a to je nápadná okolnosť, lebo zasvätenie zoborského kláštora svätému Hypolitovi ukazuje tým istým smerom: z Kláštora sv. Hypolita v Sankt Pöltene (založili ho okolo roku 800) odchádzali misionári na Moravu; do Nitrianskeho kniežatstva možno nielen misionári, ale aj prví mnísi...

Prečo by si vybrali práve Zobor, ľahko domyslieť: výškou nevyniká, dnes holé temeno leží v nadmorskej výške 587 metrov, polohu má však doslova výnimočnú, monumentálnu. Zobor sa vyčleňuje z pohoria Tribeč a tisne sa do nížiny, kedysi rozbahnenej a zaliatej vodou, z ktorej sa oproti Zoboru ako varovný prst zdvíha hradný vrch. Zobor je strategický bod, prírodná pevnosť, útulok, pozorovateľňa, a to aj dnes, keď zoborský les už dávno nie je divý a neprístupný.

Aj názov je nápadný. Vrchy ako Zobor aj inde opriadali mýty. Na hore Říp v Českom stredohorí prehovoril praotec Čech. Na vrchu Sobótka v Sliezske sa konávala staroslovanská ľudová slávnosť spojená s pálením slamenej figuríny, ktorej Rusi hovorili Kopalo, Poliaci Bylica alebo Sobótka, Slováci Morena. Pohanské obrady starých Sasov sa odohrávali aj na Eresburgu. Boli to posvätné miesta, spojené s mýtmi, nezriedka s posvätným zvieratkom, Zobor azda so zubrom, rovnako ako impozantný tur dal meno Turcu.

* Stopy dávnej minulosti 3 (Zrod národa), kapitola Svätopluk a jeho mnísi.

Na Zobore toho veľa nezostalo: trosky barokového kláštora, oveľa mladšie ako náš príbeh, a jaskyňa, v ktorej (podľa neistej tradície) žil Svorad.

Benediktínsky mních a najstaršia známa podoba Zoborského kláštora na freske kostolíka v Krškanoch. Možno... Freska, azda jediný autentický doklad o vzhľade stredovekého kláštora, totiž už dávno zmizla (aj to je jeden z dokladov, ako sa v Nitre šliapalo po najstaršej slovenskej histórii), zachovala sa iba na fotografii v Krátkych dejinách Zoborského kláštora a opátstva od Jozefa Braneckého.

Najstaršiu podobu Zoborského kláštora zotrel nielen čas, ale aj stavba novšieho kamaldulského kláštora vyhotoveného podľa presného plánu, ktorý všetko staršie zrovnal so zemou.

Kresťanské štáty viedli s pohanstvom tuhý boj, pohanský kult takticky prekrývali kultom kresťanským, a tak na miestach modloslužieb vyrastali svätyne, na Řípe románsky kostolík, na Sobótke hrad a neskôr kaplnka, na Eresburgu kaplnka a na Zobore - kláštor.

Podľa tradície stál Zoborský kláštor v malej kotlinku na západnom svahu kopca, uprostred lesa, chránený horským masívom od severu i od východu, dnes už dobre prístupný po ceste voľne klesajúcej k mestu. Tam, kde kedysi šumel prales, stojí dnes veľká liečebňa s množstvom budov. Aj posledná z kláštorných budov je dnes súčasťou liečebne. V bezprostrednej blízkosti vidieť aj zvyšky kostola a mníšskych domčekov.

Pravda, to je už celkom iná história.

Zoborský kláštor patril benediktínom, čiernym mníchom (podľa čiernych sután), ktorí osídľovali a kolonizovali zaostalé kraje. Šírili nielen vieru, ale aj remeslá, nové plodiny a poľnohospodárske technológie (Nitra im vraj vďačí za slávne vinohrady). Lenže nitrianski benediktíni sa v roku 1448, v čase bratríckych vojen, rozpáchli, za Mateja Korvína kláštor zanikol a opustené stavby pohltil les.

Pustli viac ako dve storočia, ale na posvätnosť miesta sa nezabudlo. Na konci 17. storočia sa nitriansky biskup Blažej Jaklin rozhodol, že kláštor obnoví. Začal stavať nový, údajne na mieste starého kláštora, lenže už nešlo o „púšť“ a „húšť“, kde „černí mniši pěj“, ale o prepychový komplex vybudovaný podľa presného plánu. V strede stál kostol s vežou, po oboch stranách v dvoch radoch mníšske cely, eremitky, malé domce s niekoľkými miestnosťami a záhradkou, v prednej časti trojkrídlová poschodová budova pre služobníctvo s príľahlým hospodárskym dvorom, a to všetko za vysokým múrom so vstupnou bránou s latinským nápisom: „Nech je od tejto brány vzdialený rušiteľ samoty, lebo Bohu zasvätený zbor nenávidí rušiteľov pokoja.“

Podľa spôsobu barokového staviteľstva sa upravilo aj okolie: odstránili sa zvyšky starších budov, všetko sa prekopalo, splanírovalo, niekdajšiu „húšť“ nahradil park a záhradky.

Kláštor bol určený kamaldulom, podľa bielej sutany nazývaných bieli mniši. Pôvodne ich bolo dvanásť, neskôr počet zrejme narástol, lebo na kresbe, ktorá sa z tých čias zachovala, vidieť osemnásť eremitiek.

Kamaldulské pustovníctvo nebolo lacnou záležitosťou. Mniši rozjímal, modlili sa, písali a čítali knihy. Každý mal svoju celu, dom, kam smel vojsť len

Moderné české vydanie Kosmovej kroniky.

predstavený, prior, aj to iba výnimočne, lebo cela bola miestom, kde sa mníši modlili, pracovali a rozjímali, oddávali sa kontempláciám. Obsahom kontemplácie bola láska k Bohu, modlitba, Božia chvála a veleba. Ničím nerušený pokoj hral v živote mníchov veľkú úlohu - preto žili na odľahlých miestach, ako bol Zobor. Pokoj a samota lákali aj bohatých aristokratov. Aponiovec si na Zobore postavil kryptu, svoju eremitku tu mal František II. Rákoci aj nitriansky biskup; azda tu chceli tráviť tiché chvíle staroby.

O mníchov sa staralo služobníctvo a laickí mníši, frátri, ktorí bývali spoločne vo veľkej budove, spolu pracovali, spolu sa venovali záhrade, domácim zvieratám, remeslu, kuchyni, starali sa o všetky praktické potreby kláštora.

V roku 1782 Jozef II. zrušil kláštory, ktoré považoval za neužitočné. Odišli aj zoborskí mníši. V hlavnej budove postavili súkennickú manufaktúru, neskôr sa z nej stalo výletné miesto. Zvyšky kláštora na konci 19. storočia opísal nitriansky spisovateľ a historik Jozef Kompánek. Z jeho pôvabného opisu vyplýva, ako ďaleko sme sa dostali od čias čiernych mníchov a neprístupnej húštiny:

„K samostánu vedie hustým dubovým lesom dobre udržiavaná cesta až do samého pozadia lesnej úbočiny, kde samostán ako zo zeme vyčarovaný prekvapí turistu, ktorý sa rád uchýli do jeho nemých opustených ciel, výletník, ale Nitran ešte radšej, sa uvelebí v starobyľom, avšak dobre udržanom, vypuklou prácou a freskami doteraz sviežimi ozdobenom refektári, čili v jedálni, kde hlbite poslúžia žiadaným občerstvením. Je totižto samostán v prenájme. Hostinský prez celé leto tu má stálych hostí, pre vzdušné liečenie sa tu udržiujúcich, i výletníkov každodenných z mesta a okolia. Okolie samostánu je tmavá, chladná úbočina, zvlažovaná čiernymi pramienkami, ktoré tu vyvierajú všade zo skaly i zo zeme jako čistý krištál vo stiene a chladu stálych dubov. Zamurovanou a spolovice zosutou ohradou kláštornej záhrady vinie sa v lesnom chráme za podlahu brečtan a z pôdy vždy vlažnej vyrastajú kapradiny.“

Tak to bolo pol druhu storočia. Krátko pred druhou svetovou vojnou prestaval nitriansky biskup niekdajší kláštor na misijnú školu. Kopal sa aj bazén a robotníci pri tom narazili na stredoveké múry. V prvej chvíli sa zdalo, že sa azda našli príbytky Svätoplukových mníchov či Svoradových druhov, preto sa na Zobore na krátky čas nasťahovali archeológovia. Úspešní, žiaľ, neboli, a aj perspektíva bola neveselá: „Hoci výskum na Zobore nevysvetlil otázku polohy benediktínskeho kláštora, jeho význam spočíva v tom, že

Trosky kamaldulského kostola na Zobore.

Svätý Svorad v kamaldulskom habite (detail nitrianskeho cibória).

bol dôkladne preskúmaný celý okolitý terén a výkopy ukázali, že na týchto miestach nemožno očakávať nové objavy," napísala vedúca výskumu Ľudmila Kraskovská.*

Po druhej svetovej vojne dostali cirkevné priestory zdravotníci. Začiatkom šesťdesiatych rokov sa nevelká liečebňa prestavala na rozsiahlu nemocnicu. Kotlinu rozkopali, rozvrtali, rozryli, lenže pre históriu to bol nedobry čas. Tak ako Skalka aj Zobor sa spájal s ľudáctvom, objav kláštora by ho podľa vtedajších politických predstáv ešte posilnil. Kopalo sa na dohľad z okien Okresného výboru Komunistickej strany, ale aj Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied, archeológovia však stavbu iba sledovali. A také boli aj výsledky: „Nemohol som robiť viac, ako sa oboznámiť so situáciou a zdokumentovať ju," povedal mi pred tridsiatimi rokmi Alojz Habovštiak.** „Vlastné sondy som kopať nemohol."

A tak teda nijaká stredoveká stavba, nijaký pôdorys, nijaké zvyšky múrov, iba kde-tu trosky, stavebná deštrukcia a keramické črepy, pravda, aj tie s posolstvom: „Medzi získanými nálezmi sú (aj keď len ojedinele) črepy, ktoré sa svojím rázom hlásia do veľkomoravskej doby, môžeme ich považovať za archeologické potvrdenie osídlenia tejto lokality už v spomenutom období. Teda sú nepriamym dokladom na potvrdenie domnienok, ktoré vyplývajú z málovravných neskorších písomných prameňov i tradícií datujúcich začiatky tohto kláštora až do čias pôsobenia Metoda v Nitre," napísal Alojz Habovštiak; a v osobnom rozhovore doložil: „Keramické črepy patria do včasného stredoveku a nemožno vylúčiť, či nie do veľkomoravského obdobia. Pravda, povedať, že dokazujú existenciu veľkomoravského kláštora, to by bolo priveľa. Zdá sa, že tu bývali ľudia už v časoch Veľkej Moravy. Ale nájsť k tomuto obdobiu výraznejšie zvyšky architektúry, navyše takej, aby sa dalo určiť, že bola kláštrom, to by si vyžadovalo výskum na väčšej ploche."

Lenže takej plochy nebolo. Archeológom zostali len posledné zvyšky pôdy nezničenej mladšími prestavbami. Aj v súčasnosti sa na nich pokúšajú o nemožné. Lebo od slávnej minulosti nás delí tisícročie, ktoré zmenilo nielen Zobor, ale aj nás, a po mníšsky oholených pustovníkov uprostred pustatiny premenilo na rozprávku. Žiaľ, na rozprávku bez začiatku.

* Stopy dávnej minulosti 3 (Zrod národa), kapitola Príbeh z popola.

** Stopy dávnej minulosti 3 (Zrod národa), kapitola Kde „praj čert na babe oral".

A *bolo slovo* Slovo bolo, žiaľ, nie na začiatku - kvetnaté slovo stredovekých listín: „V časoch najvítaznejšieho kráľa Kolomana, ktorého preslávného svetu vyjavil ligot zvláštnej svätosti, ale aj osvieteného ostrihomského arcibiskupa Vavrincea, muža naplneného bohatými vedomosťami z filozofie, uskutočnilo sa rokovanie o daroch, ktorými bol obdaroval najsvätejší kráľ Štefan Kláštor svätého Hypolita z vrchu Zobor...“

V našom prípade nejde o Kolomanove víťazstvá, Vavrincovu múdrosť a Štefanovu svätosť, ale o koniec citovaného textu, ktorý po latinsky znie takto: quibus sanctissimus rex Stephanus dotaverat monasterium sancti Ypoliti de monte Zobur...“

Latinské sloveso „dare“ znamená darovať, obdarovať, „dotaverat“ je sloveso s tým istým významom v tretej osobe predminulého času. O gramatike niet pochybností, ide o prístup k prekladu, o hľadanie odpovede na otázku, čo chcel pisár listiny povedať, či len „obdaroval“ alebo „obdaroval“, a teda aj „založil“.

Nejde už o gramatiku, ale o dejiny. Citovaný text je úvod Zoborskej listiny; prvej Zoborskej listiny, lebo Zoborské listiny sú dve: staršia, z roku 1111, vy- ratáva práva Zoborského kláštora na mýta a desiatky, mladšia, z roku 1113, je súpisom kláštorného majetku, ktorý siahal od Turca a Trenčína po Dunaj.

Obe listiny sú uložené v archíve Nitrianskeho biskupstva, z mladšej listiny, ktorá za bližšie neznámych, zrejme však dramatických okolností obhorela, chýbajú také veľké kusy papiera, že miestami sa nedá prečítať.

Zoborské listiny sú najstaršie listiny na Slovensku zachované v originálnej podobe, a už tým sú nesmierne vzácne.* Ich svedectvo má nenahraditeľnú hodnotu: ponúkajú poučenie o formálnej stránke vtedajších písomností,

* Kritický súpis listov a listín so vzťahom k Slovensku vyšiel v dvojzväzkovom latinskom diele Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Jeho autor Richard Marsina uvádza, že z obdobia 1001 - 1185, teda takmer za dve storočia, sa zachovalo len štyridsať listín, ktoré možno spájať so slovenskými dejinami. Prevažnú časť - tridsať - vydal kráľ, päť pápež, zvyšných päť viacerí vydavatelja. Z tridsiatich kráľovských listín sa len desať zachovalo v origináli, tie sú teda nepopierateľne pravé, medzi zvyšnými dvadsiatimi je šesťnásť dokázateľne sfaľovaných, vydaných neskôr než uvádza ich dátum, štyri dokonca až v novoveku, a sú teda od základu vymyslené, takmer bezcenné.

Na týchto miestach stál kláštor, v ktorom sa rodila najstaršia slovenská história.

Veľká stavba modernej liečebne mohla otvoriť oči modernému dejepisu; žiaľ, archeológovia sa museli uspokojiť iba so sledovaním stavby. Foto: Archív Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied.

Patrón Zoborského kláštora svätý Benedikt (na talianskej freske) odovzdáva svojim mníchom kláštornú regulu.

Benedikt lieči muža s kožnou chorobou (talianska freska z 10. storočia).

o ich vzhľade, písme, materiáli, spôsobe pečatenia, štýle a podobne. Pre náš zámer je však rozhodujúci obsah. Obsahujú totiž viacero zásadných informácií o vtedajších národnostných, zemepisných a sociálnych pomeroch, dokladajú - a to je z hľadiska našej témy najdôležitejšie -, že Zoborský kláštor jestvoval už v časoch kráľa Štefana I.

Mohol však jestvovať aj pred ním?

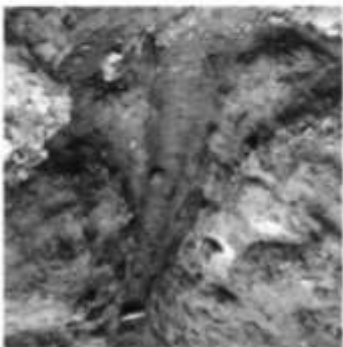
A to je problém v slovese „dotaverat“: „obdaroval“ alebo „obdaroval“, a teda aj „založil“. Ak by sme mu správne rozumeli, poznali by sme odpoveď na jednu z najzávažnejších otázok najstarších dejín Slovákov. Priamo v listinách taká odpoveď nejestvuje, druhá Zoborská listina Štefana I. vôbec nespomína a prvá ho spomína stále v tej istej súvislosti: nie preto, aby to, čo svätý muž po zrelej úvahe spravodlivo udelil, sa zmenšilo, ale preto, lebo po uplynutí mnohých rokov a nečinnosťou niektorých predchodcov od začiatku boli (akoby) stfpnutí. A keď týmto spôsobom tak a onak opät Gaufred v tom čase dost' namáhavo o týchto záležitostiach rokoval z povolenia zbožného kráľa na mnohých miestach, (a napokon) záležitosť sa prešetrovala pred spomínaným arcibiskupom Vavrincom; po poctivom skúmaní a podľa pravdy sa zistilo o mýtach celej Nitry, veľkých alebo malých, v mestách aj mimo miest a v Dvoroch (nad Žitavou) ono, čo sa volá Baba, a po celej rieke, ktorá sa volá Váh, a na všetkých trhových miestach rovnako, v meste Trenčín, vnútri aj zvonka celkovo a všade, či sa to v priebehu čias zväčší alebo zmenší, tretinu dal svätý kráľ Štefan svätému Hypolitovi..."

Koniec dost' krkolomného textu znie po latinsky takto: „sanctum regem Stephanus terciam partem dedisse beato Ypolito...“ Tentoraz sloveso „dedico“, „zasvätiť“, ibaže v zložitejšej gramatickej väzbe, v spojení akuzatívu s infinitívom minulého času, takže znovu možno iba pripomenúť, že nejde o gramatiku, ale o históriu, o dôležitú skutočnosť, či kráľ Štefan I. Zoborský kláštor len obdaroval, alebo aj založil.

Richard Marsina, z ktorého sme citovali, prejavil svoj názor už v spôsobe prekladu: „obdaroval“. Aj ďalší slovenskí historici sú tohto istého názoru - napríklad v tejto knihe často citovaní Ján Lukačka a Ján Steinhübel; na proti tomu maďarskí historici považujú za nepochybné, že Štefan I. Zoborský kláštor obdaroval, a teda založil. Nazdávam sa, že v tomto spore nejde o dejiny, ale o filozofiu dejín začiatkov kresťanského štátu, ktoré sa pre Maďarov začínajú svätým Štefanom, pre Slovákov prinajmenšom od Pribinu,

Pozlátený kalich z roku 1785 je zdobený drahokamami, polodrahokamami a obrázkami uhorských svätcov: Gerarda, Svorada, Benedikta, Štefana, Ladislava a Imricha.

Najväčším objavom archeologického výskumu realizovaného počas stavby liečebne bol kamaldulský vodovod.

Foto: Archív Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied.

a Zoborské listiny sú len jedným, v našom prípade však dôležitým miestom zápasu o zmysel poznávania dejín.

Pravda, musia mať dejiny pre Slovákov a Maďarov ten istý zmysel? Nazdávam sa, že vôbec nie. Každý národ v nich predsa hľadá niečo iné, a nie je na tom nič zlé, pokiaľ sa, pravda, operuje s historickou pravdou, čo však nie je vôbec jednoduché.*

Zoborské listiny sú svedectvom o nárokoch na majetok. To je ich základný zmysel, historické svedectvo vytvárali nevdojak, akoby nechcene. Opät Gaufred nemyslel na seba, a predsa zanechal doklad o svojom odhodlaní, energetickej správaní, o tom, že neváhal podstúpiť cestu k arcibiskupovi a kráľovi, aby zachránil majetok, ktorý kláštor potreboval na svoju prácu, lebo nezabúdajme, že vtedajšie kláštory mali nielen náboženské, ale aj hospodárske poslanie. Vie-me o ňom naozaj málo, čo je naozaj škoda, lebo to musel byť zaujímavý muž, podľa mena azda Nemecký - ale jeho mnísi boli Slováci (aspoň niektorí), lebo o dve storočia neskôr ich povolali do kláštorov so slovanskou liturgiou v chorvátskej Slavónii; ťažko sa ubrániť myšlienke, že ak sa na začiatku 14. storočia na Zobore hovorilo po slovensky, nemohlo to byť inak ani predtým.

Opät nepíše o vzniku kláštora, nemal na to dôvod, šlo mu o desiatok: „Udelil totiž najsvätejší kráľ Štefan svätému Hypolitovi v celom Uhorsku zo všetkého jeho ľudu, teda ľudu svätého Hypolita, poddaného alebo slobodného, úplný desiatok zo všetkého a všade.“

Zoborské listiny sú predovšetkým právnym dokumentom, ale tak trochu aj osobnou pomstou, lebo ak opät spomenul tých, čo siahli na kláštorne peniaze, vyhotovil svedectvo na ich večnú hanbu: „Vyberači kráľovskej pokladnice, ktorých po maďarsky volajú caliz, niekedy tento svätý dar zneužívajú, (preto) ja Gaufred opät som dal (tento dar) písomne zachytiť, aby aj budúcnosť

* K prvej Zoborskej listine sa hlási dodatok, nie však v origináli, ale obsiahnutý v podstatne mladšej listine vydané v kláštore v Hronskom Svätom Beňadiku v roku 1414. Richard Marsina dokázal, že v tomto prípade nejde o hodnoverný odpis originálu z roku 1111, ale o odpis inej neznámej listiny, sfaľšovanej pravdepodobne na začiatku 13. storočia. Pravda, sfaľšovanej v záujme pravdy - v snahe chrániť kráľovskou autoritou ohrozený majetok kláštorov, lebo podobne ako opät Gaufred si počínali aj iní nasledovníci: viedli svoj boj na spôsob svojich čias; ak bolo treba, nevýhľali sa ničomu, ani klamstvu.

poznala správne oných zatratených (zmätených) mužov. Mená týchto zlo- myseľných sú: Porcus, ktorý v tom čase bol stotníkom, a Etheius, jeho druh; s nimi pracovali ich spoločníci Marek a Magiug, ktorí boli aj ich komesmi, ale aj všetci minciari."

Opät musel nároky kláštora dokázať, a keďže zakladacia listina nejstvo- vala, prizval si tridsiatich troch svedkov a chýbajúcu listinu za ich pomoci vyhotovil dodatočne. Výsledkom je právny dokument potvrdzujúci nároky, čo sa už dávno pomínuli, zostalo však svedectvo, ktoré do istej miery dáva za pravdu Kosmasovi. Z tridsiatich troch mien môžeme totiž aspoň niektoré zaradiť do historických súvislostí:

„Proti ich bezočivej nerozvážnosti vystúpili dvanásť bohobojní muži a nit- rianski optimáti, ktorých pamäť siahala neprerušene nepochybne od čias svä- tého Štefana až do čias spomínaného rokovania. Aj tí vydali svedectvo o pravde. Prvý z nich menom Una po mnoho rokov bol županom Nitry; aj druhý menom Bača tiež bol po mnoho rokov županom tejže Nitry. Tretí a štvrtý Deda a Kača, obidvaja synovia župana Bukena, žili v meste Nitre už osemdesiat a ešte viac rokov, keď sa konalo toto rokovanie. Iní svedkovia boli Penet, Seiun, Martin

- syn Marka, Petre, Kup, Subissa, Figa, sudca Peregrin. Keď slovám iba týchto, hoc aj boli poprednými mužmi, kráľ so svojimi spomínanými služobníkmi ne- chcel veriť, všetci svedkovia kráľa, na príkaz ostrihomského arcibiskupa Vav- rinca a ním vyslaného pristalda* menom Batona potvrdili prisahou v tomže meste Nitre v Kostole svätých Emeráma, Ondreja a Benedikta. Na to, na opä- tovné potvrdenie svedectva boli pozvaní iní jedenásť svedkovia. Prvý z nich bol Mojžiš, v tom čase župan tohože hradu; Lambert, dekan tohože kostola, v ktorom spomínanú vec potvrdili prisahou; Viliam gramatik, Vavrinc kňaz, Godefrid kňaz, Martin - syn kňaza Matúša, Mikuláš - syn Pestreia, Hektor

- syn Vlfoda, Daniel a Posko, kanonici svätých Emeráma, Ondreja a Benedikta; Jaroslav - syn pristalda tejže veci Batonu. Títo jedenásť boli v kostole spomína- ných svätcov, keď predtým spomínaní dvanásť svedkovia potvrdili spomínané mýta dedičným právom, (čomu) protirečili Porko a Ethe so svojimi druhmi."

Prví dvaja z dlhého menoslovu, Una a Bača, sú Poznanovci, možno to povedať takmer s istotou, lebo (ako to predpokladá Ján Lukačka) najmä me- no Bača sa veľmi často vyskytuje medzi Poznanovcami v mladších listinách

Pristaldus, pomocný úradník, posol.

Kresba s rekonštrukciou vodovodu. Zaujímavá technická pamiatka. Foto: Archív Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied.

Vyučovanie v kláštornej škole.
Na prvom obrázku možno
rozoznať laického žiaka.

a spolu s ním ďalšie mená zreteľne slovanské: Poznan, Bukven, Deda, Gečä, Bača, Kozma... A tak si teda pripomeňme, že prvého z Poznanovcov sme stretli ako významného veľmoža už v Bíni, keď v Hrone opásal Štefana. Význam tohto rodu nepoklesol ani v neskorších časoch: v Zoborskej listine sa spomínajú ako župani, Deda a Kečä ako synovia župana Bukena, a keďže sú v tom čase vyše osemdesiatroční, cez ich otca sme sa dostali prinajmenšom o sto rokov dozadu, na samý začiatok vlády kráľa Štefana, ba pravdepodobne pred ňu, možno až do čias, ktoré vo svojej kronike spomenul Kosmas.

Župan Mojžiš sa uvádza aj v druhej Zoborskej listine a spolu s ním Kozma - ten patril k najvýznamnejším veľmožom na kráľovskom dvore. Ako sa píše v Obrázkovej kronike, o desať rokov neskôr sa postavil proti samému kráľovi, synovi Kolomana, Štefanovi II. - a jeho vzbura zostala nepotrestaná, naopak, slávila úspech. Keď totiž Štefan vytiahol do vojenského dobrodružstva v Haliči, „Kozma z rodu Poznanovcov takto prehovoril ku kráľovi: „Pane, čo to robíš? Ak za cenu života mnohých svojich udatných bojovníkov dobyješ hrad, koho potom ustanovíš za vojvodu? Ak ho budeš vyberať spomedzi svojich veľmožov, naskutku tu nebudeš mať nikoho. Či vari Ty chceš zanechať kráľovstvo a stať sa vládcom vojvodstva? My baróni nebudeme hrad obliehať. Ak Ty chceš, obliehaj si sám, my sa vrátíme do Uhorska a zvolíme si kráľa.“ Keď kráľ videl, že ho jeho ľudia právom nepodporili, vrátil sa do Uhorska“ (*Dubnická kronika*).

Poznanovci patrili medzi popredných ľudí už pred vznikom uhorského štátu, a je teda nápadné, ak tí istí Poznanovci boli patrónmi Zoborského kláštora. V mladších listinách z 13. storočia sa o tom píše celkom jednoznačne, ale nepriamo to vyplýva aj z druhej Zoborskej listiny.

Listina je súpisom kláštorných majetkov, ktoré ohraničuje približne takto: „Z dediny Voderady je medzníkom od dediny Dobrata potok Dubová; zo strany Maduníc je medzníkom vrba, od dediny Červeník je medzníkom dub; v tejže dedine je druhým medzníkom istý prameň a buk; v dedine Lučinci je medzníkom riečka, zo strany Otrokoviec je medzníkom potok, ktorý sa volá Bystrica; v dedine Tavvicz je dlhá jama a popri nej nasadili akési kry, čím vyznačili medze; v dedine Bohunice je medzníkom istý dub, oproti Pečeňadom je medzníkom veľký dub.“

A tak je to takmer všade: „zeme medzníkom je hruška“, „v Hetmíne od jaseňového stromu“, „rybník, ktorý sa volá Maga, je posledným medzníkom s dedinou Trnovec“...

Život v stredovekom kláštore
(svätý František z Assisi,
zakladateľ františkánskej rehole).

Jestvujú iba tri výnimky: „Medzníkom dediny Krupá je oproti dedine Sile Orlí vrch; do dediny Sibel prechádza cesta, ktorá oddeľuje zem komesa Kozmu...”

„... na vrchu, ktorý sa volá Kozmas...”

„V dedine Staul má jednu časť svätý Hypolit, druhú komes Kozma...”

Je to zvláštny zemepis. Majitelia pozemkov, susediacich s majetkom Zoborského kláštora, sa neuvádzajú takmer nikdy, nápadnou výnimkou sú majetky Kozmu, preto si viacerí historikovia myslia, že je to výraz úcty k jeho osobe, k Poznanovcom ako patrónom, azda aj zakladateľom kláštora, lebo ani rozloženie kláštorného majetku neukazuje na dar od kráľa - ten by mu dal súvislý kus zeme v najbližšom okolí Nitry, lenže majetok, ktorý sa spomína v druhej Zoborskej listine, je rozdrobený na veľkom území juhozápadného a stredného Slovenska. Kláštor dostával majetok zrejme postupne od viacerých donátorov, no najmä od Poznanovcov, keďže viac ako polovica kláštorných majetkov susedí s ich majetkami.

V Zoborských listinách sa píše aj ďalšie zaujímavé veci. Druhá Zoborská listina sa napríklad začína takto: „V časoch najslávnejšieho kráľa Kolomana, ktorého Boh naplnil nekonečnou milosťou svetskej aj večnej slávy, a za osvieteného muža ostrihomského arcibiskupa Vavrince, som ja, Gaufred, opát zoborského kostola, v pokoji vlastnil všetky majetky a ľudí tohože kostola, upokojené po vzbuře zapríčinennej vojvodom Moravanov Otom. Spomínané majetky som s veľkým úsilím zjednotil a ľudí kostola, ktorí sa odvážne vyhlásili za slobodných, podľa spravodlivosti tomuto kostonu znova navrátil.”

Je to jedinečný dokument o sociálnej situácii (prvý po nezreteľnom svedectve Maurovej legendy), o útlaku ešte nedávno slobodného obyvateľstva, o pokusoch vymaniť sa spod moci svetských a cirkevných feudálov. Markantné pripomenutie, že už v týchto i dávnejších časoch treba rátať so sociálnym cítením, ktoré u najväčšej časti obyvateľstva, roľníkov, prevládalo a zatlačalo do pozadia cítenie politické, náboženské, etnické.

Listina z roku 1113 je zaujímavá aj ako doklad o stave osídlenia. Viaceré majetky zoborského opátstva sa v nej nazývajú len „opátova zem” (neskoršie Opatovce). Ležali zväčša na okrajoch, pod horami, v horách, neprístupných dolinách a podobne. Už sme hovorili o tom, že benediktíni plnili aj hospodárske úlohy, organizovali osídľovanie a kultiváciu pôdy; dediny, ktoré ešte

Antická minca z nitrianskeho kalicha.

Aj toto je výjav Božieho súdu. V tomto prípade však ide o vodnú skúšku. Obvineného hodili s poviazanými rukami do vody: ak sa nepotopil, bol vinný. Božie súdy sú prežitkom pohanských čias, cirkev sa im bránila, až napokon celkom zanikli.

nemali vlastný názov - boli len „opátovou zemou“, kláštor postupne osídľoval ľuďmi z iných svojich majetkov - opátových majetkov.

No nielen opátových: „Prvý medzník dediny Gáň je s dedinou biskupa.“ Akého biskupa, keď v Nitre vtedy ešte biskup nejstvoval? Alebo azda áno?

Súd železa v meste Ostrihome Príbehy bez začiatku - a azda nikde tak veľmi bez začiatku ako v prípade nitrianskeho biskupa, lebo toho nebolo, a odrazu sa objavil. Z ničoho nič, akoby spadol z neba.

A stalo sa to za dramatických okolností. „Keď nitriansky župan menom Mojžiš chcel (Kláštore) svätého Martina odňať majetok, ktorý mu prenechal so súhlasom svätého Štefana kráľa (šľachtic) Šaľa, dostal plnú moc pán Ger-váz, biskup tohože miesta, aby záležitosť prerokoval a prerokovaním vypátral pravdu. Po vyšetrení sporiacich sa protivníkov nám rozhodca nariadil súd (rozžeraveného) železa v meste Ostrihome, aby spravodlivý Boh a nezávislý sudca ukázal spravodlivým spravodlivosť a protivníkov svätého domu porazil. V ten deň, keď sa malo niesť (rozžeravené) železo, nikto z tých, čo mali prísť, ako nariaďuje zákon, neprišiel; my sme sa hneď na základe svedectva arcibiskupa Vavrince, v tom týždni slúžiaceho kňaza menom Alberta, diakona Ondreja, subdiakona Rotena a ostatných svedkov, ako aj rozhodcu tejto veci Vidiždina a dvoch nábožných mužov Fiureho a Semera, vrátili k sudcovi a rozpovedali sme mu, čo sa stalo; s jeho súhlasom sme spolu s pristaldom Meceždínom vstúpili do lesa a po vstupeňi spolu so svedkami Ponetom, Antimovatom, Nenokom sme ustálili hranice (majetku), ktorými sú tieto miesta: Prvý hraničný medzník vychádza z vody Váh a končí sa pri strome, ktorý sa volá lotos; druhý sa končí pri topoľovom strome, tretí pri podobnom strome; štvrtý hraničný medzník je urobený zo zeme; odtiaľ piaty hraničný medzník je pri brestovom strome; šiesty, odtiaľ vyjdúc, ide po dub, ktorý stojí nad rybníkom; siedmy medzník stojí nad cestou do kostola a je ním lotos; ôsmy medzník je dub, ktorý je posledným zo strany našej dediny.“

Je to originálny zápis, navyše prvý vstup biskupa uhorskej Nitry do histórie, a aspoň pre laika, nehistorika, vstup figliarsky, akoby z rozprávky o Nasredi-novi či Tartarinovi: županovi Mojžišovi, ktorý sa chcel zmocniť majetku Kláštoru sv. Martina v Pannonhalme, ponúkli (sotva bez pričinenia nitrianskeho biskupa), aby v rukách nosil rozžeravené železá, a potom sa vraj ukáže...

Veľmi sa Mojžišovi nečudujem, ak neprišiel a ani nikoho iného namiesto seba neposlal.

Je to pôvabná historka, škoda len, že presnejšie nevieme, kedy sa odohrala. Uvedený text totiž nie je listinou, tá by bez dátumu vzniknúť nemohla, je iba záznamom, ktorý vyhotovili pre domácu potrebu Pannonhalmského opátstva. Podobné záznamy jestvovali aj v iných kláštoroch, biskupstvách a azda aj v ďalších cirkevných inštitúciách (neskôr sa viedli v osobitných, na to ustanovených knihách), žiaľ, práve tie najstaršie sa kdesi postrácali - čo napokon môže byť jeden z dôvodov vzniku príbehov bez začiatku.

Záznam o súde sa zachoval v Pannonhalme (v tzv. Červenej knihe datovanej do čias okolo roku 1240) a vznikol približne medzi rokmi 1105-1116. Sú to časy nám už dobre známe, časy kráľa Kolomana, arcibiskupa Vavrince, župana Mojžiša, a je preto prinajmenšom zvláštne, ak sa prvá zmienka o nitrianskom biskupovi objavuje v čase Zoborských listín, lebo tie vyratávajú do tucta uhorských biskupov, a o nitrianskom v nich niet ani zmienky. Naozaj ťažko vysvetliť, prečo v listinách s prísaznými výpoveďami najdôležitejších svedkov chýba výpoveď biskupa, ktorého sa zoborský spor týkal najväčšmi.

Pravda, isté vysvetlenie sa ponúka; mnohí si myslia, že v rokoch 1111 a 1113 biskupstvo v Nitre ešte nejestvovalo, a Gerváz je teda novým biskupom v Uhorsku a prvým biskupom v Nitre.

Lenže to je ten istý prípad ako so Zoborskými listinami: ide skôr o filozofiu dejín ako o dejiny ako také. Prečo by vynechanie jedného mena znamenalo jeho nejestvovanie? Viem si predstaviť kopolu dôvodov, ktoré mohli Gervázo-vi zabrániť, aby sa postavil na stranu zoborského opáta (alebo aj proti nemu). Napokon, ako si vysvetliť, že časť územia spomínaného v druhej Zoborskej listine sa nazýva „terra episcopi“, zem biskupa, Biskupice?

Kde by sa v Nitre vzala „terra episcopi“ bez biskupa?

Iste, Nitra svojho biskupa už mala, no takmer štvrt' tisícročia pred Gervázom a za celkom iných historických okolností, v ktorých mal podstatne väčší význam ako Gerváz, lebo nebol len nitrianskym biskupom, ale biskupom Nitrianskeho kniežatstva, a to bolo - ako sme si už povedali - dnešným Slovenskom. Spomína sa v roku 880 v slávnom pápežskom liste známom ako *Industriae tuae* a poznáme aj jeho meno: Wiching. Nebol však jediný. Nitrianske biskupstvo nezaniklo ani po Wichingovom odchode, zo sťažnosti, ktorú na začiatku roku 900 poslal salzburský arcibiskup Theotmar pápežovi

Kláštor v Pannohalme
v 17. storočí

a jeho súčasná podoba.

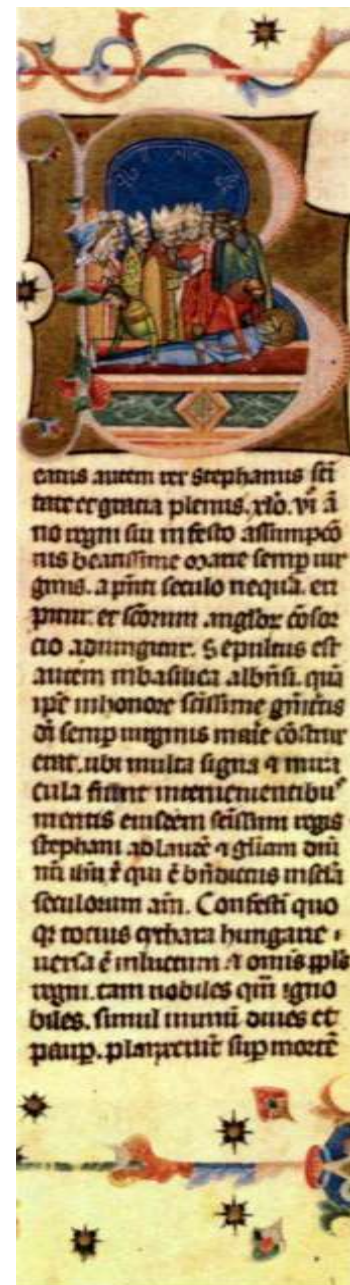
Pozostatky svätého Svorada sú uložené v neogotickom relikviári z druhej polovice 19. storočia. Je vyrobený z pozláteného striebra, bohato tepaný, cizelovaný a gravírovaný. Relikviár bol pôvodne určený pre iného svätca.

Jánovi IX., sa dozvedáme, že do Moravskej cirkevnej provincie odišli arcibiskup Ján a biskupi Benedikt a Daniel, aby vysvätili nových biskupov; ťažko si predstaviť, že by jeden z nich nesídlil v Nitre.*

Ďalšieho nitrianskeho biskupa poznáme dokonca aj podľa mena. Volal sa Alkuin a bol ešte starší od Wichinga. Píše sa o ňom v listinách, ktoré dal vyhotoviť pasovský biskup Pilgrim. Sú to falošné listiny (tzv. Pilgrimské falzá), biskup ich totiž pripísal Eugenovi II., ktorý bol pápežom v rokoch 824 - 827, v skutočnosti však nemali s pápežom nič spoločné, vznikli oveľa neskôr: po roku 970 (mali za úlohu podporiť nároky, ktoré podľa pravdy nejestvovali). Meno Alkuina zo začiatku 9. storočia je teda zrejme vymyslené, funkcia „biskupa svätej nitrianskej cirkvi“ z konca 10. storočia však nie je vymyslená. Pilgrim sa naňho prinajmenšom musel pamätať, a bolo to v čase veľkokniežata Gejzu, otca svätého Štefana. To je mimoriadne dôležité, lebo v období medzi Mojmirom II. a Gejzom obsadili južnú časť dnešného Slovenska stá- rí Maďari. Je o nich známe, že v západnej Európe rabovali a ničili kostoly, a ťažko predpokladať, že by sa tak nesprávali na Slovensku, aj keď o tom nič konkrétne nevieme; je však isté, že viaceré veľkomoravské kostoly neprestali slúžiť kresťanskej bohoslužbe ani v tomto čase, ba dokonca - vyrastali nové. Jazdecké skupiny starých Maďarov začali prenikať na juhozápadné Slovensko v rozpätí rokov 920-935, ale dlho sa nezdržali a odchádzali, svoje posádky nechávali iba na strategicky najvýznamnejších miestach. Vo väčšom počte prišli starí Maďari na Slovensko až v nasledujúcich rokoch, už to však neboli len lúpežní jazdci, ale aj roľníci, ktorí sa začali usadzovať v blízkosti dedín starousadlíkov. Ich vzájomný vzťah nie je jasný, pripusťme však, že starým Maďarom, ktorí boli pohania, mohli kresťanské kostoly Slovákov prekážať, ale určite nie dlho, lebo v roku 995 povýšil Gejza kresťanstvo na štátne náboženstvo (už predtým si vzal za manželku Šaroltu, kňažnú z kresťanského prostredia Sedmohradska).

Od Mojmirovho celkom istého biskupa k rovnako nepopierateľnému biskupovi kráľa Kolomana neprešlo ani dvesto rokov; nie je to tak veľa, cirkev si nárokuje na večnosť, navyše Nitrianske biskupstvo ustanovil pápež a nejstvue nijaký doklad, že by ho bol aj zrušil, alebo že by vymenoval biskupa s nitrianskym titulom na inom mieste - ako je to v katolíckej cirkvi zvykom.

* Stopy dávnej minulosti 3 (Zrod národa), kapitola Svätopluk a jeho mnisi.

Pochovávanie sv. Štefana.
Obrázková kronika.

Takmer s istotou možno rátať, že ho nezrušil, istý čas možno nebolo funkčné, čo je pravdepodobné, ale ani to netrvalo dlho, lebo okrem Pilgrimovho „biskupa svätej nitrianskej cirkvi“ jestvuje aj viacero ďalších historických udalostí, ktoré sa nad týmto časom zdanlivo klenú ako most.

Ako si napríklad vysvetliť ústup kresťanského panovníka Štefana I. za Dunaj na Hron do Bíne, ak nie hľadaním pomoci v kresťanskom prostredí Nitrianskeho kniežatstva?

Ťažko, pravda, povedať, či v tom čase malo svojho biskupa, ale jeden sa priamo ponúka, a to o pol storočie neskôr - v časoch prvej krízy Uhorského kráľovstva. Pripomeňme si, že medzi biskupmi, ktorí sa v roku 1046 vypravili privítať budúceho kráľa Ondreja, bol aj Bystrík (Bestertius), ktorého smrteľne zranili, keď sa spolu s biskupom Benetom preplavil na člně cez Dunaj. Bol azda Bystrík biskupom z Nitry? Baroková historiografia o tom nepochybovala, žiaľ, bez dôveryhodného dokladu.

Zvláštna je aj ďalšia vec. Legendu o svätom Svoradovi a Benediktovi napísal opát Maurus po svojom stretnutí s vojvodom Gejzom v roku 1064, isto preto, aby dosiahol kanonizáciu zoborských mníchov. Mal na to Gejzovu podporu, a to bolo dôležité, lebo na kanonizáciu nebol v tom čase potrebný súhlas pápeža, stačil biskup, pravda, len vtedy, ak šlo o tzv. diecéznych, miestnych svätcov. Pápež kanonizoval Svorada a Benedikta na prosbu kráľa Ladislava až v roku 1083 a spolu s nimi aj prvého kráľa Štefana, kráľoviča Imricha a biskupa Gerarda. Zvláštno, že z tejto päťice sa len Svorad a Benedikt nestali svätcami celého Uhorska, len miestnymi svätcami, a po obnovení Nitrianskeho biskupstva hlavnými patrónmi diecézy - tými sú dodnes. Nikde sa nepíše, prečo to bolo tak; možno preto, lebo Svorada a Benedikta kanonizovali dvakrát, prvý raz biskup, potom pápež.

Nie je to veľa, ale azda predsa aspoň náznak, že na Nitrianske biskupstvo sa nezabudlo. Prinajmenšom by sa dalo povedať, že žilo vo vedomí ľudí a že obnovou sa táto skutočnosť rešpektovala - bola ohlasom na starú tradíciu. Nie je to celkom fantázia. Za tento názor sa v roku 1928 vyslovil aj veľký skeptik starej slovenskej histórie Václav Chaloupecký:

„Diecése nitranská při svém založení byla snad nejmenší v Uhrách. Tvoril ji jediný komitát trenčinský, dle všeho nedávno teprve založený, s velice malým, na ten čas osídleným územím při moravských hranicích a vlastní Nitranský hrad s podhradím. Vlastně bychom čekali, že nová diecése bude míti své sídlo

Výjavy z legendy o sv. Imrichovi. Na prvom obrázku Imrich pri bozku pokoja mníchom. Biskupa Maura, autora Zoborskej legendy, ako jediného vraj pobožkal sedem ráz. Druhý obrázok zachytáva Imricha pri nočnej modlitbe, tretí jeho mŕtve telo v rakve.

v Trenčíně, ve středu svého vlastního území a poblíže místa, kde působili oba patroni nitranského kostela (Svorad a Beňadik). Leč sídlo diecéze je jaksi ne-logicky určeno nové diecési v Nitre, položené uvnitř území diecéze ostříhomské a dosti i vzdálené od vlastního okrsku biskupství. Patrně působila tu stará tradice o Nitře moravské a její diecéze tak, že tato aspoň ve svém sídle a jmeně byla jaksi obnovena."

Vyzerá to tak, že za útlmom i obnovou Nitrianskeho biskupstva netreba hľadať dramatické okolnosti spojené s vpádom staromaďarských jazdcov, skôr celkom prozaický boj o majetok, ktorého sa v roku 1000 zmocnil ostrihomský arcibiskup a nemienil sa ho zriecť. Preto biskupstvo v Nitre spravovalo menšie územie, patrila mu len Nitra, jej najbližšie okolie a potom nevelké územie Trenčianskej župy, od Nitry oddelené asi štyridsaťkilometrovým pásom ostrihomských majetkov, lebo Ponitrie zostalo majetkom Ostrihomu.

Je to zvláštna situácia. Možno ju pochopiť len z hľadiska širších súvislostí. Lebo - ako si vysvetliť, že Nitra, hlavné mesto Slovenska (ak by sme sa chceli pokúsiť o modernú terminológiu), niekdajšieho Pribinovho Nitrianskeho kniežatstva, zostala strediskom toho istého územia nielen za veľkomoravských Mojmirovcov, ale aj za uhorských Arpádovcov? Že podľa Zoborských listín patrili grammaticus Viliam a sudca Peregrin v Nitre medzi najdôležitejšie osoby? Nie azda preto, že jeden bol učiteľom kapitulnej školy a druhý richtárom? Bola teda Nitra aj po tejto stránke výnimočná?

Ako je možné, že svätcami uhorského Nitrianska boli Slovania: poľský Svorad, neistý Benedikt, a ich legendistom azda naozaj sloviensky Maurus? Že slovenský Bača bol nitrianskym županom? Že Deda a Kačá boli synovia župana Bukena a medzi najvýznamnejších ľudí patrili Jaroslav? Prečo práve z Nitry vzišli uhorskí králi a už dvesto rokov pred nimi panovníci Veľkej Moravy? O čom to svedčí, ak medzi najvýznamnejších veľmožov okolo uhorských kráľov patrili Poznanovci, patroni Zoborského kláštora? Prečo má uhorská Nitra už za Štefana kláštor a biskup jej v tom istom čase chýba?

Odpoveď na tieto otázky ponúka už spomenuté vedomie súvislostí, ktoré presnejšie možno nikdy nespoznáme.

To však ešte neznamená, že naše príbehy ani v skutočnosti nemali začiatok...

Dobrovoľne spútaný cisár Konrád sa vybral ako kajúcnik do Ríma, aby si od pápeža vyprosil odpustenie hriechov. Pápež mu odporučil, aby putoval k hrobom svätcov. Keď prišiel k hrobu svätého Imricha, putá z neho zázračne spadli.

Čelenky z dražovských dievčenských hrobov.
Na hornom obrázku je Meluzína, na dolnom antická
medúza Gongóra.

Keď som kedysi dávno stál po prvý raz pri múroch dražovského kostolíka, bol som posadnutý Veľkou Moravou. Hľadal som ju všade ako veľkú, krásnu, hrdinskú, no súčasne aj osobitú kapitolu slovenských dejín, od nasledujúcich období oddelenú skazou. Pochyboval som o úplnosti tejto skazy. Bolo mi jasné, že aspoň čosi prežiť muselo. Hľadal som spojivá medzi veľkomoravským a starým Slovenskom, no vždy to bola len predstava o vstávaní z popola - takže čím väčšia vatra, tým viac popola a uhlíkov. Pomyslieť na nepretržité trvanie, kontinuitu slovenskej histórie, kde je každá kapitola rovnocenná s predošlou i nasledujúcou, to som sa vtedy ešte neodvážil. Veľká Morava bola veľká a v porovnaní s jej veľkosťou bolo všetko - predtým aj potom - malé.

Tak si to napokon mysleli aj ostatní, nebol to len môj problém.

Na Meluzínu nemyslel v tom čase nik... Ležala skrytá pod zemou na vrchole impozantného brala, ktoré sčasti zničili kameňolomy. Je to veľká škoda, veď ktovie, čo všetko z histórie tohto miesta odniesli. Ale holým kameňom aspoň na prvý pohľad ešte zvyrazňovali monumentalitu tohto miesta.

Bralo vidieť zďaleka. Vypína sa na dohľad od Nitry nad cestou do Topoľčian a na Hornú Nitru. Dražovce a Nitru delí asi šesť kilometrov, čo je v tomto prípade nič, a ešte aj Zobor majú spoločný: pod jedným výbežkom legendárneho vrchu leží Nitra, pod druhým Dražovce.

Z Dražoviec ku Kostolíku svätého Michala je asi pol hodiny chôdze, podľa toho, ako sa kto ponáhľa. Hoci kostolík je nevelký, púta už zďaleka od Dražoviec. Doslova svieti na kraji vysokej, príkrej skalnej steny a tak trochu pripomína maják. A rovnako pohľad od jeho múrov je úžasný: priamo pod ním sa spája Nitrianska pahorkatina s Podunajskou, takže Zobor a horský masív pohoria Tribeč pôsobia ako skalnaté morské pobrežie.

Človek nemusí byť odborníkom, aby pochopil strategickú hodnotu tohto miesta a so strategickou hodnotou spojené starodávne súvislosti - pre mňa v tom čase predovšetkým veľkomoravské súvislosti; veľké a krásne, lebo

Dražovský Kostolík svätého Michala.
Foto: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky.

Rozpustilá mládež sa veselo hrá s celými lebkami a hnátmi...

toto miesto zodpovedá veľkosti a kráse po každej stránke. Václav Mencl o dražovskom kostolíku povedal, že je najkrajšou, najčistejšou románskou stavbou na celom Slovensku. Krásnou a čistou, navyše zasadenou do miest, ktoré dokladajú, že tu nevyrástol náhodou, lebo na kraji brala ešte vždy vi- diet' zvyšky valov, a tam, kde stávali valy, stála pevnosť, a pevnosť vždy značí niečo výnimočné.

Medzi dvoma vojnami navštívil Dražovce Štefan Janšák,* ktorý potom v roku 1929 v práci Slovenské hradiská z doby halštattskej napísal:

„Povrch hradiska používa sa oddávna ako obecná pastvina pre všetky druhy dobytky, z ktorého ošípané sú preň najmenej vítané. Voľný prístup po celé ročné obdobie a za každého počasia, nedostatok rastlinného krytu, hatiaceho rušivú činnosť vody a intenzívnych vetrov, sú okolnosti veľmi málo priaznivé na konzervovanie hradiska, ktoré v krátkom čase týmto škodlivým vplyvom celkom podľahne.

Pozornosť obyvateľstva je dnes upútaná viac na kresťanský cintorín s jeho nápadnými pozostatkami pochovaných osôb a s nimi zakopaných vecí než na staré predhistorické sídlo. Rozpustilá mládež hrá sa veselo s celými lebkami a hnátmi, ku ktorým sa ani ošípané nejako úctivo nechovajú. Dospelí zasa zhromažďujú zbrane a drobné ozdoby (všetko z doby historickej), ktoré boli v hroboch. Podľa ústnych informácií, získaných na mieste, je značný počet takýchto predmetov v rukách viacerých dražovských občanov."

Štefan Janšák vystúpil ku kostolíku za valmi, za staršou dobou železnou. Kresťanský cintorín spomenul iba okrajovo, no pre naše rozprávanie je rozhodujúci.

Dražovce zaujali aj Ludmilu Kraskovskú.** Tridsať rokov po Janšákovi preskúmala na návrší päťdesiatpäť hrobov, v ktorých sa našiel krásny súbor stredovekých šperkov a ozdôb. Esovité náušnice mohli byť aj staršie, z 11., možno až 10. storočia, ale nič to nemenilo na skutočnosti, že prevažná väčšina

* Štefan Janšák sa spomína na mnohých miestach v Stopách dávnej minulosti 1 (Slovensko v praveku) a Stopách dávnej minulosti 2 (Slovensko v stredoveku), ale najviac sa o ňom píše v Stopách dávnej minulosti 3 (Zrod národa) v kapitole Na brehu (Veľkej) Moravy.

** O Ludmile Kraskovskej sa najviac píše v Stopách dávnej minulosti 3 (Zrod národa) v kapitole Na brehu (Veľkej) Moravy.

hrobov sa dala zaradiť do 12. až 15. storočia. Ľudmila Kraskovská sa pozrela aj pod balvany rozhádzané okolo kostolíka a pod každým našla ľudský hrob. Jednu sondu viedla až k základom kostolíka, no neobjavila nijaké stopy po staršej stavbe. Zvyšky architektúry sa nenašli ani v okolí, a to nezodpovedalo celkovému charakteru miesta. V kostolíku bola panská empora, chór, miesto vyhradené zemepánovi a jeho rodine, aby sa mohli zúčastniť na omši oddelení od sedliakov. Panská empora je miesto pre privilegovaných. Ale takí na návrší chýbali. Niekde by predsa museli bývať... Lenže aj možnosti archeológie sú obmedzené, ani archeológovia zďaleka nenájdu všetko a všeličo zmizne nenávratne, a tak sa Ľudmila Kraskovská priklonila k názoru, že kostol postavili v 12. storočí na opevnenom, predbežne nezistenom zemepanskom sídle.

Keď som čítal jej štúdiu, bol som sklamaný. Nechcelo sa mi zriecť myšlienky na Veľkú Moravu. Preto som v príslušnej kapitole Odkrytých dejín (Staré Slovensko) napísal:

„Povrchové nálezy z Dražoviec (náhodné objavy z posledných rokov) naznačujú, že azda tých niekoľko desiatok centimetrov humusu, ktoré pokrývajú kopec, skrýva ešte nejaké tajomstvo. Možno prvý výskum len nemal šťastie...”

Boli to slová, ktoré zneli takmer prorocky. A aspoň čosi sa z tohto proctva predsa len naplnilo.

Keď sme o dvadsať rokov neskôr nakrúcali pri dražovskom kostolíku televízny film Meluzína, boli sme múdrejší o veľký archeologický výskum, ktorý sa začal v roku 1989 a viedol ho objaviteľ Meluzíny Alexander Ruttkay. Meluzína sa stala umeleckým znakom filmu a dodnes sa pamätám, ako som za plačlivého náreku vetra odriekaval úvodnú sentenciu:

„Dávno-pradávno žila krásna panna Meluzína. Keď sa raz kúpala, nazrel zvedavý muž do jej kúpeľa a ona sa premenila na hada, podľa iných na rybu alebo na čosi, čo sa na rybu ponášalo. Meluzína od tej chvíle narieka a kvíli, najmä vtedy, keď sa schyľuje k čomusi nedobrému.”

Stará francúzska povesť o Meluzíne je známa na celom svete. Kedy vznikla, nevedno; Alexander Ruttkay mi povedal, že po prvý raz ju zapísali na začiatku 13. storočia, ale preslávil ju až spis Jeana d'Arras z roku 1387. Stala sa námotom mnohých básní i próz, v ktorých vystupuje vo viacerých verziách i podobách. Podľa niektorých historikov bola Mélusine pramatkou francúzskeho rodu Lusignanovcov. Je to slávny rod, vzišiel z neho celý rad križiackych kráľov

Objaviteľ Meluzíny Alexander Ruttkay (s autorom knihy)

a Meluzína upravená ako vzácny pamiatkový predmet.

Poldenáre vojvodu Bela.

v Sýrii a Libanone, Lusignanovci vládli aj na Cypre a v Jeruzaleme - ako posledný Jakub II., keď sa stal cyperským a jeruzalemským kráľom v roku 1460. Jakub II. mal slávnú manželku Katarínu Cornaro, ktorá neodstúpila z trónu ani po manželovej smrti. Vládla ďalej sama, a to až dovtedy, kým ju Benáťčania prinútili odstúpiť. Vtedy premenila svoj hrad Asolo v Itálii na honosné stredisko renesančnej kultúry. Možno básnici z jej okolia pripísali tragický osud Meluzíny niektorému zo zvedavých príbuzných kráľovného manžela, iní zasa tvrdia, že povesť má korene v Škandinávii, medzi Skýtmi, že bola príbuznou starogréckych Syrén, Meluzínu pripisujú Keltom, Germánom, Slovanom, Japoncom, niektorí dokonca americkým Indiánom. A prečo nie? Je to rozprávka - a rozprávky nemajú právnú ani historickú záväznosť.

Lenže Meluzína sa našla aj v Dražovciach! Ako sa tam dostala?

Ťažko povedať. Ale na tomto mieste je možné všetko.

Keď sme nakrúcali, kostolík bol čerstvo opravený, žiaľ, husto pokrytý nápismi vandalov, ktorí svoje mená vryli hlboko do mäkkej stredovekej omietky.

Ale aj to je svedectvo: skazu nespôsobia vždy len vojny a prevratné dejinné udalosti, stačí zopár ľudí bez citu a svedomia. Na to by sme nemali zabúdať ani v dejepise, a už vôbec nie v starom dejepise...

Kostolík svätého Michala v Dražovciach je neodmysliteľne spätý s dejinami Zoborského kláštora. V staršej zoborskej listine z roku 1111 sa totiž píše, že kláštorné majetky hraničia s „villa Drasei“, majetkom Dražeja. Meno Dražej znie po slovensky, podľa neho možno predpokladať, že už na začiatku 12. storočia patril kostolík slovenskému zemepánovi.

Už...?

Alebo azda ešte...?

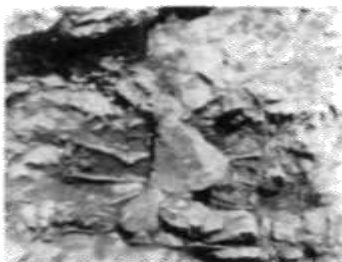
Pokiaľ by mal totiž veľkomoravský pôvod Zoborský kláštor, prečo nie aj kostolík?

Veci, ktoré naznačovali veľkomoravský pôvod dosiaľ neobjaveného hradiška, neboli bezvýznamné. Kdesi v dedine sa vraj našiel železný meč, zbraň najmocnejších, ale nik z odborníkov ho nevidel, a tak sa nevie, či ide o fakt alebo o výmysel. Našla sa však aj ostroha z 9. storočia a to je neodškriepiteľná skutočnosť.

Čo dokazuje ostroha? Žil azda v Dražovciach veľkomoravský veľmož, ktorý si postavil dvorec a kostol ako imponantný pomník vysoko nad dedinou?

Aj toto je historické svedectvo: stopy po vandaloch, ktorí do mäkkej omietky vryli nezmyselné nápisy.

Svedectvo hrobov. Niektoré z nich vyvolávajú predstavu o zneškodnení upírov.

Sídlo, ktoré už zďaleka oznamovalo jeho slávu a moc? Slávu, ktorá - nech by bola akokoľvek veľká - sa už dávno pomínula, rozplynula...

Kostolík stojí na skalnom výbežku, ostrožni, ktorú chránia príkre svahy, a ako sme si už povedali, tam, kde chýbajú, vidieť umelo navrhnuté valy, pravda, nie veľkomoravské valy. Ako napísal Štefan Janšák, valy pochádzajú zo staršej doby železnej.

Pravda, praveký val mohol poslúžiť aj neskôr, a práve Slovia radi využívali staršie opevnenia.

Asi takáto bola situácia, keď tu začal Alexander Ruttkay archeologický výskum. V tom čase mal za sebou veľký výskum v Ducovom s objavom veľkomoravskej rotundy a zemepanského dvorca s vežou, rovnako výskum v Nitrianskej Blatnici, kde v telese románskej Rotundy svätého Juraja rozpoznal zvyšky veľkomoravského kostola a priľahlé zvyšky rozsiahleho zemepanského dvorca, ktorý sa mu podarilo preskúmať len sčasti.

Našiel teda to, čo dovtedy chýbalo v Dražovciach: veľkomoravský kostol a dvorec.

Zemepanské dvorce začali na našom území vznikať v časoch Veľkej Moravy a sú charakteristické aj pre začiatky Uhorského kráľovstva. V neistých pomeroch, pred konsolidáciou štátu, skôr ako kráľovská moc dokázala zabezpečiť vnútorný pokoj, sa musel každý starať sám o seba. V mestách, ktoré ešte nemali hradby, vyrastali obytné veže a do veží sa s'ahovala aj vidiecka šľachta. Boli to stavby z kameňa alebo z dreva, niekedy s kamennou podmurou. Vstup mali nad zemou a vchádzalo sa do nich po rebríku, na prízemí (prístupnom vnútorným schodiskom alebo rebríkom) boli sklady, na prvom poschodí posádka, najvyššie bolo sídlo zemepána. Okolo veží sa stavali aj ďalšie stavby, čím vznikali dvorce opevnené palisádovým plotom.

Dražovský výskum bol veľmi rozsiahly. Odkrylo sa takmer dvesto hrobov. Ľudmila Kraskovská ich odkryla päťdesiat, asi dvesto ďalších hrobov však spustošila „rozpustilá mládež“, čo je naozaj dosť - tým viac, že pochovávanie na ostrožni bolo zložitú: na skale ležalo miestami len niekoľko decimetrov zeme, hroby sa museli prispôbovať terénu, kopali ich, kde sa dalo, ba aj tam, kde sa nedalo. Miestami boli také plytké, že chýbajúcu hlinu - aby sa k mŕtvym neprehrabala zver - museli nahradiť kamenným závalom. Možno bránil pokoj mŕtvych, ale aj to je možné, že chránil živých pred mŕtvymi, lebo aspoň niektoré hroby až nástojčivo pripomínali strach z upírov.

Škoda, že nám unikajú príbehy hrobov.

Ani jediný hrob sa nepodarilo zaradiť do obdobia Veľkej Moravy - aj tie najstaršie pochádzajú až z prvej polovice 11. storočia. Našli sa v nich vzácne pamiatky, náušnice s filigránom, farebná keramická hrkálka, strieborné prstene, no najmä ošúchaná minca kráľa Bela, významnej postavy starých slovenských dejín.

S vojvodom Belom sme sa už zoznámili: spolu s bratmi Ondrejom a Leven-tem utiekol pred Štefanom I. z Uhorska do Čiech a potom do Poľska. V Poľsku sa Belo predstavil ako hrdina. Takto sa o tom píše v Dubnickej kronike:

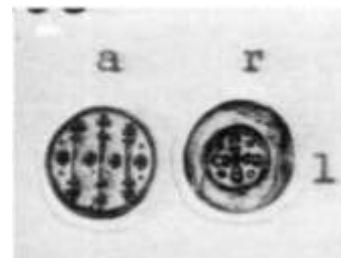
„Práve v tom čase odopreli Pomorania poľskému kniežat' u platiť povinnú ročnú daň. Knieža ju začal vymáhať so zbraňou v ruke. Potom sa pohanskí Pomorania i kresťanskí Poliaci vzájomne dohodli, že sa ich velitelia stretnú v súboji. Ak padne premožený Pomoran, zaplatí sa Poliakom zvyčajná daň, ak Poliak, nech si svoju škodu ozelejú Poliaci. Keď sa knieža Mieško i jeho synovia zdráhali podvoliť súboju, postavil sa medzi nich Belo a prostredníctvom tlmočníka takto prehovoril: ‚Ak je vám Poliakom i kniežat' u po vóli, budem zápasit' ja za blaho vašej krajiny a za česť pána kniežat'a, trebárs som urodzenejší než tento pohan.' Návrh sa pozdával tak Pomoranom, ako aj Poliakom. Keď sa potom vyzbrojení kopijami zrazili, Belo, ako sa to dosiaľ hovorí, tak prudko zhodil Pomorana z koňa, že sa ten nemohol z miesta pohnúť; mečom ho potom príbodol k zemi. Keď to Pomorania videli, poní- žene sa poľskému kniežat' u podriadili a zvyčajnú daň bez výhrad zaplatili. Knieža sa potom odtiaľ vrátil s dosiahnutým víťazstvom, chválil odvahu a hrdinstvo kniežat'a Bela. Za manželku mu dal svoju dcéru a s ňou aj celú pomoranskú daň.“

Ťažko povedať, či všetko bolo tak, ako napísal kronikár, je však isté, že Belo so svojou poľskou manželkou Adelaidou splodil viacero detí a medzi nimi dvoch budúcich uhorských kráľov, Gejzu a Ladislava, ktorí svoj pred-vstup na trón prežívali v Nitre ako údelní vojvodovia. Nie je to bezvýznamná epizóda, ale polstoročie slovenskej histórie, pretože Belo na pozvanie kráľa Ondreja I. pricestoval do Uhorska v roku 1048 a sv. Ladislav zomrel v roku 1095. Je to navyše jedna z najslávnejších kapitol Nitrianskeho kniežatstva, lebo na Slovensku a v Nitre sa v tých časoch tvorili dejiny celého Uhorska, o čom napokon svedčí aj objavená minca, lebo aj cez mince priviedol Belo Uhorsko k hospodárskemu rozmachu:

Kolekcia jednoduchých,
pekne zdobených prstienkov.

Bronzové záušnice.

S mincou objavenou v jednom z dražovských hrobov to bolo zložitejšie, ako som si myslel pri nakrúcaní televízneho filmu Meluzína, ba aj pri písaní tejto knihy. Ako som sa dozvedel od numizmatika Ján Hunku, nešlo o mincu vojvodu a neskoršieho kráľa Bela, ale o tzv. anonymný denár (bez mena panovníka), ktorý sa razil približne v prvej polovici 12. storočia, len hypoteticky teda možno povedať, že v čase vlády Bela III. Tri kríže vyjadrujú námet Golgoty, miesto Ježišovho ukrižovania, ďalšie krížiky dopĺňajú základnú výzdobu.

Vojvoda Belo.
Obrázková kronika.

„Krajinu spravoval v pokoji, bez ohrozovania nepriateľmi, a usiloval sa o dobro svojho ľudu. Svoju rozhladenosť dokázal aj tým, že dal raziť peniaze, veľké mince z najrýdzejšieho striebra, a cenu predávaného (tovaru) určil podľa miery stanovenej na základe vypočítania spravodlivej sumy. Nedovolil, aby si kupci a peňazomenci bezodnou ziskuchtivosťou nahromadili nadbytočný zisk od prostých ľudí a sedliakov. To je hlavnou príčinou toho, že ľudia sa dostávajú do nebezpečenstva chudoby a núdze. Každý predával a kupoval za stanovenú cenu, bez spôsobenia krivdy a podvodu. Tiež určil všetky trhy na sobotné dni, keď sa kupovalo a predávalo. Na území krajiny prikázal dať do obehu byzantskú (menu), a ako sme uviedli vyššie, dal raziť aj strieborné denáre; štyridsať denárov sa rovnalo jednému byzantskému solidu. Preto sa hovorí aj dnes o štyridsiatich denároch ako o jednej zlatke, no nie preto, že sú zo zlata, ale zato, lebo v tom čase toľkoto denárov malo hodnotu byzantskej zlatky. V celom Uhorsku počas všetkých dní jeho života nepodliehala minca zmene. Kráľ vykonal ešte veľa iného, čo je hodno mať ustavične na pamäti. Preto Uhorsko čoskoro zbohatlo, hrdlo vzpriamilo hlavu nad všetky okolité krajiny a svojím bohatstvom ich predstihlo. Tu sa vtedy chudobní stali zámožnými a bohatí sa honosili prepychom a nádherou" (*Dubnická kronika*).

Belo peňažný trh nevymyslel. Už sme hovorili, že razenie mincí bolo prejavom kráľovskej suverenity. Stredovekí kráľi razili mince ešte predtým, ako trh potreboval peniaze, lebo odpradáva sa tovar len vymieňal, obchodovanie niečo za niečo fungovalo stáročia, a tak najstaršie mince nezriedka slúžili len ako symbol alebo šperk.

Hovorili sme už aj o tom, že mince začal raziť už Štefan I. Boli to dobré a hodnotné mince, používali sa aj v medzinárodnom obchode. Mince sa v tom čase razili zo strieborného plechu (dukáty z kremnického zlata až od 14. storočia) a ich hodnotu určovala kvalita striebra. Uhorské mince z nej postupne spúšťali. Boj dvoch kráľov o vládu a moc po Štefanovej smrti rozvrátil krajinu politicky aj hospodársky. Vojny pohlcovali množstvo peňazí a súperiaci panovníci si pomáhali razením menej kvalitných mincí. Ak sa ubralo zo striebra, prinieslo to kráľovskej pokladnici obrovské zisky, preto sa mince pravidelne - nezriedka každý rok - menili: lepšie za horšie, pričom výmena bola povinná a používanie starších (lepších) mincí bolo zakázané. Pravda, nakoniec hodnota uhorských mincí upadla natoľko, že v zahraničí ich odmietali prijímať.

Spona zo stredovekého dievčenského hrobu s
latinským nápisom Nádej moja u Boha.

Dražovský kostolík v čase nakrúcania televízneho filmu Meluzína.

Ako už vieme aj z Dubnickej kroniky, základom stredovekej meny boli striebor- né denáre; menší ako denár bol obolus - mal približne polovičnú cenu. Za Štefana I. jeden obolus obsahoval asi pol gramu striebra a stále z neho ubúdalo, takže v čase nitrianskej vlády kniežata Bela (neskôr aj jeho syna Gejzu) nastala kuriózna situácia: nitrianske mince mali väčšiu cenu ako mince kráľovské - tri obolusy vojvodu Bela sa rovnali štyrom obolusom kráľa Ondreja. Prečo to bolo tak? Dôvodov bolo zrejme viac: Nitrianske kniežatstvo vydávalo menej mincí, knieža Belo mal dostatok drahých kovov vyťažených v slovenských horách, nemiňal tak veľa peňazí na vojny ako kráľ, no najmä - hospodársky vývoj Nitrianskeho kniežatstva bol pokojnejší a stabilnejší. Azda nebude nadsadená predstava, že juhozápadné Slovensko bolo v tom čase kultúrne aj hospodársky najvýznamnejšou časťou Uhorska.

Belova minca z Dražoviec otvára starý problém nitrianskeho mincovníctva, lebo už to je zvláštne, ak mince razil nielen kráľ, ale aj jeho vojvodovia. A celkom nezodpovedaná zostáva otázka, kde sa nitrianske mince razili. Niektorí bádatelia si myslia, že v kráľovskej mincovni v Ostrihome, najviac nitrianskych mincí sa však našlo na území Nitrianskeho kniežatstva, v okolí Nitry a v severozápadnom Taliansku, teda na území tretiny kráľovstva; navyše nitrianski vojvodovia s uhorskými kráľmi nezriedka súperili, žili v nepriateľstve, ba aj vo vojne, sotva by sa so svojimi mincami dostali do Ostrihomu, a preto si nitriansky numizmatik Ján Hunka myslí, že mincovňa musela mať sídlo v Nitre. Pravda, mincovňa sa sotva niekedy nájde - bola to len nevelká dielňa, vybavená bežným kováčskym náradím; objaviť originálne razidlo, vzácny, dobre strážený nástroj, je takmer vylúčené, nepravdepodobný je aj odpad, lebo to bol odpad zo vzácného kovu: odstrižky strieborného plechu, strieborné zliatky, pokazené mince; nájsť by sa možno mohli keramické tégly, v ktorých sa striebro tavilo, ale aj to by bola obrovská náhoda.*

Situácia bola iná, keď sa Belo stal uhorským kráľom.

Odohralo sa to za dramatických okolností:

„Keďže telesná láska a príbuzenstvo býva zvyčajne často prekážkou spravodlivosti, aj u kráľa Ondreja láska k synovi zvíťazila nad spravodlivosťou. Totiž svojho syna už v detskom veku ako starec, v dvanástom roku svojho panovania, dal pomazať za kráľa.“

* O ťažkostiach s objavom starej mincovne sa píše v Stopách dávnej minulosti 2 (Slovensko v staroveku) v kapitole Hádanka bratislavských Keltov.

Šalamún mal štyri roky, na kráľa naozaj málo, ale Ondrej iba štyridsaťdva, to nebolo dosť na starca ani v stredoveku - z citovaných riadkov cítiť kronikárovu zaujatosť voči Ondrejovi.

„Keď sa potom počas obradu spievalo Buď pánom svojich bratov a vojvodovi Belovi prostredníctvom tlmočníka oznámili, že dieťa Šalamún je mu ustanovený za pána, veľmi ho to rozhorčilo. Pretože bol veľmi bystroumný a chcel predísť nástrahám svojho brata, kráľa Ondreja, odišiel s celou svojou rodinou ku svokrovi do Poľska. Keď sa o tom dopočul kráľ Ondrej, obával sa jeho nečestných zámerov a poslal svojho syna Šalamúna k svokrovi - nemeckému cisárovi.* Nasledovali ho premnohí uhorskí veľmoži" (*Dubnická kronika*).

Je to zvláštne, ako ľudia dokáže zmeniť túžba po moci.

V roku 1048 Ondrej svojho brata láskyplne pozval do Uhorska. Celé roky sa spoločne bránili útokom cisára Henricha, ktorý sa nechcel zmieriť s uhorskou nezávislosťou. Keď sa vojna skončila, Henrich a Ondrej potvrdili mier sobášom svojich detí.

Takto o tom píše Dubnická kronika:

„Kráľovský sobáš oslavovali pri rieke Morave (*možno na Moravskom poli alebo na Devíne - pozn. P. D.*), čím sa naozaj posilnil uzavretý mier. Kráľ Ondrej čoskoro nato ochrnul, a tak v letnom, ako aj v zimnom období ho museli prenášať na nosidlách."

Nepíše sa to celkom presne. Ondrej I. nastúpil na trón v roku 1046, Šalamún sa narodil v roku 1053 a oženil sa v roku 1063, keď bol Ondrej už tri roky mŕtvy. Bratovražedný boj sa musel odohrať pred Šalamúnovým sobášom; azda si kronikár pomýlil sobáš so zásnubami.

„Vojvoda Belo porozprával poľskému kniežaťu o krivde, ktorú mu spôsobil jeho brat, kráľ Ondrej. Knieža mu účinne pomohol. A tak vojvoda Belo pod ochranou troch šíkov svojho svokra sa vrátil do Uhorska.

Kráľ Ondrej predpokladal, že Belo príde do Uhorska s vojenskou mocou, a preto si od nemeckého cisára vyžiadal dvoch veliteľov, a to Viliama a Potha. Prijal pomoc aj od českého kniežaťa (Vratislava II.), s ktorým bol v príbuzenskom vzťahu,** a spoliehal sa na veľký počet žoldnierov.

Desaťročného Šalamúna oženili s Juditou, dcérou cisára Henricha III. * Mal za manželku Ondrejovu dcéru Adelaidu.

Po skončení výskumu vrátili archeológovia balvany na pôvodné miesto, a tak dodnes pripomínajú dávnu minulosť.

Prstienky z dražovského
cintorína.

Vo svojom vojsku nemal veľa Uhrov. Mnohí totiž nasledovali jeho syna Šalamúna a spomedzi tých, čo v krajine zostali, sa väčšinou pridali k vojvodovi Belovi. Ten sa dozvedel, že kráľ Ondrej má obrovské množstvo žoldnierov, a rozhodol sa radšej zomrieť vo vojne než bez boja nechať kráľovské vojsko. Belo viedol nebojácne a rozohnene svoje vojsko proti Ondrejovi k Tise. Velitelia Viliam a Poth, hnaní nemeckou neskrotnosťou, prekročili so svojimi šípmi túto rieku a začal sa boj. Obe strany udatne bojovali a Belo dosiahol s pomocou Božou víťazstvo. Takmer všetci Nemci tam padli a ich velitelia boli zajatí. Keď Uhri na strane kráľa Ondreja videli, že víťazom sa stal vojvoda Belo, kráľa Ondreja opustili a pridali sa k nemu. Kráľ Ondrej utekal smerom do Nemecka, no nepodarilo sa mu zachrániť. Pri Mošonskej bráne ho chytili a zadržali. V bakonskom lese blízko dediny Zirc ho nechali osamoteného a čoskoro tam zomrel. Pochovali ho v Kláštore svätého Aniana, ktorý dal pri Blatenskom jazere v Tiháni postaviť. Zajali aj české knieža a oslepili ho."

Aj v tomto prípade sa kronikár mýli. Do uhorského zajatia by musel padnúť Vratislav, ktorý sa stal českým kniežaťom Vratislavom II. až o rok a v roku 1085 získal korunu ako prvý český kráľ. Pre naše rozprávanie je však dôležité, že Bela v roku 1060 korunovali za uhorského kráľa (nitrianskym vojvodom sa stal jeho syn Gejza).

Nebude celkom náhoda, ak sme sa s Belom stretli pod múrmi dražovského kostola. Minca v hrobe sa totiž považuje za prežitok pohanského zvyku, a práve pri nástupe Bela na trón sa ukázalo, ako veľmi sa potomkovia starých Maďarov usilovali vrátiť k pohanstvu.

„Preláskavý kráľ rozoslal po celom Uhorsku hlásateľov, aby z každej obce povolali do kráľovskej rady dvoch výrečných starcov. Ku kráľovi do Stoličného Belehradu neprišli iba úradníci, ale aj sedliaci a sluhovia, teda všetok pospolitý ľud. Keď kráľ, biskupi i šľachta videli takéto nesmierne množstvo, začali sa obávať, či ich azda nenapadnú. Vstúpili preto do mesta a strážili ho. Ľudia si ustanovili svojich predstavených, pre ktorých zhotovili drevené pódium, aby ich všetci mohli vidieť a počuť. Ich predstavení vyslali ku kráľovi a k šľachte poslov, ktorí takto prehovorili: ‚Dovoľ nám žiť podľa obyčaji našich otcov a správať sa ako pohania; biskupov kameňovať, vytrhávať kňazom vnútornosti, klerikov zahrdúsiť, vyberačov desiatkov obesiť, zboriť kostoly a zrucať zvony.‘ Kráľ si to všetko vypočul, zosmutnel a žiadal trojdňovú lehotu na premýšľanie. Medzitým ich predstavení sedeli na vysokom pódium a hanebnými a bez-

Alexander Ruttkay nad plánom náleziska.

Dražovská panoráma.

Krásna architektonického detailu.

božnými spevmi tupili vieru. A všetok ľud s tým vyjadroval súhlas slovami: ‚Nech je to tak, nech je to tak.‘ Pokým však čakali tri dni na kráľovu odpoveď, na jeho rozkaz vrhli sa na nich ozbrojení vojaci, niektorých z nich zabili a ich predstavených z vysokého pódia zhodili a zmámili. Ostatných spúťali a kru- to zbičovali. A týmto zabíjaním, spúťaním a korbáčovaním ich vojaci ledva skrotili. Odvtedy, čo svätý Štefan kráľ priviedol Uhorsko ku Kristovi, vrátilo sa k pohanstvu dvakrát: prvýkrát v období kráľa Ondreja a druhýkrát počas vlády kráľa Bela, ako sme to teraz napísali" (*Dubnická kronika*).

Belo panoval úspešne, nie však dlho.

„Keď bohobojný kráľ Belo zavšíšil tretí rok svojho panovania, na kráľovskom majetku v Demeši pádom z rútiaceho sa trónu si doráňal telo a potom upadol do nevyliciteľnej choroby. Pre isté naliehavé záležitosti krajiny zanesli ho položivého k potoku Kytusna, kde sa pobral z tohto sveta" (*Dubnická kronika*).

Belovou smrťou sa začala nová kapitola uhorskej aj nitrianskej histórie, nové kolo bojov o trón, ale aj nová kapitola tejto knihy. Skôr ako k nej pristúpime, vráťme sa ešte k dražovskému kostolíku.

Skúmať dejiny nejakej stavby nie je vôbec jednoduché. V Dražovciach to uľahčila zvláštna okolnosť - pod tehlovou podlahou ležalo sedem ďalších podláh: každá z iného obdobia, jedna nad druhou, oddelené maltou, v mladších časoch tehľami. Vytvárali akýsi dejepisný regál, ktorý delil staršie od mladšieho.

Najstaršia podlaha ležala takmer meter pod dnešnou. Do kostola sa vtedy zostupovalo po troch schodoch z hrubých kameňov. Pravda, bol to iný kostol, zostali z neho iba základy. Kostol totiž nepostavili odrazu, mal dlhú, dramatickú minulosť, obdobia svojho vzostupu i úplného pádu. Postavili ho v prvej polovici 11. storočia v predrománskom štýle. Možno ho dal postaviť Dražej, ktorého spomína Zoborská listina z roku 1111, možno sa do jeho majetku dostal neskôr. Je to zvláštne - veď podľa tradičných predstáv slovenský zemepán nemal v Dražovciach čo hľadať: vpád staromaďarských kmeňov zničil Veľkú Moravu aj s nositeľmi jej štátnosti, veľmožmi i zemepánmi.

Ako to spojiť s faktom, že Dražovce ešte aj o dvesto rokov neskôr patrili Dražejovi?

Taká vec stojí isto za zamyslenie.

Predrománsky kostol zanikol úplne, celkom sa stratil - zostali len základy, na ktorých vyrástol nový románsky kostol. Zmizol aj ten. O jeho čase však

dodnes svedčia náročia z mohutných kamenných kvádrov. Tie sú mohutné až nezvyčajne, a stopy po malte, ktoré sa na nich našli, dokazujú, že ich použili už druhý raz a pochádzajú zo staršej zbúranej budovy, o ktorej nevieme celkom nič.

Kamenné kvádre sa stali súčasťou mladšieho románskeho kostolíka, ktorý už nezmizol tak dôkladne ako jeho predchodca. Aj on spustol, a keď ho obnovili - bolo to už tretí raz -, zostali z neho len kamenné múry, ešte vždy vysoké asi tri metre. Pri tejto prestavbe sa z neznámeho dôvodu nevrátili ku kamennej stavbe, ale pôvodné múry dostavali tehľami.

V tom čase patrili kostol zoborským benediktínom a jeden z nich bol dražovským farárom.

Pre naše rozprávanie sú dôležité hroby z tých čias. Našli sa v nich zaujímavé veci: kovové časti opaskov, spona s latinským nápisom Nádej moja u Boha, no najmä - čelenka s obrazom Meluzíny. V hrobe z polovice 14. storočia!

Dražovská Meluzína je teda o pol storočia staršia ako zápis Jeana d'Arras... Ako si to vysvetliť?

Na tomto mieste sa zrejme častejšie odohrávali nepravdepodobné veci.

Napokon, prečo treba stále čosi vysvetľovať? Dá sa to vôbec? Čím väčšmi ideme dozadu, tým máme menej stôp, tým hrubšia je vrstva času, pod ktorou sa strácajú staré príbehy. S tým sa asi treba zmieriť.

Pravda, ani nové príbehy nemusia vždy potešiť. Keď totiž zanikol Zoborský kláštor, dražovský kostolík osirel, zostal bez ochrany a stala sa z neho bezbranná korisť pre tých, čo ničia. Zachovala sa správa, že okolo roku 1660 museli na kostolíku zamurovať okná, aby ho ochránili pred zlodejmi. Ďalšia správa z biskupskej vizitácie v roku 1766 spomína vstupnú bránu z dvojitých dosák s pevnou zámkou. A ešte jedna správa z roku 1782: po odchode zoborských kamaldulov vtrhli do kostolíka poddaní z okolitých dedín. Spustošili ho, prerúbali sa do krýpt, mŕtvym šľachticom ukradli mentieky a potom ich sami nosili.

Vždy sú takí, čo stavajú, i takí, čo ničia. Možno práve v tom je dejinné poučenie: zvyčajne za všetkým hľadáme veľké historické udalosti, niekedy však stačí zopár lumpov alebo zvedavcov, ktorí pôvodne možno ani nechceli vykonať nič zlé.

Interiér kostola.

The image displays three distinct bracelets made from Luzianok wood against a plain white background. The top-left bracelet is a simple, smooth, light-brown wooden band. The top-right bracelet is a darker, reddish-brown band with a slightly textured surface. The bottom bracelet is a thick, dark brown band with a prominent, intricate braided or twisted texture. The text 'Náramky z Lužianok.' is centered in the upper right area of the image.

Náramky z Lužianok.

Kláštor v Hronskom Beňadiku* nie je obyčajný kláštor, ale kláštor - pevnosť. Vidieť to už na prvý pohľad. Z pôvodnej románskej stavby nezostalo nič, lebo po dvoch storočiach, ktoré prešli od založenia, museli kláštor postaviť takmer nanovo. A urobili to veľkolepo: na stredovekom námestí nad cestou do Nitry (tento smer je dôležitý) stojí katedrála s nádherným gotickým portálom a dvoma vysoko vyťahnutými vežami, ktoré vidieť už zďaleka.

Z druhej strany nad cestou od Levíc, napoly skryté, nalepené na skale, stoja hrubé kamenné múry s otvormi delostreleckých strieľní. Podľa pravidiel vojenskej stratégie ponúkajú výhľad do úzkeho priechodu pomedzi hory.

Z juhu prichádzali Turci a zo strachu pred nimi premenili kláštor na pevnosť.

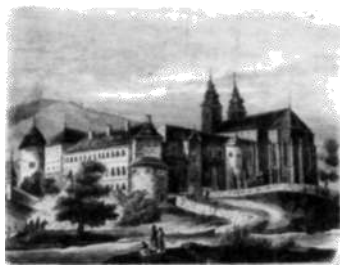
Na dostrel od strieľní stojí Slovenská brána. Už nie taká, aká bývala. Pod Hronským Beňadikom ju nasilu rozšírili, aby sa do nej popratat Hron, železnica a cesta; tri živly a všetky tri nasmerované do iného sveta. Tesne za Hronským Beňadikom, v Psiaroch, sa totiž krajina nečakane zmení. Najväčšmi to cítiť v člne: prudký sklon riečného dna sa odrazu narovná, búrlivá horská rieka, až dovtedy plná čerejží, tiesňav, balvanov a na nich zachytených konárov a kmeňov, odrazu spomalí, takmer sa zastaví a potom - zbavená horského puta - sa doširoka roztečie. Na mieste dlhom vari sto metrov (možno o nie-čo viac) aj neznaný človek odrazu precíti, čo sú to Horniaky a Dolniaky, aký je rozdiel medzi dvoma svetmi, ktoré spoločne tvoria Slovensko.

Asi štyri kilometre pod Hronským Beňadikom ležia Kozárovce. Meno obce je historickou pamiatkou, dali mu ho Chazari - Kozári, pôvodní obyvatelia, príslušníci pohanského kočovného kmeňa turecko-tatárskeho pôvodu, ktorí k nám prišli z povolžských stepí; uhorskí králi ich využívali ako strážcov ciest a hraníc, čo je napokon tiež jeden z dokladov, že sme sa dostali na roz-

* Pôvodne Hronský Svätý Beňadik.

Kláštor s pohľadom na prvé bralo Slovenskej brány na pohľadnici z 19. storočia. Foto: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky.

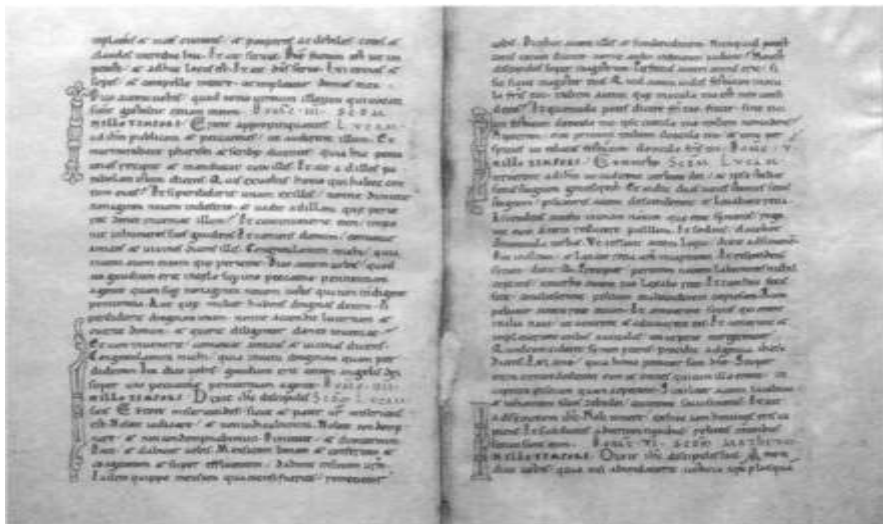
Kláštor v 19. storočí.
Foto: Pamiatkový úrad
Slovenskej republiky.

hranie dvoch svetov.* Ďalší doklad ponúkajú dnešné, už celkom nehistorické Kozárovce - rýchliková stanica postavená na brehu Hrona a farebné člny na peróne. Vyniesli ich tam vodáci, ktorým šlo o športový výkon, o boj s prudkou a dravou vodou, ďalej sa plavia už len romantici, ktorí milujú široký pás krajiny medzi dvoma hrádzami s tíško plynúcou vodou, tmlenou mŕtvymi ramenami a meandrami, s nádhernými piesčninami, lúkami a lužnými lesmi, miestami, kde sa zastavil čas a ľudia tam už veľmi nechodia, azda len rybári, mŕtkvo hľadiaci z brehu na svoj plaváčik...

Škoda, že už to nie je pravda. Všetko sa zmenilo na nepoznanie. Hron je iný, zničený, natlačený do kanálov, miestami presťahovaný na úplne iné miesto, necitlivo odrezaný od vedľajších tokov a slepých ramien, zväčša už vysušených, niekde zasypaných; ale ešte pred tridsiatimi rokmi človek, ktorý sa plavil dolu prúdom, až bolestne krásne cítil, ako sa tá mohutná valiaca sa rieka, ktorá neznesie v ceste prekážku, odrazu upokojí, opustí úzku dolinu a rozleje sa do pokojnej šírky.

* V slovenskom miestopise sa zachovali mená viacerých kočovných národov, nielen Kozárov - Chazarov - Kabarov, ale aj Polovcov - Plavcov (Plavecký Mikuláš, Plavecké Podhradie, Plavecké Jazero, Plavecký hrad, Plavec...), Pečenehov (Pečeňady, Pečenice); žili u nás aj Kumáni a ďalší. Rozlíšiť ich je veľmi zložitá. Meno dostali zväčša v gréckom Byzantsku, a aj tam bez istoty, o koho vlastne ide. Prúdy kočovníkov boli etnicky veľmi pestré a možnosti na ich poznávanie veľmi obmedzené. Pomenovanie jednotlivých kočovných kmeňov v Uhorskom kráľovstve je otázkou historickej interpretácie, názoru kronikára, a ten nemusel byť pravdivý. Pečenehovia napríklad prišli na hranice Uhorska skôr ako Kumáni. Kumáni zaujali toto územie až potom, keď sa Pečenehovia odsťahovali, nik však nevie s istotou povedať, či skutočne odišli všetci, či časť nezostala a nepridala sa ku Kumánom. Je potom len vecou kronikára, ako ich pomenoval.

Nitriansky kódex (evanjeliár) je dnes uložený v Nitrianskom biskupstve, všeobecne sa však predpokladá, že vznikol v kláštore v Hronskom Svätom Beňadiku (okolo roku 1083) podľa severofrancúzskej predlohy.

Ani zo Slovenskej brány veľa nezostalo. Nasilu ju pretrhli železnicou a hradskou, otkli kameňolomom, no svoju majestátnosť celkom nestratila, tým skôr, že ešte žijú ľudia, ktorí počuli od starých otcov, aký kedysi ponúkala veľkolepý pohľad. V rokoch 1895 a 1896 ju vyhodili do vzduchu, aby uvoľnila miesto železničnej trati. Dielo skazy potom dokonali v tridsiatych rokoch minulého storočia, keď odstránili nebezpečne naklonené bralo, ktoré každú chvíľu mohlo zavalit' trať i cestu.

Pravda, vtedy už Slovenská brána stratila zmysel, nič nestrážila, naopak, prekážala. Napokon, iné brány skončili ešte horšie. Kráľovstvo chránil celý systém krajinských brán, komplex prírodných prekážok, vo chvíľach nebezpečenstva spevňovaný kamennými závalmi, zásekmi z pováľaných kmeňov, na vhodných miestach s hradmi, hľadiskami a ich posádkami. Boli to úzke priechody, koridory dlhé len niekoľko sto metrov - do nich sa vejárovito zbíhali cesty a za nimi sa zasa rozchádzali každá svojím smerom. Ich jestvovanie pripomínajú zväčša už len miestne názvy: Branisko, Devínska brána (v minulosti nazývaná Porta Hungarica, Uhorská brána), Beckovská brána, Uhrecká brána, Brekovská brána a iné. Nejestvujú, ale v minulosti zohrávali nezastupiteľnú, povedal by som dejinotvornú úlohu.

Takto to napísal Václav Chaloupecký:

„Kmenové našeho národa, tak jako vůbec kmeny barbarských národu v té době, nevynikaly ani počtem, ani vojenskou a technickou organizací. Proto mohly se udržeti toliko v krajích, kde příroda sama byla jim z velké části do-statečnou ochranou. Na Slovensku byly to zejména pomezne hory a hvozdy na severu, východě a západě, a pomezne bažiny dunajské na jihu slovenské země, které tvořily takové přirozené palisády kmenům v ní sídlícím. A jedině tam, kde tyto přirozené hradby dovolovaly, jedině na místech, kde prales nebo bažiny se poněkud zužovaly a hory nížily, vznikají průchody, kudy jako přirozenými branami vstupovaly do země stezky a cesty ze sousedství. Tyto přirozené

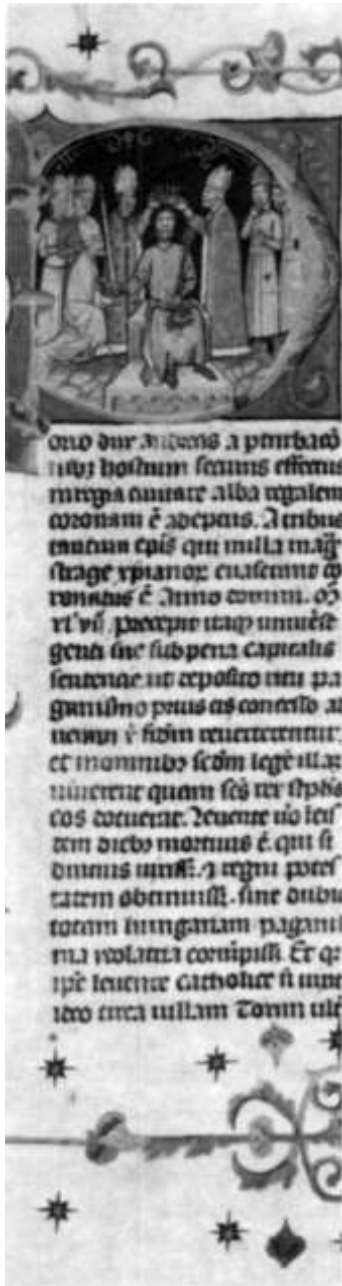

Mohutná bašta, svedectvo čias, keď kláštor slúžil ako pevnosť. Foto: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky

Vznikol pre liturgické potreby a práve hlavný sviatok svätého Benedikta sa považuje za doklad, že miestom jeho vzniku bolo Hronskosvätobeňadické opátstvo. Pravda, nie je to jediná možnosť. Július Sopko predpokladá, že ho vyhotovili na Zobore.

Korunovanie Ondreja.
Obrázková kronika.

dominanty určovali komunikační spojení země od pravěku a zůstaly rozhodujícím momentem vlastně dodnes. Celkem lze říci, že po výtce asi tam, kde dnes železniční trati nebo velké silnice přecházejí přirozené hranice starého Slovenska, vedly už v raném středověku (ba snad už v pravěku) stezky ze země sousedních. Tam, kde tyto stezky přecházely vlastní hranici, bývaly brány zemské a při nich stráže, pečující jednak o bezpečnost země, o vybírání celních poplatků a j. Bývaly často u přechodu říčních linií nebo u bažinatých rozvodí, kde rostlo trstí a kde bývaly pomezí brody. Při cestách pak vedoucích dovnitř země bývaly ochranné závory a záseky a konečně obranné hrady."

Azda to nebol zbytočný opis; Hronský Svätý Beňadik v stredoveku a ešte v starších časoch si nemožno predstaviť bez pralesov, vysokých hô a príkrych svahov, bez prudkej rieky, ktorá sa predierala divočinou a uľahčovala cestu ľuďom, čo putovali do Kremnice, Banskej Štiavnice a ďalej do stredoslovenských hôr, rozprávkovo bohatých na drahé a farebné kovy.

No nielen to, rovno pod kláštorom sa od rieky odkláňala ďalšia cesta, ktorá viedla na juhozápad, do srdca krajiny, do Nítry.

V hustých lesoch bolo ľahko zablúdiť. Prihodilo sa to aj uhorskému kráľovi, nám už známemu Gejzovi; kôň ho pri prenasledovaní zveri zanesol na miesta, z ktorých nepoznal cestu. Už sa stmievalo, keď uprostred hôr zbadal svetielko. Vybral sa za ním a prišiel k jaskyni. Kľučal v nej akýsi kajúcnik a modlil sa za odpustenie hriechov. Gejza sa lepšie prizrel a vtedy videl, že je to jeho bratanec kráľ Šalamún, ktorý sa uchýlil na odľahlé miesta, aby sa tam modlil a rozjímal, keď ho Gejza krátko predtým porazil v krvavom boji. Gejzu dojala zvláštna scéna a na pamiatku dal na mieste jaskyne postaviť kláštor.

Vyznieva to ako rozprávka. No toto rozprávanie sa opiera o starý záznam zo stredovekých kroník: „Keď došiel (Šalamún) k akémusi vysokému vrchu, povedal svojim, aby si na chvíľu odpočinuli a najmä umožnili koňom sa nakŕmiť. Sám odložil štít, vzdialil sa, predstierajúc, že sa vzápätí vráti. Avšak nič netušiacich opustil, pobral sa preč, vošiel do tmavého lesa a už nikdy viac sa neukázal. Akiste ho toľkými protivenstvami gniaveného navštívil spasiteľný Duch Svätý. Príkoria ho už väčšmi nezatvrdili, lebo vlastným rozhodnutím už nedokázal ďalej bojovať proti Božej spravodlivosti. Pocítil milosrdnú Božiu ruku, pri spomienke na svoje skutky žiaľil, a pokiaľ sa to dá správne ľudsky posúdiť, so skrúšeným srdcom a v snahe to odčiniť kajúcnie oľutoval svoje hriechy. Vskutku šťastná to skrúšenosť, ktorá nabáda na polepšenie.

Hľa, urodzené telo kráľa Šalamúna, živené kráľovskými dobrotami, le- ži zmorené v prachu a v popole. Ten, ktorý predtým bojoval o pomínutelné, usiluje sa teraz o nebeské. Zvyšok svojho života trávil na púťach, v modlitbe, v pôstoch a v bdeniach, ako aj v úpenlivých prosbách" (*Dubnická kronika*).

Je to zvláštne. Nestávalo sa, aby sa kronikári, keď ide o kráľa, tak veľmi odchýlili od vecnej informácie a nahradili ju povestou, navyše veľmi podobnou povesti o Svätoplukovej smrti, ako ju zapísal český Kosmas. Musel jestvovať dôvod, aby sa historický Šalamún premenil na takmer nadprirodzenú bytosť.

„V Uhorsku ho raz videli v období panovania kráľa Kolomana, ale vzápätí vraj zmizol. Inokedy sa objavil v mníšskom rúchu. Sprevádzaný dvoma sluhami prišiel do kráľovského Stoličného Belehradu, kde prijal z rúk svojho brata Ladislava almužnu. Keď ho Ladislav spoznal, preľakol sa. Neskôr ho dal usilovne hľadať, no nijako ho už nemohli nájsť.“

Zámenu bratanca za brata neviem vysvetliť, ale aj oznam o Šalamúnovej smrti je nezvyčajný: „Presťahoval sa z tohto sveta k Pánovi a pochovali ho v Istrii, v meste Pule.“

Pokojná a tichá informácia bez drám, ktoré sa dovedty takmer nevyhnutne spájali so skonom kráľov. Pripomeňme si Vazulovo oslepenie, ktoré predchádzalo smrť svätého Štefana, popravu Samuela Abu, oslepenie a následný skon Petra Orseola, porážku, ťažké zranenie a zajatie, ktoré predchádzalo koncu Ondreja I. Aj Belo (ako si ešte povieme) zomrel za nepochopiteľných okolností...

Iba Šalamún sa presťahoval k Pánovi. Akoby Šalamún požíval osobitnú úctu.

Ani po smrti sa naňho nezabudlo. Vyše sto rokov sa tešil povesti svätca, no napokon musel ustúpiť Gejzovmu bratovi Ladislavovi, ktorý boj so Šalamúnom priviedol do víťazného konca, keď ho v roku 1192 vyhlásili za svätého, čím definitívne vytlačil Šalamúna aj z tohto bojiska.

Boj o uhorský trón, ktorý sa skončil úplným víťazstvom nitrianskych Arpádovcov, je jedinečnou, dramatickou kapitolou uhorských, ale aj špecificky slovenských dejín. Pripomeňme si niektoré udalosti, i keď ich už sčasti poznáme.

Štvrtý uhorský kráľ Ondrej, syn nitrianskeho Vazula, nemal syna. Počas krátkeho vyhnanstva v Čechách si vzal za manželku bližšie neznámu Češku, ktorá

Korunovácia malého Šalamúna pri lôžku chorého otca Ondreja I.
Obrázková kronika.

V druhej polovici 15. storočia Nitriansky evanjeliár zrejme v Hronskom Svätom Beňadiku zaviazali do väzby so striebornou pozlátenou prednou doskou. Ide pravdepodobne o dielo zlatníckeho majstra zo stredoslovenských banských miest (v dvojkříži sú údajne uložené triesky zo Svätého kríža, ktoré neznámy pútnik priviezol z Jeruzalema).

mu porodila dcéru Adelaidu. Keď sa vzdal nádeje na mužského potomka (mal iba nemanželského syna Juraja), v roku 1048 za svojho nástupcu určil brata Bela, v tých časoch nitrianskeho vojvodu. Krátko nato však odovdel a uzavrel nové manželstvo s Anastáziou, dcérou kyjevského veľkokniežaťa Jaroslava I. Múdreho. Keď mu porodila dvoch synov, Šalamúna a Dávida, zmenil svoje pôvodné rozhodnutie. V roku 1058 sa stretol s nemeckým kráľom Henrichom IV.*, s ktorým dovtedy viedol časté vojny, a uzavrel s ním mier. Potvrdili ho zás nubami päťročného Šalamúna s jedenásťročnou Henrichovou sestrou Juditou. Krátko nato Ondreja porazilo a po záchvate mŕtvice ochrnul, čo azda ešte urýchlilo jeho rozhodnutie, lebo v tom istom roku dal Šalamúna korunovať za nového kráľa.

To bolo porušenie slova, ktoré Belo nestrpel.

Podľa kronikárov ho Ondrej nasledujúci rok pozval do Stoličného Belehradu. Vysvetlil mu, že Šalamúna dal korunovať len preto, aby zabránil vojne s Nemcami, na svojom rozhodnutí však netrvá. Ukázal na purpurový koberec, na ktorom bola položená koruna a meč - koruna ako symbol kráľovského titulu, meč ako symbol kniežatstva -, a vyzval Bela, aby si vybral, podriadi sa vraj akémukol'vek rozhodnutiu. Lenže Belo vedel, že ide o jeho život, už predtým ho totiž varovali, že ak si vyberie korunu, pripravení vrahovia ho zabijú. Vzal teda meč a vzápätí ušiel k poľskému kráľovi Boleslavovi II. Smelému.

Už nasledujúci rok došlo k otvorenej vojne. Ondrej odviedol rodinu do Rakúska a vrátil sa s veľkým nemeckým a českým vojskom. Lenže Belo, podporovaný Poliakmi, sa boju nevyhol. A dobre urobil. Keď sa v rozhodujúcej

* Henrich IV. je veľmi slávny panovník. V boji o investitúru (právo menovať biskupov) sa dostal do ostrého sporu s pápežom Gregorom VII. Ten ho dal do klatby a vyzval kniežatá na voľbu nového cisára. Henrich musel ustúpiť. Scéna bosého cisára oblečeného v rúchu kajúcnika, ako v Canosse leží pri nohách pápeža a prosí o odpustenie, je známa z literatúry, z dobových i romantických obrazov, a slovné spojenie prísť do Canossy sa stále používa ako obraz pokorenia. Henrich IV. mal v čase stretnutia s uhorským kráľom Ondrejom I. len osem rokov, namiesto neho rozhodovali radcovia, ale už o dvadsať rokov sa Európa rozdelila na dva tábory: pápežský a cisársky, a príslušnosť k jednému alebo druhému mohla mať ďalekosiahle následky. Český knieža Vladislav II. získal za vernosť cisárovi kráľovskú korunu. Keď totiž Henrich zosilnel, vtiahol do Ríma a dosadil nového pápeža. Napokon aj tak prehral, lebo sa proti nemu postavil vlastný syn Henrich V. a prinútil ho odstúpiť.

Kráľ Šalamún a Dávid
(Obrázková kronika).

Slávnostná investitúra biskupa.

Poníženie Henricha IV. v Canosse. Na iluminácii z 12. storočia vidieť, ako kľačí pri nohách pápeža Gregora VII. Vpravo grófkva Matilda, ktorá orodovala za kráľa.

Vyhnanie pápeža Gregora VII.

bitke začalo prikláňať víťazstvo na jeho stranu, uhorskí vojaci prebehli k nemu a pomohli mu poraziť Nemcov. Ondrej utrpel ťažké zranenie. Zajali ho a o krátky čas zomrel.

Novým kráľom sa stal Belo. Dlhو však nevládol. V roku 1063 zomrel za veľmi kuriózných, ťažko pochopiteľných okolností - podľa kronikárov sa pod ním zrútil trón.

Nasledujúce udalosti opisuje Dubnická kronika:

„Keď sa kráľ Šalamún dozvedel o smrti kráľa Bela, poponáhlal sa k svojmu svokrovi, nemeckému cisárovi, s prosbou, aby ho opäť dosadil na uhorský trón. Jeho prosbu cisár s uspokojením prijal a so znamenitým vojskom Rímskej ríše, ako aj v slávnostnom sprievode, zodpovedajúcom cisárskej jasnosti, priviedol Šalamúna do Uhorska. Medzitým Gejza, syn kráľa Bela, múdry a rozhladený, odišiel s dvoma mladšími bratmi opačným smerom - do poľských končín, pretože nemohol zastaviť Šalamúnov útok. Kráľ Šalamún prenikol bez ťažkosti do Uhorska (v tom čase bez kráľa) a bezpečne prišiel do kráľovského mesta - do Stoličného Belehradu. So súhlasom a akklamáciou Uhrov ho slávnostne korunovaného posadil na otcovský trón. No len čo sa cisár vzdialil, Gejza sa poponáhlal zo svojho útočiska do Uhorska. Šalamún ako nový kráľ ešte nemal pevné postavenie v krajine a obával sa možného napadnutia Gejzom s poľským vojskom. Preto nakrátko so svojimi oddielmi odtiahol a utáboril sa na bezpečnom, dobre opevnenom hrade Mošon.

Biskupi a iní cirkevní činitelia sa horlivo usilovali o uzavretie mieru medzi nimi: najmä biskup Dezider. Chlácholivým a ľúbezným dohovaraním napokon obmäkčil srdce vojvodu Gejzu. Navrhol mu, aby vrátil kráľovstvo Šalamúnovi a ponechal si vojvodstvo, ktoré predtým v pokoji spravoval jeho otec. Gejza ho uposlúchol a prestal sa sváriť. Za účasti veľmožov krajiny vlastnými rukami úctyhodným spôsobom korunoval kráľa Šalamúna. Zástupy Uhrov boli svedkami dosiahnutia mieru medzi kráľom a vojvodom, ako aj ich vzájomnej lásky. Chválili Boha, pôvodcu pokoja, a nastala veľká radosť medzi ľuďom."

Ale ani v takto opisovanej chvíli kronikári neboli nezaujati:

„Kráľ Šalamún a jeho brat Dávid nemali vôbec deti a nimi vymizlo semeno kráľa Ondreja. Veríme, že sa to stalo Božím riadením, lebo keď sa Ondrej vrátil spolu s bratom Leventem prvýkrát do Uhorska s úmyslom zmocniť sa krajiny, dopustil, aby bezbožný Vatha a iní ničomníci preliali krv mnohých svätých. Medzi kráľom a vojvodom prekvital pokojný mier asi trinásť rokov."

Spomenutých trinásť rokov žili nielen v mieri, ale často bok po boku aj bojovali: porazili Kumánov a Pečenehov, ktorí vtrhli do Uhorska, podnikli odvetnú výpravu proti Čechom a proti Belehradu, a práve po belehradskom víťazstve nastali medzi nimi prvé spory. Kronikár hľadal vinu u Šalamúna:

„Navyše župan Vid jednostaj podnecoval kráľa, aby vyhnal vojvodu Gejzu, a tak sa poľahky zmocnil jeho vojvodstva. Vravel mu, že to pôjde bez ťažkostí, pretože kráľ má viac vojakov ako vojvoda; ďalej mu radil, že sa to nemá oddať, lež čím skôr urýchliť, a huckal ho týmto porovnaním: „Ako sa dva ostré meče nedajú vtesnať do tej istej pošvy, tak ani vy v tomže kráľovstve nemôžete spolu vládnuť.“ Jedovaté slová župana Vida na kráľa zapôsobili a ovládla ho nenávisť a hnev. Od toho času hľadal príležitosť, aby sa vojvodu Gejzu zmocnil buď úkladmi, alebo v boji. Ďalej sa však pretvaroval a predstierajúc priateľstvo, nechal ho odísť do vojvodstva.“

Kronikárom netreba závidieť. Kroniky písali s časovým odstupom sto-ročí, staré nenávisťi a vášne vtedy už dávno vychladli a oni stáli pred ťažkou úlohou: zdôvodniť zvrhnutie legálneho kráľa. Lebo zrada kráľa bol najťažší zločin, a táto zásada sa nikdy nezmenila. Záležitosť museli navyše vyriešiť tak, aby ani Šalamún nepochodil celkom zle, lebo raz darmo, bol to kráľ, aj keď porazený. Gejza musel zostať čistý, no najmä Ladislav, lebo ten dosiahol svätosť. Azda preto sa v legende Život uhorského kráľa svätého Ladislava táto nepekčná udalosť vôbec nespomína a vina, ak o vine možno hovoriť, sa pripisuje výhradne Gejzovi: „Rodným bratom Ladislavovým bol Magnus, slávny kráľ, ktorého ľud volal Gejza. Tento pobožný a katolíckej viere verný muž bol taký ozdobený cnostnými mravmi a dobrými skutkami, že keby tomu nebránil jeho bratský spor s kráľom Šalamúnom, už po dlhý čas by jasne žiaril svätosťou a slávou.“

Kronikári pracujú veľmi opatrne, v zásade ich však vedie snaha postaviť princíp „vhodného kráľa“ nad princíp „zákonného kráľa“, lebo ten sa správal nečestne. V roku 1072 „odkázal vojvodom, aby obaja prišli k nemu s vojskom a vypravili sa proti gréckemu hradu Niš.* Kráľ pritom zamýšľal pomocou ľsti ich zahubiť.“ Oni však dobre vedeli, o čo mu ide, preto si Ladislav nechal polo- vicu vojska a nepripojil sa k ťaženiu. Gejza prišiel ku kráľovi, „no neodvážili sa

* Dnes Niš v Srbsku.

Pápež odovzdáva insígnie
cisárovi Henrichovi V.

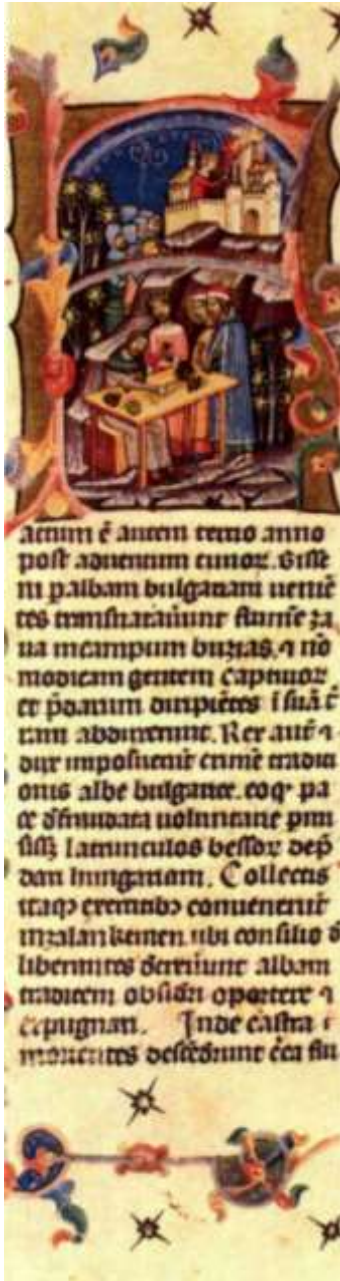

Prvý český kráľ Vratislav na nástennej maľbe v Znojemskej rotunde.

Henrich IV. a jeho synovia Henrich a Konrád.

Šalamún, Gejza a Ladislav bojovali trinásť rokov bok po boku a neraz si delili aj korisť. Obrázková kronika.

mu spôsobiť nejaké príkorie, lebo nepochybovali o tom, že jeho brat Ladislav sa im silnou rukou pomstí".

Je to úžasná informácia: aj polovica kniežacieho vojska (bratia si tretinu kráľovstva podelili, Gejza dostal Nitriansko Ladislav Biharsko) predstavovala silu, proti ktorej sa neodvážil postaviť ani kráľ. Neuveriteľné vyzdvihnutie významu vtedajšieho Nitrianskeho kniežatstva!

Šalamún a Gejza sa potom ešte raz stretli v Ostrihome, „kam podľa dohovoru priviedli po osem mužov spomedzi biskupov a veľmožov. Potom sa preplavili na ostrov blízko mesta a tam rokovali. Dlhو sa tiež vzájomne obviňovali i ospravedlňovali, nakoniec uzavreli mierovú zmluvu a Gejza sa vrátil do svojho vojvodstva".

Ďalšia pozoruhodná okolnosť: kráľa jeho vojvoda rokovali na hraniciach svojich domén, na ostrove v ústí Hrona ako rovný s rovným...

Potom sa však Šalamún odhodlal na čin: „Zvedený najhoršou radou viero-lomného Vida vypravil sa s vojskom proti vojvodovi." Vojvoda bol v tom čase na poľovačke v Biharsku, preto poslal Ladislava, aby šiel po pomoc do Čiech, a sám sa vypravil v ústrety kráľovi. Velitelia jeho vojska ho však zradili a ušli z boja. Zvyšných vojakov nepriateľ obkolesil a pozabíjal, sám Gejza sa len-len zachránil útekem na rýchlych koni. Vzápätí však stretol brata, ktorý sa vracal s mocným uhorsko-českým vojskom. Sily boli opäť vyrovnané.

Na kronikárskej scéne sa znovu objavil Vid: „Odporný Vid naliehal na kráľa týmito slovami: Vojsko sme mu znova zničili, pozabíjali šľachticov a nahnali mu strach. Teraz zhromaždil svojich sluhov, dal dohromady sedliakov, žencov a obklopil sa ich šíkmí. Nemáme o tom vôbec pochybovať, že ich v okamihu zhltneme. Český šík pošlem svojimi bojovníkmi z Báču veľmi skoro do osídien smrti.""

Je to dobre premyslená kompozícia: Šalamúna stavia do pozície zvedeného človeka, čo je vlastne poľahčujúca okolnosť. Bolo však treba posilniť aj mravnú pozíciu Gejzu a Šalamúna, a preto si kronikári pomohli zázrakmi, aby ukázali, na čej strane bola Božia priazeň.

Keď bratia čakali na Šalamúnov útok, „videl blahoslavený Ladislav za jasného dňa znamenie z neba a takto sa spýtal svojho brata, vojvodu Gejzu: ‚Videl si niečo?‘ On mu na to odvetil: ‚Nič.‘ Vtedy blahoslavený Ladislav dodal: ‚Zatiaľ, čo sme my tu stáli a radili sa, hľa, anjel Pánov zostúpil z nebies so zlatou korunou v rukách a položil ju na tvoju hlavu. Preto som si istý, že nám

Uhorské mince: hore poldenár kráľa Ladislava I.,
dolu poldenár vojvodu Gejzu.

Lod' s normanskými bojovníkmi len vzdialene pripomína lode Henricha IV., ktoré sa vypravili proti uhorskému vojsku. Námorná bitka Rusov a Byzantíncov z 10. storočia na byzantskej miniatúre by aspoň približne mohla pripomínať útok Henricha IV.

bude dopriate víťazstvo a Šalamún utečie po bitke ako vyhnanec z krajiny. Pán ti odovzdá krajinu i korunu.' Gejza mu na to vrazil: „Ak Pán bude s nami a ochráni nás pred našimi nepriateľmi a splní sa toto zjavenie, dám na tomto mieste postaviť kostol jeho Matke, najsvätejšej Panne Márii”.

Ďalšia podivná vec sa stala tesne pred začatím boja.

„Vojvoda Ladislav prechádzal na statnom tátošovi popri svojom vojsku, pritom ho povzbudzoval a dodával mu odvahy. Keď znenazdajky zavadil kopijou o krovie, akási snehobiela lasica sa na nej podivným spôsobom ocitla a dostala sa až na jeho prsia.”

Keď napokon došlo k boju pri Mogyoróde, medzi prvými zahynul zradca: „Česi na začiatku boja pri prvom útoku žalostne zrazili župana Vida.”

Ladislav sa predstavuje v pozícii hrdinu (vošiel do histórie ako rytiersky svätec).

„Vojvoda Ladislav si vymenil s vojvodom Gejzom zástavy. Mal v úmysle uchrániť svojho brata pred Šalamúnovým útokom, a preto mienil radšej upriamiť prvé údery v bitke na seba. Keď teda kráľ dorazil k Ladislavovmu šiku a Ladislava spoznal, v strachu nariadil vlajkonosom nasmerovať oddiely na šíky vojvodu Gejzu. Ladislav postrehol, že sa kráľ otočil, a vrhol sa prvý na jeho šíky a všetci jeho vojaci napadli odzadu kráľa. So svojimi oddielmi prudko zaútočil spredu aj vojvoda Gejza. Padajú Nemci, utekajú Taliani, ktorí takmer nenachádzajú priestor na útek a klesajú pred Uhrami ako dobytok na jatke.”

Ladislavovu ušľachtilosť zdôrazňuje nasledujúca scéna.

„Keď vojvoda Ladislav, ktorý bol mimoriadne nábožný, videl toľko tisíc zabíjaných, hoci to boli jeho nepriatelia, celým jeho vnútrom to otriaslo a horko nad nimi zaplakal. Vo veľkom náreku si trhal vlasy a driapal tvár, ako to robí matka na pohrebe svojich synov.”

Kráľ Šalamún sa utiahol do pohraničia na dobre opevnené hrady v Mošone a Bratislave s chrptom krytým nemeckým švagrom. V Bratislave žila aj jeho matka a manželka; obe tam zanechal pred rozhodujúcim bojom.

Gejza sa dal korunovať. Uhorsko malo dvoch zákonných kráľov. Kronikári sa cez nemilú skutočnosť preniesli ďalším zázrakom, ktorý sa odohral neďaleko miesta, kde Gejza prisľúbil postaviť kostol.

„Keď tak stáli pri Vacove, kde sa dnes týči Kostol svätého apoštola Petra, objavil sa pred nimi jeleň s parohmi plnými horiacich sviečok a začal od nich uháňať smerom k lesu, zaboril nohy na mieste, kde teraz stojí kláštor. Len čo

Rytierska jazda z 11. storočia. Scéna z gobelínu z Bayeux s výjavmi z bitky pri Hastingse, v ktorej sa víťazní Normani zmocnili vlády nad Anglickom. Približne v tom istom čase sa uhorské vojsko stretlo s bojovníkmi Henricha IV.

naňho vrhli vojaci šípy, hodil sa do Dunaja a potom ho už viacej nevideli. Blahoslavený Ladislav na toto zjavenie poznamenal: ‚Zaiste to nebol jeleň, ale anjel Boží!‘ Nato sa ho kráľ Gejza spýtal: ‚Povedz mi, milý brat, čo značia horiace sviece na parohoch jeleňa?‘ Svätý Ladislav mu odvetil: ‚To nie sú parohy, lež útočník, nie horiace sviece, ale trblietajúce sa perie, a nohy tam zaboril preto, aby ukázal miesto, kde máme postaviť Kostol blahoslavenej Panny (Márie), a nikde inde.‘“

Príbeh nie je originálny. Jeleň s krížom medzi parohmi sa zjavil už v 7. storočí rímskemu vojvodcovi, u nás nie veľmi známemu svätému Eustachovi. Svätého Eustacha v 11. storočí začali zamieňať za biskupa Huberta - ten svätého Eustacha do istej miery vytlačil z kresťanského vedomia; obaja sa stali patrónmi poľovníkov; pravda, rytier Eustach bol na spojenie s rytierom Ladislavom oveľa vhodnejší.

Šalamúnovi nepomohlo ani vojsko jeho švagra. Hoci sa po Dunaji preplavilo až k Váhu, k väčšiemu boju sa vôbec nedostalo. Zaujímavá je však epizóda, ktorá sa v tejto súvislosti odohrala:

„Šalamún cválal s tromi šíkmi zo Šintavy k Nitre. Mladí bojovníci vyrazili, dali sa do boja a raz tí, raz tamtí ustúpili a dlho zápolili bez prelievania krvi. No znamenitý vojak Opus, vybraný spomedzi tisícov, prirútil sa na svojom tátošovi k hradnej bráne a zrazil jedného z bojujúcich. Nitranov smrť ich druhá pobúrila, ľútosťivo bedákali, začali hádzať na Opusa šípy a jeho koňa zabili. On im však udatne odolával a vyviazol bez zranenia. Vracajúci sa Nemci rozprávali svojmu panovníkovi o Opusovej odvahe, ako aj o jeho neuveriteľných bojových schopnostiach. Cisár si ho dal zavolať, zahrnul ho veľkou chválou a lichotivými slovami sa mu poďakoval. Potom sa opýtal Šalamúna, či Gejza a Ladislav má veľa takých dobrých bojovníkov. Šalamún v úsilí Uhrov pochváliť mu otvorene odpovedal: ‚Je takých mnoho, ba sú ešte lepší!‘ Cisár mu na to: ‚Ak je to tak, v boji proti takýmto vojakom kráľovstvo späť nezískaš.‘“

Hrdinský Opus má predlohu v starogréckych hérooch, ale to nič nemení na skutočnosti, že sa postaral o ďalšie dobré body pre Nitranov.

Gejzova pozícia sa po neúspechu ťaženia Henricha IV upevnila: „Od tých čias ho nazývali kráľ Veľký.“ Šalamúnovi zostali len nevelké pohraničné komitáty s hradmi Mošon, Šopron a Bratislava. Údajne pre neveru ho opustila manželka, čo bolo dosť závažné, lebo nemecké vojsko mu ešte mohlo pomôcť vrátiť sa na trón. Od Šalamúna odišla aj matka. Uchýlila sa do kláštora, no

Sv. Eustach.

Henrich IV. v súvekej kronike.

Letecký pohľad.

Gejza z Kroniky Jána z Turca.

predtým synovi povedala: „Milý synu, nikdy si neposlúchol moju radu. Dal si na Vidove slová a hľa, priviedol si navnivoč seba i svojich verných! Či som nedávala vždy najavo a nepravela, že ti stačí uhorská koruna a aby si v pokoji nechal svojim bratom vojvodstvo? Takto sa Vid nemohol stať vojvodom a ani ty už nebudeš korunovaný.“

Keď Šalamúna na Bratislavskom hrade obľahol Ladislav, bola to opäť príležitosť spojiť udalosti s ďalším zázrakom:

„Šalamúnovi vojaci vychádzali z hradu a dávali sa do boja proti Ladislavovým bojovníkom. Občas vyšli aj Šalamún a Ladislav, menili svoje symboly a stretávali sa v boji ako obyčajní vojaci. Prihodilo sa, že Ladislav prišiel počas poludňajšej prestávky k hradu. Videl prichádzať Šalamúna, no nespoznal ho, lebo si zmenil výstroj. Podišiel k nemu, avšak ani on nespoznal Ladislava. Šalamúnovi vojaci sedeli na hradbách a pozorovali ich. Šalamún pokladal Ladislava iba za člena oddielu, a preto vyrazil proti nemu do boja. No len čo sa k nemu priblížil a pozrel sa mu do tváre, zbadal nad jeho hlavou dvoch anjelov, ktorí mávali ohnivým mečom a ohrozovali jeho nepriateľov. Keď to Šalamún zočil, zutekal do hradu. Jeho vojaci mu vraveli: „Pane, čo sme to videli? Nikdy sme ťa nevideli utekať pred dvoma alebo tromi mužmi; čo sa to teraz deje?“ On im odpovedal: „Vedzte, pred človekom by som nezutekal, ale ten nie je človek, pretože ho chráni ohnivý meč.“ Keď to vojaci počuli, žasli a tým väčšmi sa ho (Ladislava) začali báť.“

Snaha kronikára o očistenie Gejzovej pamiatky od viny kráľovzrady vyvrcholila opisom udalostí na Vianoce v roku 1077.

„Keď sa omša skončila a všetko prebehlo podľa predpísaného obradu, kráľ prikázal, aby sa okrem biskupov a opátov všetci ostatní vzdialili. So slzami v očiach padol na kolenná pred arcibiskupom, ako aj ostatnými cirkevnými hodnosťarmi a opátmi. Priznal, že zhrešil, lebo sa zmocnil kráľovstva riadne korunovaného kráľa. Sľuboval vrátiť kráľovstvo Šalamúnovi a mier upevniť tým spôsobom, že podľa práva bude mať sám v moci korunu s tretinou kráľovstva, ktorá patrila k jeho vojvodstvu. Šalamún ako korunovaný kráľ bude mať dve tretiny kráľovstva, ako ich mal predtým. Biskupi vzdali Bohu radostné vďaky, lebo videli, že kráľa osvietilo navštívenie milosti Ducha Svätého. Potom kráľ Veľký poslal ku kráľovi Šalamúnovi poslov a písomne mu vysvetlil spomínané podmienky mieru. Poslovia chodili sem a tam, na vec boli rozličné názory, a preto sa zmierenie nedalo doviesť do zdarného konca. Medzitým však kráľ

Veľký upadol do ťažkej choroby a ozdobený cnosťami nastúpil 25. apríla na (poslednú) cestu všetkých ľudí."

Politické okolnosti nášho príbehu sú teda jasné. Môžeme sa vrátiť na brehy Hrona.

Kláštor v Hronskom Sv. Beňadiku založil Gejza dva roky pred smrťou, krátko po svojej korunovácii, v roku 1075. Mal vtedy okolo tridsaťpäť rokov (rok jeho narodenia nie je celkom istý), z toho viac ako desať rokov strávil v hodnosti nitrianskeho vojvodu. Bol skúsený, na vrchole síl a zrejme dobre vedel, čo robí. Dobré vedel aj to, prečo na kláštor vybral miesto uprostred lesov, na križovatke ciest, ktoré do stredoslovenských hôr viedli z jeho niekdajšieho kniežacieho sídla v Nitre, aj z jeho nového kráľovského pôsobiska v Zadunajsku. Iste to mal dobre premyslené, pretože novému kláštoru určil významné hospodárske i kultúrne úlohy. Benediktíni z Hronského Svätého Beňadika zakladali na kláštorných majetkoch nové dediny, a tak sa starali o kolonizáciu dosiaľ neobývaných častí Pohronia. Určite nie náhodou, ale práve z Gejzovej predvídavosti toto územie zohralo neskôr významnú úlohu v hospodárskom a politickom živote krajiny.

Upevňujúce sa kráľovstvo potrebovalo spoľahlivú administratívu; v kláštore začala pracovať písárska dielňa (v hronskosvätobeňadickom skriptóriu pravdepodobne vznikla najstaršia zachovaná po latinsky písaná kniha na Slovensku - Nitriansky evanjeliár) a neskôr sa z nej stalo hodnoverné miesto, ktoré vydalo stovky listín a iných písomností.

Kláštor mal podporu a dôveru kráľa. Preto je zvláštne, ak viaceré písomnosti z tohto miesta boli falošné. Sfalšovaná (zmenená) je dokonca aj zakladacia listina kláštora so súpisom majetkov a dôchodkov, ktoré kráľ daroval kláštoru nielen na Slovensku, ale aj v dnešnom Maďarsku a Rumunsku. Písomnosť nesmierne cenná, národná kultúrna pamiatka, najstaršia listina vydaná na Slovensku, a pritom sfalšovaná! Treba však povedať, že to nijako neznižuje cenu jej historického svedectva, skôr naopak, lebo - ako to už býva - práve falšovanie môže ponúkať novú, významnú informáciu.

Originál privilegia sa nezachoval. Jeho text poznáme len z listiny, ktorú vydal Karol Róbert o štvrté tisícročie neskôr, 20. januára 1328. Potvrdil ňou platnosť Gejzovej listiny z roku 1075 a rovnako starších listín dvoch ďalších kráľov, Štefana II. z roku 1124 a Ondreja II. z roku 1217, ktoré mali dosvedčiť pravosť Gejzovho privilegia, ale obe sú falošné, staršia možno celkom vymyslená...

Život na dedine.
Byzantské miniatúry
z 11. storočia.

142 Zvláštna situácia! Gejza I. v roku 1075 vydal zakladaciu a darovaciu listinu, o tom nemôže byť spor, sám fakt založenia

kláštora je nespochybniteľný, rovnako kráľovská listina vydaná pri tejto príležitosti, lenže tá sa kdesi stratila. Zachovala sa len v sfalšovanej verzii - jej text je na viacerých miestach zmenený, upravený a doplnený. Kritický rozbor najstarších písomných prameňov so vzťahom ku Slovensku vykonal Richard Marsina; dokázal, že už úvodná časť listiny je upravená takto:

„V mene svätej a nerozdielnej Trojice, Otca i Syna i Ducha Svätého. Ja, Gejza Veľký, predtým vojvoda Uhrov, potom však z Božej milosti kráľ, syn kráľa Bela, spoznajúc, že majetky tohto sveta sú dočasné, nebeské ale trvalé, túžiaci z veľkej lásky postaviť kostol k chvále Božej, Panne Márii a svätému Benediktovi, najzbožnejšiemu otcovi a vojvodovi mníchov, tu z Božej priazne zriaďujem kláštor. Teda s pomocou Toho, čo všetko stvoril, som dal a daroval spomínanému Kláštoru svätého Benedikta dedične...”

Až po slovo „dedične“ čítame v originálnej kráľovskej vôli, nasleduje však dodatočne vpísaná vsuvka:

„... zeme obrábané i neobrábané, vinice a vinohrady, lúky a pasienky, vody a vodné toky, rybníky a rybolov, sluhov a služobníkov, ako aj mýta a iné následne vymenované majetky...”

Potom pokračuje pôvodný text:

„... a toto som chcel dať na vedomie všetkým biskupom, opátom, ako aj popredným môjho kráľovstva.”

Rovnakým spôsobom postupoval falzifikátor aj na ostatných miestach. Do pôvodného textu „Územie, ktorého stredom preteká rieka nazývaná Hron, kde som dal postaviť Kostol svätého Benedikta, dávam...” vložil doplnok „s lesmi, loviskami, vodami, rybolovom, pahorkatinami a všetkými príjmami a úžitkami, ktoré v menovaných lesoch, vodách a majetkoch jestvujú a v budúcnosti môžu vzniknúť...” a opäť pokračoval v pôvodnom znení: „... tomuto kostolu v ich vlastných medziach a hraniciach.”

Listina je teda sfalšovaná len na tých miestach, kde sa píše o majetku. Určovanie jeho hraníc je z hľadiska dnešného pohľadu vyslovene pôvabné (napokon poznáme to už z druhej Zoborskej listiny), na čom nič nemení skutočnosť, že nejde o text z roku 1075, ale až z 13. storočia:

„Prvým medzníkom či hranicou je skala, ku ktorej sa prichádza cez istý brod pri dedine tekovských hradčanov, zvanej Brajany; potom prechádza

Rieka Hron v okolí kláštora.

na západ na vrchol vrchu Plešivica, odtiaľ do údolia a potom, vystupujúc po inom vŕšku, prebieha cez les na úbočí istého iného vrchu, ide k piesočnatému zemnému medzníku; odtiaľ, zostupujúc do hlbokého údolia a potom (z ne- ho) vystupujúc, ide k zemnému medzníku, ktorý je pri miestnej ceste; odtiaľ prechádza údolie, idúc k veľkému zemnému medzníku a od tohto medzníka (ide) až k miestu, kde sa vlieva do Žitavy potok zvaný Šáročka, (tečúci) od dolnej časti Kostola Panny Márie v dedine Kňažice, kde je hranica; potom je hranicou Žitava až po vrch, z ktorého pramení (vychádza); potom prechádza priamo k prameňu potoka Jedľová Štiavnica a potom tento potok preteká popri prameniaku s akoby kyslou vodou, odvádzanou pod vrchom, ktorý je na východ a ide do Hrona, kde značka Svätého Benedikta je na určitom strome; z druhej strany Hrona je hranicou potok zvaný Lišna až po temeno vrchu, odkiaľ pramení; potom hranica ide cez Hontiansky les, ktorý sa po maďarsky volá Šurkušér, popri dedine zvanej Pukanec, postupujúc až k vrchu Čúz a od tohto vrchu prechádza priamo cez lesy k miestu, kde vrchy hraničia potokom Prestuc, čo zostáva Svätému Benediktovi."

Miestopis opretý o značky na stromoch, potoky a pramienky ponúkal po istom čase (predpokladá sa, že sfalšované znenie vzniklo medzi rokmi 1270 a 1328, možno dokonca až medzi rokmi 1324 a 1328) neobmedzený priestor pre falšovateľa, a to najmä vtedy, ak pracoval v kláštore, ktorý bol hodnoverným miestom s právom určovať, čo je pravé a čo falošné (prav- da, keďže ide o sfalšovaný text, nemožno s úplnou istotou tvrdiť, že listina vznikla na Slovensku). Ťažko ho však odsúdiť. Okolnosti ukazujú, že listinu menil v dobrej vôli, v snahe dokázať právo kláštora na lesy, lebo túto časť kláštorného majetku najväčšmi ohrozoval rozvoj baníctva (a s ním spojená spotreba dreva). Nešlo teda o snahu prisvojiť si cudzie, ale zabezpečiť si vlastné majetkové nároky.

Ako už vieme, zaujímavé svedectvo poskytujú nielen texty stredovekých písomností, ale aj okolnosti, za ktorých vznikli. Originál hronskosvätobenedického privilégia a jeho sfalšovaná verzia dokazujú (nepriamo, bez toho, aby sa to výslovne písalo) rozvoj stredoslovenského baníctva. Už na začiatku 14. storočia sa baníctvo dostalo do problémov, pretože nemalo dosť dreva: napríklad Banská Štiavnica viedla s kláštrom otvorenú vojnu. Svedčí to o dramatickej zmene situácie. Ak totiž Gejza vo svojom privilégii neuviedol lesy, neurobil to preto, že by ich kláštoru nedožičil, ale preto, lebo v jeho časoch

Richard Marsina (s autorom knihy).

Dnešná podoba kláštora.
Foto: Pamiatkový úrad
Slovenskej republiky.

jednoducho nemali nijakú cenu, a o tristo rokov platilo už niečo celkom iné. To ponúka úžasné svedectvo o vzhľade románskeho Slovenska, ale aj iných krajín. Ľudí bolo málo, žili v dedinách roztrúsených v kotlinách a obkolesených lesmi. Cenu mali len dediny. Lesy a vody naokolo boli ich samozrejmosťou, málo hodnotnou súčasťou, boli všade a ľudia s nimi urputne bojovali. Lenže to sa rýchlo menilo, bane a huty potrebovali obrovské množstvo dreva, a tak došlo aj ku krvavému boju medzi banskými mestami a mníchmi, ktorí lesy považovali za svoje vlastníctvo. A keďže Gejza takúto situáciu nepredvídal a lesy nespomenul, mnísi si ich dopísali sami.

Pravda, ako to už býva, pri vpisovaní nového textu sa ťažko zastavuje ruka, a tak sa pri naprávaní nedostatku písomného dokladu nezriedka zašlo ďalej, ako bola pravda.

Románske dediny ležali roztrúsené v kotlinách, obkolesené lesmi. Nevieime však, ako vyzerali. Ak ležali v nížine na južnom Slovensku, vieme o nich málo, ak v horách, nevieme takmer nič - drevené zruby zmizli bez stopy. Na dedine pritom žilo deväťdesiat percent (a možno aj viac) obyvateľov stredoveku, poddaných i slobodných sedliakov. To azda najlepšie svedčí o kusom poznaní minulosti.

Stredoveká dedina bola menšia, ako sú dnešné dediny. V chotári jednej súčasnej obce ležalo v stredoveku aj päť osád. Tvorili ich zhluky nepravidelne rozhádzaných domov - ako to určoval terén - stodoly, kôlne, stajne, humná, senníky, spravidla pod holým nebom aj chlebové a hrnčiarske pece, kováčňa, studňa, obilné jamy, to všetko na veľkej, neuzavretej ploche na terasách riek, miernych terénnych vyvýšeninách a pieskových dunách. Niekde stál v strede osady na najvyššom mieste kostol s cintorínom. Stredoveké príbytky boli chatrné, primitívne polozemnice so stenami z prútia alebo z trstiny omazané hlinou. Často sa museli obnovovať, presúvať, ale osady stáli na jednom mieste niekedy veľmi dlho.

O spôsobe sedliackej práce svedčí rozličné náradie, zvyšky obilnín, zvieracie kosti a podobne. V žatve sa obilie skášalo kosákom tesne pod klasom (od koreňa sa kosili len krmoviny). Klasy sa mlátili cepmi alebo sa cez ne prehnan dobytok. Suché stebľa zostali stáť a na jeseň sa zapálili. Zhorela aj burina a popol pohnojil pole. Zrno sa mlelo na malých kamenných žarnovoch, ale od najstarších čias aj na vodných mlynoch. Napríklad o mlyne na potoku Kompa pri Leviciach jestvuje správa už z roku 1158.

Pletené strieborné prstienky z Nitry-Šindolky.

Pohľad do lesa pri obci Tehla. Lesná cesta križom presekáva niekdajšie polia, ktoré sa javia už len ako terénne vlny.

Život na dedine v 11. storočí. Byzantská miniatúra.

Byzantské miniatúry z 11. storočia zachytávajú prácu vo vinohrade ešte aj s výplatou robotníkov.

Ešte menej vieme o poliach. Pri obci Tehle neďaleko Levíc, vedľa zaniknutej dediny, ktorá sa po prvý raz spomína v rokoch 1272- 1273 ako „terra Borch“, preskúmal Alojz Habovštiak pásy brázd, zvyšky dlhých, úzkych polí,* ktoré po zániku obce zarástli lesom, a tak sa zachovali dodnes. Alexander Ruttkay našiel v lese nad Nitrianskou Blatnicou celé hektáre niekdajších rolí, ktoré ľudia opustili pred 600-700 rokmi.

Ale to je takmer všetko. Život na dedine kronikárov nezaujímalo. Nepíše sa o ňom ani v listinách. Listiny však uvádzajú názvy dedín a z tých sa dá veľa vyčítať. Jazykovedec Rudolf Krajčovič mnohé z nich interpretoval ako informácie o zamestnaní, remesle, hrnčiarstve, spracúvaní dreva a trstiny, železa, drahých kovov, výrobe dechtu a smoly, plátna, zbroje, nápojov, vinárstve, rudníctve, poľnohospodárstve, love, rybárstve, včelárstve, službách, náboženstve, obchode a pod. Pochopiť správne informáciu obsiahnutú v názvoch dedín nie je jedno- duché. Historici hovoria o služobníckych osadách a ich meno azda označuje povinnosť poddaných voči zemepánovi. Obyvatelia Brodníka upravovali vodné toky, v Černíkoch vyrábali čerň na ozdobu kovových predmetov, v Dežníkoch dieže, sudy a korytá, v Hrnčiarovciach keramiku, v Kovárovciach a Kováčovciach žili kováči, v Dvorčanch hradní sluhovia, v Holotke bezmájetné služobníctvo, v Hostiach, Hostovciach a Hostovej cudzinci a slobodní ľudia z iných miest, v Maduniciach a Čelároch včelári, v Siladiciach sladovníci, vo Vodera-doch stavitelia hatí... Výpočet nemá konca: Chmeľany, Igram, Lovčice, Moňare, Otrokovce, Pračany, Psolovce, Smolenice, Dechtice, Sokol, Štitáre, Tesáre, To-varníky, Zlatno, Banská Štiavnica, Bočar, Dechtáre, Dudince, Dušníky, Dvorníky, Dravce, Chrťany, Koláre, Kuchári, Medovarce, Pastovce, Rohožnica, Rudníky, Ryba, Rybník, Ščitar, Tlmače, Vinar, Vozokany, Zlatno, Zlatník, Žemliare...**

Isto to však nebude také jednoduché, ako sa na prvý pohľad vidí.

A tým by sme mohli skončiť. No bolo by to predčasné. Základná otázka zostala nezodpovedaná: hronskosvätobeňadická listina je napísaná po latinsky, Gejza bol synom Maďara a Polky, Šalamún syn Maďara a Rusky, národnosť mníchov nepoznáme. V čom sú to teda dejiny slovenské?

* Dlhé a úzke polia vyhovovali orbe s volským záprahom, znižovali počet obrátok po dokončení brázdy.

**Obce sú zakreslené na mape na záložke tejto knihy, viaceré však už dávno zanikli a ich presné miesto nepoznáme.

Odpoveď je jasná. Slovenskými dejinami je všetko, čo sa odohralo na Slovensku, aj Kelti a Germáni patria do slovenských dejín... Ale kláštor v Hronskom Beňadiku ponúka viac: Slovákov v Uhorsku...

Už sme sa s nimi stretli. Dali sa vytušiť vo viacerých príbehoch tejto knihy, v Hronskom Beňadiku sa však ponúkajú bez tušenia, bez predpokladov - priamo a bezprostredne. V roku 1217 vydal kráľ Ondrej II. listinu,* ktorou udeľuje výsady „... ľuďom akejkoľvek národnosti, Sasom, Maďarom a Slovanom a iným, ktorí sa na majetky Kláštora sv. Benedikta pri Hrone prisťahovali alebo sa prisťahovať chcú, aby sa naveky tešili takým výsadám, aké majú naši hostia v Pešti alebo Stoličnom Belehrade..."

V latinskom origináli:

....quatenus cuiuscumque nationis homines, Saxones videlicet, Hungarii, Sclavi seu alii ad terram monasterii sancti Benedicti de Goron commorandi causa iam convenerunt, vel convenire voluerint, prerogativa eiusdem libertatis iure perpetuo gaudeant, que hospites nostri in Pesth, Albe vel Bude commorantes..."

Kto sú tí záhadní „Sclavi", vo všetkom rovní Sasom, Maďarom a iným?

No nielen „Sclavi". V kronike anonymného notára kráľa Bela, napísanej približne v rovnakom čase ako Ondrejova listina, sa spomínajú „Sclavi et Boemi". A na inom mieste „Sclavi et Bulgari", „Blasii (Valasi) et Sclavi", „gentes Slauorum et Panoniorum". A to sa nemení ani neskôr. Štefan Verböci vo svojom slávnom Tripartite, zákonníku zo začiatku 16. storočia, používa termín „Bohemi et Sclavi", barokový historik Juraj Papánek vydal v roku 1780 svoju knihu *Historia gentis Slavae*, obrodenecký vlastenec Juraj Fándly v roku 1793 *Compendiata historia gentis Slavae*, a aj v latinských slovníkoch z 18. storočia sa Slovákov prekladá ako Slavus.

Kto sú teda Sclavi, Sclavi, Slavi, gentes Slauorum, gentis Slavae? Slovania? Slovania v časoch, ktoré poznajú Čechov, Bulharov, Rusov, Poliakov?

Či azda Česi, Bulhari, Rusi a Poliáci nie sú Slovania?

Prečo nemá latinčina názov pre Slovákov?

Nezostáva iné, ako pripomenúť slová z úvodu tejto knihy:

Nevieme určiť, kto a kedy po prvý raz povedal „ja som Slovákov", poznáme však čas, keď slovo Slovan znamenalo - Slovákov, a práve o tom je táto kniha,

* Aj táto listina je falzifikátom: nevznikla v roku 1217, ale až medzi rokmi 1244- 1270, čo však nič nemení na vážnosti jej výpovede.

Notára kováč.
Francúzska miniatúra
z 9. storočia.

Váženie mincí.
Kresba z polovice 12. storočia

Farebná pohľadnica s kláštorom, dedinou a okolím z Tekovského múzea v Leviciach.

ktorá stavia na predpoklade, že Slováci sú priamymi dedičmi kultúrneho a etnického vkladu „starých Slovanov“; nebude to asi náhoda, že ešte stredoveké listiny rozprávajú o Slovákoch, ale píšú ich Sclavi (alebo Slavi), rovnako maďarské slovo Tót označuje Slovákov i Slavónov, pravda, len tých Slovanov, s ktorými sa starí Maďari stretli pri svojom príchode do Karpatskej kotliny. A tak by som povedal trochu metaforicky, že kým pre všetky ostatné národy sú starí Slovania označením dávnych súvislostí, pre Slovákov sú to ich priami predkovia...

Nedá sa nič robiť; v jaskyni osvetlenej mihotavým pustovníckym ohníkom sa našla odpoveď na kľúčovú otázku tejto knihy...

Našla, nenašla. Nebolo to celkom tak. Otázka slovenskej etnogenézy, pôvodu Slovákov, je priveľmi vážna na to, aby sa dala vysvetliť rozprávku. Rozprávku o Šalamúnovi, ktorý je navyše veľmi neistou a nejednoznačnou postavou. V histórii má zlé meno, o čo sa postarali kronikári, ktorí opriadli jeho meno farbistými výmyslami. Základnou tragédiou jeho samého i celého kráľovstva bolo takmer dvadsaťročné trvanie dynastických bojov, vojen, v ktorých sa Šalamún spájal s nepriateľmi Uhorska, a bolo mu azda jedno, kto sú to, či cisár Svätej ríše nemeckého národa alebo pohanskí Pečenehovia. Boju o korunu podriadil všetko, aj hospodárstvo krajiny. Počas vlády vydal štyri typy poldenárov a vždy horších a horších, kazil mincu, ktorej uberal striebro, jeho peniaze boli neporovnateľne horšie ako mince jeho predchodcu Bela 1., ale horšie aj od mincí jeho súčasníka, ktorému bol zákonným pánom, nitrianskeho vojvodu Gejzu. Mnohé pritom naznačuje, že práve v Gejzovej (a neskôr aj Ladislavovej) nitrianskosti väzí príčina ich úspechu. Boli bohatší, lepší, a zdá sa, že aj múdrejší.

Šalamún v boji s Gejzom utrpel porážku. Nikdy sa s ňou nezmieril. Bojoval o korunu, ktorá mu podľa zákona patrila, o tom nemôže byť pochybností, bojoval aj po Gejzovej smrti (prežil ho o desať rokov), proti novému kráľovi Ladislavovi. Prehral však aj s ním, Ladislav dobyl Mošonský hrad a potom so Šalamúnom (v roku 1081) uzavrel mier.

„Šalamún prebýval naďalej v Bratislave. Najctihodnejší biskupi sa ich usilovali zmieriť. Kráľ Ladislav síce vedel, že Šalamún je tvrdohlavý a neznášateľný, jednako prevládla v ňom láska. A najmä spravodlivosť ho pobádala, lebo podľa zákona nemal Ladislav právo proti nemu (vystupovať). Nepočínal si vo všetkom podľa práva, no v skutočnosti mohol všetko možné vykonať. Napo-

I N I L L O T E P O R E S C O N D M M A R C V .

MAGDALE

NE ET MARIA
IACOBI ET
SALOME
EMERVNT
AROMATA.
VT VENI
ENTES
VNGERENT
HIESUM;

Et ualde mane una sabbatorum ueniunt ad monumen-
tum / orto iam sole. Et dicebant ad inuicem. Quis reuoluet
nobis lapidem ab hostio monumenti. Et respicientes / uide-
runt reuolutum lapidem. Erat quippe magnus ualde. Et
introeuntes in monumentum / uiderunt iuuenem sedentem in
dextris coopertum stola candida. & obstupuerunt. Qui dicit
illis. Nolite esse pauescere. Ihu queritis nazarenum / exuersi-
sum. Surrexit / non est hic. Ecce locus / ubi posuerunt eum.
Sedite dicite discipulis eius & petro / quia precedet uos in
galileam. Ibi eum uidebitis / sicut dixit uobis. **FERIA II.**
In illo tempore. **Duo** **Seco** **Leua** **o**.
ex discipulis ihu ibant in castellum quod erat uisus
stadium sexaginta ab hierusalem nomine emmas. & p-
si loquebantur ad inuicem de his omnibus que acciderunt.
Et factum est dum fabularentur & secum quererent. &

Z archeologického výskumu v Hronskom Beňadiku. Na prvom obrázku hrob opáta, na ďalších stopy po starej architektúre, ktorú už dávno zakryla zem. Kláštor postupne tak spustol, že v roku 1346 ho museli postaviť nanovo.

kon vo štvrtom roku panovania sa so Šalamúnom zmieril a dostatočne ho zabezpečil prostriedkami potrebnými na chod a činnosť kráľovského majestátu. Veľmoži krajiny sa usilovali zabrániť možnému nebezpečenstvu vojenskej pohromy a nedovolili mu rozdeliť si krajinu so Šalamúnom z obavy, že takéto rozdelenie by bolo horšie než súčasné pomery. Už predtým Šalamúnovu dušu kmásal bolestne hnev. Rozhnevaný a zlostný začal spriadať úklady na preliatie nevinnnej Ladislavovej krvi. Ale padol do jamy, ktorú si sám vykopal. Kráľ Ladislav totiž odhalil Šalamúnovu zlomyseľnosť pri čine, zadržal a uvrhol ho vo Vyšehrade do žalára."

Ktovie, ako dlho by bol zostal uväznený na Vyšehrade, keby ho po dvoch rokoch nebol vyslobodil zázrak. Zázrak opisuje Legenda o svätom Štefanovi kráľovi, ktorú napísal biskup Hartvik a pravdepodobne vznikla medzi rokmi 1112 až 1116, teda v čase, keď ešte museli žiť ľudia, ktorí sa zúčastnili na krvavých bojoch znepriatelených bratancov. Je teda zvláštne, ak Hartvikova legenda Šalamúna neodsudzuje, ale stavia ho do pozície človeka, od ktorého závisí, či Ladislav vykoná Božie poverenie, alebo nie: V čase panovania kráľa Ladislava, štyridsať rokov po smrti svätého Štefana, prikázal Boh, aby zo zeme vyzdvihli Štefanovo telo. „Pán chcel ukázať, že si milosrdenstvo cení nad iné skutky," napísal legendista.

„Keď sa po troch dňoch zo všetkých síl usilovali vyzdvihnúť Štefanovo sväté telo, vôbec sa nechcelo pohnúť z miesta. V tom čase totiž došlo pre nejaké previnenia k vážnym rozporom medzi spomínaným kráľom Ladislavom a jeho bratom Šalamúnom, za čo bol Šalamún zajatý a väznený. Keď sa teda márne usilovali, aby vyzdvihli telo, jedna žena menom Karitas, žijúca pustovnícky pri Kostole Svätého Spasiteľa v Bakonysomló, o ktorej svätom živote sa v tom čase veľmi veľa hovorilo, oznámila kráľovi na základe zjavenia, ktoré dostala z neba, že sa tí muži zbytočne namáhajú a že ostatky svätého kráľa nemôžu byť prenesené, kým Šalamún neprestane byť strážený v žalári a kým mu nebude udelená úplná milosť. Bol teda vyvedený zo žalára a trojdenný pôst sa opakoval; keď sa potom tretieho dňa pristúpilo k preneseniu svätých ostatkov, obrovský kameň položený zhora na hrobke sa nadvihol tak ľahko, ako keby nikdy nebol nič vážil."

Po prepustení z väzenia odišiel Šalamún za Juditou, ale tá ho znovu odmietla. Odišiel teda ku Kuteskovi, vodcovi Kumánov, sľúbil mu Sedmohradsko, ak mu príde na pomoc proti Ladislavovi, dokonca si vezme za manželku

jeho dcéru. A to už je na pováženie, lebo ide o ženatého kresťanského kráľa. Kuteska lákavá ponuka zaujala, vpadol s množstvom Kumánov do Uhorska, ale Ladislav sa postavil proti nim a pozabíjal tisíce nepriateľov.

Šalamún sa však nevzdal. V roku 1087 sa pripojil k Pečenehom, ktorí sa vydali na výpravu proti Byzantsku, a v marci toho istého roku padol na bližšie neznámom bojisku kdesi na Balkáne.

A tak môžeme skončiť tam, kde sme začali.

„Keď došiel k akémusi vysokému vrchu, povedal svojim (vojakom), aby si na chvíľu odpočinuli a najmä umožnili koňom sa nakrmiť. Sám odložil štít, vzdialil sa, predstierajúc, že sa vzápätí vráti. Avšak nič netušiacich opustil, pobral sa preč, vošiel do tmavého lesa a už nikdy viac sa neukázal...“

Neukázal sa, ak, pravda, neberiem do úvahy stretnutie s Gejzom v Hronskom Beňadiku pri blikotavom svetielku ohňa. O tom sa však vraví len v nistej povesti.

Aj vážna história vyzerá niekedy ako rozprávka. Kde bolo, tam bolo...

Letecký pohľad na kláštor v dnešnom Hronskom Beňadiku.

Náramok z Nitry-Šindolky; aj jednoduché, lacné šperky obyčajných ľudí sú vyrobené s veľkým vkusom a remeselným majstrovstvom.

Je to zvláštne miesto. Akoby sa tu končil svet. Pravda, súčasný svet. Akoby sa strácal v lesnej húštine. No najmä v čase, lebo udalosti, ktoré sa odohrali na tomto mieste, nezodpovedajú dnešku. Sú zvyškom včerajška, predvčerajška, dávno zájdených čias...

Veľký Klíž leží uprostred lesov na severnom upätí pohoria Tribeč, necelých desať kilometrov na juh od Partizánskeho, v uzavretej kotline, ktorá sa iba úzkym priechodom otvára do údolia Nitry. Vytvára dojem, akoby sa priamo v dedine končili všetky cesty, akoby ďalej do hôr mohli už len turisti, lesníci, poľovníci...

Veľký Klíž má dve časti: Klíž, v stredoveku nazývaný Kluš (Clus), a Klížske Hradište, Haradišče (Haradische). Dokopy je to tisíc obyvateľov, a na tých ti- síc obyvateľov pripadá románsky Kostolík svätého Michala, barokový Kostol Všetkých svätých, nad dedinou na Vrchhore napoly zrúcaný gotickorene-sančný kostol, vedľa stojaca baroková kaplnka, o kus vyššie na Michalovom vrchu hrad a kdesi dolu, uprostred dediny, stredoveký benediktínsky kláštor, nejestvujúci, stratený, záhadný.

A to všetko na spomínaných tisíc ľudí...

Naozaj zvláštne! Toľko pamiatok na jednom mieste nemôže znamenať nič menej ako iné časy, celkom iný svet.

Lenže, aké časy a aký svet?

Ťažko povedať... Stôp je veľmi málo. Na začiatku stál možno kláštor, ale z toho zostalo len zopár kameňov a jazierko, nápadné už tým, že nikdy nevyсыchá: napája ho výdatný prameň vytekajúci spod brala, na ktorom vraj kláštor kedysi stál. Benediktíni radi obývali podobné miesta pri prameňoch, na vyvýšeninách, v horách, na brehoch riek, vzdialené od vonkajšieho sveta, čo bolo nevyhnutné pre život v modlitbe a rozjímaní. Azda aj kláštor vo Veľkom Klíži stál na osamelom mieste, ale nemuselo to tak byť, mnisi sa nestarali len o seba, usilovali sa zlepšiť život aj iným, a to nielen po duchovnej stránke, lebo

Súboj kráľa Ladislava
s Kumánom.
Freska z Veľkej Lomnice.

Takmer storočný pohľad na Veľký Klíž.

Na druhom obrázku jazierko pod kostolom a zvyšky starých, azda kláštorných múrov.

významnú časť ich dňa zaplňala práca. Boli to ľudia vzdelaní, čítali a prepisovali knihy, viedli hospodárstvo a učili hospodáriť aj ostatných.

Kláštor sa po prvý raz spomína až v roku 1230. Aj to len úchytkom: pri pravote v Ostrihome svedčil akýsi „monachus de Clus“, mních z Klíža. To je naozaj málo, tým skôr, že podľa archeológa Michala Slivku ide o mnícha z Kluže, rumunského mesta Kluj-Napoca, niekdajšieho Koložváru. Nevieť, či má Slivka pravdu, dúfam, že nie, ale aj tak je to svedectvo o zmene sveta, ak dedinku Klíž možno zameniť s hlavným mestom Sedmohradska.

O založení kláštora sa dozvedáme len nepriamo - z privilégii o stáročia mladších kráľov, ktorými sa tento akt odkazuje do úctyhodnej časovej vzdialenosti, až na začiatok stredoveku. Tam by teda mohla byť odpoveď na otázku o čase a svete. Azda aj o niekdajšom význame kláštora - lebo spomínaných listín je viac a všetky stoja za pozornosť.

V roku 1293 na žiadosť opáta Alberta potvrdil Ondrej III. kláštora jeho majetky, dediny „Clus, Glodna, Petres et Kernech“, a právo na tretinu mýta v Starom Tekove, ktoré vraj kláštora patrí už od čias panovania svätého Ladislava, „a beato rege Ladislao“. Podľa svedectva Ondreja III. kláštor vo Veľkom Klíži založil teda kráľ Ladislav I., ktorý vládol od roku 1077 do roku 1095, čo je naozaj dávno-pradávo.

Kláštor sa dočkal uznania aj po nástupe nového dynastického rodu, francúzsko-talianskych Anjouovcov. Hneď prvý z nich, Karol Róbert, vydal v súvislosti s kláštrom viacero listín. V roku 1327 na žiadosť opáta Ladislava - toto meno si treba pamätať - potvrdil, že kláštora patria majetky, o ktoré prišiel v časoch nepokojov (zrejme myslel na svojvoľné zaberanie cudzích majetkov v časoch Matúša Čáka). Ten istý kráľ v inej listine uvádza, že kláštor založil svätý Ladislav („per sanctum regem Ladislaum fundatum“). Karol Róbert vydal aj tretiu listinu, opäť na žiadosť opáta Ladislava; potvrdil ňou kláštora právo na trh, lebo aj o to vraj prišiel v časoch nepokojov.

Na jedného kráľa naozaj dosť. Tým viac, že jeho privilégiá, a tým aj ladislavovský pôvod kláštora (hoci sa to výslovne neuvádza), potvrdil aj syn Karola Róberta, kráľ Ľudovít Veľký v roku 1367.

Klížsky kostolík z lietadla.

Podľa listín troch kráľov siaha teda pôvod kláštora až do 11. storočia, k svätému Ladislavovi, a túto možnosť nepriamo podporuje aj text legendy Život uhorského kráľa svätého Ladislava: „Tento spravodlivý kráľ bol pokorný, zbožný a najmä štedrý. Obdaroval všetky kráľovské kostoly a kláštory, založené či už ním alebo kýmkoľvek iným; o jeho zásluhách až do dnešného dňa hovoria všetky kostoly Uhrov.“

Ak bol svätý Ladislav zakladateľom kláštora vo Veľkom Klíži, ktorý má dnes ledva tisíc hláv, to už niečo znamená, lebo ten istý panovník založil (okrem iných) slávny kláštor Szent Jobb, Svätej pravice, v dnešnom rumunskom Biharsku (Sinioab), ku ktorému sa viaže naozajstný zázrak. Podľa legendy dostal totiž kráľ Ladislav I. pokyn od Boha, „aby už nenechával ležať v prachu telá svätých, ktorých Pán nebeského tvorstva ráčil poctiť prijatím do ochrany svojho lona“. S pápežským súhlasom dal vyzdvihnúť ostatky kráľa Štefana L, kniežata Imricha, biskupa Gerarda, pustovníka Ondreja a martyra Benedikta.

V tomto bode sa Život uhorského kráľa svätého Ladislava spája s príbehom ďalšieho svätca, ktorý poznáme z Legendy o svätom Štefanovi kráľovi, napísanej biskupom Hartvikom:

„Akýsi mních menom Mercurius vyhlásil, že v tú hodinu, keď bol hrob otvorený, musel sa vzdialiť od hrobu, aby nič neukradol zo svätých ostatkov. A keď smutne sedel na chóre, odovzdal mu nejaký mladík odetý do bielych šiat poskrúcané plátno, hovoriac: ‚Toto ti zverujem na uschovanie, a keď príde čas, na odovzдание.‘ Po skončení svätého obradu mních na rohu domu rozostrel plátno a zhrozený spoznal celú pravú ruku Božieho muža s čaročiarom krásnym prsteňom; a bez toho, že by to niekto vedel, priniesol to do kláštora, ktorý bol zverený do jeho správy, očakávajúci od Krista oznámenie mladíkom spomínaného času. Dlho sa staral len o stráženie pokladu ukrytého na poli, potom upovedomil zakladateľov kláštora, a ako sa približoval čas odovzdania, upovedomil aj kráľa. Ten čoskoro spolu s biskupmi a poprednými (veľmožmi) Uhorska, po uskutočnení mnohých zázračných dobrodení Kristom, určil deň slávneho vyzdvihnutia pravice Božieho muža.“

Zrúcaniny na Vrchhore pred sto rokmi

a dnes (pohľad z lietadla).

Tempore uictoriosissimi regni Colomagni que peluam mure sanctitatis coruleu mundo pdiderat. sed & illi
cullio dedonari qd scripsimus rex stephs dotaueat monasteriu sancti ypoliti de monte zobur. n ut que sancti
& quor dam pdecessor ignaua ab in cepto torpebant. Cumq; sic & sic in hec uerba Gaufrredo abbate sacri d
alaretur coram pfrato archiepo. L. scrutinio fidelu dictante ggrate inuentum est de toei nite thelonea
totum flumen quod vaxa nominatur et per omnia mercati hui liter & in ciuitate trinchen int³ uel extra pe
minuuntur sem regem Stephanum tercia partem dedisse beato ypolito. In hincres au regu filii qd hungarice
uerti inferi. ut etatis uenture successio inueniens pauentia eos cognoscat illos fore dicitatos uiros Nomina q
u laborabant latagentes toto adnitu complices eoz uidelicet. Oare & ozagug. q comites eoz dem³ te
ran & optimates. xii. nitenfes q; memoria ptempoz successiones adieb sci regis usq; ad tempus discessio
pm una nomine multis annis comes eidem extatit ciuitatis nitre. sed & alter bacha nomine similiter
ciuitatis nitre dnm comitis fuerunt. Hi duo ueda uidelicet & eace filii buquen comitis octoginta ann
lenet. Serun. Oartanus filii Oari. Petre. Cuy. Subilla. figa. leregrin iudex. Cumq; hoy uerbis
testes regis precepto archiepo. L. pstaldu ordinante. Darcna nomine sacramento firmarunt in ead
monum hnt ad uocari a lu testes xi. pm quoz hnt. Ooyfes eidem ciuitatis tempore illo comes. Lambert
detrudus pbr. Martin filii Oarthe pri. Nicolau filii petrei. Hector filii Alodi. Daniel & Ioseo canome
in ecclia scoz pfratoz qndc testes xii. supra nominati firmant predicta thelonea lege hereditaria. lo
gariam toei ipsi hui id est ipsi sci ypoliti sem uel liberi tota in omnyb decima uq; loco. Anno
mo hungaroz. pudente strigonenti sedi dno l. metropolitano firmatum est hoc p uilegium sci
confirmatores fuerit. Dns Paulus colocenfis. Dns Simon v. ecclay. Dns Simon ult siluan³ Dns Barth
fer³ agentis. Laurenti³ chonadenfis. Gregari³ adertin. Felician³ ipolit³ albensis. Robert³ ipolit³
Thebald³ samugin. Mercuri³ pnceps ultra siluanus.

ars archiepi trigonensis Laurencii uiri opulentissimi philosphie riuulu gratant phui. facta est do
 ch uiri saniori filio iuste disposuerant ab identitate sua pallerent. q̄a annoꝝ elapsu plurimoz
 scilicet ea tempestate hui de cauis dilcurrente hec in locis plurimis pio rege annuente cauis uen
 eis magnus uel parui inciuitate seu extra ciuitate. & in doardi illud qd baba par uocat. & per
 totum & per omnia ubicunq; in q̄o cunq; quodocunq; qm̄cunq; rei ptempoz uices augetur uel
 e cali & uocant q hoc sem aliquando nihil sunt temerare donum. scede uerbis ego. G. abbs animad
 eoz malignantium sunt hec. Porcus q̄ tunc tepozis centurio erat. et ethēus socius ei. Cum istis
 & monetariū quot q̄t erant cunch. Cont̄ quoz audacem temeritatem insurrexere uiri timo
 nis supra memorate indubitanter uigebat contigui. Isti itaq; testimonium phibere ueritati q̄
 multis comes eidem nutrit̄ annis fuit. Tertius uel quart̄ Decla & cace q̄ ambo filii buquen eidem
 nis & eo ampl̄ inciuitate nite uixerant iam. cum hec facta est dilectio. Alii ḡales fuerunt
 tantu qm̄qm̄ magni satis uiri forent rex cu ministris sup nominatis credere noluisse. Hi omnes
 ciuitate nite in ecclesia scoꝝ emerami andree & benedicti. Ad hoc iteru corroborandu testi
 er eiusde eccle ubi rem pdictam sacramento sanxerunt decan. Willm ḡmatic. Laurenti p̄br. Co
 ci scoꝝ emeramm̄ andree & benedicti. Iarēschau fili eidem cause p̄staldi barona. Hi. xi. fuerunt
 pro retherio cu sociis suis insistentib. Dedit etiā sci sum rex stephs sco ypolito p̄nuisam hun
 .c. xi. Concurrēte. vi. spacta nona. Indie hone. iiii. regnante Colomanno rege p̄uisti
 ypoliti. & sigillatumpman dmi oranahs epi zagoriensis iussu pdicti regis. De aliis epis qui
 des p̄mentis. Vns Marcell vacensis Vns beorgius ieurien. Vns Sixt bicharenis. Vns Wol
 tgon. De comitib Iohes palatin comes. Saul de bichar quelet de de bache. Thomas albentis

Reštaurovanie fresky vo Veľkej Lomnici a pohľady do tváre bojovnej dievčiny.
Foto: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky.

Ako sa to stalo, bratia, že po oddelení a odumretí ostatných údov a úplnej premene mäsa na prach celou ostala len pravá ruka s kosťami a k nej patria- cou kožou a nervami? Nazdávam sa, že nie je to nič iné, než že hlbokosť Božej múdrosti chcela týmto vznešeným skutkom ukázať, že len láskou a almužnou a úplným vystupňovaním cností možno vystúpiť hore (do neba)."*

Ladislav je veľkou historickou postavou. A to je pre nás veľmi vítané. Príklad s Archimedom, jeho lampou a slávnym výrokom „Hľadám človeka" je už dosť otrepaný, ale historik najstarších dejín je v podobnej situácii, dokonca v ešte horšej. Archimedes hľadal naozajstného, plnohodnotného človeka, historik sa musí uspokojiť s každým, kto mal to šťastie, že sa zachovala jeho pamiatka. Také šťastie iste nemohli mať všetci, dejiny si nikdy nepotrpeli na demokra- tickú rovnosť, a staršie dejiny už vôbec nie. Šancu na prežitie dostal nanajvýš niektorý kráľ alebo svätec, najlepšie kráľ-svätec. A to je práve Ladislav.

Ladislava už poznáme. Narodil sa v Poľsku okolo roku 1045 (možno už v roku 1040) ako syn budúceho uhorského kráľa Bela a Adelaidy, dcéry poľ- ského kráľa Mieška II. Bol teda polovičný Poliak, podľa Poliakov dokonca Poliak, lebo bol vychovaný v poľskom duchu. Veľkej úcte sa tešil aj na Slo- vensku, o čom svedčia mnohé kostolné fresky, najstaršie z 13. storočia, na- príklad v Žehre, Vítkovciach, Bijacovciach, Rákoši, Rimavskej Bani, Krasko- ve, Čečejevciach, Lipníku, Necpaloch. Dosť sa na seba ponášajú: vychádzajú z výjavov Ladislavovho života, ako ich zachytáva anjouovské legendárium, zapísané tristo rokov po Ladislavovom narodení. Lenže Ladislav má medzi ostatnými svätcami osobitné postavenie; na freskách (napríklad v Kraskove) býva zobrazený v takmer ľubostnej scéne, ako po víťaznom boji kladie hlavu do lona dievčaťa.

Darmo, Ladislav bol originálny panovník aj svätec, niekoľkokrát sa dostal do sporu so samým pápežom, lebo neuznával pápežskú investitúru, právo uvádzať biskupov do ich úradu, a biskupov menoval sám. Neposlúchol ani

* Pravica sv. Štefana je uložená v Bazilike sv. Štefana v Budapešti ako maďarská národná sviatosť. Je to jediná zachovaná časť tela prvého uhorského kráľa, lebo jeho hrob spolu s hrobmi takmer všetkých uhorských kráľov zničili o pol tisíc- ročia neskôr Turci, keď sa zmocnili vtedajšieho korunovačného mesta Uhorska, Stoličného Belehradu, dnešného Székesfehérváru, a zneuctili kresťanské kostoly a cintoríny.

prikaz o prenasledovaní ženatých kňazov, takže v jednej modlitbe sa o ňom hovorí ako o obrátenom hriešnikovi.

Ladislav prežil podstatnú časť svojho života na Slovensku, v rokoch 1064 - 1077 ako knieža tretiny kráľovstva v Nitre a Bihare, a možno predpokladať, že Slovensku sa nevyhýbal ani ako kráľ, v celkovom poradí už siedmy.

Jeho nástup na trón opisuje Dubnická kronika takto:

„Sotva sa rozšírila zvesť o smrti kráľa Veľkého (Gejzu), veľké množstvo uhorskej šľachty sa zišlo u jeho brata Ladislava a jednomyseľne a svorne ho zvolili za vládcu krajiny, ba skôr ho vrúcnyimi a naliehavými prosbami k tomu donútili. Všetci totiž o ňom vedeli, že sa vyznačuje vynikajúcimi vlastnosťami, katolíckou vierou, vyniká poctivosťou, je štedrým darcom a očividne láskavý k blížnemu.“

Toľká spontánnosť je o to zvláštnejšia, že s Ladislavovým nástupom na trón sa veľmi nerátalo; jeho kráľovský brat Gejza bol len o rok starší, zomrel však nečakane po trojročnom panovaní vo veku tridsaťsedem rokov. Ladislav sa stal dôstojným nástupcom svojho brata; dá sa povedať, že okrem svätého Štefana nebolo v 11. storočí v Uhorsku významnejšieho panovníka. Ak si aspoň v skratke pripomenieme Ladislavovo štátnické dielo, väčšmi oceníme výnimočnosť Veľkého Klíža.

Ladislav dobudoval, rozšíril a upevnil cirkevnú organizáciu Uhorského kráľovstva. A urobil to s veľkou prísnosťou, lebo tak si to vyžadovali zlé a neisté časy, ktoré prišli po mnohých rokoch boja o trón. V roku 1092 vydal osobitný dekrét - prikázal v ňom napríklad palicovať tých, čo nesvätia nedele a vyhýbajú sa kostolu. Sviatky a pôsty museli dodržiavať nielen domáci ľudia, ale aj cudzinci; ak ich pristihli, že sviatky a pôsty nedodržiavajú, museli opustiť krajinu, ale peniaze, ktoré v Uhorskom kráľovstve zarobili, museli nechať v Uhorsku.

Civilný zákonník, tzv. tretí dekrét sv. Ladislava, sa ostro postavil proti neporiadku a svojvôli. Krádež trestal vypichnutím očí, otroctvom alebo obesením; prísny trest hrozil aj za ochranu zlodēja, jeho skrývanie, neodovzdanie súdu, rušil dokonca právo azylu v kostole, kam sa do tých čias mohli uchýľovať rozliční previnilci a hriešnici. Stojí za zmienku, že v rozpore s krutosťou zákonníkov legenda opisuje Ladislava ako tolerantného panovníka: „Preto tvrdosť spravodlivosti zmierňoval vľúdnosťou milosrdenstva a k svojim poddaným sa správal tak, aby ho skôr milovali, než sa ho báli.“

Bojová scéna a jej mužskí účastníci: svätý Ladislav a zomierajúci Kumán.

Foto: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky.

Zápas Ladislava s Kumánom.
Obrázková kronika.

Ladislav zveľadil hospodárstvo kráľovstva. Mincovou reformou zhodnotil uhorské mince, ktoré sa pre nekvalitu v medzinárodnom obchode nedali používať a degradovali sa na miestne platidlo, ale aj v tomto prípade neraz dostávala prednosť naturálna výmena.

Vítazne zakončil boj s kráľom Šalamúnom, nepoddal sa ani jeho švagrovi a ochrancovi, nemeckému kráľovi a rímskemu cisárovi Henrichovi IV., čím odrazil nároky Svätej rímskej ríše nemeckého národa, ktorá sa usilovala dostať Uhorské kráľovstvo do vazalskej pozície.* Význam medzinárodného postavenia Uhorského kráľovstva posilnil aj pripojením Chorvátska, kde v roku 1087 po smrti Zvonimíra vymrela dynastia Trpimirovičovcov a v čase následných bojov o trón kráľovská vdova Helena, Ladislavova sestra, požiadala brata o pomoc. Ladislav vtiahol do Chorvátska s vojskom a za chorvátskeho kráľa vymenoval svojho synovca Almoša, mladšieho syna nebohého Gejzu, čím sa stal iniciátorom uhorsko-chorvátskej personálnej únie, ktorá pretrvala až do roku 1918.

* Používanie titulov kráľ a cisár nie je v stredoveku jednoduché. Titul rímskeho cisára obnovil franský panovník Karol Veľký. Jeho syn a nástupca Ľudovít Božný rozdelil Franskú ríšu na západnú, strednú a východnú. Zo Západofranskej ríše sa postupne vyvinulo (za Kapetovcov) Francúzsko. Stredná časť niekdajšej Franskej ríše bola najmenej kompaktná; patrilo do nej Burgundsko, ktoré po veľmi zložitom vývoji pripadlo Francúzsku (pri zachovaní istej autonómie), Lotrinsko, o ktoré Francúzi a Nemci bojovali ešte za druhej svetovej vojny, ale aj Itália, ktorá inklinovala k Východofranskej ríši. Keď Oto I. ovládol v roku 962 Rím, dal sa pápežom korunovať za cisára, vládca formálne nadradeného ostatným panovníkom (s výnimkou byzantského cisára). Cisár korunovaný pápežom bol hlavou Rímsko-nemeckej ríše alebo, presnejšie, Svätej rímskej ríše nemeckého národa. Rímsko-nemecká ríša bola nadnárodným stredovekým štátom, ktorý uznával symbolickú zvrchovanosť rímskeho cisára (nie každý nemecký kráľ musel byť teda cisárom), v užšom zmysle slova však šlo o stredoveké Nemecko. Rímsko-nemecká ríša žila v rôznych premenách až do napoleonských vojen (po bitke pri Slavkove ju v roku 1806 zrušil František II.). Súčasťou Rímsko-nemeckej ríše bolo aj Rakúsko, po nástupe Habsburgovcov dokonca hegemónom. Rakúsko sa po prvý raz ako osobitné územie spomína na konci 10. storočia (názov Ostarrichi v roku 996), Rakúšania ako národ až oveľa neskôr.

Denár Ladislava I. Tvár na prednej časti mince je zaujímavá, no určite to nie je kráľovský portrét, skôr schéma, symbol majestátu.

Ladislavov boj proti Kumánom
(ilustrácie legendy).

Ladislav bol silným panovníkom aj vďaka obrovskému pozemkovému majetku, no najmä pre pevnú politickú koncepciu, ktorú úspešne naplnil.

Jeho svätorečenie v roku 1192 bolo posmrtným uznaním panovníckych zásluh, do istej miery zavŕšením jeho politickej cesty, no najmä vyzdvihnutím jedinečnosti jeho osobnosti, ako to opisuje legenda: „Bol statočný a na pohľad žiaduci a údy mal ako lev silné; postavy bol driečnej a iných ľudí prevyšoval viac ako o hlavu. A tak už z jeho telesného výzoru, oplývajúceho hojnosťou darov, bolo zjavné, že je hodný kráľovského diadému.“

S jeho menom sa viaže prívlastok *Athleta Patriae*, Udatný bojovník vlasti, a jeho oprávnenosť potvrdzujú hrdinské skutky z čias Šalamúnovho panovania, ktoré opisuje Obrázková kronika:

„Potom pohania Kumáni prelomili zátarasy pri hornej časti Mezešskej brány a vtrhli do Uhorska. Pobrli nespočetné množstvo mužov, žien a zvierat, no potom sa vrátili. Kráľ Šalamún, ako aj vojvoda Gejza so svojim bratom Ladislavom zhromaždili vojsko, veľmi rýchlo postupovali, a skôr než Kumáni prešli horami, prekročili Mezešskú bránu a takmer celý týždeň čakali na príchod pohanov. Jeden zo zvedov upozornil vo štvrtok kráľa a vojvodov, že sa blíži kumánske vojsko. Kráľ i vojvodovia vyrazili proti nemu so svojimi oddielmi a v noci zaujali v jeho blízkosti bojové postavenie. V piatok zavčasu na úsvite vstali, všetci sa posilnili prijatím eucharistie, zoradili šíky a vytiahli proti pohanom. Pohania zazreli ich obrovské šíky a ihneď to oznámili svojmu veliteľovi Ozulovi. Ten sústredil kumánske vojsko, ktoré podliehalo jeho veleniu, a stiahol sa na vrchol najvyššej hory. Nazdával sa, že tam je v najväčšom bezpečí. Na úpätí hory sa sústredilo všetko uhorské vojsko. Vojaci kráľa Šalamúna niesli zástavy zhotovené z jemného plátna. Pohania sa medzitým už rozostavili na vrchu; spomedzi nich odvážnejší a udatnejší lukostrelci zišli doprostred úbočia vrchu, aby Uhrov zadržovali obďaleč a bránili im vo výstupe. Ich šípy zaplavili oddiely kráľa a vojvodu tak husto ako búrkový lejak. Niekoľkí znamenití uhorskí vojaci zaútočili na lukostrelcov, mnohých zabili na svahu vrchu a iba málokto z nich mohli vystúpiť k svojim spolubojovníkom, pričom kone udierali lukmi, a tak ich súrili. Kráľa Šalamúna sa zmocnilo veľké oduševnenie, dodal si odvahy a so svojim šikom, takmer sa plaziac, vystúpil najobťažnejším úsekom k pohanom. Tí ho zaplavili hustým dažďom šípov. Vojvoda Gejza - ako vždy opatrný - vystúpil ľahším svahom a vrhol šípy na Kumánov. Jeho brat Ladislav zabil pri prvom útoku štyroch najudatnejších

Kráľ Ladislav
v Kronike Jána z Turca.

pohanov; piaty ho ťažko zranil šípom, no aj toho vzápätí usmrtil. Vďaka Božiemu milosrdenstvu sa zo zranenia rýchlo vyliečil. Pohanovia zvieraní zo strany Uhrov hrozbou ukrutnej smrti zúfalo utekali. Uhri ich ešte väčšmi hnali a svoje ostré a smädné meče napájali kumánskou krvou. Údermi mečov roztínali ich čerstvo oholené hlavy, ktoré vyzerali ako nedozreté tekvice.

Vojvoda svätý Ladislav si všimol pohana, ktorý vliekol na svojom koni krásnu uhorskú devu. Nazdával sa, že je to dcéra varadínskeho biskupa, a hoci bol ťažko zranený, dal sa ho čo najrýchlejšie prenasledovať na koni pomenovanom Zug. Keď sa však k nemu priblížil na dosah kopije, nič nezmohol, pretože jeho kôň už ďalej necválal rýchlejšie, no pohanov kôň v rýchlosti ani trochu nezaostával, a tak medzi kopijou a Kumánovým chrbtom zostávala vzdialenosť ramena človeka. Preto vojvoda svätý Ladislav zvolal na devu: „Krásna sestra, chyť Kumána za pás a hod' sa na zem." Aj to urobila. Svätý Ladislav prišiel potom k ležiacemu na zemi a chcel ho kopijou usmrtiť. Deva ho však úpenlivo prosila, aby ho nezabíjal, ale prepustil. Aj z toho vidieť, že ženy nie sú verné, akiste ho chcela oslobodiť kvôli zmyselnej láske. Svätý vojvoda s ním dlho zápasil, potom mu podrezal šľachu a usmrtil ho. Deva však nebola biskupovou dcérou. Kráľ i slávnici vojvodovia pozabíjali takmer všetkých pohanov a po vyslobodení kresťanov zo zajatia vrátili sa s celým uhorským vojskom naradostení z triumfálneho víťazstva."

Epizóda o oslobodení devy bola veľmi populárna a často sa vyskytuje na spomínaných freskách - tie nestvárňujú dievča ako zradkyňu. Vari najslávnejšia z nich vo Veľkej Lomnici, rovnako freska v Kraskove a ďalšie, zobrazuje devu so šablou a sekerou v ruke ako Ladislavovu spolubojovníčku.

Boj proti pohanským kočovníkom, Kumánom a Pečenehom, pokračoval aj v časoch Ladislavovho kráľovania.

Veľmi populárnu epizódu z tých čias opisuje legenda:

„Potom vpadli do pohraničia Uhorska pečenežskí zbojníci a mužov aj ženy odvádzali do zajatia. Keď ich kráľ s vojskom prenasledoval, prišiel do širšej pustatiny, kde nemali čo jesť. Keď teda vojsko hladovalo, kráľ sa vzdialil a, kľáčiac pri modlitbách, usilovne vzýval Božie milosrdenstvo, aby ten, ktorý kedysi nasýtil synov Izraela dažďom mанны, nenechal kresťanský ľud zahynúť hladom. A keď povstal od modlitby a vracal sa, hľa, tu mu ide v ústrety črieda jeleňov a byvolov a krotko s ním príde až do vojenského tábora. Každý si teda vzal zo zvierat, koľko spotreboval, a chválili a oslavovali Boha v jeho

Svätý Ladislav obkľúčil Pečenehov v akomsi meste a mesto potom zapálil.

Keď vojsko hladovalo a on sa modlil za jeho záchranu, vyšla mu v ústrety črieda jeleňov a byvolov.

Odpad z dielne na spracovanie
kostí v Šindolke.

svätom, prostredníctvom ktorého sa im dostalo také veľké milosrdenstvo. Boh totiž stojí pri svojich vyvolených a svojou láskou im dáva príležitosť konať dobro."

Ladislav bol veľkým kráľom. Ak by sme ho mohli spájať s Veľkým Klížom, potom sme na ozaj historických miestach - Klížske opátstvo by patrilo medzi najstaršie v Uhorsku, bolo by jednou z báh kresťanstva v čase zápasov o kresťanský charakter Uhorského kráľovstva, jestvovalo by v časoch, keď sa Uhorsko ešte len formovalo, tislo na hranice, ktoré sa neskôr stali hranicami moderného Slovenska, teda v časoch, keď kráľovská právomoc siahala po strednú Nitru a ďalej bolo už len pohraničie, confinium, o ktoré sa usilovali nielen uhorskí, ale aj českí a poľskí kráľi. Potom by to naozaj nebola náhoda, ak sa Klíž v stredoveku volal Clus, lebo latinské slovo claudus, clausus, znamená zatvárať, a na okolí Veľkého Klíža stávali v minulosti viaceré krajinské brány, ako svedčia názvy obcí, chotárov a prírodných útvarov (Uherce, Kamenná brána, Broďany, Osečno a ďalšie).

Pravda, máme tu až nápadne veľa „ak by“, ale ťažko sa zrieknuť podmienovacieho spôsobu, keď chýba to najdôležitejšie - kláštor. Svedčí o ňom len zopár zvyškov kamenných múrov a napoly zasypaných jám vo farskej záhrade, a aj tie zrejme patria do skorších čias, lebo kláštor vo Veľkom Klíži mal nielen svojho Ladislava, ale aj mladšiu minulosť.

Ústrednou stavbou každého kláštora kdekoľvek na svete bol kostol; nezriedka prežil mníchov a slúžil ďalej ako farský kostol. Podliehal vyššej cirkvnej kontrole, ktorá si jeho stav a činnosť overovala občasnými vizitáciami. Tak to bolo aj vo Veľkom Klíži a vďaka zápisom z vizitácií vieme, že v roku 1508 ho zakryli červenou škridlicou, v roku 1650 bol v nedobrom stave, v roku 1755 mal šindľovú strechu, jeden hlavný a dva vedľajšie oltáre a veľkosťou a krásou vraj patril medzi najvýznamnejšie.

Aj najstarší zo zápisov je pre naše rozprávanie príliš mladý, dokazuje iba, že kláštorný kostol celkom zmizol, lebo súčasný barokový Kostol všetkých svätých vznikol až oveľa neskôr.

Pravda, istá príležitosť nájsť aspoň jadro benediktínskeho kláštora by tu bola; ponúka ju románsky Kostolík sv. Michala v cintoríne, spomínaný v úvode tohto rozprávania, ktorý do Ladislavových čias zapadá vekom aj vzhľadom. Starší slovenský historik Juraj Hodál o ňom v roku 1920 napísal: „A ďalej na cintoríne už stojí pusto, v rumoch už tiež nejaký, ešte i v rumoch svojich krásny kostolík.“

Ladislav bol bojovný svätec;
nezlakol sa zápasu s diablom,
ktorý na neho zaútočil márami,
vzal z oltára kríž a zahnal sa
na diabla krížom.

Václav Mencl krátko pred odchodom zo Slovenska.

Kostol v Klíži na pokraji skazy

a po pamiatkovej obnove.

Krásu kostolíka si všimol aj architekt a historik umenia Václav Mencl, ktorý v roku 1930, krátko po absolvovaní Karlovej univerzity v Prahe, prišiel pracovať na Štátny referát ochrany pamiatok do Bratislavy. V priebehu niekoľkých rokov sa stal najväčším znalcom slovenskej stredovekej architektúry. Jeho knihu *Stredoveká architektúra na Slovensku* dodnes nikto neprekonal. Zaslúžil sa o obnovu románskych a gotických kostolov v Kežmarku, Levoči, Prešove, Banskej Štiavnici, Kremnici, Banskej Bystrici, o čiastočnú konzerváciu Beckova, Trenčianskeho, Spišského a Devínskeho hradu, o obnovu drevených kostolíkov na Spiši, v Šariši a Zemplíne. Slovensko ho prekvapilo množstvom a osobitosťou románskej architektúry, lenže tá bola v žalostnom stave; uhorskí pamiatkari uprednostňovali gotiku spojenú s časmi Mateja Korvína, a tak románska architektúra pustla. Václav Mencl sa zasadil o záchranu celého súboru románskych kostolov, a to nie iba o ich konzerváciu, ale aj o ich návrat do života v niekdajšej kráse.

Podarilo sa mu presadiť aj rekonštrukciu románskeho Kostola sv. Michala vo Veľkom Klíži, o ktorú sa usiloval už Juraj Hodál. Uskutočnila sa v roku 1936: kostolík opravili, dostal novú strechu, originálnu krytinu veže (prác financoval žilinský farár Tomáš Ružička, vtedy titulárny opát Veľkého Klíža), Ľudovít Fulla sa mal postarať o vnútornú výzdobu kostolnej lode. Keď však Václav Mencl spolu s ďalšími Čechmi musel v roku 1938 opustiť Slovensko, dielo sa nedokončilo...

Podľa Mencla kostolík postavili v 12. storočí - časovo by teda mohla jestvovať istá spojitosť s našim príbehom, žiaľ, iba časovo, nie v poslaní, v účele, na ktorý vznikol, lebo Kostol sv. Michala je podľa Mencla na kláštor primálny, no najmä, ako dokazuje empóra, chór, tribúna, a je jedno, pre ktorý názor sa rozhodneme, kostol dal postaviť neznámy zemepán a chór vyhradil pre seba a svoju rodinu.

Zemepán je prvok, s ktorým sme v našom príbehu nerátali, a tak nadišla chvíľa pochybností, pretože moderní historici založenie klížskeho kláštora Ladislavom I. celkom vylučujú.

Majú na to viacero dôvodov.

Pripomeňme si: Clus, Glodna, Petres et Kernech... To je všetko! Štyri dedinky. Naozaj málo na kráľovský dar. Kláštor v Hronskom Beňadiku dostal v roku 1075 od Ladislavovho brata Gejzu takmer štyridsať dedín a viaceré mýtné výsady. Klížsky kláštor bol aj neskôr prekvapujúco chudobný; keď sa

niekedy po roku 1330 vyberal pravidelný poplatok pre pápeža, žiadanú sumu zaplatil iba na splátky, pretože jeho ročný dôchodok bol len desať hrievien; kláštory na Zobore a Krásnej nad Hornádom mali dôchodok 100 hrievien, v Pannonhalme 190, v Hronskom Svätom Beňadiku 80, aj fary mali nezriedka dôchodok okolo troch hrievien ročne...

Historikovi zarážajú aj logické nezrovnalosti.

Ako je možné, že opát Ladislav neukázal Karolovi Róbertovi privilégium Ondreja III.? Lebo ak by ho bol ukázal, kráľ by nevystavil novú listinu, ale potvrdil by platnosť starej. Navyše z inej listiny sa dozvedáme, že Karol Róbert odmenil Mikuláša z Oslian, lebo zlikvidoval zbojnícku družinu, ktorá sa zmocnila kláštora v Klíži a ukradla tam skryté listiny. Aj iné rody sa sťažujú, že im zbojníci vzali výsadné listiny uložené v Klíži.

Prečo neukradli aj kláštorné privilégium?

To sú nápadné nezrovnalosti.

Privilégium má aj formálne nedostatky. Je napísané neistou rukou - a kráľovskí pisári bývali majstri svojho remesla. Je na ňom pečať, ktorú kráľovská kancelária začala používať až o päť rokov neskôr. Datovacia formula je skomolená, ešte aj rok panovania je uvedený chybné! Kráľovský úradník by predsa musel vedieť, koľko rokov vládne jeho kráľ...

Pochybnosti vyvoláva aj sama žiadosť z listiny v roku 1293. Opát Albert neuviedol príčinu, pre ktorú kláštor prišiel o pôvodné privilégium, a už vôbec neobstojí právo na tretinu tekovského mýta, lebo to patrilo kláštoru v Hronskom Svätom Beňadiku.

Ktosi teda listinu sfalšoval... A historik Ján Lukačka zistil prekvapujúcu vec. Mladšie privilégium Karola Róberta, nesporne pravé, poslúžilo falšovateľovi ako predloha: údajne staršie privilégium Ondreja III. vzniklo o niekoľko rokov neskôr.

Sfalšovaných listín je pomerne veľa. Klížske privilégium je však vzácné, lebo so značnou pravdepodobnosťou sa podarilo určiť človeka, ktorý ho sfalšoval. V listine Karola Róberta z roku 1327 sú totiž niektoré miestne názvy skomolené, kráľovský úradník ich zrejme nepoznal, no v listine Ondreja III. sú napísané správne. Ak ich autor poznal, musel to byť miestny človek, a keďže vedel písať, zrejme to bol mních, navyše mních, ktorému veľmi záležalo na hmotnom zabezpečení kláštora - a bol to opát Ladislav, ktorý sa opakovane menuje ako iniciátor vydania listín v kráľovskej kancelárii Karola Róberta.

Juraj Hodál.

Sfalšovaná listina Ondreja III.

Opát Ladislav (Miloslav Sasko)
v televíznom filme Veľké
tajomstvo opáta Ladislava.

Falšovanie kráľovských listín sa trestalo smrťou. Falzum muselo byť dokonalé, aby ho neprezradilo. Ladislav si preto zaobstaral originálnu listinu Ondreja III. z roku 1298, odpísal z nej dobové údaje, mená svedkov, opáta, ale zabudol zmeniť roky panovania, posunúť ich dozadu - k roku 1293. Informácie o pôvodných privilégiách mu problémy nerobili, získal ich priamo v kláštore (nemožno vylúčiť, že ich následne zničil). Vytvoril takmer dokonalé dielo. Opát Ladislav sa ňou však nikdy nepreukázal. Zrejme vedel o chybe, ktorá mohla na vlastníka vrhnúť tieň podozrenia, a možno si uvedomil aj nereálnosť práva na časť tekovského mýta, lebo to patrilo Hronskému Svätému Beňadiku.

Najmä v poslednom bode je kus irónie, lebo len rok po vydaní listiny pre Klížsky kláštor Karol Róbert potvrdil rovnako sfalšovanú zakladaciu listinu kláštora v Hronskom Svätom Beňadiku z roku 1075 aj s tekovskými mýtami. V oboch prípadoch jestvuje istá podoba: aj opát Ladislav konal proti zákonu v snahe zabezpečiť zákonné právo kláštora, aj on pri falšovaní kláštora čosi pridával. Zrejme sa bál, a oprávnene, že bez podvodu sa nedovolá pravdy. Matúš Čák Trenčiansky počas svojho dlhého panovania nič nerešpektoval. Bral, čo sa mu zachcelo, najmä cirkevný majetok. Keď zomrel, pôvodní vlastníci sa usilovali získať späť svoje majetky, ktoré sa dočasne dostali pod kráľovskú správu. Lenže Karol Róbert sa s vracaním neponáhľal, a niekedy nevrátil vôbec. Ukradnuté imanie nedostal nazad napríklad ani nitriansky biskup Ján, hoci kráľovi aj za Matúša Čáka zachoval vernosť, za čo si vyslúžil mnohé príkoria. Nevýznamný kláštor v Klíži mohol pochodiť oveľa horšie.

Ťažko sa čudovať, ak sa opát usiloval oprieť o autoritu svojho menovca, svätého Ladislava, a navyše pre poznanie najstarších dejín Slovákov urobil veľkú vec. Pripomeňme si Archimeda a jeho „hľadanie človeka“... Vo Veľkom Klíži taký žil, nebol to kráľ ani svätec, a predsa vošiel do histórie. Nepoznáme jeho vek, národnosť, vzhľad, ale bol to človek odhodlaný a odvážny, napriek tomu, že odvahu nedokázal mečom, ako bolo v tých časoch zvykom.

Pravda, otázka zostala otvorená: ak kláštor nezaložil svätý Ladislav, kto bol teda jeho fundátorom?

Vyzerá to tak, že aspoň v základných črtách je aj táto otázka vyriešená. Zhruba od 11. storočia zakladali niektorí zemepáni na svojich majetkoch súkromné kláštory, ktoré sa potom stali duchovným centrom šľachtického rodu; kláštor bol miestom posledného odpočinku zosnulých príslušníkov

Svätý Ladislav bojuje
s unesenou dievčinou proti
Kumánovi; po víťaznom boji
oddychuje s hlavou v jej lone.

Koráliky zo Šindolky. Do Nitry sa dostali z východnej Európy.

Denisa Valachová.

Ján Lukačka.

Kostolík v Klíži.

rodu, mníši sa tu modlili za žijúcich i zosnulých členov rodiny zakladateľa a podobne. Zemepanské kláštory boli chudobnejšie ako kráľovské a mali aj horší osud. Boli rodovým majetkom a ich zakladateľ sa správal podľa toho: vstupoval do cirkevných záležitostí, bez súhlasu cirkevnej vrchnosti dosadzoval a odvolával opáta, majetok dal kláštoru len do užívania, vlastnícke právo si nechal, a tak sa stávalo sa, že kláštorné základiny sa dokonca predávali.

Tak to bolo zrejme aj s kláštorom vo Veľkom Klíži.

Jeho čas a pôvod sa určuje ťažšie, ale aj v tomto smere sa možno pokúsiť o rekonštrukciu.

Denisa Valachová, ktorá spracovala problematiku Klížskeho kláštora, upozornila, že v miestnej topografii a v dobových listinách sa zachovalo množstvo slovenských mien. Viacero šľachtických rodov v Nitrianskej župe odvodzovalo svoj pôvod od nám už známeho rodu Huntovcov-Poznanovcov, možno teda predpokladať, že súvislosť slovanského osídlenia stredného Ponitria nena- rušilo ani začlenenie tohto územia do Uhorského kráľovstva. Zakladateľom kláštora bol teda pravdepodobne nejaký Slovák z blízkeho okolia. Jeden sa priamo núka. Neďaleko Veľkého Klíža leží obec Janova Ves. Do roku 1295 patrila Michalovi, synovi Michala z Krásna. Šľachtici z Krásna pochádzali z Huntovcov-Poznanovcov a jeden z nich, Stojslav, v roku 1185, v predtuche blízkej smrti, venoval veľké majetky Zoborskému kláštoru...

Kostolík svätého Michala, Michal z Krásna, syn Michala z Krásna...

Je to len náhoda, ak aj hrad v lese nad Klížom stojí na Michalovom vrchu? Archeologický výskum Alexandra Ruttkaya ukázal, že hrad postavili na mieste pravekého hradiska v 11. storočí veľmi jednoduchou stavebnou metódou - z kameňov kladených nasucho, bez použitia malty. O storočie neskôr dostal mohutnú, takmer päť metrov širokú hradbu s ochodzou a parkánom. Tá ohraničovala priestor dlhý okolo 120 metrov, široký 26 metrov, takže v tom čase patril medzi najväčšie hrady na Slovensku. Mal dve veľké veže, jednu obytnú, palácového typu. Hrad vyhorel, možno počas boja, a po čase z neho obnovili už len časť. Všetko sa postupne rozpadlo, na povrchu nevidieť prakticky nič, stále však možno obdivovať nádherný výhľad, dominantnú polohu nad horským prechodom z údolia Žitavy na Hornú Nitru a do Pohronia, strategicky výhodnú polohu nad rozhraním Nitrianskej a Tekovskej župy.

Archeológ Alexander Ruttkay vyslovil predpoklad, že hrad bol sídlom kráľovskej administratívy, špánstva. Historici Denisa Valachová a Ján Lukačka zasa predpokladajú, že patril niektorému šľachtickému rodu, azda tomu istému, čo založil kláštor.

Zvláštne, že jestvujú dva protichodné názory, a to zrejme bez možnosti určiť, ktorý je správny. Je to o to zvláštnejšie, že hrad stojí v oblasti bohatej na písomné správy, a napriek tomu nejestvuje ani jediná zmienka o majiteľovi a funkcii hradu. Prečo napríklad jeho meno neuvádza ani jedna z listín, o ktorých sme hovorili?

Malo by to svoju logiku. Ak listinu Ondreja III. skutočne sfalšoval opát Ladislav, ťažko predpokladať, že by upozornil na človeka, ktorý by mohol napadnúť jeho tvrdenie o svätom Ladislavovi.

A tak treba už len doložiť, že kráľ Ladislav zomrel 29. júla 1095 a s pozemským svetom sa rozlúčil zázrakom:

„Rozchádzali sa názory na prevezenie tela do Varadína, kde nariadil, aby ho pochovali, pretože boli veľké horúčavy a bola to dlhá cesta. Zdalo sa primeranejšie pochovať ho v kostole v Stoličnom Belehrade. Prišli (s jeho telom) k hostincu, kde smutní a unavení zaspali. Keď spali, voz, na ktorom bolo položené jeho telo, sa bez akéhokoľvek zvieracieho záprahu sám od seba dal na cestu priamo k Varadínu. Keď sa zobudili a voz nenašli, veľmi zosmutneli a začali ho hľadať. Našli ho sám od seba idúci na ceste do Varadína, aj sväté telo v ňom položené. Vidiac, že sa stal zázrak, keď telo blahoslaveného vyznávača bolo Božím pričinením vezené na miesto, kde si sám určil pochovanie, vzdali vďaka tomu, „kto je obdivuhodný vo svojich svätých“, a zaviezli ho do Varadína“ (*Život uhorského kráľa svätého Ladislava*).

Ladislav bol dvakrát ženatý, ale nemal syna, len dcéry; z každého manželstva jednu. Svojmu nástupcovi Kolomanovi, staršiemu synovi brata Gejzu, nechal štát pevný, prosperujúci a stabilizovaný, a predsa so zárodkom budúcich nepokojov, ktoré sa bolestivo dotkli aj Nitrianskeho kniežatstva.

Pohľad z hradu do lesov.

Baroková kaplnka.

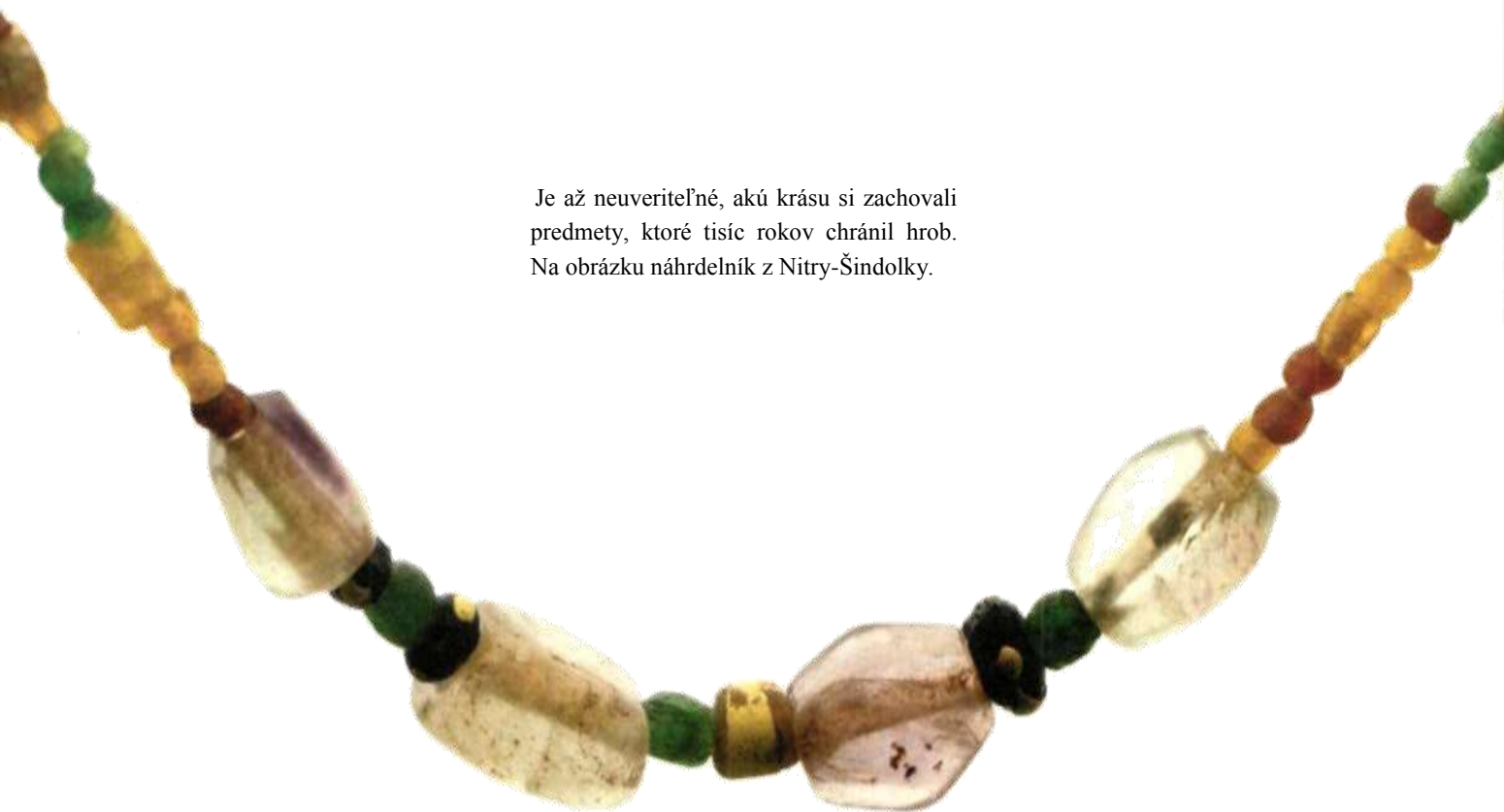

Zrúcaniny renesančného chrámu.

Z hradu zostali už len otesané kamene skalného brala.

Je až neuvěřitelné, akú krásu si zachovali predmety, ktoré tisíc rokov chránil hrob. Na obrázku náhrdelník z Nitry-Šindolky.

Kláštor vo Veľkom Klíži nie je jediný s podobným osudom. Spomínali sme kláštory na Zobore a v Hronskom Beňadiku. Približne v tých istých časoch vznikol celý rad ďalších benediktínskych kláštorov. Medzi najstaršie a najvýznamnejšie patril Bzovík, menšie kláštory boli v Krásnej nad Hornádom a Krásne na Hornej Nitre. Podľa tradície v 12. storočí založili Opátstvo sv. Jána Krstiteľa v Rimavských Janovciach (s najstaršou písomnou zmienkou z konca 14. storočia). Čas založenia kláštora v Ludaniciach je neistý, možno siaha až do 11. storočia, po prvý raz sa však spomína až v 14. storočí. Pravdaže, tento výpočet nie je úplný, viaceré menšie zemepanské kláštory možno zanikli bez stopy počas tatárskeho vpádu a ďalšie z iných, azda aj z celkom bežných dôvodov.

Benediktínske kláštory nie sú jediné. Východoslovenské opátstva v Lelese a Jasove spravovali premonštráti, kanonická rehoľa, ktorú v severofrancúzskom Prémontré založil v roku 1120 svätý Norbert. Premonštráti zakrátko prenikli do strednej Európy, na pražskom Strahove sídlili od roku 1140, v Lelese sa usadili niekedy medzi rokmi 1188 - 1196, možno o niečo skôr. Presne to nevieme, výsadnú listinu Kláštora sv. Kríža vydanú Belom III. zničil jeho syn Imrich, pretože vacovský biskup Boleslav sa v dynastickom boji bratov Imricha a Ondreja pridal k Ondrejovi. Keď v roku 1205 získal trón Ondrej, kláštor znovu vysvätili, ale už v roku 1241 ho zničili Tatári. Aj ďalšie osudy opátstva boli dramatické... Postupne ho ničili miestni šľachtici, husiti, Turci, cisárski vojaci; jeho dnešná podoba je novoveká baroková a ničím už nepripomína dávnu minulosť.

Podobné osudy mal kláštor v Jasove. Aj jeho začiatky sú neisté; v tomto prípade sú na príčine Tatári, ktorí zničili výsadnú listinu aj s kláštorom. Premonštráti ho potom obnovili v gotickom štýle. Mnísi smeli v okolitých horách ťažiť kovy (okrem zlata a striebra, neskôr im dovolili dolovať aj strieborné rudy), mali vlastné mlyny, rybníky, ba aj hrad, ktorý postavil Karol Róbert.

Kláštory Bzovíku.

Kláštor v Lelese.
Foto: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky.

Svätý Norbert (vpravo) dostáva od svätého Augustína rehoľné pravidlá.

Rekonštrukcia kláštora v Krásnej nad Hornádom. Foto: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky.

Barokový kláštor v Jasove na kresbe z 19. storočia.

Žigmund Luxemburský dal opátstvo opevniť, ale už dve desaťročia po jeho smrti kláštor obsadili vojaci Jana Jiskru z Brandýsa a neskôr aj bratrský hajtmán Talafús; mnísi sa do Jasova vrátili až za Mateja Korvína. V 18. storočí kláštor od základu zbúrali a nanovo postavili v monumentálnom barokovom štýle s preslávenou, dodnes jestvujúcou knižnicou.

Oba kláštory sú pre naše rozprávania mladé iba zdanlivo. Už príchod premonštrátov je svedectvom - neboli by prišli do inej ako kultivovanej a konsolidovanej krajiny. Premonštráti sa venovali vzdelaniu, kultúre, vede, školstvu, nevyhľadávali pustú, neosídlenú krajinu ako benediktíni. Ich príchod až na východný okraj Zemplína (Leles) a hlboko do hôr Gemera (Jasov) svedčí o dlhom civilizačnom vývoji, o krajine, v ktorej stáli dediny a sídla feudálnych pánov, čo je veľmi dôležitá informácia, pretože z východného Slovenska nemáme spreď 13. storočia nijaké písomné správy.

Ak, pravda, odhliadneme od Anonymovej kroniky, v ktorej sa spomína Zemplín* a neistý Solný hrad (Castrum Salis), ale ťažko rozhodnúť, či anonymný notár myslel na dnešný Solivar pri Prešove, alebo Slanec pri Košiciach.

Všetky kláštory, o ktorých sme hovorili, jestvujú iba na papieri. Do dnešnej podoby sú na nepoznanie prestavané alebo zmizli bez stopy a poznatky o ich niekdajšom vzhľade sa dajú zistiť len archeologicky.

Najlepšie preskúmaný je kláštor v Krásnej nad Hornádom, o čo sa vyše desaťročným výskumom (v rokoch 1971 - 1981) zaslúžil Belo Polia.

Belo Polia bol zaujímavý človek - vynikajúci archeológ s ťažkým osudom. Patril medzi vedcov, ktorí sa z politických dôvodov dostali do väzenia. Hoci bol polovičný Talian (jeho otec Joachim prišiel ako chlapec so svojím otcom na Slovensko z obce Castellavazzo v severnom Taliansku), bol presvedčeným národovcom a kresťanom. Dvadsaťročný (narodil sa v roku 1917) vstúpil do Hlinkovej Slovenskej ľudovej strany, čo stačilo na to, aby ho po februári 1948 vyhodili z Matice slovenskej. „Vyakčnili“ ho, ako sa vravelo v časoch, keď o osudoch ľudí rozhodovali tzv. „akčné výbory“. Matičný akčný výbor B. Polu doslova vyhodil na ulicu, a to tak rýchlo, že si nemohol vziať ani svoje veci z pracovného stola a zo skrine. Začiatkom roka 1950 ho predvolali na Okresný súd v Martine - a domov sa vrátil za jeden aj pol roka... Ale zrejme to niekomu pripadalo málo, lebo za údajnú protištátnu činnosť a pripravovanú vzburu

* Stopy dávnej minulosti 3 (Zrod národa), kapitola Koniec náčelníka.

v Handlovej (v pracovnom tábore v handlovských baniach si odpykal prvý trest) ho o krátky čas v Nitre odsúdili na ďalších desať mesiacov väzenia.

Belo Polia mal za sebou už pred uväznením kus vedeckej práce, najmä z moderných dejín, a do vedy sa po troch rokoch od návratu z väzenia zasa vrátil. Začal však pracovať v celkom inom odbore, v archeológii: najskôr ako dokumentarista v pobočke Štátneho archeologického ústavu v Košiciach, no už po roku viedol vlastný výskum. Čoskoro sa vypracoval na špecialistu v novej archeologickej disciplíne, v historickej archeológii, a tej už zostal verný. V roku 1960 ho z Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre z kádrových dôvodov zase prepustili, ale o krátky čas nastúpil do Slovenského národného múzea v Bratislave, kde založil samostatné historicko-archeologické oddelenie, ktoré viedol až do odchodu do dôchodku v roku 1986. Za ten čas vykonal množstvo veľkých archeologických výskumov v Zalužanoch, Kežmarku, bratislavskom Podhradí, Krásnej nad Hornádom, a viaceré z nich spracoval v samostatných publikáciách, ku ktorým štyri roky pred smrťou - zomrel v roku 2000 - pridal krásnu monografiu Archeológia na Slovensku v minulosti (spracoval v nej dejiny archeológie až do prvej svetovej vojny).

Jeho výskum benediktínskeho kláštora v Krásnej nad Hornádom patril medzi najobjavnejšie. V Krásnej stál doteraz najstarší známy kláštor na východnom Slovensku. Postavili ho v polovici 12. storočia a v 15. storočí zničili. Azda ho zničili bratříci, s istotou to nemožno povedať - násilnú skazu naznačuje objav delových gúľ; isté je však iba toľko, že od polovice 16. storočia slúžil už len ako baňa na stavebný materiál. Trosky sa vraj dali rozoznať ešte v roku 1666, v 18. storočí už nebolo vidieť ani kostol.

Kláštor postavili na polostrove pred sútokom Torysy a Hornádu na vyvýšenej polohe Breh s výhľadom na Slanské vrchy. O vysvätení opátstva sa zachovala písomná zmienka z roku 1143, ale stavať sa začalo zrejme už skôr, ako svedčia zvyšky opevneného zemepanského sídla, ktoré by sa dali rámcovo datovať do 9. až 11. storočia. Ešte pred príchodom benediktínov tam stál malý zemepanský kostolík predkov šľachtického rodu Abovcov. Azda s ním súvisí nádherný, striebrom zdobený meč franského typu z polovice 10. storočia, vybagrovaný zo starého riečiska Hornádu; bol vyhotovený damaskovou technikou, z veľmi tvrdej, kvalitnej ocele, ozdobený rozličnými znakmi a bližšie neidentifikovateľným nápisom +INGLER II. Vo svojej dobe mal veľkú cenu, škoda, že nevieme, komu patril a akým spôsobom sa dostal na dno rieky.

Belo Polia.

Z kláštora v Krásnej nad Hornádom nezostalo takmer nič.

Meč z Hornádu
(pohľad z oboch strán).

Staromaďarské strieborné ozdoby z Lužianok.

Nepoznáme ani dôvod, pre ktorý sa staval mohutný komplex. Možno mal kláštor paralyzovať dožívajúce pohanstvo, o ktorom azda svedčí názov Balvankew v polohe Istendomb, ktorý sa spomína v darovacej listine z druhej polovice 13. storočia a pravdepodobne pripomína miesto niekdajšieho pohanského kultového strediska.

Kláštor v Krásnej bol priam výstavný, zvyšky rozličných kovaní kníh a kódexov (nárožnice, puklice, sponky), keramické kachlice, kúsky farebnej omietky (azda zvyšky fresiek), dlažby, zámky, kľúče a vyrezávané kostené predmety svedčia o jeho vysokej kultúrnej úrovni.

Pre poznanie staršej histórie je veľká vec, ak sa B. Pollovi podarilo objaviť toľko stavebných zvyškov, že sa podľa nich dala vyhotoviť akademická rekonštrukcia kláštora; na jej základe sme získali aspoň orientačnú predstavu o vzhľade ďalších kláštorov v 11. a 12. storočí a azda aj v mladších časoch.

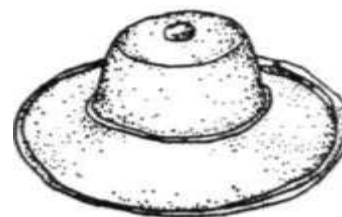
Nespomá je aj starobylosť Bzovíka pri Krupine. S jeho vznikom sa navyše spája dramatický príbeh a jedna z najkurióznějších situácií slovenskej diplomatiky.

Kláštor založil župan Lampert z nám už známeho rodu Huntovcov-Poznanovcov. Bol to významný človek, švagor uhorského kráľa, manžel sestry svätého Ladislava. Listinu, v ktorej sa vymenúvajú práva a majetky Konventu svätého Štefana kráľa v Bzovíku, podpísal a jej pravosť svojou pečaťou potvrdil kráľ Belo II. Je to významná listina. Darované majetky ohraničuje nám už známym spôsobom, riekami a potokmi, vrchmi, lesmi a stromami, značkami, potvrdzuje ich menoslovom svedkov, darcov a poddaných; celkom nová je však v tom, že podľa pôvodu veľmi dôsledne rozlišuje tri druhy majetkov, ktoré kláštor dostal: zdedené, kúpené od iných vlastníkov a majetky, ktoré jednotlivým príslušníkom rodu darovali uhorskí králi a nitrianski vojvodovia. Tento výpočet dokladá pre našu tému významnú vec: mnohé naznačuje, že v rodovej majetkovej držbe prevažovali dedičné majetky, ktoré mali preduhorský pôvod.

V listine sa píše aj o vzniku kláštora, ktorý - ako už vieme - založil župan (komes) Lampert s manželkou Žofiou a synom Mikulášom. Listina je datovaná do roku 1135, ale kláštor podľa nej vznikol v čase vlády predchodcu Bela II. - Štefana II. (panoval v rokoch 1116- 1131), za ostrihomského arcibiskupa Feliciána (arcibiskupom bol od roku 1124 do roku 1139). Funkčné obdobie oboch hodnostárov určuje teda čas vzniku kláštora rokmi 1124- 1131.

Trosky kláštorných múrov.

Knižné kovania.

Sic ergo. Vas ergo acetum positum plenum erat. Illi autem spon-
giam plenam acetum hisopo circumponentes. obtulerunt
ori eius. Cum ergo accepisset ih̄s acetum. dixit. Consum-
matum est. Et inclinato capite. tradidit spiritum.

Iudei ergo quoniam parasceue erat ut non remaneret
in cruce corpora sabbato. erat enim magnus dies ille
sabbati. rogauerunt pilatum ut frangerentur eorum
crura. & tollerentur. Venerunt ergo milites. & primi
quidem frangerunt crura. & alterius qui crucifixus est
cum eo. Ad ih̄sum autem cum uenissent. ut uiderent
eum iam mortuum. non frangerunt eius crura. sed unus
militum lancea lacus eius aperuit. & continuo exiit
sanguis & aqua. Et qui uidit testimonium perhibuit.
& uerum est eius testimonium. & ille scit quia uera
dicit. ut & uos credatis. Facta sunt enim hec ut scrip-
tura impleretur. Os non comminuetis ex eo. Et iterum
alia scriptura dicit. Videbunt in quem transfixerunt.

POST hec autem rogauit pilatum ioseph ab arimathia
eo quod esset discipulus ih̄s occultus autem propter
metum iudeorum. ut tolleret corpus ih̄s. Et per-
misit pilatus. Venit ergo. & tulit corpus ih̄s. Venit
autem & nichodemus qui uenerat ad ih̄sum nocte
primum. ferens mixturam mirre & aloes. quasi libras
centum. Acceperunt ergo corpus ih̄s. & ligauerunt
eum lintheis cum aromatis. sicut mos iudeis est sepe-
lire. Erat autem in loco ubi crucifixus est ortus. & in orto
monumentum nouum. in quo nondum quisquam positus
erat. Ibi ergo propter parasceuen. iudeorum quia
iuxta erat monumentum. posuerunt ih̄sum.

INSABBATO S̄CO. S̄C̄DM̄ MATH̄EVM.
I N I L L O T E M P O R E .

**IN PRIMA
SABBATI QUAE**

lucet in prima
sabbati uenit maria
magdalene & altera
maria uidere sepulchrum.
Et ecce terre motus factus
est magnus. Angelus enim
domini descendit de celo.
& accedens reuoluit lapidem.
& sedebat super eum. Erat
autem aspectus eius sicut ful-
gur & uestimenta eius sicut
nix. Pro timore autem eius ex-
territi sunt custodes & facti
sunt uelut mortui. Respondens autem angelus dixit mu-
lieribus. Nolite timere uos. Scio enim quod iesum qui eru-
cifixus est queritis non est. Surrexit enim sicut dixit.
Venite & uidete locum ubi positus erat dominus. Et cito
euntes dicite discipulis eius quia surrexit & ecce pree-
det uos in galileam. Ibi eum uidebitis. ecce dixi uobis.

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

**IN PRIMA SABBATI QUAE
LUCET IN PRIMA**

Bzovík premenený na protitureckú pevnosť.
Foto: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky.

Na prvý pohľad celkom jednoznačná záležitosť. Tým väčšmi, že pravosť listiny potvrdil aj kráľ Belo IV. roku 1262. Pravda, originál ani potvrdenie sa nezachovali, iba doklad, že listinu použili v majetkovom spore roku 1352, a potom zmienka o listine s výťahom jej obsahu v inej listine, vydanej roku 1405. Ani tá sa však nezachovala, iba jej prepis z roku 1566, v ktorom sa uvádza, že listinu vyhotovili nanovo, nakoľko bola bez pečate, roztrhnutá na dve časti v zmätkoch po smrti kráľa Ľudovíta II. v roku 1526, keď sa vraj listiny prepoštvá dostali do rúk nepovoláných ľudí.

Cez Uhorské kráľovstvo sa niekoľko ráz prehnali pohromy, rozličné vojny. Vpadli sem cudzie vojská, krajina trpela počas dynastických bojov, situáciu využívali lúpežní rytieri aj obyčajní zbojníci, lúpilo sa, vraždilo, pálilo, staré listiny sa kradli a ničili ako svedectvá o podvodoch; situácia bzovického privilégiá by nebola ničím výnimočným - keby v čase jej vydania nebol zakladateľ kláštora župan Lampert už niekoľko rokov mŕtvy. Aj so synom ho v roku 1132 surovo zavraždili (údajne to vykonal vlastný brat), keď ho predtým obvinili zo zrady kráľa.* Ani sestra svätého Ladislava Žofia v tom čase už nežila - zomrela v roku 1095, navyše jej manželom nebol Lampert, ale celkom iný veľmož. O falšovaní svedčí aj úvod listiny, v ktorom sa Belo II. uvádza ako „Rex Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rameque“, a práve ono „Rameque“ je predčasné.

Už sme hovorili o kritickom rozbere najstarších listín, ktorý urobil Richard Marsina. Aj v bzovickom prípade natrafil na detektívku. Ako Marsina píše vo svojej štúdií, rok 1135 nemusí svedčiť proti pravosti listiny, naopak, práve darcova smrť mohla byť bezprostredným dôvodom na vydanie listiny - aby sa daný stav uzákonil kráľovským potvrdením, keďže darca svoje potvrdenie dať už nemohol. Nebolo totiž výnimočné, že podobné dary sa písomne potvrdzovali aj niekoľko rokov po darovaní. Rovnako meno Žofie nevyvracia hodnovernosť listiny, lebo Lampert mal skutočne za manželku sestru svätého Ladislava, nie však Žofiu, ale jej mladšiu sestru, ktorej meno nepoznáme, a iná Žofia (nie kráľova sestra) bola v čase zakladania kláštora až druhou Lampertovou manželkou. Diplomatický rozbor ukázal, že sfalšované sú aj ďalšie časti listiny, nielen úvod, pravdepodobne predtým, ako ich v roku 1262 dali potvrdiť Belovi IV, a v bližšie neznámom čase sa na sfalšovanie prišlo. Prepis z roku 1566 uvádza, že predloha bola bez pečate a roztrhnutá; sotva

* O okolnostiach tragédie hovorí bližšie nasledujúca kapitola.

sa to stalo nešťastnou náhodou: týmto spôsobom sa v stredoveku označovali listiny vyhlásené súdom za neplatné (falošné).

Tento fakt však nič nemení na skutočnosti, že bzovicka listina je cenným historickým dokladom. Falzifikátor totiž menil iba tie časti, ktoré hovoria o majetku, na zmene historických okolností vzniku kláštora nemohol mať nijaký záujem, tak ich nechal bezo zmeny. Text listiny z roku 1135 preto patrí medzi najvzácnejšie svedectvá o časoch, keď na dnešnom Slovensku začali svoju civilizačnú prácu najstarší mnísi.

Treba už len dopovedať, že v rokoch 1151-1181 prebrali pôvodne benediktínsky Bzovík premonštráti. V roku 1530 Žigmund Balaša kláštor dobyl, vylúpil, mníchov povraždil alebo vyhnať a Bzovík premenil na protitureckú pevnosť. Až do konca druhej svetovej vojny bola takmer nedotknutá, no potom sa čas, spoločenský nezáujem a vandali zapísali na jej premene na ruinu, ktorá ešte vždy čaká na svoju záchranu.

Kamenný reliéf na stĺpe
kláštorného kostola v Bíni.

Prstene zo začiatku
11. storočia (Nitra-Šindolka).

Náhrdelník zo začiatku 11.
storočia (Nitra-Šindolka).

Mohli by sme začať tak ako celkom v úvode tejto knihy: krutou udalosťou. Ba udalosťou ešte krutejšou, lebo šlo nielen o vojvodu Almoša - ako vo Vazulo-vom prípade - ale aj o syna, malého Bela, ktorý v čase, keď mu na príkaz kráľa Kolomana vypichli oči, mal iba päť, možno sedem rokov.

„No čoskoro jeho i jeho syna, mladučkého Bela, dal zajať a oslepiť. Navyše prikázal mladulinkého Bela vykastrovať. Avšak ten, čo im vyklal oči, bál sa Boha a obával sa, že následkom neplodnosti osirie kráľovský trón. Preto vykastroval psíča a jeho semenníky doniesol kráľovi. Spomedzi šľachticov krajiny dal oslepiť aj Uroša, Vathu a Pavla. Jednako mu preliatie krvi nič neosožilo, pretože vďaka Božej odplate musel preglgnúť krutý nápoj predčasnej smrti a krajina bola potrestaná skazou, ktorá trvá podnes" (*Obrázková kronika*).

Hrozná vec, a predsa v Nitre nie je Belova ani Almošova veža...

Je pravda, že kroniky tragédiu výslovne nespájajú s Nitrou, ale celkom určite v tomto meste korení.

Ako je to možné?

Tak ako Vazul stál na začiatku tejto knihy, Belo patrí na jej koniec: spočiatku potupený, no potom víťaz, ktorý sa kruto pomstil svojim trýzniteľom. Dvadsať rokov čakal nešťastný hrdina drámy väčšej ako dráma Vazulova, a predsa sa nedočkal pamätníka ani len v ľudovej obrazotvornosti, v povesti, báji.

Niečo je iné, niečo sa zmenilo. A ťažko povedať, čo to bolo...

Najlepšie bude vyrozprávať si strašný príbeh v celistvosti.

Kráľ svätý Ladislav nemal syna. Keď v roku 1095 zomrel, na tróne ho vystriedal synovec, Gejzov syn Koloman. Nitrianskym vojvodom, správcom tretiny kráľovstva, sa stal jeho mladší brat Almoš.

Na prvý pohľad normálna nedramatická výmena kráľa. Ale nebolo to tak. Možno to posúdiť z neistých správ kronikárov:

„Kráľ (Ladislav) tušil, že Koloman bude prelievať krv, a preto ho chcel urobiť jágerským biskupom. Keď sa o tom Koloman doočul, ešte v tú istú noc

Na mieste hrobu svätého Ladislava sa konali Božie sudy. Bohatý župan obvinil vojaka, že mu ukradol pozlátený tanier. Kráľ Štefan II. rozhodol, aby tanier položili na Ladislavov hrob. Keď lakomý župan vystrel k tanieru ruku, hneď padol mŕtvym na zem a vojak si vzal svoj majetok.

Dočasné zmierenie
Almoša a Kolomana.
Obrázková kronika.

zutekal do Poľska, lebo vedel, že tam úctivo prijali jeho otca i starého otca. Z Uhorska ho nasledoval Marek, Ugra i ďalší. Kráľ zhromaždil svoje vojsko a pre krivdu spôsobenú jeho synovcovi dal sa na pochod proti Čechom.* Keď došiel na hranice Čiech, zmocnila sa ho ťažká choroba. Zvolal svojich významných mužov a ako poslov vyslal ku Kolomanovi prepošta Marcela a komesa Petra s výzvou, aby sa vrátil späť do Uhorska. Svätý Ladislav potom zariadil, aby vládol po ňom Almoš. Ten v úprimnej skromnosti si natoľko vážil svojho brata Kolomana, že mu prenechal kráľovskú korunu, pretože mu očividne prislúchala podľa práva prvorodeného."

Tá istá Obrázková kronika, z ktorej je citovaný text, uvádza o niekoľko riadkov ďalej odlišné okolnosti: „Tento Koloman, ako niektorí vravia, bol varadínskym biskupom. Pretože jeho bratia ho predišli smrťou, na základe pápežského povolenia bol nútený vládnuť. Uhri ho nazývali Kőnyves Kálman (Koloman Knižný), lebo mal knihy, ktoré mu slúžili ako biskupovi na odbovovanie kanonických hodín."

V jednom sa kronika nemýli: Koloman učený bol. Svedčí o tom list pápeža Urbana II. z 27. júla 1096: „Povedal nám totiž ctihodný náš syn Odilo, opát od Sv. Egida, že okrem svetskej činnosti, v ktorej vynikáte, ste vzdelaný aj v cirkevných spisoch."

A takto píše najstarší poľský kronikár Gallus Anonymus, Kolomanov súčasník (zomrel v tom istom roku): „Potom vrátiac sa Boleslav s uhorským kráľom Kolomanom, vzdelaným v znalosti písma nad všetkých kráľov žijúcich v jeho časoch."

Vzdelaný bol, ale v očiach mladších kronikárov milosti nenašiel.

V Spišskosobotskej kronike sa uvádza, že „počas panovania tohto kráľa prihodilo sa v Uhorsku veľa zlého", Obrázková kronika tvrdí približne to isté: „v jeho čase sa prihodilo, ako v nasledujúcom bude ukázané, veľa zločinov", a ešte pridáva, že Koloman, „čo sa dotýka telesného vzhľadu, bol malý, ale falošný a učenlivý, strapatý, chlpatý, slepáň, hrbáč, krivý a šušlavý". Aj podľa Kroniky Jána z Turca bol Koloman hrubý, zarastený, jednooký, hrbatý, krívajúci a jachtavý.

Sotva bude náhoda, ak aj Homérov Thersítés, jeden z Grékov, ktorí obliehali Tróju, mal nielen ohavný charakter - všetkých ohováral, vypichol oči

* V skutočnosti nevieme, prečo sa Ladislav práve v tej chvíli obrátil proti Čechom, ale do Česka tiahol už aj v predchádzajúcich dvoch rokoch.

mŕtvej kráľovnej Amazoniek a za špinavú urážku Achilla napokon zaplatil smrťou -, ale odporný bol aj výzorom:

Zo všetkých chlapov, čo pod Tróju prišli, bol najškaredjší.
Bol totiž šmatlavý, na nohu kríval a plecía mal obe
krivé a stlačené k prsiam, a krem toho navrchu hlavy
šišaté temeno, na ktorom rástlo len máličko chlпов.

Homéros, *Ílias* (preložil Miloslav Okál).

Kronikári museli byť vzdelaní a sčítaní, nezriedka si pomáhali antickými autormi - a vždy tým niečo sledovali. V Kolomanovom prípade snahu urobiť ho odpudivého ako človeka i kráľa.

Je zvláštne, že vzdelaný Koloman sa nepostaral o svoju pamiatku; musel predsa vedieť, aký dôležitý je obraz, ktorý sa zachová vo vedomí potomkov. Pravda, možno sa o to pokúšal. Za Kolomanovho panovania a zrejme na kráľov popud napísal neznámy benediktínsky mních Menšiu legendu Štefana kráľa, v ktorej spomenul zvláštnu udalosť zo záveru života Štefana I.:

„Štyria najvznešenejší dvorania potom videli, že je dlho ťažko chorý - ich srdce totiž naďalej ovládala vierolomnosť - , a prijali zlý úmysel a pokúšali sa jeho vraždu vydávať za prirodzenú smrť. Deň sa už schýľoval k večeru, no skôr než sa v dome rozsvietilo, jeden muž, kryjúc sa tmou, smelo vykročil a pod plášťom niesol obnažený meč, aby prebodol kráľa. Keď vošiel tam, kde kráľ odpočíval, a zastavil sa, meč - iste z Božieho popudu - padol, a ako udrél o zem, zarinčal. Kráľ sa ihneď prebudil, začal pátrať po príčine, ale už vopred vedel, čo sa deje. Onen muž v úzkostiach (takmer) odpadol, uvedomil si šialenstvo svojho úmyslu a zachvátila ho bolesť, pristúpil ku kráľovi, vrhol sa na zem, objal jeho nohy, priznal, že sa previnil, a prosil o odpustenie. Keď žiadal o milosť, kráľ sa od neho neodvrátil, ľahko mu zločin prepáčil a muž mu na jeho rozkaz prezradil účastníkov sprisahania. Na druhý deň vyhládali na kráľov príkaz vrahov, priviedli ich a kráľ ich odsúdil. Aby mali ostatní výstražný príklad a aby sa naučili ctiť svojich pánov s najväčšou úctou, dal ich oslepiť a uťáť im ich hriechne ruky; tak tí, čo vo svojej nespravodlivosti strojili nástrahy pre krv spravodlivú, prišli na základe spravodlivého súdu k strate vlastného života.“

Narodenie svätého Štefana.
Obrázková kronika.

Koloman vydal prvý Židovský zákon. Na miniatúre zo začiatku 13. storočia Žid trúbi na novoročnom rohu.

Ladislavov boj s Kumánom na freske z Kraskova.

Chcel azda Koloman opisom sprisahania a krutého trestu zdôvodniť a ospravedlniť vlastný čin? Je to náhoda, že aj on bol v posledných rokoch života stále chorý? Myslím si, že nie. Zdá sa, že písomný odkaz pre potomkov budoval veľmi cieľavedome, nijaký dovtedajší kráľ nezanechal po sebe toľko písomností ako on, nemohol však zabrániť, aby mladší kronikári dávno po jeho smrti písali, čo uznali za vhodné, ba možno aj to, čo bolo treba.

Výpočet písomností z Kolomanových čias by bol veľmi dlhý. Priamo na jeho rozkaz vznikla Hartvikova legenda. Je to napísané v jej úvode:

„Svojmu pánovi Kolomanovi, najvýbornejšiemu kráľovi, biskup Hartvik, ktorý z Božieho milosrdenstva dosiahol duchovný úrad, praje dosiahnutie Božej pochvaly a uvedenie do slávy Pána po skončení tohto života.

Keď som, môj slávny pán kráľ, začínal s dielom, ktoré ste mi o živote svätého kráľa Štefana kráľovským príkazom dôrazne uložili napísať...”

Za Kolomana sa zrejme zrodila ďalšia Hartvikova práca, liturgická kniha Agenda pontificalis, a rovnako prvý uhorský notový rukopis Codex Albensis a dokončila sa kronika Gesta Hungarorum vetera, ktorú začali písať už v polovici 11. storočia. Škoda, že sa nezachovala, môžeme len hádať, čo by sme sa z nej dozvedeli.

Koloman sa významne zapísal do dejín Slovákov. Ako už vieme, vydal Zoborské listiny a za jeho čias bolo v Nitre obnovené biskupstvo. Inak však cirkvi veľmi neprial, kláštory nezakladal, naopak, niektorým jestvujúcim odoberal majetky a ani jeho dary neboli štedré.

Koloman bol významný panovník. Usporiadal uhorské súdnictvo. Vydal viacero zákonníkov, ktoré nadväzovali na Ladislavove zákony, podporovali vzdelanie (kniežat'om sa nesmel stať nevzdelanec, kanonici a dvorní kapláni museli hovoriť po latinsky) a posilňovali postavenie panovníka, okrem iného povinnosťou modliť sa v kostole za jeho spásu a Božiu ochranu. Koloman vydal prvý Židovský zákon, ktorý Židov dôsledne oddelil od kres-

ťanov, všetky pôžičky a obchodné transakcie museli uzatvárať písomne. Moslimov, ktorí pôsobili hlavne v kráľovskej finančnej správe, sa, naopak, pokúšal asimilovať; svoje dcéry smeli vydávať len za kresťanov a nútil ich jesť bravčové mäso.

Koloman zasiahol aj do každodenného života spoločnosti, a nie nesympaticky. Zmiernil niektoré Ladislavove tresty a jeden z jeho zákonníkov obsahuje takýto paragraf: „Strigy, keďže nejstujú, nesmú byť súdené.”

Veľkú pozornosť venoval manželskej vernosti. Ak od muža ušla žena, museli mu ju vrátiť, rovnako ak ušla aj druhý raz, no ak sa podobného činu dopustila po tretí raz, predali ju do otroctva, keď, bola z ľudu, ak bola urodzená, musela sa kajať a nikdy viac sa nsmela vydať. Namiesto nevernej ženy si manžel smel vziať inú a prichytená žena sa už nikdy nsmela vydať. Ak jej však manžel neveru nedokázal, sám sa musel podrobiť trestu a žena sa mohla vydať za iného muža. Trestom za cudzoložstvo bolo pokánie.

Kráľom sa stal v roku 1095 za zložitých a nie celkom jasných okolností: súperenie bratov Kolomana a Almoša v prospech Kolomana napokon rozhodlo Poľsko. Asi nešlo len o dynastický spor, ale aj o určenie smeru zahraničnej orientácie Uhorského kráľovstva. Bolo to v časoch dozvukov nám už známej Canossy; Ladislav a rovnako Almoš orientovali Uhorské kráľovstvo na Henricha IV., Koloman na pápeža. Pápež jeho víťazstvo privítal takto: „Nevýslovnou radosťou sme sa potešili, počujúc, že Tvoja veľkomožnosť nariadením všemohúceho Boha začala vládnuť v uhorskej krajine.”

Výrazom spojenectva s Rímom bol aj Kolomanov sobáš s dcérou sicílsko-normanského kniežaťa, ktorý bol spojencom pápeža.

Spor kráľovských bratov sa napokon skončil kompromisom: Almoš sa zriekol chorvátskej koruny, ktorú mu dal Ladislav, a prijal nitriansky údel. Moc a istú nezávislosť si zrejme zachoval. Jestvuje o tom veľmi konkrétne svedectvo. Uhorsko v tom čase sužovali križiaci, najprv ich predvoj, ktorý

Henrich IV.
Obrázková kronika.

Kamenný reliéf s obrazom chorvátskeho kráľa.

Križiaci sa presekávajú uhorskými lesmi.

Návrat z križiackej výpravy.

tvorili oddiely chudobných rytierov, dobrodruhov a poddaných, ktoré už predtým spustošili Čechy. Kruto a svojvoľne zaobchádzali predovšetkým so Židmi. Pri Nitre sa proti križiakom postavili vojaci Nitrianskeho kniežatstva a porazili ich, veľkú časť pobili, ostatní sa rozprchli. Almoš zrejme konal v sú- činnosti s Kolomanom, ktorý porazil iných križiakov pri Panónskom víťšku a ďalších odmietol vpustiť do krajiny. Chceli si cestu vynútiť násilím a obľahli pohraničný hrad Mošon, ktorý osobne bránil sám kráľ. Po šiestich týždňoch obliehania podnikli uhorskí vojaci prekvapujúci protiútok, križiakov porazili a prenasledovali až na územie dnešného Rakúska. Keď potom prišlo organizo- vané a disciplinované jadro križiackej armády, Koloman mu povolil prechod a osobne ho sprevádzal.*

Nie je to zlá vizitka ani pre kráľa, ani pre Almoša. Treba však povedať, že súlad medzi nimi dlho nevydržal. V roku 1098 sa dostali do otvoreného sporu, lenže uhorskí veľmoži odmietli proti sebe bojovať. Ako sa píše v Obrázkovej kronike, tesne pred bitkou vyhlásili: „Ak sa im boj páči, nech sa bijú sami dva- ja, a toho, kto zvíťazí, uznáme za nášho pána.“ Bratia sa teda pomerili, všetko zostalo pri starom, obaja však zbierali sily a hľadali zahraničných spojencov.

Kolomanovi sa v tom čase veľmi nedarilo, strácal vplyv v Chorvátsku, pre Chorvátsko si znepriatelil Byzantsko a Benátky, jeho vojsko, ktoré sa zamie-

* Križiaci prešli cez Uhorsko aj v čase druhej križiackej výpravy v roku 1146. Jej účastníkom bol i kronikár a biskup Oto Frizinský, ktorý o autorite uhorského kráľa napísal: „Jednotliví veľmoži, nosiac so sebou stolice, schádzajú sa na kráľovský dvor a nezanedbávajú rokovania o štátnych záležitostiach. Natolko sú podriadení panovníkovi, že ani jeden sa neodváži rozhnevať ho otvoreným odvrávaním, ale ani tajným pošuškávaním rušiť ho, čo je proti jeho vôli. Je pravidlom, že v spomína- nom kráľovstve, rozdelenom na sedemdesiat i viacej žúp, s plnou spravodlivosťou kráľovskej pokladnici patria dve časti príjmov, tretia zostáva županovi a nik sa neodváži raziť peniaze a vyberať mýta okrem panovníka. Ak niekto zo županov alebo veľmožov urazí panovníka v malej veci, alebo by bol z toho aj nespravodlivo obžalovaný, ktorýkoľvek žalárny vojak, poslaný dvorom, takého zatkne, zbaví ho sprievodu, sputná okovami a predvedie k rozličným druhom mučiacich nástrojov. Nijaké vysvetlenie nevyžadujú od panovníka druhovia (obžalovaného), ako je u nás zvykom, obžalovaný nemá možnosť obrániť sa, ale pre všetkých sa vôľa panovníka pokladá za rozhodnutie záväzné.“

šalo do ruských sporov, porazili Kumáni. Ani Nemci ho nemali radi, pretože stál na strane pápeža; spojenectvo sa mu podarilo uzavrieť iba s českým kniežaťom Břetislavom II.*

Almošova pozícia bola lepšia: na jeho strane stáli Nemci, po zavraždení Břetislava II. aj Česi (České kniežatstvo bolo formálnym vazalom nemeckého kráľa a nový knieža Bořivoj II. tento vzťah rešpektoval), dokonca aj veľkoknieža Kyjevskej Rusi Sviatopolk, lebo Almoš si vzal za manželku jeho dcéru, čím získal na svoju stranu nielen Kyjevskú Rus, ale aj Poliakov, keďže Sviatopolkovým zaťom bol aj poľský kráľ Boleslav III. Krivoústy.

Bolo to posledný raz, čo sa nitriansky vojvoda stal protivníkom kráľa a o osude Nitry sa rozhodovalo na svetových scénach. Sú to významné a málo známe veci...

Koloman napokon prerazil neprajný kruh, ktorý sa okolo neho uzatváral. Získal dôležitého spojenca; byzantský cisár Alexios I. Komnénos ho požiadal o dcéru svätého Ladislava Pirošku, žijúcu na Kolomanovom dvore, aby sa stala manželkou jeho syna Jána.** Príbuzenstvo s byzantským cisárom otvorilo Kolomanovi cestu na Balkán. V krátkom čase ovládol najdôležitejšie dalmátske mestá a prijal titul kráľa Chorvátska a Dalmácie.

V roku 1105 dal korunovať svojho štvorročného syna Štefana za uhorského kráľa. Almošovi bolo jasné, že to ohrozuje jeho nástupnícke nároky, preto požiadal o pomoc poľského kráľa; Boleslav III. Krivoústy vťahol do Uhorska s vojskom, ale čoskoro uzavrel s Kolomanom mier. Almoš sa musel pokoriť a na znak pokánia sa vybral na púť do Svätej zeme. Keď sa z nej vrátil, tretinu kráľovstva už nedostal...

Nitrianske kniežatstvo formálne zaniklo, ale Almoš sa nepoddal. V roku 1108 sa spojil s Henrichom V., ktorý obľahol Bratislavský hrad, a s českým kniežaťom Svatoplukom, ktorý spustošil Považie (v roku 1109 prenikol až k Nitre). Ale na veci už nič nezmenil ani ďalší Almošov pokus o zorganizovanie

* To bola chvíľa, keď Břetislav II. požiadal Kolomana, aby ostrihomský arcibiskup Serafín vysvätil Hermana za pražského arcibiskupa. Ako už vieme, v Hermanovom sprievode bol aj kronikár Kosmas, pri tejto príležitosti vysvätený za kňaza.

** Keď sa Ján II. Komnénos v roku 1118 stal cisárom, niekdajšia Piroška ako nová cisárovná Irena sa preslávila zbožnosťou a dobročinnosťou. Grécka cirkev ju vyhlásila za svätú.

Kristus korunuje Jána II. Komnénu a jeho syna Alexia. Miniatura z roku 1128.

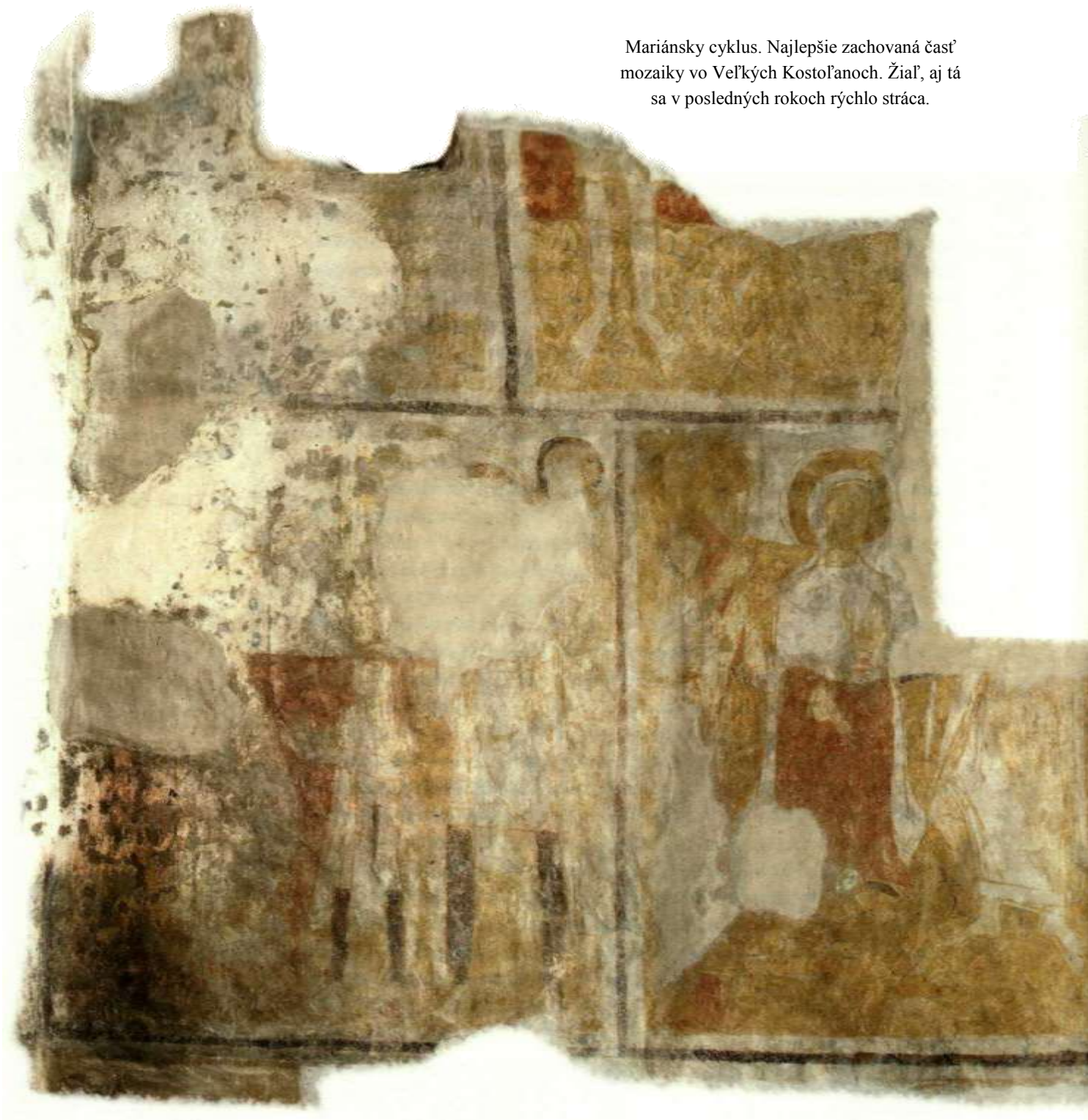
Alexios Komnénos. Miniatura z 11. storočia.

Svätá Irena. Mozaika uhorskej Pirošky na stene Chrámu svätej Sofie v Istanbule.

Mariánsky cyklus. Najlepšie zachovaná časť
mozaiky vo Veľkých Kostolnoch. Žiaľ, aj tá
sa v posledných rokoch rýchlo stráca.

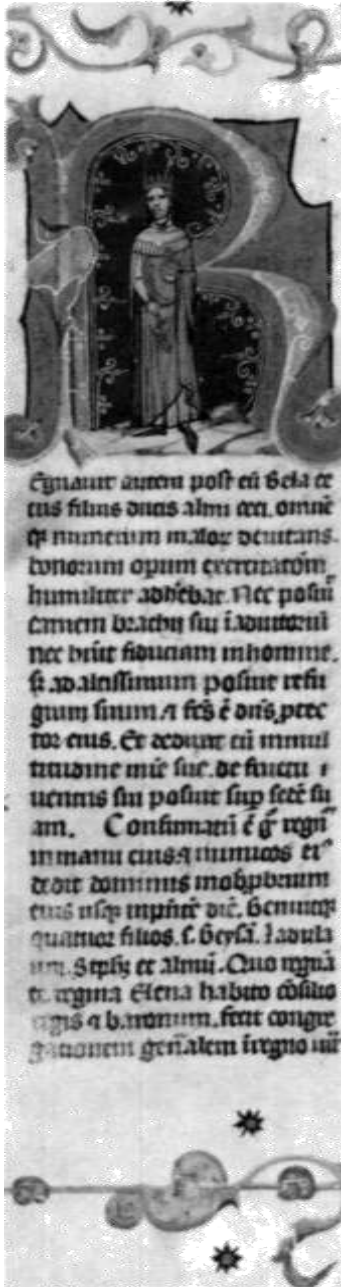

Kľúčová časť fresky takmer zmizla, je už skoro nemožné rozoznať, či muž vo svetských šatách má na sukniči meč. Veľká postava donátora (azda niektorého z Poznanovcov) sa stratila takmer úplne. Iba na starších fotografiách vidieť, že na rukách, oddelených od tela zničenou omietkou, držala kostol.

Postava čierneho mnícha je možno portrétom autora kostolianskych fresiek.

Kostolianska Panna Mária je prinajmenšom zvláštna - viac matka s dieťaťom na celkom obyčajnom lôžku než nadpozemská svätica.

Kráľ Belo Slepý.
Obrázková kronika.

sprisahania: skončil sa tragédiou, ktorú už poznáme. V trochu pozmenenej podobe ju opisuje Dubnická kronika:

„Na radu ktorýchsi (dal) vyrvať z matkinho náručia mladučkého Bela, syna vojvodu Almoša, a ho oslepiť. Pretože bol s ním spríbuznený, nesiahol na jeho život, ale zbavil ho iba zraku, aby nesmel nosiť korunu svätého kráľa (Štefana).“

Slepý Almoš so svojou rodinou žil potom asi desať rokov v Demeši (Dömös v Maďarsku), v prepoštvstve, ktoré založil a bohato obdaroval na prelome rokov 1107-1108.* Myšlienky na získanie trónu sa však nikdy nezriekol, čo potvrdzujú viaceré udalosti.

Koloman ovdovel a v roku 1112 si vzal za manželku Eufémiu, dcéru Vladimíra Monomacha, neskoršieho vládcu Kyjevskej Rusi. Ak týmto krokom sledoval diplomatické ciele, nevyšli mu; manželku prichytil pri nevere (ako uvádza Obrázková kronika - „pri hriešnom cudzoložstve“) a vrátil ju do jej krajiny. Je to ozaj kuriózna situácia.** Eufémia - ako sa opäť píše v Obrázkovej kronike - „z cudzoložstva splodila syna menom Boris“, ktorý vniesol do uhorských dejín ďalšiu komplikáciu; považoval sa za Kolomanovho syna, a tým za zákonitého dediča trónu, a po Kolomanovej smrti sa opakovane pokúšal získať uhorskú korunu.

Koloman bol v posledných rokoch života veľmi chorý:

„Kráľ ťažko ochorel. Mal talianskeho lekára menom Draco, ktorému dôveroval najväčšmi. Ten mu priložil na uši náplast; trpel totiž na bolesti hlavy. Náplast mala schopnosť vycicať ušnými otvormi nemalú časť mozgu. Keďže dlhšie to už nemohol vydržať, strhol náplast a ukázal županovi Ottmarovi. Ten sa na to pozrel a uvidel vyňatý mozog. Kráľovi povedal: ‚Pane, treba sa ti pripraviť na odchod.‘ Keď to kráľ počul, zmocnil sa ho strach a zarmútil sa. Potom sa poradil s veľkými ničomníkmi, so Šimonovým synom Markom, Achillovým synom Jakom, ako aj s ostatnými županmi, na ktorých radu dal

* Uhorský kráľ Belo II. potvrdil jeho dar 3. septembra 1138. Prepoštvstvo dostalo mnoho majetkov na území dnešného Slovenska a neďaleko jeho hraníc. Belova listina je veľmi cenná aj tým, že na jednotlivých majetkoch uvádza mená poddaných. Z ich podoby vyplýva, že to boli príslušníci viacerých národností.

** Podobne obišiel o tristo rokov neskôr Žigmund Luxemburský, keď nevernú manželku vyhnal, ale o krátky čas na prosby dcéry omilostil.

oslepiť vojvodu i jeho syna, ktorého vyrvali z lona matky. Z nich poslal Botovho syna Benedikta zajať vojvodu, aby po možnej kráľovej smrti nenastúpil na trón. Benedikt prišiel k vojvodovi, ktorý sedel pred kláštorom a žalostne plakal. Keď sa dozvedel, že sa k nemu ženú jazdci, v hĺbke srdca vycítil hroziace nebezpečenstvo. Dal sa voviesť do kláštora, rukami sa chytil Oltára sv. Margaréty panny v nádeji, že z úcty k Bohu a jeho svätým neodvážia sa ho odtiaľ vyrvať. No Benedikt - nie požehnaný, ale zlorečený - ho svätokrádežnými rukami uchopil a odtrhol od oltára, ktorého sa držal. Pri tomto čine zodrala sa na vojvodovej ruke koža a jeho krv pokropila oltár. Vchod do kostola strážili kňazi a chceli Benedikta chytiť. Postrehol to a rozzúrený vyšiel, ako mohol. A keď cválal cez Pilišský les, padol z koňa, zlomil si krk a zomrel. A psi, ktorí ho nasledovali, rozkúsali jeho telo i kosti" (*Obrázková kronika*).

Po Kolomanovej smrti (zomrel v roku 1116) sa stal kráľom jeho syn Štefan II. Nemal veľké štastie ani doma, ani v zahraničí.

Pri jednom z jeho pokusov o upevnenie pozície v Rusku sa odohrala udalosť, ktorá potvrdzuje nezmenšený význam slovenských šľachticov aj po zániku Nitrianskeho kniežatstva:

„Vydal všetkým Uhrom rozkaz, aby obliehali hrad a v ten istý deň si zvolili buď dobytie pevnosti, alebo smrť. Na porade uhorskí veľmoži vraveli: ‚Z akého dôvodu a pre aký cieľ zomrieme? Ak získame vojvodstvo, koho kráľ ustanoví spomedzi nás za vojvodu? Prijmeme teda rozhodnutie, že hrad nik nedobyje, a kráľovi povedzme, že to všetko robí bez súhlasu veľmožov.‘

Keď veľmoži prišli na poradu ku kráľovi, Kozma z rodu Poznanovcov pritom vstal a takto prehovoril ku kráľovi: ‚Pane, čo to robíš? Ak za cenu života mnohých svojich udatných bojovníkov dobyješ hrad, koho potom ustanovíš za vojvodu? Ak ho budeš vyberať spomedzi svojich veľmožov, naskutku tu nebudeš mať nikoho. Či vari Ty chceš zanechať kráľovstvo a stať sa vládcom vojvodstva? My baróni nebudeme hrad obliehať. Ak Ty chceš, obliehaj si sám, my sa vrátíme do Uhorska a zvolíme si kráľa.‘ Keď kráľ videl, že ho jeho ľudia právom nepodporili, vrátil sa do Uhorska" (*Obrázková kronika*).

Štefan bol neúspešný najmä vo vojnách proti Byzantsku. Začalo sa pochybovať o jeho schopnosti vládnuť. Almoš zorganizoval sprisahanie, to sa však prezradilo a on musel ujsť do Byzantska. Ďalšie kruto potlačené sprisahanie veľmožov vyvolala snaha usadiť v Uhorsku Pečenehov.

Štefanovi sa nedarilo ani v osobnom živote:

nocte ubi ducis regi nuntiavit.
Dux autem uenies i totion
 causa ueniendi. statim absecam
 se ab illis a fugit uenim ad pa
 tanos regis teutonicoz. aux
 ilium imploratus. An
 no domini 63. e. xli. n. filius
 regis colomani mortuus est.
 a rex secundam dunt urores
 d. rusa. quam in adultio d. p
 hensem peccante. nec uolen
 ta temeritate dimisit. Sicut
 etiam quia scriptu e. Deus
 quos communit ho no sepe.
 scilicet sine lege a absq. rati
 one. Iaco non ipse ab ea se se
 parant. si ler ab ea cu sepul
 qua reams aculsant. elpa dap
 nauit. maleficiu coartant. Re
 misit ergo ea ler iera sua. Q
 in adultio pepit filiu no
 mine wuth. Sorus aut geit
 Calamann. **Dux almus et fi
 lius eius eroculannit.**

Ano domini 63. e. xli. Impa
 tor ppter ducem almu mouit
 exercitum ingente. a uenit in
 confinium hungarie ut collo
 quium cu rege hie. a in e cos
 pace formaret. Et qd fz est.
Rex autem impator plu
 rima dona misit. a sic honori
 fice repatiuit. Post h rex
 reduit ducem almu ad pa
 cem. confirmata aute pace.
 tandem rex cepit ducem a filiu
 eius belam infantulu a ob
 ceauit eos. S. a belam infan
 tulum precepit castrum. S.
 obceator timet du a regni
 sterilitate. castrum canuluz.
 cuius restiuolos tulit regi. I
 dnobilibz regni obceauit
 viros patha a paul. Nichi

Oslepenie Almoša
 a jeho syna Bela.
 Na druhom obrázku sa
 kráľovský posol
 neúspešne pokúša
 násilím odviešť
 Almoša z Demeškého
 opátstva.
 Obrázková kronika.

polonie honorifice suscepti
cait. Secuti sunt cum d'bum
gana ayarus q' vgra q' aly. f

CRex autē congregato ex
ercitu suo cepit ire contra bo
hemos propter iniuriā ne
potis sui. Cum autē pucissē
inconfinium bohemos gra
uis infirmitas eum inuasit.
Conuocatisq; principib; su
is. ad colomanū nuncios i
misit. scilicet ayarellum ppo
situm. q' petrum comitē ut
ad hungariam reuertetur.

Beatus autē Ladislaus
sic ordinauit. ut post ipsius
almus regnaret. qui sineca
simplicitate ductus. hono
rauit frēm suū colomanū
preferendo sibi coronā regni
tamquam cui iure primo
geniture iurabatū cōpetere.
Si quem autē sine dilectari
quod q' quanta bona genti
sue hanc Ladislaus fecit.
de gestis eiusdem plenā pote
ntē hie naturam. Scitote igit
q' gratia plenus transit ad
conscia anglior. Anno reg
ni sui. xlv. q' septuaginta v. coratim
in monasterio suo. Anno m
mille ccc. xc. v. id. kal. aug
ti feria prima. **Scitis rex laps**

montur. q' Colomanus filius
Boyle regis. in regem legitime
coronatur.

Colomanus regis filius regis
Boyle s' polonia festinante
redit q' coronatus ē. q' dicit
Almus ducatus plenarie

Po Ladislavovej smrti
sa novým kráľom stal
Koloman.
Obrázková kronika.

196 „Kráľ Štefan však nechcel uzavrieť sobáš a mať zákonnú manželku, ale žil s milenkami a neviestkami. Baróni a šľachta ťažko niesli osihotenie krajiny a kráľa bez potomka. Priviedli mu teda za manželku vysokourodzenú paniu, dcéru kráľa Apulie Róberta Guiscarda" (Obrázková kronika).

Nič sa však nezmenilo - manželstvo zostalo bezdetné. A predsa, hoci nepriamo, Štefan sa postaral o nového kráľa. Keď sa dozvedel, že Belo neušiel s otcom, ale zostal v Uhorsku, ujal sa ho a oženil ho s dcérou srbského panovníka. Keď potom 1. marca 1131 tridsaťročný Štefan zomrel, vystriedal ho na tróne ako Belo II. Slepý. Almošovo dielo sa naplnilo, pravda, vojvoda sa toho už nedožil: v roku 1127 zomrel v Byzantsku.

Belo sa stal kráľom až potom, keď odrazil neúspešný pokus údajného Kolomanovho syna Borisa, ktorý žil v Byzantsku ako Konstantinos Kolomanos. Boris sa však nevzdal. O niekoľko rokov pritiahol do Uhorska na čele poľského vojska. Krajina sa rozdelila na dva znepriatelené tábory. Nenávisť vznikala aj vo vnútri rodín. Nevyhla sa ani slovenským dejinám, do ktorých sa zapísala cez smrť župana Lamperta, zakladateľa Bzovického kláštora (hovorili sme o nej v kapitole o najstarších kláštoroch na Slovensku). Belo porazil Borisa pri rieke Slaná a urobil to tak dokonale, že útekom sa ledva zachránil nielen Boris, ale aj poľský kráľ Boleslav III. Krivoústy. Ani to však Borisa neodradilo: aj za panovania nasledujúceho kráľa Gejzu II. ešte dvakrát vtrhol do Uhorska. Napokon zahynul v boji byzantského vojska (v Byzantsku získal titul kráľa) proti kočovníkom.

Belova pozícia sa upevnila. Opäť prenikol k Jadranu, ovládol Split, potom Ramu, a to je ono významné „Rameque", ktoré už poznáme z rozprávania o najstarších kláštoroch na Slovensku.

Postaral sa aj o nasledovníka; mal štyroch synov: Gejzu, Ladislava, Štefana a Almoša.

A stihol si vyrovať aj starý dlh.

„V období jeho panovania kráľovná (Helena) usporiadala na radu kráľa a verných barónov pri Arade celokrajinské zhromaždenie. V deň zhromaždenia, keď sa kráľ už posadil na trón, prišla aj kráľovná so svojimi synmi, sadla si vedľa neho a takto prehovorila k zhromaždeným: „Všetci verní šľachtici, starí i mladí, bohatí i chudobní, počúvajte! Keďže každému z vás dal Boh prirodzenú schopnosť vidieť, chcem sa preto dozvedieť, prečo váš pán kráľ bol pozbavený svojich očí a na čiu radu sa to stalo. Odhaľte mi to, na tomto mieste sa

Pomsta kráľa Bela Slepého.

Obrázková kronika.

im tvrdo pomstite a skončite za nás s ich životmi. Hľa, Boh dal vášmu kráľovi namiesto dvoch očí štyri.' Po týchto jej slovách vrhol sa všetok ľud na tých barónov, ktorí narádzali kráľa oslepiť; niektorých spomedzi nich spúťali, iných naskutku dorúbali. Kruto tam zabili šesťdesiatosem vierolomníkov a všetkých ostatných, ktorí im pomáhali, zapísali tenže deň do registra.* Navyše celý ich majetok rozdelili katedrálным chrámom" (*Dubnická kronika*).

Belo Slepý zomrel 13. februára 1141 na začiatku tridsiatky (narodil sa medzi rokmi 1108-1110).

Vlády sa ujal jeho syn Gejza II.

Nitrianske kniežatstvo už nejestvovalo. S Belom opustil uhorský trón posledný Nitran, pravda, nitrianskym Arpádovcom patrila koruna až do smrti Ondreja III., posledného mužského príslušníka ich rodu, a po ženskej línii aj v anjouovskej dynastii.

Sama Nitra dostala v roku 1248 privilégia slobodného kráľovského mesta, ale už v roku 1288 ju Ladislav IV. daroval biskupovi, čím sa z kráľovského mesta zmenila na zemepanské.

Slovenské dejiny sa tým však nezastavili... Cez ložiská vzácnych kovov v slovenských horách získali nový lesk.

Ale to už je ďalšia história Slovenska.

Múry Nitrianskeho hradu počas pamiatkovej obnovy. Niečo prezradili, ale oveľa viac zamlčali.
Foto: Archív Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied.

* Zaregistrovaného mohol ktokoľvek beztrestne zabiť.

V tejto kapitole nejde o históriu, ale o dejepis. Napriek tomu nie je zbytočná, skôr naopak, ponúka asi najlepšiu cestu k pochopeniu zmyslu slovenských dejín (ak, pravda, dejiny nejaký zmysel majú). Je to kapitola zaujímavá aj inak: dotýka sa ľudí, ktorí už nežijú, ale sú medzi nami dodnes. Aspoň niektorých som poznal osobne - nedá sa už nič robiť, som v pozícii pamätníka zazname- návajúceho veci, ktoré by inak (možno) upadli do zabudnutia.

Na polemiku s Chaloupeckého dielom Staré Slovensko ma začiatkom sedemdesiatych rokov upozornil Peter Ratkoš. Bol to zaujímavý človek; hoci ledva prekročil päťdesiatku, čo je pre dejepisca nič, bol už roky veľmi známy. Preslávili ho najmä články v Kultúrnom živote, v ktorých pred polstoročím objavil pre pospolitú verejnosť Veľkú Moravu. Aj jeho Pramene k dejinám Veľkej Moravy, staré štyri desaťročia, sú stále vyhľadávanou príručkou. Pravda, v osobnom styku bol dosť príkry a jeho mrzutosť rástla s tým, ako mu ubúda- lo zdravie: ku koncu života mu amputovali obe nohy a zomrel iba 66-ročný (v roku 1987). Jeho nevôľu som viackrát skúsil aj na vlastnej koži, čo by som ani nespomínal, no možno práve to zapríčinilo, že som bol vtedy na Václava Chaloupeckého taký tvrdý.

Ale nielen ja. Profesor Chaloupecký má na Slovensku zlé meno; ako inak, keď - vraj - hovoril o chybe dohodových mocností, ktoré Slovensko nevčele-nili do Českého kráľovstva, a podľa neho to mali urobiť, ale pripustili vznik Československej republiky. Možno to nebolo celkom tak, človek všeličo povie, všelikto to počuje, ako chce, ťažko v takom prípade robiť sudcu, ale článok Tisícročná poroba? vyšiel, uverejnili ho Prúdy a medzi slovenskými vlasten- cami vyvolal zdesenie:

„Slováci sami nikdy nestačí na to, aby boli kultúrnym národom. Neboť dá-ti národu kultúrny život neznamená jen písničky a rozprávky po Slovensku skládat, jak si to příliš prostoduše představovali štúrovci. A také všechno ‚po-slovenštělé‘ není ještě slovenské; v česky psaných Šafaříkových Starožitnos-

Václav Chaloupecký, riaditeľ historického seminára, profesor československých dejín na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Ako prvý určil hranice stredovekého Slovenska, pramene, spôsob výskumu. Pravda, urobil to predpojato, v snahe dokázať aj v najstaršej minulosti platnosť čechoslovakistickej koncepcie, predstavy o jednotnom československom národe. História však predpojatost' neznaša... Chaloupeckého dielo Staré Slovensko vyvolalo polemiku, v ktorej sa zrodilo nové, dodnes platné poňatie slovenských dejín. Foto: Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia.

Na starú polemiku
ma upozornil Peter Ratkoš.
Foto: Archív Pamiatkového úradu SR.

Jozef Škultéty (na obrázku približne v časoch vyjadenia Chaloupeckého diela) sa ako prvý postavil proti historickému čechoslovakizmu.

Nekvalitná, ale vzácna archívna fotografia zachytáva Jozefa Škultétyho s profesorom T. G. Masarykom, politickým tvorcom čechoslovakistickej koncepcie. Z usmiatej Škultétyho tváre by sa dalo usudzovať, že ich osobný vzťah bol napriek ideovým rozporom vrelý a uznanlivý. Foto: Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia.

tech je tuším viac slovenského ducha než v celej té záplavě naukovej literatury narychlo ‚prepísané‘, ktorou prítomná doba zahrnula Slovensko.

Slovensku, chce-li skutočne žiť kultúrnym životom a nebýťi pouhým príživníkom, nezbyvá, než aby opäť vrátilo sa k historickým základům svého stáletého vývoje, ktorý povždy poutal je k západu. Čím dříve Slovensko pochopí smysl svého historického kultúrního vývoje a čím dříve samo, dobrovolně a bez výhrad vráti se ze slepé uličky naivní touhy po soběstačnosti na cestu, ktorou po stáletí šli jeho předkové, tím rychleji zbaví se znamení uherské poroby, v níž nikoli sice tisíc let, avšak přece jen dlouhou dobu žilo."

Čo napísal, nebola celkom nepravda; mnohé platí dodnes, lepšie povedané - platí práve dnes; lenže jeho článok vyšiel v roku 1924, a ak Chaloupecký hovoril „západ“, myslel na jednotu československého národa, pričom československý neznamenovalo český a slovenský, ale (citujem) „československý, t. j. český“, „český, jak se nejnověji říká, československý“.

„Až ťažko domyslieť, kto je pisateľ takejto veci... Slováci budú prinútení žiadať dôrazným spôsobom, aby slovenská mládež bola zbavená takéhoto učiteľa," reagoval Jozef Škultéty v Slovenských pohľadoch - čo profesorský zbor Komenského univerzity odsúdil ako narušenie slobody vedeckého prejavu.

Azda by som aj Škultétyho článok mohol vynechať, keby to nebola prvá otvorená polemika s historickým čechoslovakizmom, pravda, polemika na slabých nohách. Sedemdesiatjedenročný Jozef Škultéty bol univerzitným kolegom Václava Chaloupeckého, bol profesorom slovenského jazyka a literatúry, človek veľmi zaslúžilý a populárny, blízky spolupracovník Svetozára Hurbana Vajanského. Celý život zasvätil národu, nazývali ho slovenským Masarykom - hoci v národných veciach ako odporca čechoslovakizmu stál na opačnej strane. Začal ako prozaik, neskôr sa venoval najmä redakčnej a vedeckej práci v oblasti jazykovedy, mladšej histórie, literárnej histórie, redigoval Národné noviny, Slovenské pohľady, bol vydavateľom staršej i novej slovenskej literatúry, prekladal z ruštiny, po prevrate sa stal doživotným správcom Matice slovenskej, pracoval ako expert na mierovej konferencii v Paríži, Karlova univerzita v Prahe mu udelila čestný doktorát, to všetko je pravda, ale na V. Chaloupeckého odborne nestačil. Na to museli prísť iní, mladší, v historickej vede vzdelanejší, a stalo sa to až po desiatich rokoch. Nešlo pritom len o čas, ale aj o osobnosť budúceho kritika Chaloupeckého téz, pretože aj Václav Chaloupecký bol výnimočný človek. Bol od Škultétyho o generáciu mladší a azda aj

o generáciu múdrejši, no minimálne v pozícii o generáciu výhodnejšej, lebo priamo v škole získal to, k čomu sa Škultéty samovzdelávaním nemohol prepracovať (školské vzdelanie zavŕšil v učiteľskom ústave na prípravu učiteľov pre meštianske školy v Budapešti).

Václav Chaloupecký sa narodil v roku 1882 (12. mája) vo východných Čechách, v neveľkej dedine Dětěnice (okres Jičín). Mal to šťastie, že na univerzite v Prahe sa stal žiakom Jaroslava Golla, zakladateľa historickej pozitívistickej školy, ktorá stavala na faktoch, odmietala dohady, filozofovanie, romantizovanie a podobne. Celkom isto znamenala veľkú obrodu dejepisectva, no súčasne vniesla do histórie nudu, čo však platí len sčasti, a najmä Chaloupeckého sa to netýka vôbec: takmer každá kniha, ktorú napísal, sa stala kultúrnou udalosťou. Bol tvrdý a neústupčivý; vzorom mu bol český historik Josef Pekař, preslávený negatívnym hodnotením husitskej revolúcie a zdôrazňovaním pozitívnych stránok pobielohorskej doby (až do jeho čias sa považovala za národnú katastrofu), čo v českom národnom prostredí vyžadovalo kus odvahy.

Václav Chaloupecký začal ako archivár a knihovník českých aristokratov Lobkovicovcov v Roudnici nad Labem. Krátko po prevrate odišiel na Slovensko. 10. októbra 1919 spolu s Josefom Emlerom úradne prebral knižnicu Alžbetínskej univerzity. Stalo sa to v revolučnej situácii, Alžbetínska univerzita sa usilovala o zachovanie Uhorska, proti pripojeniu Bratislavy k Československej republike vystúpila posolstvom Pro Hungaria, ktoré adresovala mierovej konferencii vo Versailles, odmietala sa podriadiť novej vláde, dovoľávala sa maďarskej vlády a maďarského ministra školstva, svoje presvedčenie o dočasnosti nových pomerov demonštrovala voľbou rektora a zápisom poslucháčov do nového školského roka; spájalo sa to s výtržnosťami, huckaním študentov - v tých časoch často vznikali pouličné bitky, pri ktorých tiekla aj krv.

Václav Chaloupecký pôsobil na Slovensku najprv ako inšpektor archívov a knižníc, od roku 1922 ako profesor československých dejín na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Odbor histórie vznikol už v prvom školskom roku 1921 -1922 a jeho zakladateľom bol profesor Jan Heidler, ktorý však v roku 1924 nečakane zomrel (ako štyridsaťročný) a riaditeľom Historického seminára (dnes by sme povedali vedúcim katedry) sa stal V. Chaloupecký. Bol to odborne vyškolený historik, ale aspoň v jednom sa ponášal na Škultétyho: aj on začal ako spisovateľ, jeho literárnym debutom boli lyrické básne.

Jan Heidler, predchodca Václava Chaloupeckého, prvý riaditeľ Historického seminára československých dejín. Predčasná smrť mu zabránila v práci na novej koncepcii slovenských dejín. Foto: Archív Univerzity Komenského.

Václav Chaloupecký ako profesor Karlovej univerzity. Foto: Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia.

Ludmila Groeblová. Odchodom do Prahy sa zo slovenskej kultúry do značnej miery vytrátila. Jej obrázok som nenašiel v nijakom archíve. Fotografiu z čias literárnej korešpondencie s Ivanom Kraskom mi napokon požičal Michal Gáfrík, ktorý ju získal priamo od Ludmily Groeblovej.

Kraskova báseň venovaná Ludmile Groeblovej.

Určite nebol nepriateľom Slovákov (ale podceňoval ich), už preto nie, lebo jeho manželka Ludmila Groeblová bola Slovenka, rodáčka z Holíča. Významná a uvedomelá Slovenka; aj ona sa venovala literatúre a ako poetka i prozaička zväčša písala pod menom Osenská. Keď mala dvadsaťdva rokov, Ivan Krasko jej venoval báseň List slečne E. G. Pravda, nebolo to vyznanie lásky:

„...ja píšem len tak, jako mnohý napísal
by snád' priateľ lebo brat...“

Ktovie, čo to bolo - keď totiž Krasko vydal novelu Naši o dievčine, čo ne- rozumie ani sama sebe, a preto odmieta čitateľa, dostal odpoveď v jej novele On. Aj hlavná postava tejto novely Milica odmieta ponúkanú lásku, no ukáže svojmu čitateľovi fotografiu mladého muža:

„Tohto mám rada!“ zaznelo vážne, určite v tichej izbe.

Ani to by nebolo treba spomínať, keby novelu uverejnenú začiatkom ro- ku 1907 nepodpísala ako E. Ch á, hoci Chaloupeckou sa stala až v roku 1912.

Isté je, že umeniu zostala verná aj ako Chaloupecká, i keď podľa svedec- tva priamej svedkyne Štefany Votrubovej, ktoré zaznamenal Michal Gáfrík, „Chaloupecký aj v rodine vystupoval veľmi autoritatívne a panovačne, podce-ňujúc tvorivé (a nielen tvorivé) schopnosti a záujmy svojej manželky. Nielen ako ženy, ale aj ako Slovenky“. Nepriamo to v liste Michalovi Gáfríkovi potvr- dzuje aj sama: „... môj nebohý muž, ktorý ináče moje spisovanie bral s istým dobromyseľným humorom...“

Patrila do širšieho okruhu Slovenskej moderny, príznačne nazývanej Kras- kova škola, a hoci ako prozaička upadla do zabudnutia, osvedčila sa v skú- maní diela Timravy. Jej tvorbu ocenila z hľadiska mladých ľudí a urobila to v roku 1906 (v Slovenských pohľadoch v štúdiu Timrava a jej novely), keď sa Timrava, sotva štyridsaťročná, vtedy ešte málo známa, dostala do nemilosti slovenských vlastencov za sarkazmus, s akým zobrazila pomery v národne orientovanej spoločnosti v novele Skúsenosť.

Krasko sa odvd'ačil už spomenutou básňou. „...
ďakovať chcem Vám starého dľa mravu, že
spomenuli ste na Timravu...“

Je to zaujímavá epizóda, aj preto, lebo je nejasná - a už sa možno ani nikdy nevyjasní. Naozaj si neviem vysvetliť Kraskov povzdych (báseň List slečne E. G. podpísal psuedonymom Janko Cigáň):

Mladý Ivan Krasko
(fotografia spred roku 1900).
Foto: Slovenská národná
knihnica, Archív literatúry a
umenia.

„My u korbeľa sme len chlapi
 a pred cigáňom - za väz drapy -
 zavýsknuť vieme. Pravda istá, že
 nezastieni ani Pišta
 nás v pohuľanke, ten zo Debrecína,
 no ruky pritknúť k práci - otázka je iná.
 Krok držať s osvieteným svetom, pachtiť
 sa trochu vyšším letom,
 trudiť sa v vážnom, plodnom potu,
 duševnú halit' v šat žobrotu, rozšíriť
 obzor svojho hladu:
 to nie je pre nás, „Slovač mladú',
 to „temperamentu" nie značka,
 hodí sa leda pre „Čecháčka" - "

Vráťme sa však k Václavovi Chaloupeckému. Poéziu opustil a upísal sa histórii. Už dvadsaťšesťročný vydal svoju prvú vedeckú monografiu Jan IV. z Dražic, posledný biskup pražský. Do odchodu na Slovensko napísal štyri ďalšie monografie a na Slovensku ešte takmer desať. Spomenúť treba aspoň objavné dielo Středověké listy ze Slovenska (šlo o listy napísané po česky, v jeho chápaní slovenským národným jazykom), ktorým zavŕšil svoje účinkovanie na Univerzite Komenského, no najmä Žilinskú knihu, lebo túto pamätihodnosť slovenských národných dejín, prvý, najstarší (z roku 1473) a najvýznamnejší doklad právnickej slovenčiny (slovakizovanej češtiny), nielen vydal, ale navyše zdanlivo navždy stratené dielo objavil, pre Slovensko zachránil, lebo to sa z nedbalosti archivára v polovici 19. storočia dostalo bez akéhokoľvek dokladu do súkromných rúk a odtiaľ do pozostalosti, ktorú po prevrate ako celok kúpil Moravský zemský archív v Brne.

Václav Chaloupecký vykonal aj ďalšie významné činy: začal s moderným výskumom slovenského stredoveku (najmä jeho zásluhou prestala byť história vlastivedou a zmenila sa na samostatnú vedeckú disciplínu), vchoval prvú generáciu slovenských historikov, zaslúžil sa o vybudovanie pevnej organizácie slovenského archívnictva a knihovníctva, dôležitú úlohu zohral v boji proti maďarským historikom (aj ako tajomník Historického odboru Matice slovenskej), ktorí zveličovaním úlohy štátu popierali jestvovanie slo-

Naši.

Portrátové štúdio Bohdany J. Potokim

Mária Hrabáková práve vstala od večery. krokom popoľa k umývadlu a povyhrnúc rukávy akési barvy, začala si voľne mydlíť ruky. Do izby domáca, obstará, čistá žena, chodiaca vždy v skyých papučkách a sberala nádobie so stola. Stať sa točne s náčiním, lóchajúc papučkami. Mária medzi biely, trochu veľké, ale čisto ženské ruky a prstí kúte stojacej almare. Vyňala z nej akysi soľ a rýchlym koncom soľta, hľadiac na lampu. Rozmyšľala sa posť do štúdia.

Mária Hrabáková je vysoká, štíhla, asi dv

Kraskova novela Naši.

Ivan Krasko v čase vydania zbierky Nox ex solitudo. Foto: Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia.

E. CHALOUPECKÝ
ON.

Tá je pani Mária na matom nosie. Žila mámeť je to ešte ľubá. Tuho pokojná veľa privedla chladu a mierneho slonku, bory bary v náhbe podlaha, a lyp pred dvanás stily ako by vyrutené : a pomôž len seputný vetik, aby celý dítel zata kúrú.

Mária púla z mesta, kde žila posledné roky živi. Doter jej padly prvé dve ticha a samoty. Mala snôho; jačhou ľasa, ale ten bol dšleko jeho fotografia. Bravala ju poe chvíľku do rúk. Stať že ju prítlačila k lica z ruzobovným klasom bopala. Ivaľenko nultský, ty matický snô! A Ivan bol od hlavy.

Grobleovej novela On, literárna odpoveď na Kraskovu novelu.

Fraňo Víťazoslav Sasinek, jeden z tvorcov obrannej, romantickej koncepcie slovenských dejín.

Július Botto, najvýznamnejší slovenský dejepisec Škultétyho čias.

venského národa, lenže - a práve v tom je príčina nechvály spojenej s jeho menom - v tomto smere nebol oveľa lepší. Bol presvedčeným stúpencom čechoslovakizmu, koncepcie jednotného československého národa s jednou jazyka i dejín, ktorá sa za prvej svetovej vojny stala argumentom boja za samostatný československý štát, pomohla Slovákom vyčleniť sa z Uhorska (Maďarska), no neskôr - v strachu z ohrozenia štátnej jednoty a v neviere v schopnosti Slovákov samostatne si vládnuť - upierala im nielen prítomnosť a budúcnosť, ale aj minulosť; a práve v tomto smere bol Václav Chaloupecký veľmi aktívny.

Pravda, svoju úlohu zohrali aj vonkajšie okolnosti. Václav Chaloupecký bol prvým ozajstným historikom poprevratového Slovenska - a to ho postavilo pred úlohu vybudovať nový obraz slovenských dejín. Až do jeho čias staršie slovenské dejiny nejestvovali, a jestvovať vlastne ani nemohli. Od Sasinkovej éry, v ktorej sa tvorila romantická apologetická koncepcia slovenskej histórie, prešlo len čosi vyše polstoročia. Obrazy plné slávnej minulosti naplňali priestor, ktorý maďarská buržoázna historiografia videla krištáľovo čistý, prázdny: Slovensko bez histórie, Slováci bez minulosti, a teda aj Uhorsko bez Slovákov. V čase Chaloupeckého príchodu do Bratislavy prešlo od Sasinkovho obranného a oslavného Dejepisú Slovákov a ďalších podobných diel iba niekoľko desaťročí, za celý ten čas vzniklo len zopár pozitivistických prác - a ani to nie historických, ale literárnohistorických - od Jaroslava Vlčka, Jozefa Škultétyho a Svetozára Hurbana-Vajanského. Aj Július Botto, najvýznamnejší slovenský dejepisec, súčasník Jozefa Škultétyho, históriu Slovákov vlastne odmietal:

„Maďari od roku 1000- 1848 práve tak nemajú histórie, ako jej nemajú Slováci. Lebo ustrojením feudálneho štátu skrze prvého uhorského kráľa sv. Štefana politickým národom Uhorska stalo sa len zemianstvo, a toto rekrutovali si kráľovia uhorskí zo všetkých uhorských národností a cudzozemcov. Maďarský sedliak bol do roku 1848 práve takým bezprávnym otrokom ako slovenský a slovenský zemän práve takým pánom ako maďarský. Zemianstvo bolo v Uhorsku internacionálnou kastou, ktorú latinská diplomatická reč a privilégia spojovali. Iných mravných spojív nebolo. A dejiny Uhorska od roku 1000 do roku 1848 nie sú nič iného ako dejinami borby zemänov za ich feudálne práva a výsady, ktoré uhorskí kráľovia podľa potrieb obstrihávali alebo rozmnožovali. Genetický národ maďarský mal v tejto borbe len

tú úlohu, že musel svojim feudálnym pánom bezplatne slúžiť a za ich výsady bojovať."

Július Botto bol sympatický a vzdelaný človek, roduverný Gemerčan, uverejňoval články o gemerských husitoch a bratříkoch, o stavovských povstaniach, revolúcii 1848 -1849, ale nechápal ich pritom ako súčasť slovenských dejín; napísal aj niekoľko historických monografií venovaných Hodžovi, Záhorskému, Franciscimu; za Krátku históriu Slovákov z roku 1914 ho postavili pred súd a z rozhodnutia uhorskej vlády všetky knihy zhabali; jeho práce Životopis Štefana Marka Daxnera a Dejiny Matice slovenskej vyšli už v Chaloupeckého časoch, ale vo svojom najväčšom dvojzväzkovom diele Slováci, vývin ich národného povedomia napísal celkom jednoznačne, že „zrejme prejavy národného povedomia v literatúre slovenskej sú len od roku 1792 (*myslí ná- stup Františka I. -pozn. P. D.*) hustejšie a častejšie," a keďže slovenské dejiny stotožnil s národným vedomím - aj to len od chvíle jeho verejného prejavu -, všetko, čo bolo predtým, nechával bokom.

Taká teda bola v krátkosti situácia, keď Václav Chaloupecký vydal svoje prelomové dielo Staré Slovensko, a je neuveriteľné, že to urobil už roku 1923, štyri roky po príchode na Slovensko; toľko času mu stačilo, aby naštudoval obrovský pramenný i knižný materiál a pochopil jadro problému.

„Jaký smysl má tato kniha? Jejím cílem je ukázati a dokázati existenci Slovenska, jakožto zvláštni individuality geografické a historické. Silná individualita uherského štátu setřela příliš mnoho z charakteristických známek slovenské země, takže Slovensko téměř zaniklo v Uhersku a při povrchnejším pozorování mohlo by se zdáti, že bylo vůbec součástí Uher, a to nejen součástí politickou. Avšak ve skutečnosti tomu tak není. Proto kniha tato věnována je po výtce historické geografii slovenské země. Ne-ť prve než bylo možno zkoumati ‚děje‘, bylo třeba ohledati historické ‚dějiště‘.

Proto podstatná část této knihy věnována je historickému zkoumání o ‚přirozených hranicích‘ slovenské země. Hranice ty ovšem setřel poněkud, ale nikoli naprosto, historický vývoj. Slovensko se postupně století za stoletím ztrácelo v Uhrách. Ještě počátkem 19. století zůstává zemi aspoň stín její prapůvodní geografické odlišnosti, která je patrná aspoň poněkud v adminis-trativním rozdělení Uher. Ale čím hloubněji pronikáme do minulosti, tím je tato odlišnost a svéráznost Slovenska patrnější."

PROF. DR. VÁCLAV CHALOUPECKÝ

STARÉ SLOVENSKO

V BRATISLAVĚ
1923

VYDALA FAKULTA FILOSOFICKÁ UNIVERSITY KOMENSKÉHO
S PODPOROU MINISTERSTVA ŠKOLNÍHO
A NÁRODNÍHO OsvĚTY

Titulné strany Chaloupeckého knihy.

Jan Amos Komenský písal krajanom „ve Slováciach“.

Chaloupecký mal pekný jazyk, niekdajší básnik sa v ňom nezaprel, no nezaprel sa v ňom ani žiak Josefa Pekařa. Svoje pátranie za „dějjišťom“ slovenskej histórie premenil na detektívku. Ako napísal o osemdesiat rokov neskôr Richard Marsina, v jeho bádateľskej povahe „sa kritickosť stretá s vedecky vynalievavou fantáziou a so schopnosťou prekvapujúcej kombinácie a ďalekosiahlej hypotézy“. Vychádzal zo skutočnosti, že „u Slovákov nikdy nevymizelo zcela vedomí, že oni byli prvými obyvateli této země a v ní vlastním historickým národem“, ale stôp, prečo je to tak, našiel žalostne málo. Ako napísal, historické pramene až do 15. storočia Slovákov nepoznajú, poznajú len Slovanov (Sclavi, gens slavica, Tótok), a Slovensko dokonca až v 17. storočí, keď Jan Amos Komenský písal svojim krajanom „ve Slováciach“. Priamo o slovenskej krajine hovorí sa až v rýmovanom diele Mateja Markoviča Vděčná památka slavných vůdců a králů uherských z roku 1745.

Nemohol sa oprieť ani o prirodzené hranice, keďže Slovensko nemá takú vyhranenú podobu ako napríklad Čechy, ale práve túto skutočnosť pochopil ako nový jav: staré Slovensko vraj malo podobu rovnako vyhranenu, ibaže zmizla, a teda ju treba nájsť. Václav Chaloupecký sa nazdával, že z pôvodného tvaru krajiny najviac zotrela kolonizácia v 13. storočí, preto sa rozhodol hľadať prapôvod Slovenska na prelome 12. a 13. storočia. A videl ho takto:

„Byla to nevelká země, prostírající se po výtce v malé dunajské rovině, nikoli nepodobná rozevřené dlani, z níž jaksi v podobě prstů vybíhají táhlé roviny do úvalů velkých slovenských řek, Váhu, Nitry, Hronu a Ipoly (*Ipl'a - pozn. P. D.*). Na jihu dělil tento kraj od stepí Pannonie Dunaj, a to nejen svým mohtným řečištěm, ale ve větší míře ještě rozsáhlými tůněmi a bažinami. Velké řeky slovenské, ale i pannonské, vlévající se právě tu na nevelkém prostoru do Dunaje, měnily široký pás po obou stranách vlastního řečiště v jedno velké zaplaveniště. Celý prostor nynějšího t. ř. Žitného Ostrova zabíraly bažiny, které se pak za příznivější pohody proměňovaly v luhy.

Široký pruh těchto močálů zůstal po celá staletí neosídlen a tvoril po staletí přirozenou hranici, geografický předěl v střední Evropě. A je ovšem přirozené a logické, že se tato přirozená mez stala důležitou hranicí etnografickou i politickou.

Tuto dunajskou rovinu svíraly pak ze všech stran mohutné hory pokryté stáletými, ba i tisíciletými hvozdy. Možno říci, že prales zabíral všechny hory a výšiny. Dodnes zbyly na Slovensku po těchto nezměrných někdy hvozdech

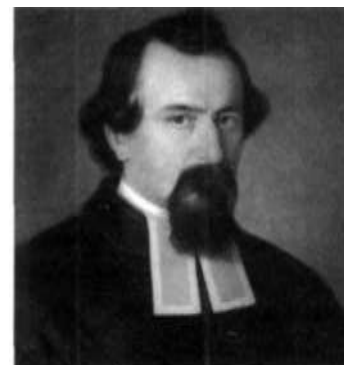
rozsáhlé plochy lesů, které někdy před tisíci lety tvořily jeden veliký, ohromný a téměř neprostupný celek."

Nešlo len o zemepis, ako by sa mohlo zdať pri (skrátenom) citovaní záveru Starého Slovenska. Do úvodu tohto diela napísal V. Chaloupecký širšiu charakteristiku „hvozdv" a povýšil ich na historický, dalo by sa povedať národovturný fenomén - a v jeho mene pripravil Slovákov o minulosť:

„Tento hvozdv v podobe veľkého trojuholníku, jehož základna táhla se po rozvodí Visly a Dunaje, jako mohutný klín zasahující až k ohybu Dunaje u Vácova a Vyšehradu, dělil širokým a neprostupným pomezím obě původně slovanské krajiny: Slovensko západní (jehož historickým jádrem byla Nitra, sahající až po Fatru a Zvolenský les) a Slovensko východní (jehož historickým jádrem bylo Byčarsko). Kdežto Slovensko západní svým etnografickým rázem a svým osídlením patřilo ke skupině Slovanů západních, ke skupině kmenů českých, Slovensko východní už svým osídlením a etnografickým charakterem bylo součástí slovanské větve východní, popřípadě jihovýchodní. Mezi oběma byl hvozdv, široký a pustý a až do poč. 13. stol. neosídlený."

Ak sa Václav Chaloupecký podujal pohľadať staré Slovensko, a nie starých Slovákov, nebola to náhoda: „Stará historie nezná slovenského národa jako původní etnické jednotky. Historie zná pouze kmeny české, polské, ruské, bulharské, chorvátské, a to i v Uhrách." Lenže platilo to vraj len do 13. storočia, do čias, keď sa začala búrať „téměř neproniknutelná hradba mezi dvěma slovanskými zeměmi, mezi Slovenskem západním v Podunají a mezi slovanským Potisím". Vtedy vzniká „střední Slovensko etnograficky z nejrůznějších elementu, které pak věky a převládající kultura západu stmelila v jakýsi jednotný amalgam". Rozhodujúcu hospodársku úlohu pri osídlení dovtedy ľudoprázdného stredného Slovenska zohralo podľa Václava Chaloupeckého uhorské zemianstvo a najmä Nemci, ale „ľudský materiál se bral ze všech stran. Z jihu přicházeli vedie Němců i Maďaři, ze západu, t. j. z Moravy a z Nitranska, Češi, ze severu Poláci, ze severovýchodu Rusové, z východu živly bulharských Slovanů a snad i zlomky Slovanů chorvátských".

„O tom sotva lze pochybovati, že poměry kolonisační vytvořené měly podstatný vliv i na vytváření stredoslovenských dialektů. Historik by předpokládal, že vedie nikoli podřadného vlivu němčiny, popřípadě maďarštiny, uplatní se v dialektech stredoslovenských vplyvy všech slovanských sousedů. Už M. M. Hodža ve svém Větině o slovenčine rozpoznal, tuším správně, že slovenčina

Michal Miroslav Hodža:
slovenčina je „v malom
celá slovančina".

Od narodenia Vladimíra Šmilauera prešlo (v roku vydania tejto knihy) stodesať rokov. Sedemnáť rokov prežil na Slovensku. Ako mi napísal jeho najstarší syn s rovnakým menom, Slovensko nadovšetko miloval. V roku 1920 odišiel z Čiech na vlastnú žiadosť na gymnázium v Žiline a v roku 1927 do Bratislavy (učil na gymnáziu na Dunajskej ulici a v Učiteľskom ústave). V Bratislave sa oženil, tu sa narodili všetky tri jeho deti. V roku 1937 získal profesúru na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity a v máji roku 1938 sa aj s rodinou presťahoval do Prahy. Neodchádzal rád... V slovenskej vede má pevné miesto. Jeho kniha Vodopis starého Slovenska sa stále používa (Vincent Sedlák zostavil nový register tohto vzácného diela, ktorý sa v súčasnosti pripravuje na vydanie), ale jej autor ako keby sa zo Slovenska vytratil. Jeho fotografie som nenašiel v nijakom archíve ani v knižnici, až som napokon fotografie z jeho slovenského pobytu a z čias krátko po odchode získal od jeho syna. Azda ani netreba pripomínať ich veľkú dokumentačnú hodnotu.

je ‚v malom celá sloviačina‘, že Slováci nejsou tu jeden ucelený kmen, nýbrž že představují jakýsi slovanský kmenový mikrokosmos, Slovanstvo v malém. Jazyk jejich není jednolitý jazyk jednoho kmene, ale srostlý jakýsi rusko-pol-sko-illyrsko-český idiom všeslovanský. A podobně dívá se na slovenštinu i Škultéty, jedině s tím rozdílem, že oněch slovanských prvků nalézá dokon-ce ještě více. Pozorování to je asi nepochybně správné a historikovi pocho-pitelné, zejména pokud se týče krajů střední a východní slovenštiny. Ovšem s výkladem Hodžovým o slovenštině jako pramáti všech slovanských jazyku potom, co výše vyloženo, sotva budeme moci souhlasiti. Naopak, na základě zpráv historických soudili bychom spíše, že proces byl asi obrácený."

To už bol takmer výsmech, rukavica hodená v presvedčení, že niet sily, čo by ju zdvihla. Isteže sily serióznej, vedeckej; útokov zo strany urazených Slová- kov (nezriedka motivovaných politicky) bolo dosť, pravda, nepresiahli úroveň bežnej žurnalistiky, ktorá nezriedka narobí viac zla ako úžitku. Možno to tak bolo aj v tomto prípade. Keď o niekoľko rokov odpovedal Daniel Rapant na výčitku, prečo sa s kritikou neozval skôr, bránil sa takto: „Zabránil mi v tom určitý ohľad práve na osobu profesora Chaloupeckého (v súvislosti s vtedajším ťažením našej verejnosti proti nemu, ktorého som sa nechcel zúčastniť)."

Podobne reagoval aj ďalší z oponentov, Vladimír Šmilauer:

„Hypothese o pozdním osazení středního Slovenska, propracované u nás profesorem Chaloupeckým, nedostalo se toho, co jí náleželo. Byla s jedné strany posuzována citově - a byly mezi těmito posudky, bohužel, i hrubé a nevkusné osobní útoky - s druhé strany byla však přijímaná nekriticky je- ho axioma."

Možno to naozaj boli „nevkusné osobné útoky", ktoré odradili kritikov Chaloupeckého diela, skôr si však myslím, že na serióznu oponentúru sloven- ská veda ešte nedorástla. Všetko chce svoj čas, a ten sa v tomto prípade začal naplňať až potom, keď v roku 1930 vyšla dizertačná práca mladého sloven- ského vedca Alexandra Húščavu Kolonizácia Liptova do konca 14. storočia. Vznikla v seminári profesora Chaloupeckého, pod jeho priamym vplyvom i dozorom, inšpirovaná Starým Slovenskom. Autor sa k tomu otvorene hlásil, čo vôbec nie je čudné. Profesor Chaloupecký bol prvotriednym odborníkom, vynikal vzdelaním, zbehlosťou a schopnosťou koncipovať, bol imponujúcou osobnosťou, sebavedomým autokratom, a keďže nemal oponenta na svojej úrovni, získal si dôveru študentov, z ktorých mali vyrásť prví reprezentanti

modernej slovenskej historiografie - a to už bolo svojím spôsobom varujúce; aj to bol jeden z dôvodov, prečo sa neveľká, ledva stostranová štúdia dočkala toľkej pozornosti, a je tak trochu iróniou, že spfška kritických slov, ktorú vyvolala, sa zniešla na jedného z najlepších spomedzi mladých historikov.

Alexander Húščava predstavil Liptov na začiatku 13. storočia ako veľký komplex lesov, ktorého sa nedotkla ľudská ruka. Opieral sa o darovaciu listinu Ondreja II. z roku 1230, najstaršiu zachovanú písomnú správu z Liptova, v ktorej sa hovorí o dare neosídlenej pôdy, a o listinu Bela IV. z roku 1257 so zmienkou o slobode sťahovania poddaných:

„Z tejto slobody vyplýva, že ľud osadený na liptovských praediach bol až do roku 1257 úplne pripútaný k pôde. Boli to neslobodní kráľovskí služobníci, ktorí sa zaoberali chovom dobytky, rybolovom, lovom zveriny, a stretávame sa tu už i so začiatkami poľnohospodárstva, ktorého rozvoj datujeme v Liptove až kolonizáciou na nemeckom práve. Prví osadníci nevedia ešte obrábať pôdu (pestujú iba ovos) a ani to nie je ich úlohou - vyplýva to z povinností, ktoré im ukladá privilegium Bela IV.:... z každých štyridsiatich mansií má dať jedno pasúce sa hovädo, štyridsať sliepok a dvadsať gbelcov ovsa...! Je teda zrejmé, že sa väčšina týchto kráľovských služobníkov zaoberala i chovom dobytky. Ich hlavným zamestnaním je však rybárstvo, stráženie kráľovského majetku a lovecstvo. Vedie nás to k úsudku, že najstarší osadenci na území Liptova náležia práve do tejto služobnej triedy. Boli to rybári, pastieri a lovci zveriny, živiaci sa produktmi bohatých potôčikov a lesov, ktorí zakladali v Liptove prvé osady.“

Nešlo o neškodné obrazy starého sveta: Alexander Húščava sa prihlásil k Chaloupeckému aj vo veciach národných:

„je pravdepodobné, že do Liptova, tak ako vôbec na stredné Slovensko, najväčší počet osadníkov prišiel zo slovenského západu, ktorý v 13. storočí tvoril s priľahlou Moravou etnicky jeden všeobecný celok. Tento s českými krajinami etnicky jednotný celok mení sa však neskoršou kolonizáciou, ktorá napomáha presiaknuť cudzím etnickým jednotkám do pôvodne spoločného územia.“

Ani v tomto prípade sa dlho nič nedialo. Až po troch rokoch, v prvom čísle Prúdiv (v roku 1933), uverejnil Daniel Rapant recenziu Kolonizácia Liptova do konca 14. storočia. Mala len sedem tlačených strán, ale aj z tých bolo jasné, že je výzvou adresovanou (cez Húščavu) priamo Václavovi Chaloupeckému:

Daniel Rapant v čase
slávnej polemiky.
Foto: Slovenská národná
knižnica, Archív
literatúry a umenia.

Alexander Húščava a titulný list jeho doktorskej práce. Foto: Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia.

SBORNÍK
FILOZOFICKEJ FAKULTY
UNIVERZITY KOMENSKÉHO V BRATISLAVE
ROČNÍK VII. ŽILNA 26. 1932

OD ALEXANDRA HÚŠČAVY
KOLONIZÁCIA LIPTOVA
DO KONCA XIV. STOROČIA

V BRATISLAVE 1933

STALA STUŽOVNÁ PRÁCA UNIVERZITY KOMENSKÉHO
A FAKULTY FILOZOFICKEJ BRATISLAVY A KANONICKEJ UNIVERZITY
V LIPTOVE (1933) A KANONICKEJ UNIVERZITY
V BRATISLAVE (1933) V BRATISLAVE V PRÁVE

Zlatá bula Bela IV. zo zakladacej listiny Trenčianskeho konventu z roku 1252. Ďalšia pečať, na ktorej jasnejšie vidieť Belov obraz. Pravda, len ako symbol kráľovského majestátu (nemožno ho chápať ako portrét).

„Tým, že dielo vedome pokračuje tam, kde Chaloupecký prestal, pričom nevenuje pozornosť staršej dobe a nepodrobuje výsledky svojho učiteľa novému kritickému preskúmaniu a prípadnej (podľa nás v mnohom ohľade nevyhnutnej) revízií, je daný i jeho celkový ráz, i jeho slabiny a nedostatky. Húščava súhlasne s Chaloupeckým pokladá Liptov až do začiatku 13. storočia za úplne neosídlený.“

Rapantova recenzia bola veľmi kritická („práca bola vydaná bez náležitého strávenia a preniknutia inak bohatého a pilne zozbieraného materiálu, predovšetkým však bez dôkladného a samostatného ujasnenia si základných problémov súvisiacich s otázkou“), vyčítal autorovi, že nadhodil problém pravekého osídlenia Liptova, ale nesledoval ďalší vývoj, vyčítal mu, že sa zaoberá výhradne listinami, ignorujúc miestopisné a sídliskové pramene, nevšíma si slovanské praosídlenie a podobne, bola odmeraná, nemilá („hmľisté predstavy, nezalosť príslušnej literatúry“). Ale šlo v nej o viac ako o kritiku: Daniel Rapant využil príležitosť, aby vystúpil s novým názorom na predkolonizačné obdobie Liptova (stredného Slovenska), ktorým Húščavove (a najmä Chaloupeckého) vývody prevrátil naruby, lebo podľa Rapanta bolo toto územie obývané dávno pred príchodom cudzincov, žilo tu obyvateľstvo, „ktoré sa dostáva do faktickej závislosti od kráľa, respektíve jeho úradníka vo Zvolene, pomerne dosť neskoro. V tejto súvislosti možno spomenúť aj to, že uvedená spoločensky najnižšia vrstva, z ktorej sa pred ‚kolonizáciou‘ pravdepodobne zväčša skladalo i obyvateľstvo Liptova, býva v listinách uvedená veľmi zriedka, obyčajne len pri darovaní, takže mlčanie listín o nej je pochopiteľné, a nemôže byť preto ani smerodajné“.

Zmierlivý záver recenzie („Húščavova práca znamená veľké plus, je to sľubné dielo, oprávňujúce k nádejiam najlepším“ atď.) bol len náplasťou, ktorá nemohla utíšiť zlosť kritizovaného. Ten opovedal veľmi prudko: „Rapant ukája sa (tuším aprioristickým) predpokladom, že už v slovanskej dobe bol Liptov osadený obyvateľstvom (ktorého istotu v búrlivých časoch zaručovali azda drevené hrady), predpokladom, ktorý možno podprieť iba romantickým a na vtedy celkom sympatickým výkladom Hyroša o drevených hradoch v Liptove, možno, že v dobe Svätoplukovej.“ Konečne, každému, kto pozná

* Farár z Liptovského Michala Štefan Nikolaj Hyroš vydal v roku 1876 knihu Zá- mok Lykava a jeho páni.

Chaloupeckého Staré Slovensko, ako i podivné ovzdušie vyvolané problematickými a nemálo ohnivými (vedecky neodôvodnenými) debatami, ktoré vznikli o tejto publikácii, je úplne jasné, aký cieľ sleduje Rapant v „prísnej“ kritike mojej práce, považujúc ju (pre Liptov) za pokračovanie Starého Slovenska. Preto bez poznámky ponechávam kapitolu o prísne vedeckom úsilí vyvrátiť tvrdenia mojej práce v kritike."

Daniel Rapant však dosiahol, čo chcel; Alexander Húščava ho viac nezaujímal: „Môžem túto ‚debatu‘ pokladať zo svojej strany za skončenú, čo prosím pána Dr. Húščavu vziať láskavo na vedomie," napísal vo svojej reakcii. „Pričom úmyselne odhliadam od tónu ‚odpovede‘, ktorá svojou - vzhľadom na základné nedostatky autora preukázané mu mojou kritikou a jeho úplnú neschopnosť pochopiť správne aspoň to, čo sa mu vlastne vytýka a o čo vlastne ide - priam vyzývavou trúfalosťou musí zaraziť i toho, kto ako ja má v tomto ohľade určité skúsenosti a istú otužilosť." Šlo mu o samého Václava Chaloupeckého. „Vôbec nepatrím k ľuďom, ktorí si naivne namýšľajú, že skresľovaním minulosti môžu vplývať na prítomnosť, ba dokonca i na budúcnosť, a nemám preto najmenšiu príčinu slúžiť nejakej tendencii ani vlastnej, ani cudzej, v službách ktorej sa tu Dr. Húščava - ovšem nevedomky a v presvedčení, že slúži historickej vede - na našu veľkú ľútosť toľme umára."

„Cudzia tendencia" už totiž niesla ovocie. V roku 1932 vyšlo dielo mladého slovenského vedca Jána Stanislava Liptovské nárečia, v ktorom sa autor prihlásil k svojmu predchodcovi: „Sme šťastní, že dnes máme už historické dielo ku kolonizácii Liptova od A. Húščavu; o to sa budeme opierať pri historickom osvetlení dialektologických rôzností Liptova."

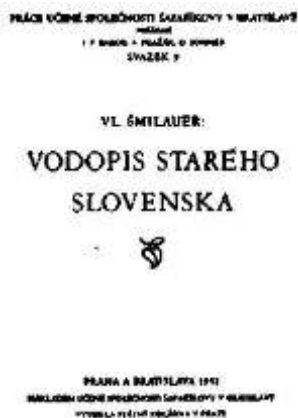
Stanislavova kniha dala udalostiam spád. Daniel Rapant získal nečakaného spojenca, českého bádateľa, stredoškolského profesora Vladimíra Šmilauera (od roku 1933 súkromného docenta). Krátko predtým vydal základné a dodnes neprekonané dielo Vodopis starého Slovenska, v ktorom na miestach „hvozdov" našiel (v názvosloví riek a potokov) slovenských obyvateľov. Vo svojej recenzii Stanislavovej knihy sa nijako netajil, že ju chápe ako príspevok do diskusie Rapant - Húščava:

„Z toho, čo na oporu své hypotézy uvádí Rapant, je nesmírně důležité a rozhodující, že první historické zprávy neukazují nám Liptov jako zem neosídlenou. Obýval v něm lid patřící přímo králi. Ze starších listín se o tomto obyvatelstvu nedovídáme, protože tu nebylo podnětu k jich vydávání."

Ján Stanislav.

Foto: Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia.

Titulný list Vodopisu starého Slovenska.

Teprve v době, kdy se Uhry proměňovaly z patriarchálního království v stát feudální, udělují se z tohoto už dávno osazeného území kusy půdy, a Liptov se tak začíná uplatňovat v listinách. To, co říká Húščava o nekonečném pralesu, pokrývajícím celý Liptov, je velký krok zpět proti Mályuszovi,* který právě na Liptově dobře aplikoval zjištění A. Dopsche,** že oblíbená představa starších historiků o nekonečných pralesích a močálech evropských je nesprávná. Tím se nám ukazuje ovšem zcela jinak otázka o rázu a původu obyvatelstva liptovského v době předlistinné. Převážnou většinou bylo obyvatelstvo slovanské. Pokládáme je za původní a neuznáváme nějaké pozdní kolonizace ze Zvolena, jak si vykombinoval Stanislav. Stanislav budoval na nesprávných historických předpokladech. Protože však špatné základy boří nejvyšší věže, pochopíme snadno, že jeho teorie jazykově geologické nelze jako celek přijmout."

Vladimír Šmilauer nemenoval, ale bolo jasné, koho myslí pri „oblúbenej predstave starších historikov“, a to už bolo priveľa; Václav Chaloupecký sa ozval s rutinou skúseného diskutéra:

„Každému čtenáři je na první pohled patrné, že agresivní článek Rapanta je snad více zaměřen proti mé knize o starém Slovensku než proti Húščavovi. A tu treba hned se zastaviti. Má kniha o starší minulosti Slovenska vyšla téměř před desíti lety. Dr. Rapant měl tudíž více než dosti času, aby ji prostudoval, a pokud by měl nějaké kritické poznámky, aby je uplatnil. Ale Dr. Rapant tak neučinil a napadá výsledky moji práce jaksi nepřímou, v souvislosti se studií Húščavovou. Proč tyto rozpaky? Proč ten nedostatek odvahy?

Snad by mohlo pro něho býti jakousi polehčující okolností, že se studiem staršího našeho středověku dosud vážněji neobíral a že svou příliš povšechnou a neurčitou frazeologií zakrývá své věcné nedostatky..."

Chaloupeckého urazila najmä formulácia o službe cudzej tendencii: „Tou cizí tendenci je tu patrné v očích mladého slovenského profesora československé pojetí naší minulosti a snaha vyprostíti slovenskou historií ze stáletého zajetí hungarizmu. Nemám k tomu poznámky. Byl bych šťasten, kdyby profesor Rapant prohlásil, že slova výše citovaná, smysl, který v nich vidím,

* Maďarský historik. Pripúšťal kontinuitu slovanského osídlenia, najmä v Turci, od veľkomoravských čias.

** Rakúsky historik hospodárstva raného feudalizmu.

nejmá." To bola výstraha,* lebo Václav Chaloupecký slúžil politike, a zrejme nie so zlým zámerom: usiloval sa historicky doložiť hypotézu o jednotnom československom národe, a tým aj oprávnenosť vzniku Československa v jeho vtedajších hraniciach (nezabúdajme, že južné hranice Slovenska jestvovali v tých časoch len niekoľko rokov a z maďarskej strany sa nikdy neprestali sponchybňovať). Azda preto vo svojej odpovedi napísal aj toto:

„Nevím, je-li si Dr. Rapant vědom, kam jej negace mých thesí a snad i tou-ha po laciné popularitě jako moderního obhájce staroslovanství na středním Slovensku vlastně zavádí.“

Pravda, nešlo len o politiku, ale najmä o vedeckú prestíž:

„Z těch jiných metod, které by mohly podvrátiti poznatky historické, uvádí Dr. Rapant toliko jednu disciplinu: archeologii. A vytýká mně i Hůščavovi, že jsme nepodložili své práce studiem archeologie. Náhodou právě nedávno vyšla skutečně velmi důkladná práce o slovenském pravěku z pera profesora Eisnera. Co říká Eisner o středním Slovensku a speciálně o Liptově? Zjišťuje archeologické nálezy z doby před slovanské, lež současně ukazuje, jak archeologické památky z doby slovanské jsou na středním Slovensku sporé a chudé, a v Liptově že jich vlastně vůbec není. Ale Dr. Rapantovi patrně postačuj í, aby jimi zachraňoval staroslovenský, štúrovský názor o Tatrách, a překlenul tak propast temné prázdnoty mezi stoletím prvním, či dobou ještě starší, a dva-náctým.“

Chaloupecký, pravdaže, nezabudol ani na Vladimíra Šmilauera:

„Jak mohl na těchto argumentech vážný badatel založiti svoje názory o slovanské starobylosti Liptova, je mi naprosto nepochopitelné. To je po mém soudu přímo kritické a historické salto mortale. Upřímně řečeno, čekal jsem, že školený filolog a znalec slovenské toponymie poví nám něco více. Čekal jsem, že na odůvodnění svého názoru uvede vážné a přesvědčivé argumenty tvaroslovné.“

Záver príspevku Chaloupeckého bol takmer zmierlivý:

„Nejde mi přece o prokázání nebo podepření toho, zda ta která vesnice na středním Slovensku existovala nebo neexistovala před rokem 1200, nýbrž o zásadní názor, že střední Slovensko je po výtce územím kolonizačním, že

* Viac sa o jeho dramatickom osude píše v Stopách dávnej minulosti 2 (Slovensko v staroveku) v kapitole Strážsky poklad.

Jan Eisner.
Foto: Archív Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied.

Eisnerovo kľúčové dielo.

Daniela Rapanta nezlomilo ani kruté zaobchádzanie... Večná škoda, že slovenská veda prišla o skvelého historika v čase, keď bol na vrchole tvorivých síl.

Foto: Archív Univerzity Komenského.

vzniklo a nabylo historického významu až v době gotické. Byli-li v nějakém zastrčeném koutě Liptova usazení nějakí rybáři neb hájníci o nějaké decenium dříve nebo později, na tom přece nezáleží."

K diskusi o starom Slovensku som sa vrátil v roku 1975. Boli to smutné časy. Starostlivo preverená slovenská tlač bojovala proti pravicovému oportunistu, rozvíjala stranícke dokumenty, pripomínala Poučenie z krízového vývoja, oslavovala Husákovu Slovenské národné povstanie; priznám sa, mal som z témy trochu strach, aj keď moje seriály o najstarších dejinách Slovenska uverejňovalo Nové slovo, ktoré vydával Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska, a ochrannú ruku nad nimi držal člen redakčnej rady (od roku 1976 jej predseda), riaditeľ Ústavu marxizmu-leninizmu Viliam Plevza. Raz darmo, bol som pod tlakom, aj keď som si to nepriznával. Keď dnes či- tam tridsať rokov staré texty, nemám z nich veľkú radosť, ale to nič nemení na veci, že moje články v Novom slove predstavovali v tých časoch nový tón, považovali sa za nečakané, odvážne, objavné; o prvom zväzku Odkrytých dejín (Dávnoveké Slovensko) vyšlo vyše štyridsať recenzií, o čomsi takom sa dnes môže autorovi len snívať. Všimol si ho aj švajčiarsky emigrantský časopis Horizont; ešte šťastie, že som v jeho očiach veľa milosti nenašiel, urobil by mi veľmi zľú službu.

Seriál O staré Slovensko bol nebezpečný aj preto, že v ňom šlo o Daniela Rapanta - lebo ten zostal zásadový a neústupčivý za každých okolností. Keď ho za štúdiu Štúr a štúrovci v službách národa a pokroku v roku 1966 napomenula maďarská akademička Alžbeta Andicsová „v mene proletárskeho internacionalizmu", dopovedal jej výčitku takto: „V mene zneplatnenia zvelebenia maďarskej revolúcie Marxom a Engelsom." Upozornil ju, že aj Marx a Engels v neskorších časoch ustúpili od chvály maďarského povstania, ale nepripomenul to preto, aby sa bránil. Keď totiž A. Andicsová jeho poznámku, že Marx a Engels neboli imúnni voči stopám germánskeho povýšenectva, dopovedala, „teda po maďarsky, že boli nemeckými nacionalistami", nekompromisne sa ohradil - a v duchu svojej neústupčivosti. Nenapísal vraj, „že títo dvaja obri vedeckého socializmu boli protislovensky založení", ale je to v podstate pravda. „Veď aj oni boli z mäsa a krvi a k tomu i (i keď demokratickí) Nemci, a nie nejaké nedotknuteľné a neposudzovateľné abstraktné idoly, za aké ich ešte aj dnes kde-tu, v úplnom rozpore so základnými náukami marxizmu, snažia sa mnohí nezriedka len v záujme svojich vlastných nacionalistických záujmov predstavovať."

Netreba zabúdať, že polemika Rapanta a Andicsovej sa odohrala v druhej polovici šesťdesiatych rokov: politický liberalizmus bol na vrchole, dogmatizmus v útlme, revízia názorov klasikov marxizmu-leninizmu mohla vyjsť len v takých časoch, lenže tie sa, žiaľ, rýchlo pominuli. Sedemdesiate roky boli politicky aj ľudsky kruté, prísne a nepodkupné. Všetko „iné“ bolo podozrivé, vyťahovali sa staré, zdanlivo zabudnuté hriechy. Rapantov žiak Richard Marsina vo svojej spomienke uverejnenej pri Rapantovej storočnici napísal, že posledných skoro štyridsať rokov svojho života bol Daniel Rapant proskribovaný, „už aj len občasnú stretávanie sa pokladali mnohí verní členovia rodnej strany a v strachu pred nimi aj iní za neprimerané a odsúdeniahodné“.

Neviem, či to bolo celkom tak, lebo v roku 1968 sa Rapant stal akademikom, udelili mu Národnú cenu SR, o rok neskôr ho vyznamenali Radom práce, ale je isté, že ľudia, ktorí ho kedysi likvidovali, boli stále veľmi mocní, ba ešte mocnejší, keď im previerky, ktoré nasledovali po Dubčekovom páde, dodali novej sily. Lebo ani dejepis sa nedá odosobniť, zbaviť ľudských vzťahov, a azda nie je chyba, ak odbočím od starej polemiky a pripomeniem niekto- rých jej účastníkov.

Daniel Rapant mal v čase môjho seriálu sedemdesiatosem rokov, no rozhodne nepôsobil starecky: bol vysoký, rovný, sebavedomý. Dva-tri razy sme sa stretli v jeho byte v bratislavskom Avione, kde býval s manželkou, národnou umelkyňou Hanou Meličkovou, a potom ešte raz v dnes už, žiaľ, nejestvujúcej kaviarni Metropol, kde sa schádzal s priateľmi. Sedeli s ním aj vtedy, keď som mu priniesol svoj rukopis (dohodli sme sa, že si ho prečíta, aby v ňom nezostali vecné chyby), a nemohli nevidieť, že veľmi srdečný ku mne nebol. Nazdávam sa, že práve odmeranosť bola jeho charakteristickou črtou, neupúšťal od nej ani na univerzite, ostatní profesori si tykali, on zostával „pánom profesorom“, hoci od kolegu Branislava Varsika bol starší len o sedem rokov a od Alexandra Húščavu o deväť. Azda mu to pomáhalo v jeho životnom postoji; nezľavoval zo svojich zásad za nijakých okolností, bol napríklad jediný z učiteľského zboru, čo sa v roku 1939 nezúčastnil na slávnostnom uvedení Vojtecha Tuku do funkcie rektora univerzity. A nezabúdajme, že Tuka bol vtedy predsedom vlády, ideológom najradikálnejšieho krídla Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a bolo o ňom známe, že je aj nebezpečným človekom.

Daniel Rapant bol prísny aj k poslucháčom. Len málo z nich mu ponúкло svoje štátne práce: nestačili mu kompilácie, vyžadoval nepublikovaný pra-

Hana Meličková, manželka Daniela Rapanta.

Vojtech Tuka v parádnom talári rektora Slovenskej univerzity. Foto: Archív Univerzity Komenského.

menný materiál. Ešte tvrdší bol na autorov doktorských dizertácií. Často polemizoval s mladšími historikmi, nezriedka svojimi niekdajšími žiakmi - a nie vždy mal pravdu. Neustupoval nikdy nikomu. A neustúpil ani Václavovi Chaloupeckému.

„Azda sa nazdával," povedal mi v kaviarni Metropol, „že si na odpoveď netrúfnem, jeho autorita, akademická i vedecká, bola obrovská, stála za ním Učená spoločnosť Šafárikova a asi aj rozhodujúca časť profesorov, mlčať som však nemohol - a to bez ohľadu na možné následky - nešlo o môj osobný názor, ale o obranu Slovenska, ktorému sa upierala dôstojná minulosť, i o voľné pole pre vedecké názory líšiace sa od názoru Chaloupeckého."

V čase polemiky o Staré Slovensko mal Daniel Rapant tridsaťšesť rokov. Narodil sa v Holiči v roku 1897, bol teda o pätnásť rokov mladší ako Václav Chaloupecký. Keď vyšlo Staré Slovensko, mal iba dvadsaťsedem rokov a práve ukončil (štúdiom v Paríži) svoje študentské roky, preto bolo len rečníckym gestom pýtať sa, prečo sa neozval už vtedy. Promoval 6. októbra 1923 a stal sa župným archivárom v Bratislave. Bol všestranne vzdelaný, vedel po maďarsky, nemecky, francúzsky, pasívne ovládal angličtinu a latinčinu. V roku 1928 sa stal súkromným docentom československých dejín (o päť rokov aj mimo-riadnym profesorom) a nie je bez zaujímavosti, že oba tituly získal na návrh

* V roku 1937 sa Daniel Rapant uchádzal o riadnu profesúru (až do tých čias bol mimoriadnym profesorom, čo okrem iného znamenalo menší plat a skrátenie niektorých práv). Václav Chaloupecký bol referentom komisie, ktorá rozhodovala o prijateľnosti Rapantovej žiadosti. Vo svojom posudku (6. decembra 1937) vytkol Rapantovi všeličo, aj literárne nedostatky („prof. Rapant vôbec není ze školy historiků-umělců, jako byli Palacký, Goll anebo Pekař"), vážne však zapochyboval najmä o tom najzákladnejšom: „Kdyby Dr. Rapant neměl vědeckých kvalit, nemohl by se státi docentem naší fakulty, tím méně pak mimořádným profesorem. Obojím se stalo k mému návrhu. Jde tu spíše o posouzení vědecké šířky jeho dosavadních prací, prostě o to, zda dosavadní vědecký vývoj Rapantův vyhranil se natolik, aby se mohl státi samostatným reprezentantem stolice dějin československého národa na naší fakultě. Tu pak při vysokém měřítku, které bych na věc kladl, a při jinak nesporném hodnocení Rapantových vědeckých kvalit nemohu komisi i profesorskému sboru zatajiti jisté rozpaky a žádati profesorský sbor, aby i tyto při svém usnesení vzal laskavě v úvahu.

Václava Chaloupeckého,* pretože v seminári chýbal odborník na československý novovek so zameraním na Slovensko. A D. Rapant bol už vtedy dobre známy ako vedec i archivár. Habilitoval sa ako prvý Slovák (až v roku 1933 pribudol B. Varsík a v roku 1937 A. Húščava). Od Jána Stanislava, autora knihy Liptovské nárečia, bol o sedem rokov starší, ale v kariére ho nepredbehol. Riadnu profesúru získali obaja až po odchode českých profesorov v roku 1939, stali sa kolegami, ale radi sa zrejme nemali. Keď sa D. Rapant stal riaditeľom Historického seminára, urobil revíziu v knižnici a zrejme vtedy sa dostali do otvoreného sporu. D. Rapant požiadal J. Stanislava, aby vrátil požičané knihy. Stanislav to odmietol, vraj knihy potrebuje. Potom časť síce vrátil, ale ďalšie si ponechal a vtedy D. Rapant poslal svojho človeka, ktorý knihy napriek protestom Stanislavovho asistenta z pracovne jednoducho odniesol. Stanislav sa do krvi urazil, napísal list Vojtechovi Tukovi a žiadal ho, aby vyšetril grobianske správanie D. Rapanta. Ako sa to skončilo, neviem, o ďalšom priebehu sporu sa doklad nezachoval. Treba však povedať, že počas Slovenského štátu sa Rapant venoval iba škole a vede, žil utiahnuto, v tichej opozícii voči ľudáckemu režimu (azda aj ako evanjelik). Zrejme i to prispelo k tomu, že sa po vojne stal prvým rektorom a dekanom; pravda, len na krátky čas.

Ale vráťme sa do roku 1934.

Z hľadiska vedeckého práce Rapantovy by by jisté dostatečnou legitimáciou, aby sa stal riadnym profesorom našej fakulty, kedyby tu nešlo o stolicu národa československého. I keď vychádzam z jednoty dejín národa československého (prof. Rapant se k tomuto pojetí neháši!)..."

Vracia sa aj k starej polemike, najprv len obľúkom - „jiný nedostatok vedeckého profilu Rapantova je v tom, že až dosud vedecký záujem soustřeďoval se toliko na jedno období našich dějin, t. j. na století XVIII. a prvou polovici století XIX. Středověk a novověk našeho historického vývoje mu zůstal cizí" - a potom aj priamo: „Pomímám přitom nezdarený exkurz, založený polemicky, do středověku, jak se projevil v práci o kolonizaci Liptova."

Ku cti V. Chaloupeckého treba povedať, že sa zachoval veľkoryso: „Niméně komise i profesorský zbor při zvážení všech okolností může mimoř. prof. Dra. Daniela Rapanta navrhnouti za řádného profesora dějin národa československého na naši fakultě."

Pravda, D. Rapant sa riadnym profesorom v Československej republike už nestal; tento titul získal až v máji 1939, keď nastúpil na miesto riaditeľa seminára. Dovtedy bol riaditeľom V. Chaloupecký.

Ján Stanislav v čase Slovenského štátu ako dekan Filozofickej fakulty.
Foto: Archív Univerzity Komenského.

Václav Mencl krátko
po príchode na Slovensko

VÁCLAV MENCL

STREDOVEKÁ ARCHITEKTÚRA

NA SLOVENSKU

KNIHKA PRVÁ

Stredná časť, so Slovensko a najmä tá časť
aj do ktorej sa vraciamy

PRÁHA - PŘEDVÝKAZ

VÁKLADOM ČESKOSLOVENSKÉJ GRAFICKEJ UMENI HC. 3 PBL

a titulný list jeho slávnej
knihy. Foto: Archív
Univerzity Komenského.

Václav Chaloupecký uverejnil svoj protirapantovský (a koniec koncov aj protišmilauerovský) článok v časopise Učenej spoločnosti Šafárikovej Bratislava - bolo teda logické, ak Daniel Rapant poslal svoju odpoveď do tej istej redakcie. Logické azda áno, ale redakciu tým postavil do zložitej situácie: Bratislava sa mala stať tribúnou pre koncepciu, ktorá stavala vznik a vývoj Slovákov na celkom inú rovinu ako čechoslovakisticky orientovaní členovia Učenej spoločnosti. A tak sa stalo, že redakcia článok najprv prijala, a potom vrátila. Argumentovala rozsahom štúdie a s tým spojenými finančnými komplikáciami. Daniel Rapant sa poradil s hospodárom Učenej spoločnosti Richardom Hornom (profesorom a do roku 1932 aj dekanom právnickej fakulty). Tomu sa totiž také praktiky nepáčili a poradil mu, aby sa ponúkol, že náklady na uverejnenie si zaplatí z vlastného vrecka. Tým by sa, pravda, veci dostali prid'aleko, preto Bratislava Rapantov článok nielen prijala, ale vyžiadala si príspevky aj od ostatných diskutérov. Uverejnila ich malým písmom, takmer ako dodatok na záverečných stranách zborníka, ale to nič nemení na skutočnosti, že šlo o texty prevratné a aj z hľadiska histórie historické.

V diskusii sa na strane Chaloupeckého zúčastnil aj Václav Mencl, rozhodujúce však boli príspevky Vladimíra Šmilauera a Daniela Rapanta. Šmilauer pripomenul, že stredoslovenské a východoslovenské miestne mená by podľa hypotézy Chaloupeckého mali byť pestrou zmesou rozličných slovanských prvkov, „ale jejich ráz je jednotný a je slovenský. Ukázal jsem na jménech středního Špiše, že v nich nenajdeme nijakých stop polských, jež bychom tam podle zeměpisné situace čekali nejspíše. A ani jinde nenajdeme takových rysů jihoslovanských. Nemám pro tento fakt přirozenějšího vysvětlení, než že kolonisté 13. století nepřicházeli do neznámé a neproniknutelné lesní pouště, nýbrž do území osídleného, třeba řídké, obyvatelstvem jednotného jazykového rázu, od něhož převzali již hotovou místní nomenklaturu“.

Rapant svoju odpoveď vypracoval ako rozsiahlu štúdiu, ktorá sa netajila tým, že polemika prekračuje úzke rámce vedeckej diskusie:

„Teda ‚československým pojetím‘ československej minulosti a ‚vyprošťovaním z hungarizmu‘ je podľa prof. Chaloupeckého vyľudňovanie Slovenska v minulosti, a to dokonca i tam, kde i nám nepriateľská veda je nútená vec rozhodnúť v náš prospech... Slovom, i tu, ako všade, opakuje sa a znovu sa potvrdzuje stará pravda: Nemôže byť skutočne československé, čo je protislovenské.“

V popredí však zostal Liptov a vedecká prestíž. Už vo svojej recenzii vytkol D. Rapant A. Húščavovi, že „listinný materiál použitý v diele pri všetkej svedomitosti a pilnosti autora ani zďaleka nie je úplný". Václav Chaloupecký na to reagoval veľmi ostro už vo svojom prvom článku: „Kdyby uvedl (Rapant) jednu jedinou listinu, nebo aspoň stopu po ní, z 11. nebo 12. století!" A Rapant sa toho teraz chytil: „Nielen na základe nejakého nového materiálu, ale i výlučne na základe materiálu použitého prof. Chaloupeckým možno dospieť i v sídlišťnej otázke k iným, podstatne odchodným, ba priamo opačným výsledkom." Pripomenul, že celá teória o neobývanosti Liptova a stredného Slovenska stavia na nesprávnom výklade latinských slov „terra" a „praedium" (najstaršie listiny sa písali výhradne po latinsky). Podľa Húščavu sú to miesta, na ktorých v 13. a 14. storočí vznikli nové dediny a mestá. Daniel Rapant v úplnom protiklade s týmto názorom upozornil, že názov „praedium", ale aj terra, sa často používa namiesto slova „villa", pričom „villa" bezpochyby označuje vidiecke sídlisko. Aj slovo „praedium" teda označuje osídlenú pôdu a rovnako slovo „terra" pôdu užívanú, ornú. Za osídlenú treba teda považovať každú „terru", za neosídlenú len takú, ktorá sa v listine výslovne označuje ako pustá, opustená, prázdna - deserta, vacua, vacans, habitatoribus destituta. Je dôležité, že názvy „terra" a „praedium" nie sú zriedkavé, bežne sa nimi označovala pôda, ktorú kráľ daroval kolonistom, čo má svoju logiku - ak chcel niekoho odmeniť, ak chcel svojich ľudí pozdvihnúť spoločensky i majetkovo, uľahčiť im hradnú a strážnu službu, sotva by ich nechal kľčovať lesy a kypriť panenskú pôdu, navyše v cudzom prostredí, v ktorom sa nemali na koho obrátiť. Predmetom daru bola preto prevažne pôda už predtým obrábaná, osídlená.

„Ak si všimneme rozsah tohto ‚starého Liptova‘ daného rozlohou ‚terri, vidíme, že v podstate zahrnuje nižšie položené a viac-menej rovinaté časti liptovskej kotliny. Je to súčasne pôda, ktorú nielenže môžeme pokladať zhruba za osídlenú najmenej od polovice 12. storočia, ale kde i o ‚kolonizácii‘ môžeme hovoriť len v zmysle prenesenom, čiastočnom a nepresnom, nie však o kolo- nizácii zo ‚zeleného koreňa‘ a k tomu dokonca s významom prvého osídlenia vôbec. Neznamenala zmenu hospodársku, ale právnú.

Na území nami ohraničenom niet v tých časoch nijakých pralesov, výmúč hory, ktoré toto územie - azda vo vzdialenosti o trochu väčšej - obklopujú dodnes. Listinné doklady nám hovoria len o úžitkových lesoch patriacich k ‚terrám', o tienistých ‚hájoch', o zurčiacich alebo i divokých potokoch, kde-tu

Erb Liptova, pravda, oveľa mladší ako „starý Liptov" Alexandra Húščavu. Župa ho získala až v roku 1649.

Tesne pred uzávierkou tejto knihy mi rodina Chaloupeckých z Prahy (najstarší syn a vnuk) poslala fotografiu Ludmily Chaloupeckej s vnúčkou z roku 1944.

o močarisku, o tŕstí na brehu potôčika, o vŕškoch, ale inak len o samej pôde, lúkach a pasienkoch. Po pralese nikde ani stopy."

Rapant vypracoval historický model, ktorý v podstate platí podnes. Staré Slovensko - vari len s výnimkou krajov priľahlých k Dunaju a k Tise - v 10. a 11. storočí nepatrilo do nijakého štátu, „tvorilo len predmet nárokov susedných štátnych útvarov: maďarského, poľského a českého, ktoré od seba delilo". Iba po vzniku Uhorského kráľovstva sa začína postupná okupácia nášho územia, ktorá sa završuje až v 12. storočí. „A to je ten pochod, ktorý sa odráža v listinách a iných prameňoch. Nebolo by teda najmenej prekážky predpokladať osídlenie Liptova už od počiatkových dôb slovanského osídlenia v našich krajoch, najneskôr však od 8. - 9. storočia."

Václav Chaloupecký neprijal polemiku ako svoju porážku, ale k tomu sa už netreba vracieť, treba azda len pripomenúť, že o niekoľko rokov neskôr Rapantov príspevok označil za „nezdarený exkurz do stredoveku". Pravda, to už bolo v časoch, keď sa schyľovalo k ďalšiemu povýšeniu jeho vedeckej kariéry. Profesorský zbor 7. decembra 1937 súhlasil, aby bol profesor Chaloupecký „povolán na stolicu dejín československých Univerzity Karlovy", kde mal nastúpiť na miesto profesora Josefa Pekařa, ktorý v tom roku zomrel. Dokončil študijný rok a nastúpil na platenú dovolenku, no ešte skôr ako sa mu dovolenka skončila, zbavili ho (22. decembra 1938) služby a dali k dispozícii Zemi českej a moravsko-sliezskej. Minister školstva sa mu 3. marca 1939 poďakoval týmito slovami: „Ráčili ste vykonať pre tunajšiu dejepisnú vedu veľmi mnoho, hoci s Vaším hľadiskom zo stanoviska slovenského nebolo možné súhlasiť."

Václav Chaloupecký odišiel na Karlovu univerzitu, ale jeho akademická kariéra sa už o krátky čas (17. novembra 1939) na šesť rokov prerušila: nacisti zavreli české vysoké školy a vyučovanie sa obnovilo až v roku 1945. Chaloupecký svoje názory nikdy nezmenil. Ešte v roku 1946 na zjazde Československej spoločnosti historickej hovoril posmešne o staroslovákoch a vo svojej knihe Valaši na Slovensku vydanéj v roku 1947 označil Slovákov za konglomerát Slovanov a Valachov zo 17. storočia. Pravda, vtedy sa už zmrákal nad celou historickou vedou; neprešlo veľa času a už aj on bol iba buržoáznym profesorom. Zomrel náhle (22. novembra 1951) vo veku 69 rokov.

Mal som vtedy štrnásť rokov a zaujímali ma celkom iné veci; o Václavovi Chaloupeckom som vtedy nevedel celkom nič.

Úmrtné oznámenie Václava Chaloupeckého a poďakovanie Ľudmily Groeblovej-Chaloupeckej z roku 1951.

Chaloupeckej z roku 1951. O trinásť rokov neskôr (10. marca 1964) napísala Michalovi Gáfríkovi: „Ale ja už teraz naozaj nevládzem. Príčinou snáď nie je môj vysoký vek (mala 80 rokov), príčinou je smrť môjho muža, ktorá ma podlomila, i keď mi môže byť útechou, že ho snáď sudba ušetrila mnohého sklamaní z temnej budúcnosti. Ranu, ktorú som utrpela jeho odchodom, ani milosrdný čas nezahojil."

Foto: Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia.

Pravda, nestretol som sa ani s ďalšími účastníkmi polemiky. Keď som sa k polemike o starom Slovensku vrátil, Alexander Húščava bol už mŕtvy. Zomrel v roku 1969 (šesťdesiattriročný). Keď sa dostal do centra sporu, pracoval v Krajinskom archíve v Bratislave. V roku 1937 ho prijali na Filozofickú fakultu, stal sa docentom, o dva roky mimoriadnym a ďalší rok riadnym profesorom. Pamätám si ho zo študentských čias, paleografiu som sa učil z jeho učebnice, o dávnom spore som však nevedel, ani to, že v súkromných rozhovoroch sa vraj svojich niekdajších názorov zriekol. Ale Daniel Rapant sa svojej averzie k nemu nezbavil: viem to priamo od neho, vyjadroval sa o ňom s veľkým dešpektom. Hovorí sa dokonca, že ako rektor sa vyslovil proti Húščavovej profesúre, ale za pravdivosť tejto správy ručiť nemôžem. Poslucháči mali Alexandra Húščavu radi, aj jeho mladší kolegovia; keď vyšla prvá časť seriálu pod názvom Liptov sľubuje búrku, sľúbili búrku oni mne - veľa nechýbalo, aby ma zatiahli do otvoreného sporu.

Jána Stanislava som nevyhľadal (zomrel v roku 1977 vo veku sedemdesiattri rokov), predpokladal som, že by sa veľmi nepotešil, keby som mu pripomenul starú polemiku. Bol v tom čase na vrchole slávy. Takto sa o ňom píše v Slovenskom biografickom slovníku: „Od 30. rokov sa zaujímal o osudy a vývoj spisovnej slovenčiny, pričom jeho názory na národný a spisovný jazyk sa vyvíjali od čechoslovakistických tendencií cez nacionálne vlastenectvo až po historicko-materialistický prístup k chápaniu národa a jazyka.“ Bol neuveriteľne plodný: napísal asi 25 knižných monografií, vyše 80 štúdií nielen v slovenčine a vo viacerých slovanských jazykoch, ale aj v nemčine a francúzštine. Aj na neho som sa pamätal zo študentských čias, ale poznal som ho iba z chodieb, nikdy mi neprednášal, do tajomstiev jazykovedy som, žiaľ, neprenikol. Napokon, v starom spore zohral iba okrajovú úlohu. Vladimír Šmilauer vo svojej recenzii napísal: „Musili jsme v podstatných kusech odmítnouti Stanislavův genetický výklad jazykových jevů liptovských. Ale toto odmítnutí jedné kapitoly neznamená nijak, že bychom omezovali nějak uznání, které máme k liptovským nářečím, krásnému to dílu oddané lásky k predmetu studia, mladistvé energie a znamenité erudice. Stane-li se Liptov ‚vzorným okresem‘, kde budeme si moci ověřovati, modifikovati a prohlubovati výsledky moderního bádání dialektologického, bude to především velikou zásluhou Stanislavovou.“

Ani Vladimíra Šmilauera som nevyhľadal, a ľutujem to, mal v tom čase osemdesiat rokov, žil v Prahe a zrejme sa na všeličo pamätal, lebo ešte stále

Vladimír Šmilauer v čase najväčšej slávy a spolu s manželkou na oslave svojich osemdesiatin (staršie fotografie som získal od jazykovedca Jána Majtána, ktorý s Vladimírom Šmilauerom spolupracoval).

Alexander Húščava ako vysokoškolský profesor. Foto: Archív Univerzity Komenského.

Ladislav Novomeský prijal napomenutie Daniela Rapanta a napokon sa stal jeho ochrancom (pravda, pokiaľ mohol...).
Foto: Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia.

publikoval, vydával knihy a pôsobil v redakčnej rade časopisu Naše řeč (do smrti v roku 1983). Z Bratislavy odišiel do Prahy v roku 1938 ako mimoriadny profesor Filozofickej fakulty Karlovej univerzity.

Daniela Rapanta označil jeho žiak Belo Polia za „prvého slovenského profesionálneho a po P. J. Šafárikovi najväčšieho slovenského historika". To, pravda, platilo až pri jeho storočníci, lebo kým žil, mal stále problémy. No- vá moc sa s ním vyrovnala nemilosrdne. Zakázali mu chodiť na zasadnutia profesorského zboru fakulty a v roku 1949 aj prednášať. Znížili mu plat na polovicu, ale nevyhodili ho: ochránil ho vraj Ladislav Novomeský. Zoznámil sa s ním kurióznym spôsobom: v roku 1933 vydal Novomeský brožúrku Marx a slovenský národ, v ktorej zhodnotil problematiku rokov 1848- 1849 a podľa marxistických šablón odsúdil štúrovcov za spolok s reakciou. Rapant kritiku odmietol, obvinil autora z predpojatosti, svetonázorovej usmernenosti a takmer úplnej neznalosti príslušného materiálu. Novomeský kritiku prijal a priznal svoj omyl. Tvrdenie o ochrannej ruke by mohlo byť pravdivé, je však pravda aj to, že pod prvým rozsudkom nad Rapantom bol podpísaný práve L. Novomeský: „Na základe uznesenia Akčného výboru FF SU schváleného Ústredným akčným výborom NF slovenských vysokých škôl Vám oznamujem, že sa nemáte zúčastniť na zasadaniach profesorského sboru Filozofickej fakulty Slovenskej univerzity na čas štyroch semestrov, počítajúc letným semestrom škol. roku 1947/48." (Netreba však zabúdať, že L. Novomeského v roku 1950 odvolali z funkcie poverenika, o dva roky zatkli a v roku 1954 odsúdili na desať rokov väzenia.)

Igor Hrušovský v dekanskom talári.
Foto: Archív Univerzity Komenského.

Igor Hrušovský, v tom čase rektor univerzity, 4. júla 1953 navrhol Rapanto-vo odvolanie, lebo vraj „napísal a vydal mnoho objemných zväzkov, ale nedopracoval sa ešte k dôslednému historickomaterialistickému ponímaniu dejín. Je namyslený a príliš sebavedomý a stále presvedčený o naprostej vedeckosti svojich pracovných metód". Je prinajmenšom pozoruhodné, že pražské ministerstvo školstva s tým nesúhlasilo. Oznamilo rektorovi, že jeho „dôvody nestačí k tomu, aby se jmenovaným byl rozvázán pracovní poměr vysokoškolského profesora. Na našich vysokých školách je ještě značný počet odborníků, kteří nejsou dosud marxisticky orientováni, ale mají rozsáhlé znalosti, jichž třeba využít". Na veci to však nič nezmenilo. Vedenie univerzity 31. júla 1953 Rapanta prepustilo, môže vraj „urobiť kus užitočnej práce v Historickom ústave SAV, v rámci ktorého ako externý člen by mohol pôsobiť aj naďalej

a zúčastňovať sa na občasných pracovných diskusiách ústavu". Lenže v Historickom ústave ho nechceli, a tak odišiel pracovať do Univerzitnej knižnice. Z akadémie však celkom nezišlo, ako napísal ďalší Rapantov žiak Ján Tibenský (pri príležitosti už spomenutej storočnice), riaditeľ Historického ústavu Slovenskej akadémie vied Ľudovít Holotík ho poveril vyhľadať Rapanta, „aby mu oznámil, že ak by mal záujem, môže prejsť pracovať do Historického ústavu SAV, kde bude výlučne robiť svoju vedeckú prácu. Rapant odpovedal: „Mňa do Univerzitnej knižnice poslal minister. Ak ma minister pošle do Historického ústavu, pôjdem.“ Minister sa, pravda neozval, a tak 1. októbra 1958 z vlastného rozhodnutia „z vekových, zdravotných i pracovných dôvodov“ Rapant odišiel do dôchodku. Na niekoľko rokov sa celkom odmlčal, ozval sa až v roku 1965 štúdiou, ktorá tak veľmi rozhnevala akademičku Andicsovú; naďalej však svoje názory uverejňoval len veľmi sporadicky. Viac možno ani nemohol, viem objektívne, že prinajmenej jeden z jeho článkov nikdy nevyšiel.

To však nič nezmenilo na skutočnosti, že jeho koncepcia najstarších slovenských dejín zvíťazila.

A teraz už len malý dodatok.

Rapantova polemika s Václavom Chaloupeckým sa odohrala niekoľko rokov pred mojím narodením, ale mal som šťastie, že som sa stretol s nestorom slovenskej archeológie, profesorom Vojtechom Budinským-Kričkom,* lebo práve on priniesol prvé argumenty na podporu dejinného modelu D. Rapanta. Po prvý raz už v čase polemiky, keď v roku 1933 uverejnil správu o objave v Krasňanoch pri Varíne (okres Žilina). „Dodnes sa pamätám na zimomriavky, ktoré mi prebehli po chrbte, keď som sa pozrel nad stenu tehliarenské-ho hliníka a videl som, ako sa tam oproti nebu jasne rysujú kontúry mohýl, niektoré aj po stáročiach ešte takmer meter vysoké,“ rozprával mi v roku 1975. Mohyly postavili Slovania koncom 8. a začiatkom 9. storočia a v jednej bolo také množstvo milodarov, že Vojtech Budinský-Krička ju pripísal náčelníkovi, čím potvrdil jestvovanie organizovanej moci prinajmenšom už v predveľkomoravských časoch.

Ten istý archeológ preskúmal o desať rokov neskôr okolie farského kostola v Turčianskom Svätom Martine a objavil veľký cintorín z 11. storočia

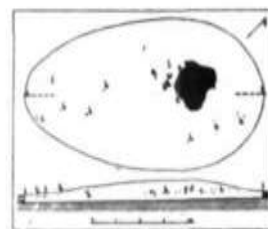
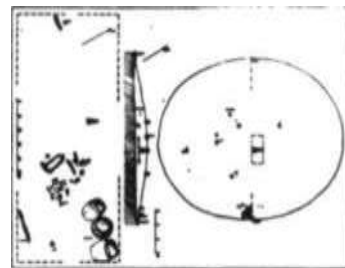
* Píše sa o tom v tret'om zväzku Stôp dávnej minulosti (Zrod národa) v kapitole Pribinov hrad v Zalavári.

Vojtech Budinský-Krička
v čase nášho príbehu.

Z fotografie krajiny s mohylami v okolí Krasňan nevidieť takmer nič, viac zostalo z kresieb vnútrajška mohýl. Foto: Archív Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied.

Kostol v Liptovskom Michale a hroby pri múroch.
Foto: Archív Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied.

s hrobmi v niekoľkých vrstvách nahusto vedľa seba. No nielen to. Hlboko pod múrmi martinského kostola našiel základy kruhovitej stavby (s priemerom okolo sedem metrov) a pod ňou ďalšie hroby, ktoré svedčili o jestvovaní staršieho kostola - ten zmizol takmer bezo stopy. Cintorín sa iba v jednom líšil od cintorínov z tých istých čias na západnom Slovensku: „Objekty na širšom rovinatej priestore západného Slovenska menej podliehajú rušivému zásahu novšieho osídlenia než obdobné objekty na priestoroch užších, vtesnaných do údolí, kde novšie osídlenie s väčšou pravdepodobnosťou prilieha na priestory kedysi už obývané, na miesta pôvodných sídlisk a pohrebísk, stierajúc a nivočiac neraz celkom ich zvyšky.“

To bolo prevratné konštatovanie. V. Budinský-Krička si overil jeho platnosť priamo na území Liptova pri výskume ranogotického kostola v Liptovskom Mikuláši. Pod jeho múrmi bol totiž nielen cintorín, ale pod základmi aj zvyšky staršieho, zrejme románskeho kostola.

Výpočet liptovských objavov Vojtecha Budinského-Kričku možno uzavrieť v roku 1947 nálezom veľkomoravskej osady v Liptovskom Michale, ktorá nezahynala ani po páde Veľkej Moravy, nemožno však uzavrieť sumár objavov ďalších bádateľov. O štvrtstoročie neskôr našiel totiž Karol Pieta pri obrovskom výskume podnietenom stavbou priehrady Liptovská Mara zvyšky rozsiahlej roľníckej osady, ktorá bez prerušenia žila od 9. do 13. storočia, v Liptovskej Štiavnici trosky opevnenia z 9. storočia, o niečo mladšiu osadu v Paludzi, vo Vlachoch ohnisko z čias Veľkej Moravy a slovanské črepy z povrchového zberu na najrozličnejších miestach. Pri výskume kostola v Liptovskej Mare (viedol ho Jozef Hoššo) sa našiel kresťanský cintorín z 11. storočia a zvyšky veľkej románskej stavby.

Doterajšie objavy naznačujú donedávna neveriteľnú vec: obdobie najväčšieho rozmachu osídľovania Liptova sa odohralo vo Svätoplukových časoch, s miernym zveličením by sa teda dalo hovoriť o veľkomoravskej kolonizácii. No nielen to: Slovania si svoje pozície udržali aj po páde Veľkej Moravy, vybudovali si spoločnosť, ktorá sa bez väčších otrasov začlenila do Uhorského kráľovstva.

A tak to bolo nielen v Liptove. Na území niekdajších „hvozdov“ sa dosiaľ našlo jedenásť hradísk a tridsaťosem sídlisk z 9. storočia (toto číslo nie je definitívne, stále rastie), jazykovedci objavili ďalších štyridsať sídiel. Organizovaná spoločnosť ďaleko prekročila hranice starého Slovenska, jestvovala nielen na

juhozápadnom, ale aj na strednom a severnom Slovensku, dokonca aj hlboko v dnešnom Maďarsku.*

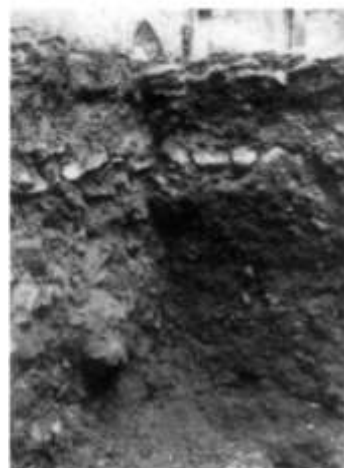
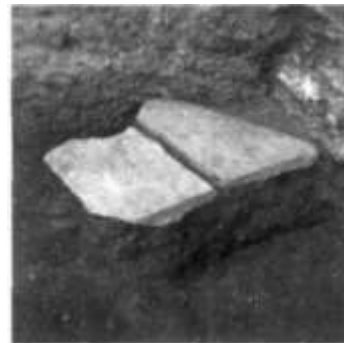
Treba však pripomenúť, že mnohé veci sa v Rapantových časoch neda- li tušiť. Až neskôr sa ukázalo, že predstava o „pohrome“ spojenej s útokom starých Maďarov sa silno nadsadzuje a, naopak, podceňujú sa vnútorné sily, ktoré viedli k rozpadu Veľkej Moravy, vnútorné napätie, známe napríklad ako spor Svätoplukových synov. Nik nemohol tušiť, že archeológovia objavia veľkomoravské kostoly a dokážu, že jestvovali ešte stáročia po zániku Veľkej Moravy, ba niektoré stoja dodnes.* Je potom viac ako logické, že ak aj za čias starých Maďarov zostali kostoly, ak sa v nich slúžili omše a pod ich múrmi sa konali kresťanské pohreby, musela jestvovať aj cirkev a rovnako sila, ktorá ju chránila.

Preto sa táto kniha volá Slováci v Uhorskom kráľovstve.

Preto rozpráva o prvých storočiach jestvovania Uhorského kráľovstva ako o súčasť slovenských dejín.

* Aj o tom sa píše v Stopách dávnej minulosti 3 (Zrod národa); keď som ich zadával do tlače, nemohol som vedieť ani ja, že v Kostolíku svätej Margity v Kopčanoch sa nájdu veľkomoravské hroby, ktoré dokázali to, čo som ja mohol iba naznačiť.

Zo starých fotografií archeologických výskumov na severe Slovenska už veľa nezostalo. Ich dokumentačná hodnota je však obrovská. Foto: Archív Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied.

Esovité záušnice dodnes očarovávajú krásou svojej krivky; pre archeológov sú však navyše dôležitou datovacou pomôckou: podľa kedysi módnej široko roztepanej slučky ich zaradili do tzv. nitrianskeho typu zo začiatku 11. storočia.

- ANDICS, E.: Revízió alá kell-e venni Marx és Engels nézeteit az 1848 - 49-es forradalomról? (Máme zrevidovať náhľady Marxa a Engelsa na revolúciu 1848-49?) In: Valóság 4/1966, s.40-53.
- AVENARIUS, A.: Stav, problémy a možnosti historického bádania o slovanskom období dejín. In: Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied 22/ 1986, s. 21-26.
- BAĎURÍK, J.: Pedagogická činnosť univ. prof. dr. Daniela Rapanta. In: Historik Daniel Rapant. Život a dielo (1897 -1988 -1997). Martin 1998, s. 65 - 79.
- BAKOŠ, J.: Genéza nástenných malieb v Kostol'anoch pod Tribečom. In: Vlastivedný časopis 17/1968, s. 178-181.
- BEDNÁR, R., STANÍK, L.: Archeologický a stavebno-historický výskum Nitrianskeho hradu v rokoch 1988 - 1991. In: Nitra, príspevky k najstarším dejinám mesta. Nitra 1993, s. 127-139.
- BEDNÁR, P.: Nitriansky hrad v 9. storočí. In: Pamiatky a múzeá 3/1995, s. 65.
- BEDNÁR, P.: Nitriansky hrad vo svetle archeologického výskumu. In: Dávne dejiny Nitry a okolia. Nitra 2005, s. 91 - 98.
- BELÁS, L.: Ikonografia svätého Svorada a Benedikta. In: Skalka pri Trenčíne. Miesto legiend a púti. Zborník z vlastivedného seminára 23. 5. 1996. Trenčín 1997, s. 70-94.
- BOHÁČ, J.: Dejiny staroslávnvej Nitry. Nitra 1928.
- BOTTO, J.: Krátka história Slovákov. Turčiansky Svätý Martin 1914.
- BOTTO, J.: Slováci - vývin ich národného povedomia. De-jepisný nákrés. Turčiansky Svätý Martin 1923.
- BOTTO, J.: Slováci - vývin ich národného povedomia. Bratislava 1971.
- BRANECKÝ, J.: Keď rumy ožijú, I. a II. Trnava 1931.
- BRANECKÝ, J.: Krátke dejiny zuborského kláštora a opátstva. Žilina (nedatované).
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Staroslovanské mohyly v Krasňanoch pri Varíne. In: Časopis Muzeálnej spoločnosti slovenskej 25/1933, s. 50-51.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Prvé staroslovanské radové pohrebištia v Turci a v Líptove. Martin 1944.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Slovanské osídlenie na severovýchodnom Slovensku. In: Slovenská archeológia 9/1961, s. 347-390.
- BULÍN, H.: Počátky česko-veletskeho přátelství. In: Vznik a počátky Slovanů III. Praha 1060.
- CIBULKA, J.: Pribina a jeho kostol v Nitre. In: Ríša veľko-moravská, Bratislava 1935.
- CIULISOVÁ, L.: Pamiatkar Václav Mencl. In: Pamiatky a múzeá 6/1993, s. 10-12.
- Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Tomus I. (ad edendum praeparavit er. Marsina). Bratislava 1971.
- ČAPLOVIČ, D.: Včasnestredoveké osídlenie Slovenska. Bratislava 1998.
- ČAPLOVIČ, D.: Výsledky archeologického výskumu a dielo Daniela Rapanta. In: Historik Daniel Rapant. Život a dielo (1897-1988-1997). Martin 1998, s. 48-65.
- ČAPLOVIČ, P.: Slovanské pohrebištie v Nitre pod Zoborom. In: Slovenská archeológia 2/1954, s. 5 - 50.
- Československý pozri TOMEŠ, J.
- ČÍČAJ, V.: pozri MARSINA, R.
- Daniel Rapant - personálna bibliografia (Adela Perďochová). In: Historik Daniel Rapant. Život a dielo (1897 -1988 -1997). Martin 1998, s. 210 - 236.
- Dávne dejiny Nitry a okolia, pozri RUTTKAY, M. (ed.) Dejiny Európy. Bratislava 1995.
- Dejiny a kultúry rehoľných komúnit na Slovensku, pozri ŠIMONČIČ, J.
- Dejiny Slovenska. Od najstarších čias do roku 1848, I. zv. (redigovali Holotík, E., Tibenský, J.). Bratislava 1961.
- Dejiny Slovenska L, II., III, IV Bratislava 1985 - 1988. Dejiny sveta Larousse. Bratislava 1997.
- Dejiny sveta v obrazoch. Praha 1995.
- Dejiny umenia, pozri PUJOAN, J.
- DVOŘÁK, P.: Odkryté dejiny (Staré Slovensko). Bratislava 1976.
- DVOŘÁK, P.: Zlatá kniha Bratislavy. Bratislava 1993.
- DVOŘÁK, P.: Stopy dávnej minulosti 3 (Zrod národa). Budmerice 2004.
- EISNER, J., HOFMAN, J., PRAŽÁK, V. (redig.): Príspevky k praveku, dejinám a národopisu Slovenska, Bratislava 1931.
- Encyklopaedia Beliana I. - IV. Bratislava 1999 - 2005.
- FODOR, P.: Nástenné maľby v Kostol'anoch pod Tribečom z hľadiska techniky maľby. In: Monumentorum tutela - Ochrana pamiatok 2/1968, Bratislava.

- GÁFRIK, M.: Listy Ľudmily Groeblovej Michalovi Gáfri-kovi. Pozri Literárny archív.
- GÁFRIK, M.: Próza Slovenskej moderny. Bratislava 1993. GERGELYI, O.: Nitra. Bratislava 1969.
- HABOVŠTIK, A.: Príspevok k poznaniu nížinnej dediny v 11. -13. storočí. In: Slovenská archeológia 9/1961, I, a II. zv., s. 451-482.
- HABOVŠTIK, A.: Záchraný výskum pri bývalom kláštore v Nitre na Zobore. In: Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied 14/1964, Nitra, s. 227-234.
- HABOVŠTIK, A.: Poľnohospodárstvo na Slovensku v 9.-11. storočí. In: O počiatkoch slovenských dejín. Zborník materiálov, Bratislava 1965, s. 55-80.
- HABOVŠTIK, A.: K otázke datovania hradiska v Bíni. In: Slovenská archeológia 2/1966, s. 439-486.
- HABOVŠTIK, A.: Archeologický výskum v Kostol'anoch pod Tribečom. In: Monumentorum Tutela - Ochrana pamiatok 2/1968, Bratislava, s. 43 - 77.
- HABOVŠTIK, A.: Stredoveké dediny vo svetle doterajšieho historicko-archeologického výskumu na Slovensku. In: Agrikultúra 8/1969, s. 67 - 82.
- HABOVŠTIK, A.: Hmotná kultúra stredovekých dedín vo svetle doterajšieho archeologického výskumu na Slovensku. In: Agrikultúra 10/1971, s. 7-27.
- HABOVŠTIK, A.: Stredoveké nálezy a pozostatky kamenného vodovodu pri bývalom zoborskem kláštore v Nitre. In: Zborník Slovenského národného múzea 11/1971, História, s. 97-120.
- HABOVŠTIK, A.: Stredoveké hrádky na Slovensku. In: Vlastivedný časopis 21/1972, s. 2 - 8.
- HABOVŠTIK, A.: Stredoveké zaniknuté sídliská ako predmet historicko-archeologického výskumu. In: Slovenská archeológia 21/1973, I. zv., s. 221-228.
- HABOVŠTIK, A.: Nález pozostatkov zaniknutých rolí v katastri obce Tehla, okr. Levice. In: Agrikultúra 12/1974, s. 13-22.
- HABOVŠTIK, A.: Praveké a ranohistorické sídliská v oblasti Slovenskej brány. In: Vlastivedný časopis 23/1974, s. 8-15.
- HABOVŠTIK, A., HOLČÍK, Š.: Príspevok archeologic- kého výskumu k poznaniu stavebného vývoja kláštora v Hronskom Beňadiku. In: Dejiny a kultúry rehoľných komunít na Slovensku, s. 137 -149.
- HANULIAK, M.: Archeologický výskum k dejinám Nitry v 10. -13. storočí. In: Nitra, príspevky k najstarším dejinám mesta. Nitra 1993, s. 109-127.
- HANULIAK, M.: Skalka nad Váhom a jej význam v dejinách osídlenia trenčianskeho mikroregiónu. In: Slovenská archeológia 46/1999, s. 309 - 331.
- HARAKSIM, L.: Rapantovo odmietnutie marxizmu. In: Historik Daniel Rapant. Život a dielo (1897 -1988 - 1997). Martin 1998, s. 27-33.
- Historik Daniel Rapant. Život a dielo (1897 -1988 - 1997). Martin 1998.
- HISTÓRIA. Slovensko v obrazoch. Martin 1990.
- HLINKA, J.: Bratislavské mince. In: Zborník Slovenského národného múzea 61/1967, História 7, s. 318 - 347.
- HLINKA, J., KRASKOVSKÁ, E., NOVÁK, J.: Nálezy stredovekých a novovekých mincí na Slovensku. Bratislava 1968.
- HLINKA, J., KAZIMÍR, Š., KOLNÍKOVÁ, E.: Peniaze v našich dejinách. Bratislava 1976.
- HLINKA, J.: Nové pohľady na začiatky uhorského mincovníctva. In: Zborník Slovenského národného múzea 17/1977, História, s. 247-260.
- HNILICA, J.: Kláštor v Bzoviku. In: Dejiny a kultúry rehoľných komunít na Slovensku, s. 155 -173.
- HODÁL, J.: Dejiny slovenského kniežactva počas moravského nadpánstva (830 - 905). In: Kultúra, časopis slovenskej inteligencie 1/1926, Trnava, s. 354-381.
- HODÁL, J.: Z minulosti Slovenska. Rôzne historické rozpravy. Bratislava 1928.
- HODÁL, J.: Kostol kniežaťa Pribinu v Nitre (830-1930). Nitra 1930.
- HODÁL, J.: Kláštor benediktínov v Klíž-Hradišti na Slovensku. In: EISNER, J., HOFMAN, J., PRAŽÁK, V (redig.): Príspevky k praveku, dejinám a národopisu Slovenska, Bratislava 1931, s. 30-53.
- HODÁL, J.: Knieža Pribina a jeho kostol v Nitre. In: Katoľické Slovensko, Trnava 1933.
- HODÁL, J.: Pôvod, osídlenie a hodnosť predkov rodu Hont - Pazmány. In: Historický zborník 4/1946, s. 136 -164.
- HOFMAN, J.: Nitrianske pamiatky. Zborník Dva články o Pribinovi.
- HOFMAN, J.: pozri EISNER, J.
- HOLČÍK, Š.: pozri HABOVŠTIK, A.
- HOMÉROS, Ílias. Preložil Miloslav Okál. Bratislava 1962.
- HRUŠOVSKÝ, E.: Boleslav Chrabrý a Slovensko. In: Sborník na počesť J. Škultétyho, Martin 1933, s. 454-482.
- HRUŠOVSKÝ, F.: Slovenské dejiny. Matica Slovenská 1939.
- HUNKA, J.: Nitra vo svetle nálezov mincí. In: Nitra, príspevky k najstarším dejinám mesta. Nitra 1993, s. 159-171.
- HUNKA, J.: Mincovníctvo uhorských vojvodov v druhej polovici 11. storočia. In: Slovenská numizmatika 14/1996, Nitra, s. 59-84.
- HUNKA, J.: Počiatky stredovekého mincovníctva na Slovensku. In: Slovensko vo včasnem stredoveku. Nitra 2002, s. 188-194.
- HUNKA, J.: Nové fakty o denároch Štefana I. s nápisom PRESLAWA CIV z mincovne v Bratislave. In: Numizmatika 20/2005, s. 87 - 99.
- HUŠČAVA, A.: Kolonizácia Liptova do konca XIV storočia. Bratislava 1930.

- HÚŠČAVA, A.: Kolonizácia Liptova do konca XIV. storočia (Odpoveď dr. D. Rapantovi). Prúdy 17/1933, s. 231-233.
- HYROŠ, Š. N.: Zámok Likava a jeho páni, poľahom na državie, Liptov a okolie. Turčiansky Svätý Martin 1876.
- CHALOUPECKÝ, V.: „Sv. Svorad“. In: Prúdy 6/1922, s. 544-553.
- CHALOUPECKÝ, V.: Žilinská kniha. Bratislava 1923.
- CHALOUPECKÝ, V.: Staré Slovensko. Bratislava 1923.
- CHALOUPECKÝ, V.: Tisíročná poroba? In: Prúdy 8/1924, s. 337-342.
- CHALOUPECKÝ, V.: Radla - Anastasius, druh Vojtěchův, organizátor uherské cirkve. In: Zvláštni otisk časopisu Šafárikovy učené společnosti 1/1927.
- CHALOUPECKÝ, V.: Slovenské diocese a tak řečená apoštolská správa. In: Separát z časopisu Bratislava 2/1928, s. 1-69.
- CHALOUPECKÝ, V.: O Staré Slovensko (odpoveď prof. D. Rapantovi a doc. V. Šmilauerovi). In: Bratislava, časopis Učenej spoločnosti Šafárikovej 7/1933, s. 350-355.
- CHALOUPECKÝ, V.: O Praslovensko (odpoveď na repliku prof. D. Rapanta). In: Bratislava, časopis Učenej spoločnosti Šafárikovej 7/1933, s. 541 - 544.
- CHALOUPECKÝ, V.: Poznámky k článku prof. Škultétyho „Slovensko ľuduprázdne“ do 13. storočia. In: Bratislava, časopis Učenej spoločnosti Šafárikovej 7/1933, s. 544-546.
- CHALOUPECKÝ, V.: Nitra a počátky kresťanství na Slovensku. Dva články o Pribinovi.
- CHALOUPECKÝ, V. a kol.: Na úsvitu kresťanství. Z našich literární tvorby doby románské v století 9.-13. Praha 1942.
- CHROPOVSKÝ, B.: Z najstarších dejín Nitry. In: Vlastivedný časopis 13/1964, s. 114-119.
- CHROPOVSKÝ, B.: Príspevok k problematike cirkevnej architektúry a počiatkom kresťanstva na Slovensku. In: Monumentorum tutela - Ochrana pamiatok 8/1972, Bratislava, s. 173-208.
- JANKOVIČ, V.: Kostolany pod Tribečom. In: Monumentorum tutela - Ochrana pamiatok 2/1968, Bratislava, s. 5-42.
- JANŠÁK, Š.: Slovenské hradiská z doby hallstatskej. Martin 1929.
- JUDÁK, V.: Svätý Svorad - Andrej a Beňadik, slovenskí pustovníci. In: Dejiny a kultúry rehoňných komunít na Slovensku, s. 279-285.
- JUDÁK, V.: Maurova legenda - Vita sanctorum heremitarum Zoerardi confessoris et Benedicti martyris. In: Skalica pri Trenčíne. Miesto legiend a púti. Zborník z vlastivedného seminára 23.5.1996. Trenčín 1997, s. 39-49.
- KAZIMÍR, Š.: pozri HLINKA, J.
- KOLNÍKOVÁ, E.: pozri HLINKA, J.
- Korai Magyar Történeti Lexikon (9-14. század). Budapest 1994.
- Kosmova kronika česká. Preložili Katel Hrdina a Marie Bláhová. Praha 1972.
- KOUŘIL, R.: Staří Maďari a Morava z pohledu archeologie. In: Dějiny ve věku nejistot. Sborník z příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštika, uspořádal J. Klápště, E. Piešková, J. Žemlička. Praha 2003, s. 110-146.
- KOVAČOVIČOVÁ-PUŠKÁROVÁ, B.: Príspevok k raným dejinám architektúry na Slovensku. In: O počiatkoch slovenských dejín. Zborník materiálov, Bratislava 1965, s. 259-276.
- KOVÁČ, D. a kol.: Kronika Slovenska 1. Od najstarších čias do konca 19. storočia. Bratislava 1998.
- KOVÁČ, D.: Dejiny Slovenska. Bratislava 1998.
- KOVÁČ, D.: pozri MARSINA, R.
- KOŽIAK, R., MÚČSKA, V. (zost.): Rehole a kláštory v stredoveku. Banská Bystrica - Bratislava 2002.
- KRASKO, I.: pozri Súborné dielo Ivana Krasku I.
- KRASKOVSKÁ, L.: Archeologický výskum na Zobore pri Nitre. In: Sborník Slovenského národného múzea 36-37/1942-1943, Martin, s. 217-227.
- KRASKOVSKÁ, L.: Výskum na hradisku pri Dražovciach. In: Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV 6/1961, Nitra, s. 161-184.
- KRASKOVSKÁ, L.: pozri HLINKA, J.
- KRÁSA, J.: Nástenné malby v kostole sv. Jiří v Kostol'anoch pod Tribečom. In: Monumentorum tutela - Ochrana pamiatok 2/1968, Bratislava, s. 115-127.
- Kronika českých zemí. Praha 1999.
- Kronika kresťanství. Praha 1998.
- Kronika ľudstva. Bratislava 1992.
- Kronika Slovenska, pozri KOVÁČ, D.
- KUČERA, M.: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava 1974.
- KUČERA, M.: Slovensko v dobách stredovekých. Bratislava 1985.
- KUČERA, M.: Stredoveké Slovensko. Bratislava 2002.
- KUSÝ, L., ŠMATLÁK, St.: Literatúra na rozhraní 19. a 20. storočia. Dejiny slovenskej literatúry IV. Bratislava 1975
- KÚTNIK, J.: O pôvode pustovníka Svorada. In: Nové obzory 11/1969, s. 5-122.
- LÁSZLÓOVÁ, H.: Premonštráti a ich vývoj v stredoveku. In: KOŽIAK, R., MÚČSKA, V. (zost.): Rehole a kláštory v stredoveku. Banská Bystrica - Bratislava 2002, s. 113-133.
- LÉBLOVÁ, A.: pozri TOMEŠ, J.
- LIPTÁK, L.: pozri MARSINA, R.
- Literárny archív 36, 37 (2001 - 2002). Kaššayová, T. (zost.) Martin 2002.
- LUKAČKA, J.: Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku. Bratislava 2002.
- Magyar Anjou legendárium. Magyar Helikon 1973.
- Magyar kódex I. Az Arpádok világa. Budapest 1999.
- Malá československá encyklopedie I.-V. Praha 1984-1987.

- MARSINA, R.: Štúdie k slovenskému diplomatáru. In: *Historica* 14/1963, s. 1-36.
- MARSINA, R.: Listiny a ich význam pre výskum osídlenia. In: *Historické štúdie* 11/1966, s. 43 - 55.
- MARSINA, R.: Štúdie k slovenskému diplomatáru I. In: *Historické štúdie* 16/1971, s. 5 -108.
- MARSINA, R.: Štúdie k slovenskému diplomatáru I. In: *Historické štúdie* 18/1973, s. 5 -119.
- MARSINA, R.: O osídlení Slovenska od 11. do pol. 13. stor. In: *Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše. Historické štúdie*. Bratislava 1984, s. 39-60.
- MARSINA, R.: Stredoveké uhorské rozprávacie pramene a slovenské dejiny. In: *Zborník Slovenského národného múzea* 24/1984, *História*, s. 167-195.
- MARSINA, R.: Údelné vojvodstvo na Slovensku. In: *Zborník Slovenského národného múzea* 27/1987, *História*, s.199-212.
- MARSINA, R.: Údelné vojvodstvo. Rukopis.
- MARSINA, R.: Legendy stredovekého Slovenska. Budmerice 1995.
- MARSINA, R., ČIČAJ, V, LIPTÁK, L., KOVÁČ, D.: Stredoveké dejiny. Martin (nedatované).
- MARSINA, R.: Úvodom. In: *Skalka pri Trenčíne. Miesto legiend a púti*. Zborník z vlastivedného seminára 23. 5.1996. Trenčín 1997, s. 7-11.
- MARSINA, R.: Benediktínske opátstvo Skalka (Skala). In: *Skalka pri Trenčíne. Miesto legiend a púti*. Zborník z vlastivedného seminára 23.5.1996. Trenčín 1997, s. 94-102.
- MARSINA R.: Na úvod. In: *Historik Daniel Rapant. Život a dielo (1897 -1988 -1997)*. Martin 1998, s. 7 -12.
- MARSINA R.: Tvorca koncepcie slovenských dejín. In: *Historik Daniel Rapant. Život a dielo (1897-1988-1997)*. Martin 1998, s. 19-26.
- MARSINA, R.: Historik a medievalista Václav Chaloupecký (1882-1951). In: *Historický zborník* 1/2002, s. 187-189.
- MARSINA, R.: Vývoj cirkevnej organizácie na Slovensku do začiatku 12. storočia. In: *XXVII. Mikulovské sympóziium 2002, Brno 2003*.
- MARSINA, R.: pozri *Codex diplomaticus...*
- MENCL, V: Stavebný vývoj Nitrianskeho hradu za stredoveku. In: *Katolícke Slovensko, Trnava* 1933, s. 407-425.
- MENCL, V: Najstaršie zachované kostoly na Slovensku. In: *Katolícke Slovensko, Trnava* 1933, s. 435-443.
- MENCL, V: Príspevek historicko-archeologický (do diskusie prof. Rapant - prof. Chaloupecký). In: *Bratislava, časopis Učenej spoločnosti Šafárikovej* 7/1933, s. 510-511.
- MENCL, V: Postup chrámových stavieb na hrade Nitra za stredoveku. In: *Riša Veľkomoravská, Bratislava* 1935.
- MENCL, V: Stredoveká architektúra na Slovensku. Praha - Prešov 1937.
- MENCL, V: Panské tribúny v našej románskej architektúre. In: *Umení* 12/1965, s. 29-62.
- MÚČSKA, V: pozri KOŽIAK, R.
- MÚČSKA, V: Rád benediktínov a jeho vývoj v stredoveku. In: KOŽIAK, R., MÚČSKA, V. (zost): *Rehole a kláštory v stredoveku*. Banská Bystrica - Bratislava 2002, s. 49-75.
- Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila (K vydání připravili Bohuslav Havránek a Jiří Daňhelka). Praha 1957.
- Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila. (Akademické vydanie so štúdiami, poznámkami, kompletizované). Praha 1958.
- NEKUDA, V: Zmizelý život (Výskum zaniklých stredovekých osad na území ČSSR). Brno 1967.
- Nestorův letopis ruský. Pověst davných let. Praha 1954. NOVÁK, J.: pozri HLINKA, J.
- O počiatkoch slovenských dejín. Zborník, Bratislava 1965.
- OKÁNIK, L.: *Povesti hradu Nirianskeho. Kresťanská Nitra II. Skalica* 1921.
- OROSOVÁ, M.: Slovenský monumentológ PhD. Vendelín Jankovič, CSc. Rukopis.
- Ottův slovník naučný. Praha 1888 -1909.
- Ottův slovník naučný - dodatky. Praha 1930 -1943.
- PALACKÝ, F.: *Dějiny národu českého*. I. zv., Praha 1904.
- PAULUSOVÁ, S.: Doterajšie výsledky stavebno-historického výskumu na Skalke. In: *Skalka pri Trenčíne. Miesto legiend a púti*. Zborník z vlastivedného seminára 23.5. 1996. Trenčín 1997, s. 102-113.
- PIETRZAK, S.: Sw Andrzej Swierad Zoeradus - Pustelnik znad Adriatyku czy Dunajca? In: *Skalka pri Trenčíne. Miesto legiend a púti*. Zborník z vlastivedného seminára 23. 5. 1996. Trenčín 1997, s. 49-70.
- PIJOAN, J.: *Dejiny umenia IV Bratislava* 1988.
- POLLA, B.: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany). Panský dvorec s kostolom. Bratislava 1962.
- POLLA, B.: K problematike kostola sv. Štefana v Nitre na Párovciach. In: *Informačný bulletin výstavy Veľká Morava, Nitra, Nitra* 8/1964.
- POLLA, B.: Univ. prof. dr. D. Rapant 70-ročný. In: *Bratislava* 3/1967, s. 353-360.
- POLLA, B.: Bratislava - západné suburbium. Výsledky archeologického výskumu. Košice 1979.
- POLLA, B.: Košice-Krásna. K stredovekým dejinám Krásnej nad Hornádcom. Košice 1986.
- POLLA, B.: *Archeológia na Slovensku v minulosti*. Martin 1996.
- POLLA, B.: Storočnica Daniela Rapanta. In: *Historik Daniel Rapant. Život a dielo (1897-1988-1997)*. Martin 1998, s. 13-18.

- PRAŽÁK, R. (ed): Legendy a kroniky koruny uherské. Praha 1988, s. 359-360.
- PRAŽÁK, R.: pozri EISNER, J.
- PUŠKÁROVÁ, B.: Románska a predrománska architektúra Nitra. In: Nitra, príspevky k najstarším dejinám mesta. Nitra 1993, s. 142-158.
- RADOMĚRSKÝ, P., Tajemná mincovna Zekir (zvaná tiež Sekýř) na jižní Moravě. In: Archeologické rozhledy 44/1992, č. 2, s. 243-257.
- RAPANT, D.: Húščava, A. - Kolonizácia Liptova do konca 14. storočia. In: Prúdy 17/1933, s. 54-60.
- RAPANT, D.: Ešte raz „Kolonizácia Liptova do konca 14. storočia“ (poznámka na odpoveď A. Húščavu). In: Prúdy 17/1933, s. 341-342.
- RAPANT, D.: Starý Liptov. In: Separát z časopisu Bratislava 7/1933, Bratislava.
- RAPANT, D.: Starý Liptov. In: Prúdy 18/1934, s. 472-480.
- RAPANT, D.: Štúr a štúrovci v službe národa a pokroku. In: Slovenská literatúra 5/1965, s. 437-457.
- RAPANT, D.: Pokrok a spiatočníctvo v rokoch 1948-49. (Odpoveď Alžbete Andicovej. Replika na Andicovej polemiku o článku Daniela Rapanta Štúr a štúrovci v službe národa a pokroku). In: Slovenská literatúra 6/1966, s. 604-611.
- RAPANT, D.: Drobné štúdie k slovenskému stredoveku. In: Slovenská archivistika 1/1974, s. 47 - 80.
- RAPANT, D.: Drobné štúdie k slovenskému stredoveku. IV. Rutheni exercitantes (Rusíni vojaci). In: Slovenská archivistika 2/1975, s. 108 -126.
- RAPANT, D.: Krátke štúdie k slovenskému stredoveku. VII. Gens nostra (Náš národ - kmeň). In: Slovenská archivistika 2/1977, s. 57-66.
- RAPANT, D.: Pripomienky ku komentáru. In: Slovenská archivistika 2/1980, s. 156-159.
- RAPANT, D.: pozri Historik Daniel Rapant.
- RAPANT, D.: pozri Daniel Rapant.
- RATKOŠ, P.: K diskusi o vznikaní národností na našom území. In: Historický časopis 11/1963, s. 268-277.
- RATKOŠ, P.: Problematika raného feudalizmu. In: O počiatkoch slovenských dejín. Zborník materiálov. Bratislava 1965, s. 7-19.
- RATKOŠ, R.: Podmanenie Slovenska Maďarmi. In: O počiatkoch slovenských dejín. Zborník materiálov. Bratislava 1965, s. 141 -178.
- RATKOŠ, R.: Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Bratislava 1968.
- RATKOŠ, P.: Otázky vývoja slovenskej národnosti do začiatku 17. storočia. In: Historický časopis 20/1972, s. 19-64.
- RATKOŠ, P.: Vznik kultu Ondreja-Svorada a Benedikta vo svetle zagrebských pamiatok. In: Historijski zbornik (Šidakov zborník) 29 - 30/1976 -1977. Zagreb, s. 77 - 86.
- RATKOŠ, P.: Komentár k štúdiu „Gens nostra“. Slovenská archivistika 2/1979, s. 96-102.
- RATKOŠ, R.: Kontinuita slovenského osídlenia v 9.-11. storočí. In: Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše. Historické štúdie. Bratislava 1984, s. 13-38.
- REMIÁŠOVÁ, M.: Vyšehrad. In: Z dejín Vyšehradu a Jasenova. Martin 2002, s. 9 - 25.
- RIZNER, L. V.: Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca roku 1900 (šesť zväzkov). Martin 1929, 1931, 1932, 1932, 1933,1934.
- RUPPELDT, E.: Poznámky o spore Chaloupecký - Škultéty. In: Slovenské pohľady 41/1925, s. 116-128.
- RUTTKAY, A.: Umenie kované v zbraniach. Bratislava 1978.
- RUTTKAY, A.: Stredoveké umelecké remeslo. Bratislava 1979.
- RUTTKAY, A.: Sv. Svorad a Benedikt v kontexte starších slovenských dejín. In: Stud. Arch. Slovaca Mediaevalia 3-4. Bratislava 2001, s. 127 -139.
- RUTTKAY, A.: Problematika historického vývoja na území Slovenska v 10. -13. storočí z hľadiska archeologického bádania. Rukopis.
- RUTTKAY, A., RUTTKAY, M., ŠALKOVSKÝ, R.: Slovensko vo včasnóm stredoveku. Nitra 2002.
- RUTTKAY, A.: Dvorce v 9. až 13. storočí. In: Slovensko vo včasnóm stredoveku. Nitra 2002, s. 135 -148.
- RUTTKAY, A.: Archeologický výskum cirkevných architektur a christianizácia. In: Slovensko vo včasnóm stredoveku. Nitra 2002, s. 157-178.
- RUTTKAY, A.: O interetnických vzťahoch po rozpade Veľkej Moravy. In: Slovensko vo včasnóm stredoveku. Nitra 2002, s. 179-188.
- RUTTKAY, A.: Sídla spoločenských elít na strednom Ponitří v 9. -11. storočí. In: Dávne dejiny Nitra a okolia. Nitra 2005, s. 77-89.
- RUTTKAY, A.: Archeologický výskum kostola sv. Michala v Dražovciach a na jeho okolí. In: Dávne dejiny Nitra a okolia. Nitra 2005, s. 99 -108, obr. 90.
- RUTTKAY, A., VELIKÁ, D.: Nitra (nedatované).
- RUTTKAY, A.: Zbrane na Slovensku v 9. až 14. storočí, (nevyšlo tlačou).
- RUTTKAY, M.: Vývoj osídlenia na strednom Dunaji v 6.-12. stor. In: Slovensko vo včasnóm stredoveku. Nitra 2002, s. 41-56.
- RUTTKAY, M.: Premeny agrárnej osady v 6.-15. storočí. In: Slovensko vo včasnóm stredoveku. Nitra 2002, s. 69 - 80.
- RUTTKAY, M. (ed.): Dávne dejiny Nitra a okolia. Nitra 2005.
- RUTTKAY, M.: Niektoré objavy v Nitre a okolí zo včasného a vrcholného stredoveku. In: Dávne dejiny Nitra a okolia. Nitra 2005, s. 55-75.
- RUTTKAY, M.: pozri RUTTKAY, A.
- SAMUEL, M.: Archeologický výskum Zoborského kláštora v rokoch 2001 - 2003. In: Dávne dejiny Nitra a okolia. Nitra 2005, s. 109-113.

232 SASINEK, F. V.: Dejiny drevných národov na území te-rajšieho Uhorska. Skalica 1867. SASINEK, F. V.: Dejiny kráľovstva uhorského. Banská Bystrica 1869.

SASINEK, F. V.: Dejepis Slovákov. Ružomberok 1895.

SEDLÁK, V.: Nemaďarské vplyvy na začiatku Uhorského štátu. In: Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše. Bratislava 1984, s. 61-82.

SEDLÁK, V.: Staroslovenský sídelný priestor a dielo pro-fesora Rapanta. In: Historik Daniel Rapant. Život a dielo (1897-1988-1997). Martin 1998, s. 34-48.

SEGEŠ, V. a kol.: Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slo-venska a Slovákov. Bratislava 2003.

SCHAUBER, V., SCHINDLER, H. M.: Rok se svätými. Kostelní Vydří 1993.

SCHINDLER, H. M.: pozri SCHAUBER, V.

Skvosty dávnovekého Slovenska. Sprievodca po expozícii. Nitra 2000.

SLIVKA, M.: Najstarší kláštor na Slovensku. In: Historická revue 2/1991, s. 4-5.

SLIVKA, M.: K problematike eremitizmu na Slovensku. In: Dejiny a kultúra rehoľných komunit na Slovensku, príspevky na II. sympóziu o cirkevných dejinách Slo-venska na Trnavskej univerzite 15.-16.10.1993, Trna-va 1994, s. 49-70.

SLIVKA, M.: Kresťanské pustovnícke hnutie. In: KOŽIAK, R., MÚČSKA, V. (zost.): Rehole a kláštory v stredoveku. Banská Bystrica - Bratislava 2002, s. 75 - 85.

Slovenský biografický slovník (Od roku 833 do roku 1990). I. -VI, Martin 1986-1994.

Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše. Historické štúdie 27/1984, č. 2. Bratislava 1984.

SOPKO, J.: Skriptori a skriptoriá kláštorov na Slovensku. In: Dejiny a kultúry rehoľných komunit na Slovensku, s. 85-96.

SOPKO, J.: Kroniky stredovekého Slovenska. Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov. Budmerice 1995.

SOPKO, J.: Kronika uhorských kráľov zvaná Dubnická. Budmerice 2004.

STANISLAV, J.: Liptovské nárečia. Martin 1932. STANÍK, L.: pozri BEDNÁR, P.

STEINHÜBEL, J.: Nitrianske kniežatstvo. Budmerice 2004.

Středověké listy ze Slovenska. Sbirka listů a listin, psaných jazykem národním. Slovenský archiv - sbírka pramenů k dějinám Slovenska, sv. I. Bratislava - Praha 1937.

Súborné dielo Ivana Krasku I. Bratislava 1966.

Súpis pamiatok na Slovensku I.-III. Bratislava 1967-1969.

ŠALKOVSKÝ, R.: Stavebná kultúra a urbanizmus osád. In: Slovensko vo včasnóm stredoveku. Nitra 2002, s. 57 - 68.

ŠALKOVSKÝ, P.: pozri RUTTKAY, A.

ŠÁŠKY, L.: Predrománsky kostol v Kostolčanoch pod Tri- bečom. In: Monumentorum tutela - Ochrana pamiatok 2/1968, Bratislava, s. 79-95.

ŠIMONČIČ, J. (zost.): Dejiny a kultúry rehoľných komunit na Slovensku. Príspevky na II. sympóziu o cirkevných dejinách Slovenska na Trnavskej univerzite 15. -16. okt. 1993. Trnava 1994.

ŠKULTÉTY, J.: „Tisícročná poroba?“ In: Slovenské pohľady 41/1925, s. 56-62.

ŠKULTÉTY, J.: „Nehaňte ľud môj!“ Martin 1928.

ŠKULTÉTY, J.: Slovensko „liduprázdne“ do 13. stoloetia. In: Slovenské pohľady 50/1934, s. 91 - 99. ŠMATLÁK, St: pozri KUSÝ, I.

ŠMILAUER, V.: Vodopis starého Slovenska. Bratislava, Praha 1932.

ŠMILAUER, V.: O osídlení starého Slovenska. (Odpoveď prof. V. Chaloupeckému). In: Bratislava, časopis Učenej spoločnosti Šafárikovej 7/1933, s. 511-514.

ŠMILAUER, V.: K článku prof. Škultétyho v Slovenských pohľadoch. In: Bratislava, časopis Učenej spoločnosti Šafárikovej 7/1933, s. 514.

ŠMILAUER, V.: Úvod do toponomastiky. Praha 1966.

ŠUSTA, J. (red.): Dějiny lidstva od pravěku k dnešku. I. Světla východu a Hellady. Praha 1940; II. Římské imperium, jeho vznik a rozklad. Praha 1936; III. Základy středověku. Praha 1937; IV Středověk vrcholný a stár-noucí. Praha 1942.

TATE, G.: Křižáci v Orientu. Bratislava 1996. TIBENSKÝ, J.: Dejiny Slovenska slovom i obrazom, I. zv. Bratislava 1973.

TIBENSKÝ, J.: Profesor Daniel Rapant ako vychovávateľ ve- deckého dorastu. In: Historik Daniel Rapant. Život a dielo (1897-1988-1997). Martin 1998, s. 85-95.

TOMEŠ, J., LÉBLOVÁ, A. a kol.: Československý biogra- fický slovník. Praha 1992.

ULIČNÝ, E.: Daniel Rapant a poznávanie stredovekých slo- venských dedín. In: Historik Daniel Rapant. Život a dielo (1897-1988-1997). Martin 1998, s. 80-85.

V kráľovstve svätého Štefana. Vznik uhorského štátu a čas arpádovských kráľov. Bratislava 2003.

VALACHOVÁ, D.: Dejiny benediktínskeho kláštora v Klíži (Diplomová práca). Bratislava 2000.

VELIKÁ, D.: pozri RUTTKAY, A.

VONTORČÍK, E. (ed.): Od slovienskej liturgie ku sloven- skej provincii. Bratislava 1992.

VRTEL, L.: Panovnícka dynastia v 10.-11. storočí. Naj- staršie rody na Slovensku. 1994, s. 54-64.

Vznik a počátky Slovanů. Praha 1960.

Z dejin Vyšehradu a Jasenova. Martin 2002.

ŽUDEL, J.: Drobné štúdie k slovenskému stredoveku prof. D. Rapanta. In: Historik Daniel Rapant. Život a dielo (1897 -1988 -1997). Martin 1998, s. 181 -187.

- Aba (Samuel) 38,39,131
Abov 63
Abovci, rod 175
Adalbert 38,154
Adalram 59
Adelajda 42,117,133,158
Achilles 185
Alba Júlia 60
Albert 104
Albert, opát 167
Alexios I. Komnénos 189
Alkuin 107
Almoš 134,160,183,184,187,188, 189,192,193,194,196
Altaš 17,71,74
Anian, sv. 123
Anastasius (Astri) 30,32,34
Anastázia 42,133
Andicsová, Alžbeta 214, 215, 223
Anjouovci, rod 19,154,162
Anonymus 23,24,27,147,174
Anonymus, Gallus 32,184
Antimovat 104
Aponiovci, rod 95
Apulia (Taliensko) 196
Arad 196
Archimedes 158,168
Arnulf 74
Arpád 21,23,28
Arpádovci, rod 19,24,27,28,30,34, 37,42,65,67,109,131,197
d'Arras, Jean 113,125
Asolo, hrad 115
z Assisi, František 102
Athleta Patriae *pozri* Ladislav, sv.
Atíla 23
Atlantický oceán 74
Augsburg 28
Augustín, sv. 174
Aventinus 74
Baba 98
Báč 136
Bača 70,101,102,109
Bakonymsoló 150
Bakoš, Ján 77
Balaša, Žigmund 181
Balkán 151,189
Bana *pozri* Ducové
Banská Bystrica 50,166
Banská Štiavnica 58, 130, 143, 146,166
Baton 101
Bavorsko 28
Bayeux 138
Beckov 63,166
Beckovská brána 129
Belehrad 135
Bele knegini *pozri* Šarolta
Belo I. 13,14,17,21,23,24,30,42, 47,88,114,117,118,120,121,123, 124, 131, 133, 134, 142, 147,148, 158,183
Belo II. Slepý 177, 180, 192, 194, 196,197
Belo III. 23,24,117,173
Belo IV. 81,180,209
Belo Brdo 27
Benátky 37,188
Benedikt, syn Bota 193
Benedikt, sv. 79, 80, 81, 82, 83, 85, 87,88,90,92,98,99,101,108,109, 142,143,147,155
Benedikt *pozri* z Nursie
Benedikt, biskup 107
Beneta 43,46,108
Berta, Pavol 51
Besprim 30
Biharsko, Biharské kniežatstvo 28, 136,159
Bijacovce 158
Biň 70,71
Biňa 68,70,102,108,181
Blatenské jazero 62,123
Blažej 94
Bočar 146
Bodrog 25,27
Bogat-Radvanovci, rod 71
Bohunice 102
Bojnice 55
Boleslav I., české knieža 17,28
Boleslav II. Smelý, poľské knie-
ža 133
Boleslav III., české knieža 17,184
Boleslav III. Krivoústy, poľské knie-
ža 189,196
Boleslav Chrabrý 17, 30, 32, 34, 65,74,83
Boleslav, vacovský biskup 173
Boris 192,196
Bořsod 27,39
Bořivoj II. 189
Bosarva 73
Bosna, rieka 180
Botto, Július 204,205
Brajany 142
Branecský, Jozef 94
Branisko 129
Braslav 73
Bratislava 24, 38,39,46,50, 54,55, 58, 62, 63, 73, 74, 76, 77, 80,138, 139,148,166,175, 201, 204, 215, 216,218,221,222
Bratislavský hrad 46,140,189
Bratislavský komitát 70,71
Breh 175
Brekovská brána 129
Bresburg *pozri* Bratislava
Breslavburg *pozri* Bratislava
Brezalauspurch, Brezalauspurc *pozri*
Bratislava
Brno 203
Brodník (Šaľa) 146
Broďany 165
Brun 28
Brusel 80
Břetislav 34,38
Břetislav II. 189
Buda 13,14,38,71
Budapešť 16,80,82,158,201
Budinský-Krička, Vojtech 223, 224
Budmerice 23
Bukové hory 25
Bukén 101,102,109
Bukven 70,71,102
Buldi 43
Bulharsko 74
Burgundsko 160
Bycharsko 207
Bylica (Sobótka) 93
Bystrica, potok 102
Bystrík (Bestertius) 43,108
Byzantsko 74, 128, 151, 188, 193, 196
Bzovík 173,177,180,181,196
Canossa 133,134,187
Castellavazzo 174
Castra ludeorum (Tábor Židov) *po-
zri* Párovice
Cífer 58
Cigáň, Janko *pozri* Krasko, Ivan
Cividale 74
Cluny 86
Clus *pozri* Veľký Klíž
Cornaro, Katarína 115
Cyprus 115
Čachtice 70
Čák Trenčiansky, Matúš 154,168
Čanáď 43,60
Čečejevce 158
Čech 9,93
Čechy, České kráľovstvo 10,13,34, 42, 117, 131, 136, 173, 184, 188, 189,206
Čelári 146
Černíky 146
Červené údolie (Rouge choître) 80
Červeník 102
Česká cesta 91
České stredohori 93
Črngrad (Csongrád) 62
Čúz, vrch 143
Dalimil 91,93
Dalmácia 189
Daniel 101
Daniel, biskup 107
Dávid 133
Dávid, syn Jaroslava I. Múdre-
ho 133,134
Daxner, Štefan Marko 205
Debnár, Peter 14,15,35
Debrečín 203
Deda 101,109
Dedo 70,102
Dechtáre 146
Dechtice 146
Dekan, Ján 51
Demeš (Dömös, Maďarsko) 124, 192
Devín 62,121,166
Devínska brána (Porta Hungarica,
Uhorská brána) 129
Dezider 134
Dežníky 146
Dětěnice 201
Diviakovci, rod 35,79
Dobrata 102
Dolné Rakúsko 10
Domoslav 30,39,42,47,65
Dopsch, Alfons 212
Dorota, sv. 81
Draco 192
Drahomíra 17
Dravce 146
Dražej 115,124
z Dražíc, Jan IV. 203
Dražovce 44,45,111,112,113,115, 116,117,120,122,123,124
Drevenica, potok 54,58
Dubček, Alexander 215
Dubnica *pozri* Literatúra; Sopko, J.:
Kronika uhorských kráľov zvaná
Dubnická.
Dubová, potok 102
Ducové 59,63,116
Dudince 146
Dunaj 10, 15, 17, 23, 25, 32, 38, 39, 43, 62, 65, 97, 108, 139, 206, 207,220
Dunajec 83
Dušníky 146
Dvorčany 146
Dvorníky 146
Dvory nad Žitavou 98
Edmund 17
Eger 60
Egíd, sv. 184
Egiruch 13,14,71
Eisner, Jan 213
Emerám 20,82,83,101
Emler, Jan 201
Engels, Friedrich 214
Eresburg 93,94
Ethe 101
Etheius 101
Eufémia 192
Eugen II. 107
Eustach, sv. 139
Felicján 177
Figa 101
Filip 83,85,87,88,91
Fiure 104
Flámsko 91
Francisci, Ján 205
Francúzsko 16,74,80,160
Franská ríša 160
František I. 205
František II. 160
František II. Rákoci 95
František *pozri* z Assisi
Frizinský, Oto, biskup 188
Fulla, Ludovít 166
Fusek, Gabriel 14,20
Gáfrik, Michal 202,220
Gáň 103,104
Gaufred 98,100,103
Geča 70,102
Gejza, otec Štefana I. 28,29,30,62, 67,68,87,88,107,108,
Gejza I. Magnus 29, 117, 120, 123,130,131,134,135,136,137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146,148,151,159,160,162,166, 171,183
Gejza II. 196,197
Gemer 63,73,174 Gerard 43,99,108,155

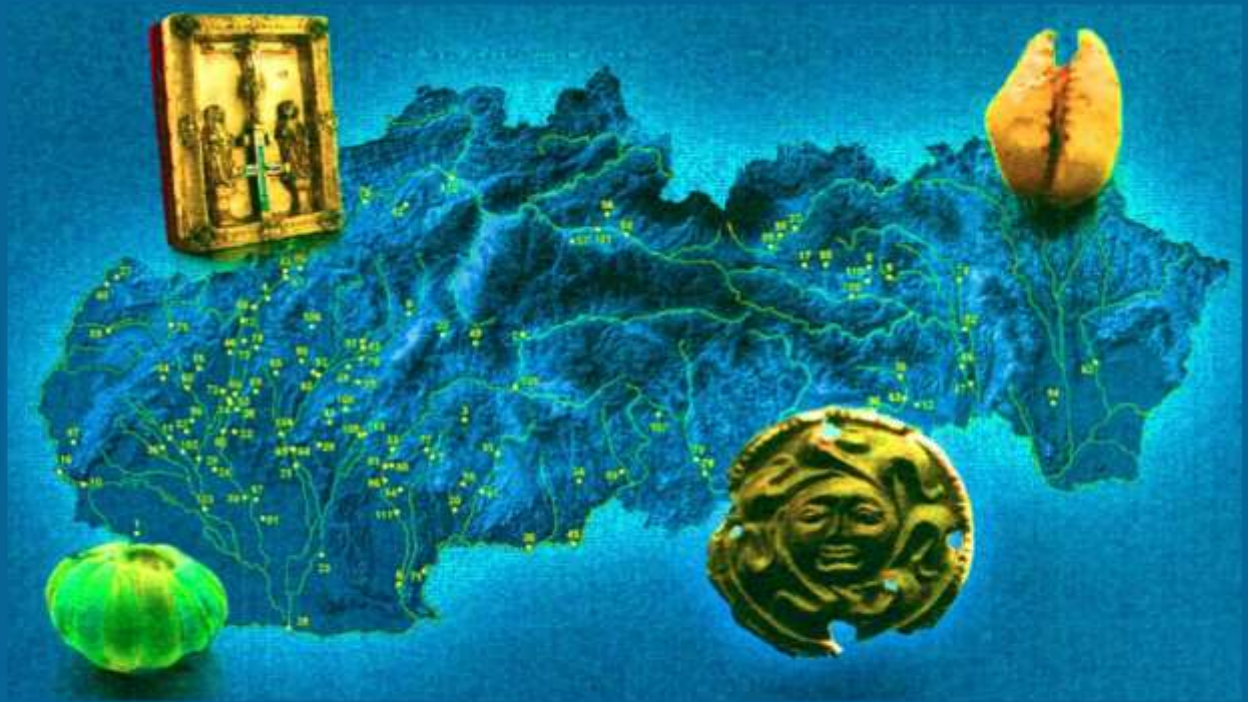
Gergelyi, Otmar 49,50,51	Hronský Beňadik (Svätý) 100,127, 128, 130, 132, 141, 147, 150, 151, 166,167,168,173,177	Jiskra z Brandýsa, Jan 174	Krasňany pri Varine 223
Gerhard, sv. 85	Hrušovský, Igor 222	Jozef II. 95	Krásno 173
Gerváz 104,105	Huba 21	Judita 121,133,150	Krátky, Jozef 14
Gizela 13,14,18,30,67	Hubert 139	Juraj, sv. 54,116	Kremnica 130,166
Glodna 154,166	Hulec 21	Juraj, syn kráľa Ondrej a 133	Krškany 94
Godefrid 101	Hunka, Ján 120,177	Kača 101,102,109	Krupá 103
Golgota 117	Hunt (Cuntius, Gont, Gunt, Chunt, Hunt, Hunth, Hont) 14, 67, 68, 70,71	Kadoča 21	Krupina 177
Goll, Jaroslav 201,216	Huntovci, rod 34,68,71,79	Kaloča 60	Kuchári 146
Gongóra 110	Hunt-Poznanovci, rod 34, 68, 71, 170,177	Kamenná brána 165	Kumán 153,159,160,168,186
Gongóza 73	Husák, Gustav 214	Kapetovci, rod 19,160	Kup 101
Gotland 73	Húščava, Alexander 209, 210, 211, 212,213,215,217,219,221	Karitas 150	Kutesko 150,151
Gregor V. 32	Hypolit 70,92	Karol Róbert 141,154,167,168,173	Kyjev 42
Gregor VII. 133,134	Hypolit, sv. 58, 83,93, 97, 98, 100,103	Karol Veľký 160	Kyjevská Rus 42,189,192
Gregor Veľký <i>pozri</i> z Nursie, Be- nedikt	Hyroš, Štefan Nikolaj 210	Karpatská kotlina 39	Kytusna 124
Groeblová, Ľudmila 202,203,220	Chaloupecká, Ľudmila 202	Katarína 16	Ladislav L, sv. 37, 71, 88, 99, 108, 117,131,135,136,137,138,139, 140,148,150,151,153,154,155, 158,159,160,161,162,163,165, 166,168,171,177,180,183,184, 186,187,189,195
Guiscard, Róbert 196	Chaloupecký, Václav 9, 108, 129, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213,216,217,218,219,220,223	Kelenföld, vrch 43	Ladislav II. 196
Gýmeš, hrad 54	Charón 56	Kernech 154,166	Ladislav IV. 197
Győr 39	Chmelňany 146	z Kézy, Šimon 17,70	Ladislav, opát 153, 154, 158, 167, 168,171
Habovštiak, Alojz 55,56,96,146	Chorvátsko 160,188,189	Kežmarok 166,175	Ladislav Lysý 13,14,17,30,34,39
Habsburgovci, rod 160	Chropovský, Bohuslav 20,51,54	Klanica, Zdeněk 75	Lambert 101
Hainburg 38	Chrt'any 146	Klíž (Clus) <i>pozri</i> Veľký Klíž	Lampert 70,71,177,180,196
Halič 71, 102	Igram 146	Klížske Hradište (Haradische) <i>pozri</i> Veľký Klíž	Lech, rieka 25,28,76
Handlová 175	Imrich, sv. 16,34,35,37,62,85,99, 108,109,155,173	Kňažice 143	Leles 173,174
Hartvik 19, 29, 32, 34, 150, 155, 186	Ipeľ, rieka 206	Koláre 146	Levente 13, 14, 17, 30, 42, 43, 46, 117,134
Hastings 138	Ipolá <i>pozri</i> Ipeľ	Koloman 97, 102, 103, 105, 131, 134,171,183,184,185,186,187, 188,189,192,193,195,196	Ladislav Lysý 13,14,17,30,34,39
Hatzová, V. 73	Irena <i>pozri</i> Piroška	Komárno 39,62,63	Lambert 101
Heidler, Jan 201	Istanbul 189	Komenský, Jan Amos 200, 201, 203,206	Lampert 70,71,177,180,196
Hektor, syn Vl'foda 101	Istendomb 177	Kompa, potok 144	Lech, rieka 25,28,76
Helena 160, 196	Istria 131	Kompánek, Jozef 95	Leles 173,174
Hell, Maximilián 24	Itália 75,76,115,160	Konrád 109,135	Levente 13, 14, 17, 30, 42, 43, 46, 117,134
Henrich II. Škriepnik, bavorský voj- voda 30	Ivánka 70	Konstantinos Kolomanos <i>pozri</i> Boris	Levice 76,127,144,146,148
Henrich III. 38, 39, 46, 121	Izrael 163	Konštantín 183	Levicý hrad 50
Henrich IV. 91,133,134,135,138, 139,160,187	Jadrán 196	Konštantín Porfyrogenet 76	Levoča 166
Henrich V. 18,133,135,189	Jako, syn Achilla 192	Kopalo 93	Libanon 115
Herman 91,189	Jakub, biskup 79,80,81	Kopáň 14,15,17,18,30,62,67,71	Lipník 158
Hetmín 102	Jakub II. 115	Kopčany 59,225	Liptov 27,63,71,209,210,211,212, 213,214,219,220,221,224
Hetumoger 23	Ján II. Komnénos 189	Korvín, Matej 94,166,174	Liptovská Mara 224
Hlinka, Andrej 58,215	Ján IV. <i>pozri</i> z Dražic	Kosmas 90, 91, 93, 94, 101, 102, 131,189	Liptovská Štiavnica 224
Hlohovec 63,76	Ján IX. 105,107	Kostolec 59	Liptovský Michal 210,224
Hniezdno 34	Ján, arcibiskup 107	Kostolná-Záriečie 81	Liptovský Mikuláš 224
Hodál, Juraj 165,167	Ján, nitriansky biskup 168	Kostoľany pod Tribečom 51,54,56, 58,59,65,66,67,69	Lišna, potok 143
Hodonín 91	Ján, syn Alexia I. Komnéna 189	Košice 174,175	Liutbald 74
Hodža, Michal Miloslav 205, 207,208	Ján <i>pozri</i> z Turca	Kouřil, Pavel 74,75,76	Lobkovcovci, rod 201
Holič 202,216	Ján Krsiteľ, sv. 173	Kováčovce 146	Lombardini, Alexander 82
Holič (Újvár) 63	Jankovič, Vendelín 58, 59	Kovárovce 146	Lotrinsko 160
Holotík, Ľudovít 223	Janova Ves 170	Kozárovce 127,128	Lovčice 146
Holotka (Zbehy) 146	Janšák, Štefan 112,116	Kozma 70,71,102,103,193	Lublin 80
Homér 184,185	Jaromír 17	Könyves Kálman (Koloman Knížny) <i>pozri</i> Koloman	Lučenec 76
Hont 27,39,63,71	Jaroslav 109	Krajčovič, Rudolf 146	Lučinec 102
Hontiansky les (Šurkušér) 143	Jaroslav I. Múdry 42,133	Krakovany-Stráže 213	Ludanica 173
Horn, Rudolf 218	Jaroslav, syn Pristalda 101	Krakovsko 28,65	Ľudmila 17
Horná Nitra 25,68,111,170,173	Jašov 173,174	Krásna, Josef 66	Ľudovít Pobožný 160
Hornád, rieka 42,175	Jedľová Štiavnica, potok 143	Krasko, Ivan 202,203	Ľudovít Veľký 16,154
Hoste 146	Jeruzalem 115,132	Kraskovo 158,163,186	Ľudovít I. 16
Host'ová 146	Ježiš Kristus 25, 34,117,189	Kraskovská, Ľudmila 96, 112, 113,116	Ľudovít II. 180
Host'ovce 146	Jirásek, Alois 9,10	z Krásna, Michal 170	Lukačka, Ján 14, 70, 98, 101, 167, 170,171
Hošo, Jozef 224		Krásna nad Hornádom 167, 173, 174,175,177	Lusignan, rod 113,115
Hradište 59			Luxemburský, Žigmund 174,192
Hraško, Ján 58			Lužianky 48,68,126,181
Hrnčiarovce 146			Lykava 210
Hron, rieka 23, 25, 38, 68, 102, 108, 127, 128, 136, 141, 142, 143, 147,206			Maďarsko 18, 80, 120, 141, 204, 225
			Madunice 102,146
			Maga, rybník 102

- Magiug 101
 Magnus *pozri* Gejza
 Malá Skalka 80,81,82,90,96
 Malé Karpaty 81
 Malé Nitriansko 25,27
 Malohont 27
 Mályusz, Elemér 212
 Mantova 91
 Marcel, prepoš 184
 Marek 101,184
 Marek, syn Šimona 192
 Margaréta, sv. 193
 Margita, sv. 225
 Markovič, Matej 206
 Marsina, Richard 21,25,80,97,98,
 100,142,143,180,206,215
 Martin 174,223,224
 Martin, syn Marka 101
 Martin, syn Matúša 101
 Martin, sv. 71,85,104
 Martin, bojovník 46
 Marx, Karl 214,222
 Masaryk, Tomáš Garrigue 200
 Maurus 79, 85, 87, 88, 90, 103,
 108,109
 Matilda 32,134
 Meceždin 104
 Medovarce 146
 Meličková, Hana 215
 Meluzína 110, 111, 113, 115, 117,
 120,125
 Mencl, Václav 112,166,218
 Ménfő 39
 Mercurius 155
 Metod 93,96,183
 Mezešská brána 162
 Miesko, veľkopoľský knieža 32,
 117
 Miesko II., poľský panovník 32,
 34,42,158
 Michal, sv. 111, 115, 153, 165,
 166,170
 Michal, Gejzov brat 28,30,34
 Michal, syn Michala z Krásna 170
 Michal *pozri* z Krásna
 Michalov vrch *pozri* Veľký Klíž
 Michalovce 59
 Mikuláš 94
 Mikuláš, syn Lamperta 177
 Mikuláš *pozri* z Oslian
 Mikuláš, syn Pestreia 101
 Mikuláče 54,56,62,75,76
 Miškovci, rod 71
 Mnichov 80
 Modrá 56
 Mojmir II. 24,68,76,107
 Mojmirovci 109
 Mojžiš 101,102,104,105
 Moldava nad Bodvou 76
 Mons Iudeorum (Vrch Židov) *pozri*
 Párovece
 Montecassino 86
 Moňare 146
 Morava 15, 28, 47, 52, 56, 75, 91,
 93,207,209
 Morava, rieka 10,38,81,121
 Moravské pole 121
- Morena 93
 Mošon (Moson, Maďarsko),
 hrad 134,138,139,148,188
 Mošonská brána 123
 Múcska, Vincent 23
 Nasredin 104
 Neapol 19
 Necpaly 158
 Nenok 104
 Nemecko 37,68,74,123,160
 Nestor 15
 Niš, hrad 135
 Nitra 14, 15, 18, 19, 20, 21, 23, 24,
 25,27,28,30,31,34,39,43,49,51,
 52,53,54,55,59,62,63,70,71,76,
 77,79,81,84,85,88,89,92,94,96,
 97,98,101,103,104,105,107,108,
 109,111,117,120,127,128,130,
 132,139,140,149,153,159,165, 169,
 170, 175, 179, 183, 186, 188,
 189,197,207
 Nitra, rieka 23,54,206 Nitrianska
 Blatnica 59,116,146
 Nitrianska pahorkatina 111
 Nitrianske kniežatstvo 15, 24, 25,
 27, 28, 32, 34, 38, 42, 43, 46, 62, 65,
 68, 71, 73, 83, 88, 90, 93,105, 108,
 109, 117, 120, 171, 188, 189, 193,197
 Nitriansky hrad 13, 14,15, 20, 21,
 34,35,82,108
 Nitriansky komitát 70,71
 Nitriansko 24, 27, 28, 34, 39, 58,
 65,136,207
 Nizke Tatry 27
 Norbert, sv. 173,174
 Nové Mesto nad Váhom 70
 Novohrad (Nógrád) 27, 39, 62,
 63,73
 Novohradské vrchy 25
 Novomeský, Ladislav 222
 z Nursie, Benedikt 86,128
 Odiło, opát 184
 Okál, Miloslav 185
 Oldřich 17
 Ondrej 13, 14, 17, 30, 42, 43, 46,
 117
 Ondrej, diakon 104
 Ondrej, bojovník 46
 Ondrej *pozri* Svorad, sv.
 Ondrej I. 42, 46, 47, 56, 88, 108,
 117, 120, 121, 123, 124, 130, 131,
 133,134
 Ondrej II. 71, 141, 147, 173, 197,
 209
 Ondrej III. 154,167,168,171
 Ondrej, olomoucký biskup 91
 Opatovce 81,103
 Opus 139
 Orava 27,63
 Orlí vrch 103
 Orseolo, Oto 37
 Orseolo, Peter 37,38,39,40,41,42,
 43,46,88,131
 Osečno 165
 Osenská *pozri* Groeblová
 z Oslian, Mikuláš 167
- Ostarrichi 160
 Ostrihom (Esztergom) 28, 32, 39, 60, 62,
 63, 70, 74, 91, 104, 109, 120,136,153
 Oto, moravský vojvoda 103 Oto
 I. 25,28,160
 Oto III. 32 Otrokovce
 102,146 Ottmar 192
 Ozul 162
 Pajštún 63
 Palacký, František 28,216
 Paludza 224
 Panna Mária 38, 81, 138, 139,
 142,143
 Pannonhalma 85,104,105,167
 Panónia 29,30,62,83,91,206
 Panónsky vršok 71,188
 Paríž 200,216
 Párovece 49, 50, 51, 53, 54, 56,
 59,77
 Partizánske 59,153
 Pastovce 146
 Pavol 183
 Pátkostolie 85
 Pečenice 128
 Pečeňandy 102,128
 Pekař, Josef 201,206,216,220
 Penet 101
 Peregrin 101,109
 Pešť 43,146
 Peter, komes 184
 Peter, sv. 30,138
 Peter *pozri* Orseolo
 Petre 101
 Petres (Prietrž) 154,166
 Pezili 38
 Pěč 60
 Piešťanský hrad 63
 Pieta, Karol 224
 Piligrim 107,108
 Pilišský les 193
 Piroška 189
 Plavecké jazero 128
 Plavecké Podhradie 128
 Plavecký hrad 128
 Plavecký Mikuláš 128
 Plavec 128
 Plávka, Andrej 18
 Plešivica, vrch 143
 Plevza, Viliam 214
 Pobedim 27
 Podhradie *pozri* Bratislava
 Podunajsko 111,207
 Pohansko 76
 Pohronie 141,170
 Polia, Belo 51, 54, 174, 175, 177,
 222
 Polia, Joachym 174
 Poľsko 34,42,47,91,117,121,158, 184,187
 Ponet 104
 Ponitrie 70,76,109,170
 Pomoravie 76
 Porcus 101
 Porko 101
 Posko 101
- Poth 121,123
 Potisie 10,207
 Považie 70,189
 Poznan 14,67,68,70,71,74,102
 Poznanovci, rod (Poznanus, Paznan,
 Pazman, Pázmany) 34, 35, 67,
 68, 70, 71, 76, 79, 101, 102, 103,
 109,193
 Pračany 146
 Praha 34, 91, 166, 173, 200, 201,
 221
 Prémontre 173
 Presburg *pozri* Bratislava
 Preslav 73,74
 Preslavburg, Preslawspurch *pozri*
 Bratislava
 Prestuc, potok 143
 Prešov 166,174
 Pribina 18,24,27,35,49,51,59,76,
 83,98,109,223
 Prokuj 28
 Psiare 127
 Psolovce 146
 Pukanec 143
 Pula 131
 Púchov 50
 Ráb 60,62
 Radim 34
 Radla 34
 Rajecká kotlina 70
 Rákoš 158
 Rakúsko 74,133,160,188
 Rama (Juhooslávia; Bosna) 180,196
 Rapant, Daniel 58,74,208,209,210,
 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217,
 218,219,220,221,222,223,225
 Rastislav 24,68
 Ratkoš, Peter 58,59,90,199
 Rím 32,82,109,133,160,187
 Rimavská Baňa 158
 Rimavské Janovce 173
 Rohožnica 146
 Rómer, Floriš František 81
 Roten 104
 Roudnice nad Labem 201
 Rudníky 146
 Rumunsko 141
 Rusko 42,192,193
 Ruttkay, Alexander 113, 116,123,
 146,170,171
 Ruttkay, Matej 48,49
 Ryba 146
 Rybník 146
 Říp, hora 9,93,94
 Salan 21
 Salzburg 74
 Sankt Galen 28
 Sankt Pölten 93
 Sasinek, Franko Vítazoslav 204
 Sasko, Miloslav 167
 Sedlák, Vincent 208
 Sedmohradsko 62,107,150,154
 Seiun 101
 Semer 104
 Serafin, ostrihomský arcibiskup 91,
 189
 Shakespeare, Wiliam 13

- Sibel 103
 Sicília 19
 Siladice 146
 Sile 103
 Silvester II. 32
 Sixt 70
 Skačany 59
 Skala 79,80
 Skáne 73
 Skýtia 17,115
 Slaná, rieka 25,196
 Slančíková-Timrava, Božena 202
 Slánske vrchy 25,175
 Slánsky hrad 174
 Slavkov 160
 Slavónia 100
 Sliezske 93
 Slivka, Michal 154
 Slovenská brána 127,129
 Smolenice 146
 Sobótka, vrch 93,94
 Sofia, sv. 42
 Sokol 146
 Soľný hrad (Sóvár) 34,174
 Sopko, Július 128
 Sovárd 21
 Spiš 63,166,218
 Spišská Sobota 184
 Spišský hrad 166
 Split 196
 Srbsko 135
 Stanislav, Ján 211,212,217,221
 Staré Mesto na Moravě 54,62,76
 Starý Tekov 154
 Staul 103
 Stefanos *pozri* Štefan sv.
 Steinhübel, Ján 15, 25, 29, 32, 68,98
 Stojslav 38,70,170
 Stoličný Belehrad (Székesfehérvár) 34, 43, 123, 131, 133, 134, 146,158,171
 Stráže *pozri* Krakovany-Stráže
 Stupava 63
 Subissa 101
 Svatopluk, české knieža 189
 Svätá zem 189
 Svätá rímska ríša 160
 Svätopluk 24,27,35,59,68,74,76, 90, 91, 93, 95, 96, 107, 109, 130, 210,224,225
 Svätopluk II. 24,68,76
 Svätožizna (Szeuntezizna, Uuengi-zizna) 74
 Sviatopolk 189
 Svorad, sv. 79,80,82,83,85,86,87, 88,90,92,93,95,96,99,101,106, 108,109,155
 Syrény 115
 Sýria 85,113
 Szeuntiepulc, Zuuentibald *pozri* Svätopluk
 Szörényi, Ladislav 21
 Šafárik, Pavol Jozef 199,216,218,222
 Šalamún 56,88,121,123,127,131, 133,134,135,136,138,139,140, 146,148,150,151,160,162
 Šaľa 104
 Šáročka, potok 143
 Šášky, Ladislav 55
 Šebeš (Sebeš) 13, 14, 34, 38, 70, 71,102
 Šariš 166
 Šarolta 28,67,107
 Šaštín 63
 Ščítar 146
 Šimon *pozri* z Kézy
 Šindolka 19, 20, 22, 23, 26, 31, 57, 61,64,72,145,152,164,169,172, 176,182,
 Šintava 63,139
 Škandinávia 115
 Škorupová, Anna 58
 Škultéty, Jozef 200,201,204,208
 Šmilauer, Vladimír 51, 208, 211,
 212,213,218,221
 Šomodský komitát 71
 Šopron 139
 Španielsko 74
 Štefan I. *pozri* Štefan, sv.
 Štefan II. 71, 102, 141, 177, 183, 193,196
 Štefan IV. 196
 Štefan, sv. 13,14,15,16,17,18,19, 20,25,29,30,32,34,35,37,42,50, 58,59,60,62,63,67,68,70,71,73, 74,83,85,91,97,98,99,100,101, 102, 104, 107, 108, 109, 117, 118, 120,124,131,150,155, 158,177, 185,186,189,192,204
 Štiavnické Bane 24
 Štitáre 146
 Štúr, Ľudovít 214
 Švábsko 28,70
 Švajčiarsko 74
 Švédsko 73
 Talafús 174
 Taliansko 74,86,174
 Tartarin 104
 Tatunovci, rod 17
 Tavvicz 102
 Tehla, obec 146
 Tekov 39,63,70,71,170
 Tekovský komitát 71
 Tesáre 146
 Theotmar 105
 Thersités 184
 Thietmar, saský kronikár 30
 Thietmar, merseburský biskup 28
 Tibenský, Ján 223
 Tíhaň (Tiháni, Maďarsko) 123
 Timrava *pozri* Slančíková, Božena
 Tisa, rieka 25,39,123,220
 Tlmače 146
 Točík, Anton 20
 Topolčany 111
 Torysa 175
 Továrniky 146
 Trebišov 76
 Trenčín 25,27,39,62,63,71,81,83, 88,90,91,97,98,108,109
 Trenčiansky hrad 59,166
 Trenčiansky komitát 70
 Tribeč 54,93,111,153
 Trnava 70,76,91
 Trnovec 102
 Tropia 82,83
 Trója 184,185
 Trpimirovičovci, rod 160
 Tuka, Vojtech 215,217
 z Turca, Ján 140,162,184
 Turiec 24,27,63,70,71,93,212
 Turzo, Juraj 81
 Ugra 184
 Uherce 165
 Uhrecká brána 129
 Uherské Hradište 76
 Uhorsko, Uhorské kráľovstvo 25, 27, 29, 34, 38, 39, 42, 43, 46, 51, 53, 58, 59, 62, 63, 67, 74, 81, 88, 91, 100, 102, 105, 108, 117, 118, 120,121,123,124,128,131,134, 135,138,147,148,151,155,158, 159,160,162,163,165,180,184, 187,189,193,196, 204, 207, 212, 224,225
 Újvár *pozri* Holič
 Una 101
 Urban II., pápež 184
 Uroš 46,47,183
 Už 63
 Václav, sv. 17,34
 Vacov 138
 Váh, rieka 23,25,27,79,80,81,98, 104,139,206,207
 Vajanský, Svetozár Hurban 200, 204
 Valachová, Denisa 170,171
 Varadín 171
 Varsik, Branislav 215,217
 Vasilij *pozri* Vazul
 Vatha 42,43,134,183
 Vavrinec, ostrihomský arcibiskup 97,98,101,103,105
 Vavrinec, kňaz 101
 Vazul 13,14,16, 17, 19, 21, 25, 29, 30, 34, 35, 37, 38, 42, 43, 71, 88, 131,183
 Veľká Lomnica 153,158,163
 Veľká Morava 24,27,53,58,59,68, 70,74,75,76,90,96,109,111,112, 113,117,124,199,224,225
 Veľká Skalka 80,81,96
 Veľké Kostoľany 190,191
 Veľký Klíž 153,154,155,159,165, 166,167,168,170,173
 Veľký Šariš 42
 Veľký Varadín 74
 Verböci, Štefan 147
 Versailles 201
 Vesprim 15,28,60,67
 Veszprém *pozri* Vesprim
 Vid 135,138,140
 Vidždin 104
 Viedeň 16
 Viliam 101,109,121,123
 Vilungard 46
 Vinar 146
 Visia 207
 Vítkovce 158
 Vladimír II. Monomach 192
 Vladimír Veľký 30
 Vladislav II. 133
 Vlachy 224
 Vlček, Jaroslav 204
 Vlfod 101
 Voderady 102,146
 Vojtech, bojovník 46,47
 Vojtech, sv. 32,34,43
 Volga 17
 Votrubová, Štefana 202
 Vozokany 146
 Vratislav 32,123,135
 Vratislav II. 121,123
 Vrchhora *pozri* Veľký Klíž
 Vršovec 17
 Vršok 49
 Východofranská ríša 160
 Vysoké Tatry 213
 Vyšehrad 68,150,207
 Werich Jan 10
 Wiching 59,93,105,107
 Wussim, Kaspar 80,82
 Záborský, Jonáš 205
 Zadunajsko 10,28,71,141,155
 Záhorie 25,70,81
 Záhreb 80
 Zalavár 27,223
 Zalužany 175
 Zemplin 24,63,166,174
 Zemlinske vrchy 25
 Zirc (Maďarsko), obec, kláštor 123
 Zlaté Moravce 54
 Zlatník 146
 Zlatno 146
 Zobor (Zubor) 23,24
 Zobor, vrch 23,24,33,54,58,78,83, 85,86,87,88,90,91,92,93,94,95, 96,97,98,100,102,103,105,108, 109,111,115,128,142,156, 157, 167,173,177,186
 Zosimas (Zozimas) 85
 Zothmund 46
 Zuentibolch 74
 Zuentipold 74
 Zug 63
 Zvolen 27,63,71,210,212
 Zvolenský les 207
 Zvonimír 160
 Žehra 158
 Žemliare 146
 Žigmund *pozri* Luxemburský
 Žilina 203,223
 Žitava, rieka 54,143,170
 Žitný Ostrov 70,206
 Žofia, sestra sv. Ladislava 180
 Žofia 177,180

Nemajú spoločný vek ani minulosť; spája ich hodnota svedectva, ktoré vydávajú. Drobné mušličky sú typickým šperkom starých Maďarov, rozprávajú o časoch, keď starí Maďari po prvý raz vstúpili na pôdu Nitrianskeho kniežatstva. Farebná hrkálka z pálenej hlíny ležala na hrudi dieťaťa, ktoré zomrelo v 11. storočí. Odkazuje na severovýchod, na Poľsko a na Kyjevskú Rus, krajiny, z ktorých si nitrianski vojvodovia privádzali svoje manželky.

Archeologické lokality, miesta príbehov v tejto knihe

1	Báč	30	Hostovce, okr. Zlaté Moravce	58	Liptovský Mikuláš	87	Stupava
2	Banská Bystrica	31	Hradište, okr. Partizánske	59	Lučenec	88	Šaľa
3	Banská Štiavnica	32	Hrnčiarovce nad Parnou	60	Madunice	89	Šaštín
4	Beckov	33	Hronský Beňadik	61	Medovarce	90	Tesáre
5	Bijacovce	34	Chrtáň	62	Michalovce	91	Tlmače
6	Bíňa	35	Igram	63	Moldava nad Bodvou	92	Topoľčany
7	Bohunice, okr. Levice	36	Jasov	64	Nitra	93	Tovamičky
8	Bojnice	37	Kežmarok	65	Nitrianska Blatnica	94	Trebišov
9	Branisko	38	Koláre	66	Nové Mesto nad Váhom	95	Trenčín
10	Bratislava	39	Komárno	67	Opatovce, okr. Trenčín	96	Trnava
11	Cífer	40	Kopčany	68	Otrokovce	97	Trnovec nad Váhom
12	Čachtice	41	Kostoľany pod Tribečom	69	Párovce (Nitra)	98	Veľká Lomnica
13	Čečejuvce	42	Kostolec	70	Partizánske	99	Veľký Klíž
14	Červeník	43	Kostolná-Záriečie	71	Pastovce	100	Vitkovce
15	Dechtice	44	Košice	72	Pečeňady	101	Vlady
16	Devín	45	Kováčovce	73	Pobedim	102	Voderady
17	Dravce, okr. Levoča	46	Krakovany-Stráže	74	Prešov	103	Vozokany, okr. Galanta
18	Dražovce	47	Krásna nad Hornádcom	75	Prietrž-Petres	104	Zbehy-Holotka
19	Ducové	48	Krásno	76	Puchov	105	Zlaté Moravce
20	Dudince	49	Kremnica	77	Pukanec	106	Zlatníky
21	Dvorčany (Nitra)	50	Krupá	78	Rimavská Baňa	107	Zlatno, okr. Poltár
22	Dvorníky, okr. Hlohovec	51	Krupina	79	Rimavské Janovce	108	Zlatno, okr. Zlaté Moravce
23	Dvory nad Žitavou	52	Lemešany	80	Rybník, okr. Levice	109	Zvolen
24	Gáň	53	Leopoldov	81	Selice-Chmeľany	110	Žehra
25	Handlová	54	Levice	82	Siladice	111	Žemliare
26	Hlohovec	55	Levoča	83	Skačany	112	Žilina
27	Holíč	56	Liptovská Mara	84	Smolenice	113	Žitavany-Kňažice
28	Hoste, okr. Galanta	57	Liptovská Štiavnica	85	Spišská Sobota		
29	Hosťová			86	Starý Tekov		

Stopy dávnej minulosti 1 (Slovensko v praveku) Rozprávanie o najstarších dejinách Slovenska od čias neandertálskych ľudí a ich predchodcov cez lovcov mamutov, prvých roľníkov až po objav najstarších kovov, o časoch, keď dnešné Slovensko nezriedka stálo v popredí európskeho vývoja.

Stopy dávnej minulosti 2 (Slovensko v staroveku) Rozprávanie o dejinách Slovenska od čias najstarších písomných správ až po príchod prvých Slovanov, o bronzových dobách a slovenských hrdinoch, o mýtoch staršej doby železnej, o dejinách slovenských Keltov, Rimanov, Germánov, ale aj Hunov a ďalších antických národov, ktorí žili na území našej dnešnej vlasti.

Stopy dávnej minulosti 3 (Zrod národa) Rozprávanie o najstarších dejinách Slovákov, o príchode ich predkov, avarskej nadvláde, víťazstvách franského kupca Sama, o Pribinovom kostole, Mojmirovom víťazstve a spojení moravských a nitrianskych Slovanov, o prijatí kresťanstva, príchode starých Maďarov a páde Veľkej Moravy, ale aj o tom, ako sa Slováci podieľali na vzniku Uhorského kráľovstva.

Stopy dávnej minulosti 4 (Slovensko v Uhorskom kráľovstve) Kniha o začiatkoch Uhorského kráľovstva; sleduje ich zo slovenského pohľadu, hľadá slovenský podiel na vzniku Uhorska, na jeho budovaní a utváraní hraníc. Rozpráva príbehy z čias Nitrianskeho kniežatstva, z ktorého po krvavých bojoch vzišli nitrianski Arpádovci ako noví uhorskí králi. V záverečnej kapitole sa vracia ku vzniku modernej historiografie, ktorá skoncovala s predstavou o nekonečných a pustých „hvozdoch“.

Dejiny na čítanie Dejiny na čítanie sú dejiny kronikárske, dejiny v príbehoch ľudí, vecí, krajiny, podobné príbehom, ktoré kedysi rozprávali grécki aoidovia, slovanskí igríci, francúzski truvéři, nemeckí minnesängri a iní potulní i nepotulní speváci a básnici. Aj Stopy dávnej minulosti patria do literárneho žánru dejín na čítanie, žánru, ktorý poznanie zmenil na zábavu. Prvé štyri zväzky Stôp dávnej minulosti sú čítaním o dejinách Slovenska od najstarších čias až do roku 1217, o histórii, ktorá je síce najmenej známa, ale o to dôležitejšia, lebo práve v tých časoch nadobudlo

Slovensko svoj tvar a Slováci podobu národa.

Farebná hrkálka z pálenej hliny odkazuje na severovýchod, na Poľsko a na Kyjevskú Rus, na krajiny, z ktorých si nitrianski vojvodovia privádzali svoje manželky.